

GODIŠNJAK TRIBINA

**PRAVNOG FAKULTETA
SVEUČILIŠTA U ZAGREBU i
KLUBA PRAVNIKA
GRADA ZAGREBA**

2022.

Marko Bratković (ur.)

GODIŠNJAK TRIBINA

*Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
i Kluba pravnika grada Zagreba*

2022.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
GODIŠNJAK TRIBINA 2022.

Urednik:
doc. dr. sc. Marko Bratković

Nakladnik:
Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Za nakladnika:
prof. dr. sc. Ivan Koprić

Priprema i tisak:
Studio HS internet d.o.o., Osijek

Fotografija:
Fotolia LLC

© Copyright
Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Sva prava pridržana.
Nije dopušteno umnožavanje u bilo kojem obliku
te stavljanje u promet bez posebnog dopuštenja.

PROSLOV

Dvadeseti Godišnjak Tribina Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Kluba pravnika grada Zagreba sadržava devet autoriziranih uvodnih izlaganja i rasprava o važnim temama koje su zaintrigirale pravničku javnost u 2022. godini. Iz kazala je razvidno o kojima je temama na tribinama bilo riječi. Od lipnja 2022. Tribine su se ponovno održavale uživo, ovaj put u auli glavne zgrade Sveučilišta u Zagrebu.

Velika hvala svim uvodničarima, koji su svojim znanjem i stručnošću omogućili visoku kvalitetu tribina. Međutim, uvijek kažem, Tribine žive upravo zahvaljujući publici koja u njihovu radu redovito sudjeluje. Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu osigurao je osobe koje su ispisivale snimljena izlaganja i rasprave te vodile brigu o slanju i objavi poziva na tribine i pravodobnu autoriziranju ispisa. Hvala Katji Peruško, koja je vrlo pedantno radila transkripte tribina i pojedine dijelove sudionicima slala na autorizaciju. Hvala Ivani Karaman Jurić, koja je slala pozive na tribine i pobrinula se za njihov grafički izgled. Za tisak Godišnjaka zaslužan je Studio HS internet d. o. o. sa sjedištem u Osijeku.

Rasprave sadržane u ovom Godišnjaku ponovno su, vjerujem, ispunile svrhu njegova izdavanja – promišljanja naših stručnjaka o aktualnim temama ujedinjena u jedinstven svezak kao rječit svjedok vremena u kojem su nastala.

U Zagrebu 6. veljače 2023.

Marko Bratković

KAZALO

(250.)	ZASTARA U GRAĐANSKOM PRAVU: IZAZOVI U PRAKSI Dragan Katić, mag. iur.	7
(251.)	<i>BITCOIN, BLOCKCHAIN</i> I DIGITALIZACIJA IMOVINE: IZAZOVI PRAVNE REGULATIVE doc. dr. sc. Mehmed Bečić	33
(252.)	RAZLUČNI VJEROVNICI U PREDSTEČAJNOM I STEČAJNOM POSTUPKU Željko Šimić, dipl. iur.	67
(253.)	KRIPTOVALUTE I DRŽAVNE VALUTE: PRIJATELJI ILI PROTIVNICI? Linardo Martinčević, dipl. iur.	95
(254.)	ZAHTJEV ZA PRETHODNU ODLUKU SUDU EU-a: POGLED IZ LUKSEMBURGA dr. sc. Ana Bobić	123
(255.)	DRŽAVNA PODUZEĆA: UPRAVLJANJE, ODGOVORNOST, 3P I DRUGA OTVORENA PITANJA prof. dr. sc. Siniša Petrović	149
(256.)	NOVELA ZAKONA O PARNIČNOM POSTUPKU IZ 2022. prof. dr. sc. Alan Uzelac	173
(257.)	BLOCKCHAIN TEHNOLOGIJA: POGLED INŽENJERA I PRAVNIKA Goran Oreški, mag. ing. el. doc. dr. sc. Antun Bilić	219
(258.)	TEHNOLOGIJA PREPOZNAVANJA LICA: PRAVNI I ETIČKI IZAZOVI izv. prof. dr. sc. Mišo Mudrić	257

ZASTARA U GRAĐANSKOM PRAVU: IZAZOVI U PRAKSI

uvodničar:

Dragan Katić, mag. iur.
sudac Vrhovnog suda Republike Hrvatske

250. tribina

Zagreb, 27. siječnja 2022.

ZASTARA U GRAĐANSKOM PRAVU: IZAZOVI U PRAKSI

Marko Bratković: Dobra večer! Dobro došli na prvu tribinu Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Kluba pravnika grada Zagreba u 2022. godini. Ovo je 250. tribina i imam osobitu čast da na njoj kao uvodničar gostuje sudac Vrhovnog suda RH Dragan Katić.

Činilo mi se zgodnim ovu godinu početi jednom praktičnom temom koja nam je svima dobro poznata, ponajviše iz odredaba zakona, ali mislim da je sudska praksa razumijevanju instituta zastare dala nemjerljiv doprinos te se i dalje razvija. Klasični instituti o kojima svi pravници uče na fakultetu vrlo često izazivaju i najveće dileme. Vjerojatno i u praksi sudova, pa i najvišega suda, ima podijeljenih mišljenja u vezi s nekim od tih pitanja.

Vjerujem da svi dobro znate sudca Katića, našega uvaženog praktičara, kojemu zahvaljujem što je pristao biti uvodničarem na ovoj tribini.

Pozivam vas da se uključite u raspravu nakon izlaganja. Sve što kažete, moći ćete autorizirati i bit će objavljeno u Godišnjaku za 2022. godinu.

Izvolite!

Dragan Katić: Kolegice i kolege, dobra večer! Nadam se da nećete uludo potratiti vrijeme uz računala i da ćete nešto novo doznati ili barem razmijeniti mišljenja koja će svima nama pridonijeti da ovaj institut zastare bolje razmotrimo i da ga pravednije rješavamo u životu.

U mojoj su prezentaciji najnovija pravna shvaćanja Građanskog odjela Vrhovnoga suda, odluke Ustavnog suda, pa i odluke Europskog suda za ljudska prava i Suda EU-a.

Kada pročitate čl. 215. Zakona o obveznim odnosima, on tako lijepo zvuči pa se čini da je zastara jako jednostavna, stoga nam nije jasno zašto se stranke stalno spore u vezi s tim, a najveći je problem otkad zastara počinje teći.

Prema čl. 215., st. 1. zastara počinje teći prvog dana poslije dana kad je vjerovnik imao pravo zahtijevati ispunjenje obveze, ako zakonom za pojedine slučajeve nije što drugo propisano. A propisano je u tisuću drugih stvari. Jako je teško katkad zaključiti kad je počela teći zastara, koji je to prvi dan. Ako to ne zaključite dobro, onda su vam cijelo suđenje i ukupna ocjena zapravo nikakvi.

Rok zastare za naknadu štete počinje teći tek od nastupanja štetnih posljedica, a ne od štetnog događaja. One mogu nastupiti i dvije-tri godine nakon štetnog događaja. Kod stjecanja bez osnove zastarijevanje je počelo teći prvog dana poslije dana kada je tužitelj imao pravo zahtijevati od tuženice ispunjenje obveze. Na primjer, kada sam se uselio u neki stan i nešto uložio u njega, nisam ništa mogao tražiti od tuženice koja je bila vlasnik, ali kada sam se iselio iz njega, imao sam pravo tražiti da mi vrati ono što sam uložio u taj stan.

Kod zahtjeva za pravičnu novčanu naknadu (to su posredni oštećenici – majka, roditelji itd.) za duševne boli zbog osobito teškog invaliditeta (posredni) oštećenici doznali su za štetu završetkom liječenja i stabilizacijom oštećenikova zdravstvenog stanja.

Tijek i početak tijeka zastare najčešće se veže uz nešto što gotovo ne možete očekivati. Zato je i sudska praksa nepredvidljiva. Počnete parnicu, a niste sigurni kako će ona završiti ako vam tuženik istakne prigovor zastare. Mi se jako trudimo izbacivati svoje presedanske odluke, ali to je s obzirom na to kako je propisan institut zastare jako teško.

Sada imamo situaciju da ste primjerice dobili milijun ili dva milijuna kuna od tuženika kojeg ste pravomoćno pobijedili u parnici. Vrhovni sud to rješenje ukine i vrati na prvi stupanj. Vi više nemate pravne osnove zadržati ono što ste primili te tuženik traži to natrag. Tu se postavlja pitanje od kojeg bi dana

tekla zastara tražbine onog ovršenika. Zauzeli smo shvaćanje da je to dan kada je tužitelju dostavljeno ili rješenje ili presuda. Vrhovni sud imao je pravno shvaćanje kod naknade štete koje se oslanjalo na pravno shvaćanje Saveznog suda SFRJ-a iz studenog 1986.

Prema našoj praksi, može se utužiti i sukcesivno. Ne povremenu tražbinu, nego takozvanim povremenim utuživanjem. Recimo, ako vam je šteta iz uzdržavanja dospjela za posljednje tri godine 300.000 kuna, stranka je otišla svom odvjetniku i utužila tih 300.000 kuna. Kad je počela ta parnica, prema onome starom shvaćanju, moglo se utužiti sve ono što sukcesivno dopijeva bez zastare i 15 ili 20 godina nakon što se vodila parnica za one prve tri godine. Dakle, ja sam utužio prve tri godine 300.000 kuna, svake daljnje tri godine dopijeva još 300.000 kuna, a ja bih po tom shvaćanju mogao daljnjih 300.000 kn pa još toliko utužiti i nakon 25 godina pod uvjetom da ona prva parnica još nije završena.

Oslanjajući se na pravnu doktrinu, smatrali smo da to nije u redu jer se prekid zastare odnosi samo na ono što je predmet tužbenog zahtjeva, a ne na ono što još nije ni dospjelo. Ako ćeš utužiti na takav način da utužuješ naknadu štete, to su posebne vrste štete (izgubljena zarada, uzdržavanje itd.), izlažeš se riziku da ćeš svaku treću godinu kad ti dopije turnus tih potraživanja morati unutar postojeće parnice preinačiti tužbu na način da povisiš tužbeni zahtjev kako ne bi došao u situaciju da te pogodi naše shvaćanje koje kaže da zastara sljedećih (novo)utuženih tražbina teče od dopijeca svakoga pojedinog iznosa naknade štete i do prekida zastare dolazi tek podnošenjem nove tužbe ili preinakom postojeće.

Time smo izišli iz začaranog kruga jer smo imali parnice radi naknade štete zbog izgubljene zarade koje su trajale po 15-20 godina i na posljednjem bi ročištu opunomoćenik tužitelja preinačio tužbu tako da bi uz onih 300.000 utužio još otprilike milijun kuna za razdoblje koje se odnosi na posljednjih 12 godina. To nikako nije sjedalo u odnosu na institut prekida zastare. Eminentni stručnjaci rekli su nam da se zastara, odnosno njezin prekid može odnositi samo na sadržaj tužbenog zahtjeva.

Mi smo u nekoliko navrata objašnjavali situacije kad se mogu koristiti čl. 164. i 165. Zakona o vlasništvu i drugim stvarnim pravima kad se traži naknada nužnih i korisnih

troškova. I ne samo to nego i svih drugih koristi koje je netko tko je posjedovao vašu nekretninu ili pokretninu imao za to vrijeme. Primjerice, to su iseljenja kada se netko useli u stan i Vi kao vlasnik tražite da se osoba iseli iz tog stana, bilo da je poštenu posjednik bilo da je nepoštenu posjednik tuđe stvari. Tu smo u nekoliko navrata u pravnim shvaćanjima na stranici Vrhovnog suda objasnili kada dolazi u obzir primjena Zakona o vlasništvu i drugim stvarnim pravima, a kada odredbe o stjecanju bez osnove iz Zakona o obveznim odnosima.

Treba imati jednu stvar na umu. Kod Zakona o vlasništvu i drugim stvarnim pravima imate posebne odredbe koje sam spomenuo – ako nije drugim zakonom drukčije propisano – gdje zastarni rok nije pet godina (što je opći zastarni rok za stjecanje bez osnove), nego tri godine i točno piše otkad on teče. Mnogi se prevare i izgube parnicu zato što je netko uspješno prigovorio zastari pozivajući se na te odredbe.

Što se tiče zastare kad je utvrđeno da je ugovor pobojan, time smo zadovoljni i ne mislimo to mijenjati. Pobojni (relativno ništavi) ugovori proizvode pravne učinke sve dok pravomoćnom sudskom odlukom ne budu poništeni. Tek kad je konstitutivnom odlukom suda stvorena nova pravna situacija na način da ugovor koji je do tada postojao i proizvodio pravne učinke donošenjem te odluke više ne postoji (otpala je osnova), nastaje obveza vraćanja onoga što je primljeno na temelju takva ugovora i tek tada tužitelj kao vjerovnik stječe mogućnost zahtijevati ispunjenje obveze (vraćanje primljenog).

To shvaćanje koincidira s pitanjem raskidanja ugovora. Vi dobro znate da u najvećem broju slučajeva ne možete podići tužbu s obzirom na materijalno pravo s tužbenim zahtjevom da se neki ugovor raskida sudskom odlukom. To su rijetke situacije. Primjerice ugovor o doživotnom uzdržavanju raskinut će se sudskom odlukom konstitutivno ako druga strana ne ispunjava svoje obveze.

Najčešće imamo tužbene zahtjeve koji glase raskida se ugovor umjesto utvrđuje se da je ugovor raskinut. Zna se da se fiksni ugovor raskida na temelju zakona, a ugovor koji nema taj fiksni rok opet se raskida na način da date nov rok pa kad on proteče, ugovor se raskida. Sudovi samo konstatiraju da je došlo do raskida ugovora i sad se postavlja pitanje otkad teče zastara.

Imali smo situaciju da se jedna osoba uknjižila na stan koji je kupila. U međuvremenu je ugovor raskinut, što je i sudski utvrđeno, i taj koji je prodao ugovor, uspio je vratiti svoj stan, to je bio stvarnopravni zahtjev da mu se vrati stan. Rečeno je, ako je ugovor raskinut, ne proizvodi pravne posljedice *ex tunc*, a jedna je od posljedica da bi se vratilo ono što se dalo – moraš mi vratiti moj stan. I taj se uknjižio, a onaj koji je platio 250.000 eura zahtijevao je povrat svoga novca, na što je prvi prigovorio zastarom. To je išlo sve do Vrhovnog suda dok mi nismo rekli ne, to je pravilo o istovremenom ispunjenju. Kad bi došlo do raskida ugovora, obje stranke moraju vratiti ono što su primile prema pravilima o ispunjenju dvostranih ugovora, dakle – ti meni, ja tebi. Pravo stranke da nakon raskida ugovora zahtijeva vraćanje onog što je dala zastarijeva u općem zastarnom roku, a zastara počinje teći prvog dana nakon dana raskida ugovora.

Naime, imamo parnicu koja traje 12 godina i tek Vrhovni sud utvrdi da su stranke konkludentno raskinule ugovor prije 12 godina, otprilike onda kada su se počele sporiti u vezi s time. Onaj kojemu to ide u prilog (koji ima novčanu tražbinu) kaže da je zastara počela teći prvog dana nakon raskidanja ugovora, a to je bilo prije 12 godina. Mislim da je to apsurdno.

Odluka iz 6. listopada 2021. pretendira prema tomu da je riječ o danu kad je pravomoćno utvrđeno da je ugovor raskinut. Ja sam skloniji reći da je to onaj dan kad su stranke dobile odluku o tome da je utvrđen raskid ugovora, a to može biti i znatno kasnije, primjerice i godinu dana nakon suđenja.

Ima jedna latinska sentencija na koju me uputio kolega Bratković koja glasi *Contra non valentem agere non currit praescriptio* (Protiv onoga koji ne može valjano djelovati, zastara ne teče!). Kako ću tražiti da mi netko nešto vrati ako nisam uopće siguran je li ugovor raskinut.

Sljedeće je zastara u slučaju ništetnosti ugovora. Ja sam na Vrhovnom sudu od 1. siječnja 2012. Trebalo je proći gotovo deset godina da promijenimo prijašnja mišljenja. Ta su shvaćanja bila izražena u našim prijašnjim odlukama gdje je rečeno da zastarni rok u slučaju restitucijskog zahtjeva prema kojem su ugovorne strane dužne vratiti jedna drugoj sve ono što su primile na temelju ništetnog ugovora počinje teći od dana kad je taj ugovor izvršen, dakle od onog dana kada sam ja primio novac. To u odnosu na utvrđenje kad je došlo do ništetnosti može biti i deset

godina prije. Može biti i pet ili šest godina prije pa ste u poziciji da vam je objektivni zastarni rok (ako bi bila naknada štete podnesno) s pet godina za stjecanje bez osnove istekao prije negoli ste bili sigurni da je neki ugovor ništetan.

Rekli smo da zastarni rok počinje teći od dana pravomoćnosti sudske odluke kojom je utvrđena ili na drugi način ustanovljena ništetnost ugovora. To mnogi ne primjećuju, ali mi smo to zaista rekli. Često se ništetnost ugovora utvrdi u nekoj parnici u kojoj je netko tražio iseljenje, predaju posjeda ili isplatu, a sud po službenoj dužnosti utvrdi da je ugovor ništetan i odbije tužbeni zahtjev. Ta je parnica pravomoćno okončana. Potom druga strana u toj parnici tuži prvu da joj nešto vrati nakon pet-šest godina, ali potomja to odbija.

Naša pravna shvaćanja nisu apstraktna. Ona su uvijek u vezi s konkretnim predmetom. Ovdje je bila situacija kupoprodaje gdje se kupac uknjižio. Riječ je bila o pametnoj tužbi pa je bila zabilježba spora. Dakle, kupac se uknjižio, ali utvrđeno je da je ugovor ništetan. Prodavatelj je uspio vratiti svoj stan, ali kad je kupac tražio svojih 150.000 eura, prodavatelj je rekao da mu je nastupila zastara jer zastara po odlukama Vrhovnog suda teče od trenutka kad je on primio njegov novac, a to je bilo isti dan kad su sklopili ugovor. Sedam ili osam godina poslije utvrđeno je da je taj ugovor ništetan. Da stvar bude zanimljivija, ni jedna ni druga strana nisu tvrdile, osim što se to moglo iz činjenica zaključiti, da je ugovor ništetan, nego je to zaključio Vrhovni sud. Sad su obje stranke odjednom u čudu. I nakon sedam-osam godina jedan uspijeva vratiti svoj stan, ali drugi ne uspijeva svoj novac.

Ovdje postoji jedan drugi problem. Dolazi do posvemašnje pravne nesigurnosti jer nema zastare zahtjeva za utvrđenje ništetnosti pravnog posla, ugovora. Ne samo to, nego ništetnost ugovora može tražiti treća zainteresirana osoba, pa i državni odvjetnik, a sudovi na to paze po službenoj dužnosti (*ex offio*). Netko može podići tužbu nakon 40 ili 50 godina da je neki ugovor ništetan. E sad, to su prigovori tomu shvaćanju.

Mi smo predlagali promjene zakonodavcu, sad je imao prigodu to popraviti. Nedavno su stupile na snagu Izmjene i dopune Zakona o obveznim odnosima gdje smo implementirali direktive koje se odnose na jamstvo kad je u pitanju potrošački ugovor i na garanciju za ispravnost u funkcioniranju proizvoda.

Predlagali smo da se zbog te situacije u zakon ugradi jedna odredba da institucijski zahtjevi koji proizlaze iz ništetnog ugovora zastarijevaju u roku od deset godina od dana sklapanja ugovora. Ili 20 godina. Najduži zastarni rok u hrvatskom je pravu 20 godina kod hereditatis petitio iz Zakona o nasljeđivanju. No to je propušteno. Čini mi se da će opet sudska praksa morati zauzeti neko shvaćanje.

Glavna vodilja za takvo shvaćanje, uz ostalo, bila je potrošačka Direktiva 93/13, ali i brojne presude (ima ih gotovo sto). Jedna je od njih presuda Gutiérrez Naranjo i dr. protiv C. Banco i Banco B. V. Argentaria SA gdje je bilo pitanje zastare i restitucijskih zahtjeva. Ključno je iz te dobre prakse Suda EU-a bilo da uspostavljanje prava na povrat koristi koje je prodavatelj robe, odnosno pružatelj usluge neosnovano stekao na potrošačevu štetu na temelju navedene odredbe mora biti takvo da se uspostavi činjenična i pravna situacija u kojoj bi se potrošač našao kao da te nepoštene odredbe nije ni bilo, kao da nije ni postojala.

To je ugrađeno i u Rev 2245/17 koja govori o tome da kolektivna tužba prekida tijekom zastare u odnosu na one zahtjeve potrošača koji nisu bili podnijeli tužbe u odnosu na banke i one koji su im prodali svoje proizvode.

Što se tiče te revizijske odluke, nekoliko je stvari jasno. Rekli smo da kolektivna tužba na neki način ne bi imala smisla. Napravili smo pionirski korak. Nema baš puno sudova koji su takvo što ustvrdili. Taj su nam korak kritizirali naši stariji sudci koji su sad u mirovini, a godinama su branili stav da zastara kod ništetnosti teče od trenutka kad je ugovor izvršen, ali i doktrina nas je dosta kritizirala. Postavlja se pitanje kakva bi inače smisla imala ta tužba ako ne bi imala taj zaštitni karakter da dolazi do prekida tijekom zastare u odnosu na ostale potrošače. Mislim na one koji još nisu podnijeli tužbe jer oni koji su to učinili, već su prekinuli tijekom zastare. Ta bi tužba bila besmislena. No pošli smo i od načela djelotvornosti pravnih normi. Htjeli smo pravnu normu učiniti još djelotvornijom, da proizvede određene učinke u životu koji će biti u skladu s onim što vidite u spomenutoj presudi.

Dana 31. siječnja 2022. godine Vrhovni sud imat će sjednicu Građanskog odjela na kojoj će se zauzeti tzv. „objedinjeno“ pravno shvaćanje kojim će se podrobnije objasniti tijek zastare

prekinut podnošenjem tužbe u kolektivnom sporu (kreditu u CHF) u odnosu na pravno shvaćanje Vrhovnog suda iz siječnja 2020. godine.

Naplata odvjetničke usluge u svim postupcima, osim kaznenim ili prekršajnim, dopijeva okončanjem ovršnog postupka ili pravomoćnim okončanjem postupka ako se ne provodi ovrha, otkazom punomoći, opozivom punomoći ili raskidom ugovora o zastupanju.

Naplata odvjetničke usluge u kaznenim i prekršajnim postupcima dopijeva pravomoćnim okončanjem postupka, opozivom punomoći, otkazom punomoći ili raskidom ugovora.

Odvjetnik tijekom obavljanja odvjetničke usluge ima pravo na naplatu predujma za obavljanje pojedine radnje iz te tarife.

Za naknadu štete imamo subjektivni i objektivni rok. Posljednja isplata odvjetniku izvršena je 11. srpnja 1991., a tužba radi naknade štete podnesena je tek 3. siječnja 2008. Naime, riječ je bila o renti koju je on trebao prebacivati na račun svojih posrednih oštećenika kojima je poginuo otac. Strano društvo trebalo je plaćati rentu. On je zatražio kapitaliziranu rentu kao opunomoćenik, dobio ju je i zadržao, dok je svojim strankama dao samo 15.500 tadašnjih njemačkih maraka. Stranke su za činjenicu da je odvjetnik zadržao novac doznale 2007. jer su od stranog osiguratelja dobile podatke da je ta renta koja im je trebala biti isplaćivana za života (udovička i dječja renta) već isplaćena njihovu odvjetniku, o čemu nisu imale pojma. No naš je sud odbio tužbeni zahtjev zbog zastare i rekao da je tu protekao objektivni rok od pet godina od 11. srpnja 1991. Ustavni sud to je ukinuo i sva praksa o objektivnom roku pala je u vodu.

Jako je teško katkad zaključiti otkad teče zastara jer je ponekad to vezano za okolnosti konkretnog slučaja. Tu se Ustavni sud pozvao na dva predmeta Howald Moor i drugi protiv Švicarske i Esid Bešil protiv Turske. Riječ je o presudama iz 2013. i 2014. godine. Europski sud za ljudska prava rekao je da je to neproporcionalno ograničenje u kojem je oštećenik onemogućen u pristupu sudu jer nije ni mogao znati, s obzirom na sve okolnosti slučaja, da je odvjetnik primio taj novac. Ustavni sud podsjeća da je prema navodima podnositeljica razlog tomu bilo neprofesionalno i neetično ponašanje odvjetnika u kojega su zbog njegove profesije imale puno povjerenje, pa nisu znale

нити su mogle doznati da je njegova imovina povećana na njihov račun, to jest na njihovu štetu (...) Uistinu, kako proizlazi iz činjenica i okolnosti predmeta, postojala je objektivna opasnost da za tu činjenicu nikada i ne doznaju da se takvo tuženikovo postupanje nije slučajno „otkrilo“ pri odlasku jedne od podnositeljica u mirovinu. Tek tada su podnositeljice doznale da je tuženik koji je trebao štititi njihove interese, umjesto da ih obavijesti i isplati im cjelokupne iznose naknade koje su poslije smrti njihova prednika isplaćene na njegov račun, sporne isplate zadržao za sebe.

Tu je Ustavni sud počeo preispitivati subordinaciju subjektivnoga zastarnog roka u objektivnom roku pa je to ukinuo. Sad se u novom suđenju moramo poslužiti subjektivnim rokom koji bi tekao od trenutka kad su stranke doznale, ne uvažavajući objektivni rok, da je netko uzeo njihov novac. Možda bi od tog trenutka trebao teći i objektivni rok. Odvjetnik nikad nije kazneno odgovarao, a koliko znam, nije nikad ni vratio taj novac.

Sljedeće je naknada za zemljište koje je postalo društveno vlasništvo ili je vlasniku oduzeto bez zakonom predviđenog postupka. Danas su to najčešće ceste, odnosno ulice. Zakon o cestama sve one ulice po kojima se godinama prolazilo (iako su bile u privatnom vlasništvu) pretvorio je u ulice čiji je vlasnik grad. To su tzv. nerazvrstane ceste. Tu se postavljalo pitanje koje je i danas sporno. Imamo praksu koja kaže u tim slučajevima da zastara teče od onog trenutka kad je oštećeniku ili onomu na čiji je teret došlo do neosnovanog bogaćenja bilo ili moglo biti jasno da je ta nekretnina prešla u drugi vlasničkopravni režim. Recimo, to je situacija kad se ta cesta asfaltirala, kad je dobila svoj konačni status. Naša je dugogodišnja praksa da od onog trenutka kad si mogao znati, dakle kad je cesta asfaltirana, ona je u uporabi, ima i lokacijsku dozvolu i grad se uknjižio na nju, gotovo je s tvojim vlasništvom.

Ovdje je sporno što će reći Europski sud za ljudska prava, to je čl. 1. Protokola 1., jer što ako je cijelo vrijeme nekretnina bila uknjižena na oštećeniku, tužitelju koji je sad izgubio parnicu zbog zastare. Nadam se da ima takvih parnica jer bismo i mi voljeli vidjeti o čemu je riječ, sudci su u vezi s tim podijeljeni. Stanje u zemljišnoj knjizi određuje vlasnika.

Nadalje, potraživanja zatezne kamate koje su zajedno

s glavnicom utvrđene pravomoćnom sudskom odlukom ili odlukom drugoga nadležnog tijela javne vlasti ili nagodbom pred sudom ili drugim nadležnim tijelom, odnosno javnobilježničkim aktom, i koje dospijevaju ubuduće, u skladu s čl. 379., st. 2. ZOO-a iz 1991. (čl. 233., st. 2. ZOO-a iz 2005.) zastarijevaju u trogodišnjem roku predviđenom za zastaru povremenih tražbina računajući od ovršnosti ovršnih isprava. Dakle, ako imate pravomoćnu sudsku presudu da vam je netko dužan 100.000 kuna s kamatama od tad i tad pa vi idete u ovrhu protiv tog čovjeka, nakon devet godina od pravomoćnosti te odluke vama će sud, istakne li taj prigovor zastare, priznati kamatu samo za posljednje tri godine. To su kamate koje dospijevaju nakon pravomoćnosti presude. Ne možete čekati 9 godina ili 9 godina i 11 mjeseci i zahtijevati ovrhu protiv njega i biti sigurni da ćete dobiti sve one kamate koje su dospijevale od ovršnosti.

Isplata naknade štete osiguraniku ne daje tužitelju nikakva posebna prava osim onih koje je imao njegov osiguranik, pa tako ni poseban rok zastare, različit od onoga koji je imao njegov osiguranik – oštećenik. Dakle, isplatom naknade štete na tužitelja osiguratelja prešla su sva prava njegova osiguranika jer je tužitelj stupio u pravnu poziciju svog osiguranika. Tužitelj stupa u cipele, u odijelo svog osiguranika i ne može biti u boljoj poziciji od njega.

Sada idemo na ZPP – preinaka tužbe i prekid zastare. Ovdje imamo nekoliko odluka, sada sam donio jednu iz 2019.

Povećanje tužbenog zahtjeva označava preinaku tužbe, pa se u vezi s tim zahtjevom parnica smatra pokrenutom tek kad je istaknut taj novi zahtjev. Dakle, označena postupovnoppravna situacija u materijalnom smislu u odnosu na prekid zastare znači da prekid zastare u odnosu na novopostavljeni tužbeni zahtjev nije nastupio (nije bilo prekida!). Veliko je pitanje, kad ste utužili naknadu štete (100.000 ili 200.000 kuna), možete li sad preinačiti tužbeni zahtjev bez opasnosti od prigovora zastare.

Prvo, imate zapreke za preinaku koje se tiču samog ZPP-a, no sad je čl. 190., st. 2. rekao da iznimno stranka može ako nije bez svoje krivnje. Smatramo, ako ste uz tužbeni zahtjev od 100.000 kuna za naknadu štete negdje tijekom parnice povisili taj tužbeni zahtjev i preinačili tužbu, došlo je do prekida zastare za taj povišeni zahtjev tek toga trenutka, a ne onog kad je

podnesena tužba. Mnogi se sudci s tim ne slažu, ali Vrhovni sud duže ima takvu praksu i misli da je to opravdano. To nije samo kod novčanih zahtjeva. Možete povećati tužbeni zahtjev tako da uz jednu nekretninu u vezi s kojom tražite utvrđenje prava vlasništva tražite još za dvije.

Nadalje, pitanje je što je s prekidom zastare kad je ovršni postupak obustavljen. Dakle, *argumento a contrario* kada je ovršni postupak obustavljen zbog razloga koji leže isključivo na ovršeniku i na što ovrhovoditelj nije imao utjecaja, tada pokretanje ovršnog postupka (okončanog obustavom postupka) ima za posljedicu prekid zastare i zastarni rok počinje ponovno teći nakon što rješenje o obustavi ovršnog postupka postane pravomoćno. Često imamo okončanje postupka jer ovrhovoditelj nije uplatio predujam. U tom slučaju nema prekida.

Na kraju je računanje rokova po ZPP-u ili ZOO-u. Mi smo još 2015. rekli i pritom stojimo – prigovor zastare materijalnopravni je prigovor pa se na računanje rokova zastare primjenjuje odredba čl. 77. ZOO-a. Odredbom čl. 77., st. 3. ZOO-a propisano je da ako posljednji dan roka pada na dan kada je zakonom određeno da se ne radi, kao posljednji dan roka računa se sljedeći radni dan. Stoga, kao dan kada je zakonom određeno da se ne radi smatra se samo onaj dan koji je kao neradni propisan zakonom. Zakonom o blagdanima, spomendanima i neradnim danima u Republici Hrvatskoj subota nije zakonom propisan neradni dan. Ako zastara pada u subotu, ne produžava se na ponedjeljak, nego je gotovo. Tu će netko spomenuti čl. 113. ZPP-a, ali on se ne odnosi na to.

Tijek je zastare kod zadužnice sljedeći. Na tražbinu iz zadužnice koja je privatna isprava i na kojoj je potpis dužnika samo ovjeren kod javnog bilježnika (zadužnice sastavljene prije 1. siječnja 2011.) i koja nije potvrđena od javnog bilježnika (solemnizirana) primjenjuje se opći zastarni rok od 5 godina, dok se na tražbine iz zadužnice koje su potvrđene kod javnog bilježnika (solemnizirane) primjenjuje zastarni rok od 10 godina. Solemnizacija stavlja zadužnicu u rang presuda.

Prema postojećoj sudskoj praksi, dvostruki karakter zadužnice – koja može imati učinak rješenja o ovrsi kada se ovrha provodi na sredstvima na računu ovršenika, ali i ovršne isprave kada se ovrha provodi na drugim sredstvima ovrhe, ne može utjecati na primjenu (različitih) zastarnih rokova

u odnosu na istu zadužnicu. Imamo nekoliko odluka koje su rekle otkad teče rok. Kad se zadužnica dostavi FINA-i, rok bi tekao od tog trenutka. Najčešće zadužnica i služi da se izbjegne sudski postupak. Ako idete u sudski postupak, tužba će vam biti odbačena, čak i kondemnatorna, jer nemate pravni interes za to.

Teško mi je sad sjetiti se svih varijanta koje smo sudili. Ja se ponajprije bavim ZPP-om, ali imam utjecaja i na zastaru. Voditelj sam sudske evidencije Vrhovnog suda, no nemam takvo pamćenje da bih mogao na svaki upit sada konkretno odgovoriti. Prvih deset osoba koje mi se jave na mail s upitom dobit će odgovor. Neću iznositi svoja mišljenja, nego revizijske odluke.

Uskoro će početi izlaziti odluke u kojima će Vrhovni sud honorirati odgovor na prijedlog za dopuštenje koji je koristan. Ako vam je tuženik u odgovoru na prijedlog za dopuštenje revizije dao relevantne podatke kojima se koristite i vidite da je prvi put u reviziji istaknuo neke stvari, to je jako korisno. Drugo, ako uputi na vaše odluke posve suprotne od onih koje je ovaj izvadio i predstavljaju našu relevantnu praksu, utemeljene su i na našim pravnim shvaćanjima, to ćemo početi honorirati. Zašto? Jer smo dopustili više od 1200 pitanja revizija, to je golem broj od 1. rujna 2019. do danas. Želimo konačno riješiti presedanski sva pitanja koja naši prethodnici, neka mi oprostite, ipak nisu rješavali na način kao mi. Rješavali su u konkretnom predmetu, ali ne i za sve predmete ubuduće koji se mogu dogoditi. Pozivam odvjetnike koji me slušaju da napišu dobar odgovor na prijedlog, bit će honoriran i spriječit će neprimjereno podnošenje prijedloga u onim situacijama u kojima već postoji praksa Vrhovnog suda i sasvim je jasna te je nema potrebe preispitivati.

Kolegice i kolege, to bi bilo uvodno od mene. Bio bih jako sretan da ste čuli nešto dobro, što se slaže s vašim mišljenjima, ali ne moramo se, naravno, slagati.

M. Bratković:

Hvala na zanimljivom i preglednom izlaganju. A sada vas pozivam da se uključite u raspravu, pitate ili komentirate.

Tin Pavić:

Dobra večer! Zanima me jedno praktično pitanje. Imali smo situacije da raspoložemo ovršnom ispravom, dakle ne

možemo u parnicu, a dužnik nam je umro. Ako podnesemo ovršni prijedlog, sud nam ga odbaci, imamo praksu u odnosu na to.

D. Katić: Imate li praksu Vrhovnog suda u odnosu na to? Vi podnosite prijedlog protiv mrtve osobe, zar ne? Ima li ta osoba nasljednika?

T. Pavić: E pa to i jest problem! Ako meni ostavinski postupak još nije proveden, može li se to podvesti pod zastoj zastare? Rekli ste i sami da zastara ne teče u odnosu na onoga koji ne može djelovati. Istječu mi rokovi, ostavinski postupak nije završen, ne znam tko su nasljednici, ne mogu pokrenuti parnični ni ovršni postupak.

D. Katić: Da, znam. I naša praksa nešto o tome govori. Ja bih pokrenuo postupak protiv svih nasljednika u ovom trenutku. Mi smo objavili pravno shvaćanje da treba čekati rješenje o nasljeđivanju, ali rekli smo da se može prekinuti tijekom zastare, a može se čak ići i u parnicu. Pitanje je hoće li sud to odbaciti. Imate doista zadužnicu, ali pitanje je nasljednika. Sada je to sporno. Nisam siguran da će sud u ovoj situaciji kad nema pravomoćnog rješenja o nasljeđivanju odbaciti tu tužbu. Nasljednici su pasivno legitimirani. Za pokretanje parnice ne čekate rješenje o nasljeđivanju. Čekamo ga kod ovrhe, ali ne u parnici.

T. Pavić: Potencijalno bi se moglo pokrenuti i parnicu protiv samog ostavitelja pa predložiti...

D. Katić: Ne možete protiv ostavitelja ako je pokojni, nema šanse. Morate protiv nasljednika.

T. Pavić: Eventualno da se onda predloži prekid postupka.

D. Katić:

Mani govora, ne dolazi u obzir! Isključivo protiv nasljednika. Ako ga ne znate, imate čl. 128. Zakona o nasljeđivanju. Imate tzv. staratelja ostavitelja kojeg sud postavlja, to je jedna specifična situacija. Imamo i praksu u vezi s tim.

Juraj Brozović:

Dobra večer! Baš mi je drago biti ovdje. Imam jedno pitanje i vratit ću čitavu priču na proces.

Prije šest godina napisao sam članak koji se tiče tužbe na utvrđenje zastare u parničnom postupku. Poslije se nisam time bavio. Kad sam se pripremao za seminar ove godine, naišao sam na praksu Županijskog suda u Splitu koja je objavljena 2017. u izboru odluka Vrhovnog suda, a izrazila je posve suprotno stajalište od onoga koje sam ja zauzeo u članku – stajalište prema kojem je utvrđenje zastare moguće isključivo u povodu prigovora dužnika tuženika, a ne u povodu samostalne tužbe.

Budući da je to objavljeno u izboru odluka Vrhovnog suda, znači li to da bi se s time složio Vrhovni sud ili Vi osobno? Vidim i u odluci Ustavnog suda koju ste citirali tijekom današnje prezentacije da je Ustavni sud rekao da zastara ne znači samo prestanak materijalnopravnog zahtjeva na aktivnoj strani, nego da njome dužnik stječe pravo ne izvršiti egzistentnu, dospjelu i utuživu (nisam baš siguran da je potonje točno) obvezu. To je inače logika kojom sam se vodio kad sam predložio da to može biti predmet deklaratorne tužbe, znači utvrđenje prava dužnika da odbije ispunjenje nasuprot utvrđenju činjenice da je tražbina zastarjela, što, naravno, ne bi bilo dopušteno. A posebno sam to povezao s pravnim interesom koji sam vidio u sličnoj situaciji koja je bila povod toj parnici. Danas sam pročitao cijelu odluku. Riječ je o situaciji kada se na zahtjev da isplatite zastarjelu tražbinu nadovezuju moguće druge pravne posljedice, primjerice isključenje struje ili plina.

Zanima me Vaše mišljenje. Bi li ipak bilo dobro preispitati tu odluku u onim situacijama u kojima bi doista postojao pravni interes? Npr. da ne strahujem idućih 30 godina od eventualnoga ovršnog postupka za ostvarenje zastarjele tražbine. A kad bih to sve skupa mogao spriječiti, što ujedno i jest osnovna funkcija deklaratorne tužbe, bi li se to pitanje riješilo za sva vremena?

D. Katić:

Izbor odluka u kojima se pojavljuju odluke drugostupanskih sudova nije mišljenje sjednice Građanskog odjela ni većine sudaca. To je u pravilu mišljenje predsjednika Vijeća i voditelja evidencije. Ima puno odluka koje se tako objavljuju samo da se popuni knjiga i nisam zadovoljan velikim dijelom tih odluka.

Ja razmišljam kao sudac. Što bi išao na tužbu za utvrđenje, čekaj da te netko utuži, a onda u toj parnici prigovori zastari. Što ćeš trošiti vrijeme suda i svih ostalih, čekaš konkretan napad pa odgovoriš svojim oružjem. Ne pokazuj oružje prije toga. Ako možeš kondemnacijom nešto ostvariti, nemoj ići na deklaraciju.

Kolega, pokušajte mi dostaviti tu odluku pa ću reći svoje mišljenje tek kad je pročitam.

Kad je u pitanju sud, postavlja se pitanje korisnosti jedne takve tužbe kojom bi se išlo na utvrđenje da je nastupila zastara neke tražbine. U svakom slučaju, ako bi tužba bila korisna za ubuduće i riješila bi mnoge stvari, sud ju je sklon prihvatiti. Puno se odluka temelji na ekonomičnosti postupka i djelotvornosti pravne norme. Puno se toga može ostvariti prigovorima, ali i kad su u pitanju ništetnost ili zastara. Čim uđete u sudnicu ili ako vas netko tuži za neki dug, odmah prigovarajte zastari. To su mene moji mentori naučili kao mladog odvjetnika, odmah s vrata viči sudcu: prigovaram zastarom.

Ivan Dilber:

Dobra večer! Imam pitanje u vezi s restitucijskim zahtjevom kod ništetnosti. Budući da je pomaknut rok za ništetnost i zastara počinje teći tek od utvrđenja, a sad netko tuži nakon 20 godina, kako bi se to odrazilo na tijek zateznih kamata? Kod stjecanja bez osnove zatezne kamate duguju se od idućeg dana u tjednu.

D. Katić:

Ako je riječ o ništetnosti i ako je netko kriv za ništetnost i nesavjestan otpočetak, on to mora platiti. Sad se postavlja pitanje što ako netko nakon 30 godina pokrene parnicu. Za ništetnost nema zastare. A kako sad stoje stvari, zastara restitucijskog zahtjeva počinje teći tek od pravomoćnosti odluke. Kamate bi sad po našem shvaćanju tekle od onoga kako je to rekla presuda Rev-2245/17, od dana kad je izvršena isplata onomu tko je kriv

za ništetnosti. No, da se razumijemo, kamate uvijek teku ovisno o tome kad je netko postao savjestan ili nesavjestan. Ako me pitate za švicarce, mi smo u toj presudi Rev-2245/17 rekli tko je nesavjestan i otkad je nesavjestan.

Zakonodavac je mogao razmisliti o našim prijedlozima da bi restitucijski zahtjevi zastarijevali u roku od pet ili deset godina od dana kad je ugovor sklopljen. Tu bismo imali mogućnost da tražite utvrđenje ništetnosti, ali biste izgubili mogućnost da tražite restituciju.

Vesna Stilin:

Dobra večer! Htjela bih upozoriti na jedan slučaj i čuti Vaše mišljenje. Bila je riječ o građanskoj parnici u kojoj se tijekom godina izmijenilo pet sudaca, gdje su tri sudca predlagala mirno rješenje spora, nagodbu, ali do nje ipak nije došlo. Čelna osoba Državnog zavoda za intelektualno vlasništvo bila je protiv nagodbe, a općinsko državno odvjetništvo (ODO) zastupalo je Zavod kao državno tijelo, postupajući po naputcima čelne osobe Zavoda. Nakon 13 godina donesena je prvostupanjska presuda kojom je moj tužbeni zahtjev odbijen s obrazloženjem zastare, dok su svjedoci saslušani tijekom postupka svjedočili u prilog moga tužbenog zahtjeva. ODO je naplatio naknadu za svoj rad kao da su odvjetnici na temelju Tarife o nagradama i naknadi troškova za rad odvjetnika, za svih 13, tj. 16 godina spora, opteretivši me visokim troškom postupka (44.500 kn) i blokadom računa. Poznata mi je presuda Europskog suda za ljudska prava (ESLJP) u Strasbourgu u kojoj, uz ostalo, stoji kritika Republici Hrvatskoj da nije primjereno da naknade državnim odvjetnicima, koji se financiraju iz državnog proračuna, budu identične naknadama koje dobivaju odvjetnici, na temelju citirane tarife, koji žive od zastupanja u obliku zanimanja i naknada koje dobivaju s tim u vezi.

Dakle, u presudi ESLJP-a navodi se da nije primjereno procijeniti troškove zastupanja države na navedeni način, kao odvjetnicima. Što mislite, može li se pobijati odluka ODO-a, glede troška postupka, koja je u suprotnosti s navedenom presudom ESLJP-a?

D. Katić: Mislim da se može uspješno pobijati, o tome već postoji i praksa Vrhovnog suda, upućujem na odluke br. Revd-1367/2020-2 i Rev 89/2021-2 (potonja u izradi) U-zpz 1/2020-6. Mogu se pronaći na portalu SupraNova.

Željko Šimić: Dobra večer! Ja uvijek imam nekih pitanja. Znete da mi surađujemo jako dobro – Vi kao predsjednik Odjela evidencije Vrhovnog suda, a ja Visokoga trgovačkog suda. Postavit ću pitanje koje je vrlo često i problematično, a Vrhovni sud još nije imao prigode zauzeti o njemu pravno shvaćanje koje se tiče zastare.

Poznato je da vjerovnici u stečajnom postupku na temelju čl. 176. svoja potraživanja mogu ostvarivati samo u stečajnom postupku kad se otvori stečaj.

D. Katić: To je jasno!

Ž. Šimić: Otvaranjem stečaja ne dolazi i do prekida zastare. Hoće li vjerovnik prijaviti svoju tražbinu ili ne, drugo je pitanje. Imamo velik broj stečajeva skraćenih ili redovnih bez provođenja stečajnog postupka jer dužnik nema imovinu. Istim rješenjem stečaj se otvori i zaključa.

U takvim situacijama vjerovnici ne mogu podnijeti tužbu protiv osobe koja je u stečaju, a ne mogu ni prijaviti tražbinu jer nisu ni pozvani prijaviti je u stečajnom postupku. Nije isključeno da nakon pet ili više godina (riječ je o konkretnom slučaju) bude pronađena imovina pravne osobe koja je brisana nakon zaključenja skraćenoga stečajnog postupka. Sud tada ponovno otvara stečajni postupak radi naknadne diobe i unovčenja imovine. Pozivaju se vjerovnici da prijave tražbine. Međutim, stečajni upravitelj osporava tražbinu zbog zastare uz obrazloženje da je potraživanje dospjelo prije više godina.

Postavlja se pitanje kako izići iz nastalog problema. Prema mojem mišljenju, ima mjesta za primjenu odredbe čl. 237. ZOO-a koja govori da zastara ne teče za sve vrijeme za koje vjerovniku nije bilo moguće zbog nesavladivih prepreka sudskim putem zahtijevati ispunjenje obveze. Nesavladive prepreke treba šire

tumačiti, a ne samo da je riječ o nesavladivim fizičkim ili drugim preprekama. Mišljenja sam da pod tim preprekama možemo smatrati i pravne prepreke koje su onemogućavale ostvarivanje

D. Katić:

Kolega, ja se potpuno slažem s Vama. Nemam što dodati, Vi ste sve rekli. To bi bio ekscesivni formalizam kad bi se nesavladive prepreke tumačile na drugi način od onoga kako ste Vi rekli. Nema druge jer onda cijeli institut nema smisla. Moramo poći od svrhe instituta: ti si moj dužnik, a zastara nastupa kad vjerovnik koji nešto može to ne traži. Ona je svojevrsna kazna za takvo postupanje. Ali ona ne može nastupiti kad vjerovnik objektivno nema mogućnosti bilo što napraviti da bi sebe spasio od zastare. A od toga polazi i Sud EU-a.

Ž. Šimić:

Hvala! Iskoristit ću prigodu za još jedno pitanje. Imao sam jednu odluku Vrhovnog suda koju ne mogu pronaći, a riječ je bila o sljedećem. Isticanje prigovora zastare u praksi svodilo se na to da odvjetnici kažu: ja ističem prigovor zastare i točka. U odluci Vrhovnog suda rečeno je da to nije dovoljno jer se prigovor mora obrazložiti.

Primjera radi, predmet je spora plaćanje 10 računa, a tuženik je istaknuo prigovor zastare. Je li sudac dužan po službenoj dužnosti istraživati zastaru za svaki račun ili može zahtijevati od tuženika da obrazloži prigovor zastare?

D. Katić:

ZPP se 1. prosinca 2003. promijenio u smjeru da taj koji istakne prigovor zastare, mora istaknuti mnoge činjenice i priložiti dokaze za to što govori. Ako je samo bubnuo prigovor zastare, sud po službenoj dužnosti neće ispitivati ako stvar nije potpuno očigledna.

Ž. Šimić:

Ja samo upozoravam na to da sudska praksa odstupa od navedenog shvaćanja. Prigovori tuženika uglavnom se svode na isticanje paušalnog prigovora zastare.

D. Katić:

To je ostatak traženja materijalne istine.

Ž. Šimić: Sve u redu, samo da se složimo.

D. Katić: Evo, opet smo se složili.

Maja Munivrana: Dobra večer! Ja sam inače kaznenjakinja po vokaciji tako da se unaprijed ispričavam na pogrešnoj terminologiji i svim pogreškama koje ću učiniti u svom pitanju. Imam jedno pitanje koje se tiče kaznenog prava i činjenice da je barem u jednom predmetu (koliko ja znam) Građanski odjel Vrhovnog suda tumačio i računao zastarni rok drukčije od njegova Kaznenog odjela, a riječ je o naknadi štete uzrokovane kaznenim djelom.

Kada je šteta uzrokovana kaznenim djelom, za kazneno gonjenje predviđen je dulji rok zastare. Zahtjev za naknadu štete, koliko se sjećam građanskog prava, teče kao i vrijeme određeno za zastaru kaznenog progona.

D. Katić: Trebalo bi vidjeti otkad to teče. Za zastaru progona je recimo šest ili osam godina.

M. Munivrana: Naravno, to je određeno Kaznenim zakonom. U jednom predmetu Vrhovni sud prihvatio je revizijski zahtjev tuženice RH i preinačio je presudu Županijskog suda u Zagrebu. Riječ je o kaznenom djelu ubojstva prema Osnovnom krivičnom zakonu RH koje je bilo kažnjivo kaznom zatvora od pet do 15 godina. Međutim, Vrhovni sud u toj reviziji kaže da je zastarni rok za to kazneno djelo bio 10 godina od izvršenja kaznenog djela jer se može izreći zatvor u trajanju više od pet godina. Točno je da se mogao izreći zatvor u trajanju više od pet godina, ali mogao se izreći zatvor u trajanju više od deset godina, prema čemu bi zastarni rok iznosio 15, a ne 10 godina.

Na temelju toga zapravo se osporava dosuđena naknada štete u tome konkretnom predmetu. To je posve drukčije tumačenje i računanje zastarnog roka od onoga kako se to čini u kaznenom postupku, odnosno prema Kaznenom zakonu. Jako mi je čudno da imamo dva odjela istoga suda koja drukčije računaju zastarni rok, što mi se čini jako opasno s aspekta jedinstva pravnog poretka. Zanima me Vaš stav o tome.

D. Katić: Kolegice, imate moj mail pa mi se javite i dajte mi tu odluku da je vidim. Ne mogu je bez toga komentirati. Meni se čini da uvijek ide najduži rok, a on teče od dana pravomoćnosti presude. Je li to novija odluka?

M. Munivrana: Slažem se. Poslat ću Vam pa ćemo mailom nastaviti. Mislim da je to bilo prije dvije godine.

Karlo Kožina: Dobra večer! Htio bih zahvaliti na predavanju. Danas sam puno toga naučio. Ja sam inače sudački vježbenik, tako da sam relativno svjež u ovome. Prije nekoliko mjeseci imali smo Pravosudnu akademiju. Baš je sudac Šimić bio jedan od predavača.

Zamolio bih Vas za pojašnjenje u vezi s prekidom zastare i preinake tužbe, povećanje tužbenog zahtjeva.

Naime, nakon što su sad doneseni novi orijentacijski kriteriji, brojni tužitelji povećavaju tužbene zahtjeve tako da ih usklađuju s novim orijentacijskim kriterijima. S druge strane, tuženici izjavljuju prigovor zastare u odnosu na taj povećani dio tužbenog zahtjeva.

Ako sam Vas dobro razumio, stav je Vrhovnog suda da podnošenjem tužbe nije došlo do prekida zastare u odnosu na taj dio tužbenog zahtjeva.

D. Katić: Prema sadašnjem shvaćanju Vrhovnog suda, tu će prigovori tuženika koji prigovaraju zastari za taj povećani dio biti prihvaćeni.

K. Kožina: Aha, u redu. To je zapravo bilo moje pitanje. Puno hvala.

D. Katić: Vrhovni sud promijenio je nakon 20 godina shvaćanje kad su u pitanju orijentacijski kriteriji. Trebalo je možda još i više.

J. Brozović: Samo sam se htio kratko nadovezati jer mi je ono što je sudac Šimić spomenuo u vezi s dužnosti supstanciranja prigovora.

Stranke su naravno dužne iznijeti činjenice koje im idu u prilog, ali podsjetio bih da isto tako sud može, rekao bih da je čak dužan, upozoriti stranke na dužnost iznošenja tih činjenica. Ako dobijete dokumentaciju od 500 stranica i kažu samo prigovor zastare, mislim da nema nikakve zapreke da sud upozori: u redu, navedite koje su to činjenice iz kojih proizlazi, poduprite ih odgovarajućom dokumentacijom, na temelju čega možemo zaključiti da je doista došlo do zastare. Onda je to ta ravnoteža između dužnosti suda i stranaka, nema nikakva problema da sud mora sam tražiti među stranicama spisa odgovor na to pitanje.

Bilo mi je zanimljivo pa je to ideja.

D. Katić:

Dobro ste odgovorili kolegi Šimiću. Jako ste lijepo nadopunili upravo ono što je trebalo. To je otvoreno pravosuđenje. Sudci su već naučili to. Oni znaju da će u žalbi netko spomenuti da je počinjena bitna povreda odredaba parničnog postupka iz članka 354., stavka 1. u vezi s člankom 219. i 288.a, st. 2. ZPP-a. Sudac u odnosu na taj prigovor koji je bio tako općenit i paušalan nije upozorio stranku da mora iznijeti određene okolnosti i činjenice te koji su to dokazi. Ne mogu ja sad tražiti u 300 stranica što je on htio reći. Znamo kako to danas ide. Sudci su tomu doskočili i oni na zapisnik jednostavno ugrade sljedeće. Sudac donosi rješenje, utvrđuje se da je tuženik upozoren u skladu s čl. 219. i 288., st. 2. na okolnost da je dužan iznijeti činjenice i dokaze u odnosu na taj prigovor koji je sad takav da ga se ne može ispitati. Oni to znaju napisati. Ako to napišu, uzalud je borba poslije. Ne pišu svi. Vrhovni sud već je dao upute kako se zaštititi od te bitne. Doduše, na tu se bitnu više ne pazi po službenoj dužnosti. Ona se često ističe u žalbi. Ali ako je sudac pametno vodio prvostupanjski postupak, taj će prigovor ostati paušalan.

Moram priznati da nema još takvih presuda. Daleko smo od toga, ali idemo prema tome. Sudci bi morali konačno zaključiti da se parnični postupak vodi tako da stranke izlažu činjenice i predlažu dokaze, a da sudac u okviru toga u skladu sa ZPP-om postupa. Da je to prigovor ništetnost, onda je to druga stvar.

Kolega Šimiću, mi imamo jednu takvu odluku koju ćemo reafirmirati. Ona ide u prilog novom ZPP-u.

Kolega Karlo, učite kao da ste dobili tužbu pa imate postupati po tužbi. Ja tako pitam, mala pomoć Vam je to.

Kolegice Vesna, Vi pošaljite pa ću vidjeti. Imam dobre argumente za ono što ste govorili. Vrhovni sud mijenja svoje shvaćanje. Nedavno sam imao u jednom postupku u povodu zahtjeva za izvanredno ispitivanje pravomoćnosti odluke upravnog suda mišljenje u kojem smo rekli da državno odvjetništvo ne može naplaćivati troškove kad je u pitanju javnopravno tijelo. A u ovoj ukidnoj kolege Vučemila (i ja sam bio u vijeću) rekli smo: ne, ne, nećeš moći dobiti troškove, to narušava pravičnu ravnotežu i dovodi u pitanje tužbeni zahtjev te odvraća tužitelja od ostvarivanja prava na takav pristup. Sad ja, umjesto da nešto dobijem, moram platiti troškove koji su ne znam koliko veći, nepotrebno. Uvijek se postavlja pitanje treba li državno odvjetništvo imati tu nagradu baš u svakoj vrsti postupka i treba li mu je odmjeravati na takav način.

V. Stilin:

Bit ću slobodna još nadodati, uza sve ono što sam rekla, da sam išla i na ESLJP u Strasbourg. Presuda ESLJP-a koju ste sad spomenuli također je u sklopu toga mog zahtjeva ESLJP-u bila navedena. Međutim, iz Strasbourga sam dobila vrlo kratak odgovor: da je moj zahtjev inadmissible (neprihvatljiv), bez ikakva dodatnog obrazloženja. Pretpostavljam da je riječ o istoj presudi koju ste rekli da imate. Svakako ću Vam poslati svoj zahtjev ESLJP-u, kako ste mi sugerirali.

D. Katić:

Javite mi se, naći ću te dvije odluke, bez brige i bit će Vam korisne. Mi mijenjamo svoje shvaćanje u odnosu na troškove državnog odvjetništva.

V. Stilin:

Kad netko poput ODO-a traži da mu platite gotovo 45.000 kuna jer su se nakon 13 godina sjetili zastare, dok je pet sudaca vodilo postupak, a tri predlagala nagodbu zbog činjeničnog utvrđenja meni u korist, a ja se borila da se nezakonita imenovanja dužnosnika od prvog ravnatelja Zavoda stave u zakonske okvire, onda takav ishod spora čovjek nedvojbeno doživi kao krajnju nepravdu.

D. Katić:

Da, Vrhovni sud počeo je individualizirati odluke o troškovima uvažavajući konkretne okolnosti svakoga posebnog slučaja. I ustavni sudac podupire nas u tome. Tako da možemo neovisno o pravnoj normi, u skladu s direktivom i tako dalje puno toga napraviti. Kod prava na pristup sudu na pošteno suđenje preveliki troškovi odvrćaju stranke od parnice. Drugo, treba procijeniti tko je i kakvim držanjem pridonio tomu da sam ja nakon 13 godina u situaciji da platim troškove koje sam mogao izbjeći svojim držanjem u parnici. Nikomu nisu trebali nastati.

V. Stilin:

Slažem se. Hvala još jedanput na mišljenju. Poslat ću Vam najavljeno.

J. Brozović:

Dobio sam zamolbu kolege Bratkovića koji ima tehničkih teškoća u javljanju da kao poseban amicus curiae odjavim ovu 250. tribinu. Zahvaljujemo sudcu Katiću na izvrsnu izlaganju i očito plodonosnoj raspravi. Da nas je Marko pustio, imali bismo još materijala. Mislim da je to dobar pokazatelj dobra rada, ali i zanimljiva odabira teme.

Hvala vam i lijep pozdrav do sljedeće tribine!

BITCOIN, BLOCKCHAIN I DIGITALIZACIJA IMOVINE: IZAZOVI PRAVNE REGULATIVE

uvodničar:

doc. dr. sc. Mehmed Bečić

Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu

251. tribina

Zagreb, 16. veljače 2022.

BITCOIN, BLOCKCHAIN I DIGITALIZACIJA IMOVINE: IZAZOVI PRAVNE REGULATIVE

Marko Bratković: Dobra večer! Dobro došli na još jednu tribinu Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Kluba pravnika grada Zagreba. Poticaj za večerašnju temu i tribinu dobili smo još u prosincu prošle godine kada je na temu digitalizacije imovine i općenito *blockchain* tehnologije kao uvodničar govorio kolega Tomislav Jakšić s našega Fakulteta.

Tada se kao jedan od sudionika uključio doc. dr. sc. Mehmed Bečić sa sarajevskoga Pravnog fakulteta. Zajedno smo dogovorili da bismo mogli nastaviti razgovarati o *blockchainu*. O njoj nemamo puno prigoda slušati u ovako organiziranom obliku na našem jeziku. Dakako, postoje sadržaji na Youtubeu, o tome se puno govori i još više piše.

Kolega Bečić kao pravnik i kao znanstvenik bavi se prije svega pravnom poviješću i komparativnim pravom, što ga ne diskvalificira da može govoriti o večerašnjoj temi – Bitcoin, blockchain i digitalizacija imovine: izazovi pravne regulative.

Svi mi koji nešto znamo o tome time se nismo bavili na studiju jer toga u vrijeme kada smo studirali nije ni bilo.

Prvi put otkad vodim Tribine imamo uvodničara koji nije iz Hrvatske, što je također lijep oblik suradnje između sarajevskoga i zagrebačkoga Pravnog fakulteta.

Ne sumnjam da će uvodno izlaganje biti izvrsno, a potom vas pozivam da se uključite u raspravu. Sve što kažete, moći ćete autorizirati i bit će objavljeno u Godišnjaku za 2022. godinu.

Izvolite!

Mehmed Bečić¹: Dobra večer! Marko, hvala puno na uvodu. Ja sam još pri dogovoru ovog susreta napomenuo: Marko, molim te, kaži da ja nisam znanstveni stručnjak u ovom području. To je moj hobi kojemu sam i znanstveno pristupio te imam dosta informacija. Do toga sam došao još 2017. preko svoga najboljeg prijatelja koji je također danas s nama.

Tema je *bitcoin*, *blockchain* i digitalizacija imovine s aspekta pravne regulative. To je neki okvir našega večerašnjeg razgovora. Ništa što kažem nije nikakva vrsta savjeta ili preporuke u vezi s investiranjem. Ne dijele se financijski savjeti, nego se trebamo upoznati s tom tematikom, što možemo razmjenom ideja i informacija.

Izlaganje ima tri dijela. Prvo je kontekst – nastojat ću pojavu *bitcoina* i *blockchaina* staviti u širi kontekst koji se zove digitalizacija svijeta – pritom polazim od teze da su *bitcoin* i ostale inovacije zasnovane na *blockchain* tehnologiji jedna nova faza u tom procesu. Drugo je pojam – što je to i čemu služi *blockchain* – odgovor na to pitanje nastojat ću dati preko primjera *bitcoina*, kao prve i najpoznatije inovacije zasnovane na toj tehnologiji, ali i primjerima drugih, manje poznatih inovacija. I treće je pitanje uloge države – koji su segmenti *blockchaina* izazov za pravnu regulativu.

Prvo ću kazati nešto o kontekstu. Prema većini dostupnih definicija, pojmom digitalizacije označava se svaki proces pretvaranja dijelova stvarnosti i informacija u digitalni oblik, odnosno format razumljiv računalima. Predmet digitalizacije može biti bilo što: objekt, slika, zvuk, dokument, signal ili bilo koji drugi dio stvarnosti. Da bismo razumjeli što znači proces digitalizacije i digitalne transformacije u praksi, pogledajmo nekoliko primjera koji su nam svima vjerojatno dobro poznati.

Na ovom slajdu imate primjer digitalizacije glazbe i filma u kojem je *streaming* servis kao što su Netflix i Apple music aktualna faza tog procesa. Tu se postavlja pitanje koji bi mogao biti sljedeći korak ili sljedeći oblik digitalizacije.

Drugi su primjer društvene mreže gdje su Facebook i Instagram izraz digitalizacije društvenih interakcija. Danas imate društvene interakcije u digitalnoj formi. I ovdje se

¹ Transkripcija teksta prilagođena je hrvatskomu standardnom jeziku.

postavlja isto pitanje – koja bi to mogla biti sljedeća faza.

Treći primjer (možda nama najzanimljiviji) primjer je digitalizacije, odnosno digitalne transformacije novca. I ovdje se postavlja isto pitanje – koja će to biti sljedeća faza poslije ovih koje su nama dobro poznate, primjerice mobilno ili internetsko bankarstvo.

Hoće li *blockchain* biti ta sljedeća faza, to još ne znamo. Ja pretpostavljam da hoće. Zasad sigurno znamo da ta tehnologija nudi nova rješenja koja sama po sebi imaju važne pravne implikacije.

Inače, *blockchain* nije ništa drugo nego posebna vrsta baze podataka zasnovana na takozvanoj *distributed ledger* tehnologiji ili tehnologiji distribuirane glavne knjige. Takva baza podataka istodobno je pohranjena u više umreženih računala i funkcionira na temelju neke vrste konsenzusa između članova mreže. Po svojoj strukturi i dizajnu ona izgleda kao lanac listova ili blokova, zato je i dobila naziv *blockchain*, što znači lanac blokova.

Ono što *blockchain* razlikuje od dosadašnjih oblika digitalizacije jesu njegova temeljna načela funkcioniranja. Naime, svi dosadašnji oblici bili su zasnovani na načelu *centralizacije i povjerenja*. Na primjer, uzmete svoju karticu Visa ili neku drugu karticu (koja je centralizirani financijski servis kojem vjerujete) i preko tog servisa uplatite uslugu Apple music (koja je također centralizirani *streaming* servis kojem vjerujete). Za razliku od toga, *blockchain* je zasnovan na načelu decentralizacije i verifikacije. Zato se za *blockchain* kaže da je temeljen 100 % na verifikaciji, a 0 % na povjerenju.

Tako se o *bitcoinu* može govoriti kao o nekom novom konceptu decentralizirane digitalizacije novca i generalno imovine. S druge strane, ako pogledamo neke druge projekte i inovacije, možemo govoriti o mnogo širim aspektima digitalizacije, ovisno o vrsti i namjeni konkretnog projekta. Npr. Ethereum *blockchain* koji je također vrlo poznat služi kao platforma na kojoj se kreiraju razne aplikacije u vidu financijskih servisa i usluga, videoigara, *streaming* servisa, aplikacija za nezamjenjive tokene. Drugi *blockchaini* našli su ili mogu naći druge oblike primjene, recimo registar nekretnina ili zemljišna knjiga na *blockchainu* ili javni registri na *blockchainu* itd. Vjerujem da ćemo u budućnosti gledati takve projekte.

Dolazimo sada do onoga što nas ovdje najviše zanima. Sa stajališta društveno-ekonomskog i pravnog razvitka, *blockchain* projekti sudjeluju u jednom novom i važnom pravno-ekonomskom procesu i trendu koji se može nazvati – digitalizacijom imovine.

Budući da je termin *digitalna imovina* relativno nov, ovdje bih naveo njegove tri ključne osobine. Prvo, to je imovina koja postoji samo kao digitalni zapis vrijednosti u nekoj bazi podataka – konkretno u *blockchainu*. Drugo, ona može biti predmet digitalne kupnje, prodaje, razmjene, zaloga i drugih pravnih aranžmana specifičnih za digitalnu imovinu. Treće, i to je vrlo važno, ona se u pravilu razlikuje od elektroničkog novca kao zakonskog sredstva plaćanja koje izdaju centralne banke, ali i od poznatih financijskih instrumenata (kao što su prenosivi vrijednosni papiri i tomu slično).

U svakom slučaju, zbog svoje specifične forme i sadržaja, digitalna je imovina nova i hibridna pravna pojava. Kao takva, ona otvara niz pravnih pitanja. Prvo je i osnovno pitanje – koji sve oblici digitalnih zapisa vrijednosti imaju status digitalne imovine? Koji su kriteriji po kojima se ta imovina razlikuje od drugih sličnih pojava? Tko je ovlašten producirati ili izdavati digitalnu imovinu i pod kojim uvjetima? Kako će biti uređeni proizvodi i usluge povezani s digitalnom imovinom? Kako će biti uređeno tržište digitalne imovine? Kakav je porezni i knjigovodstveni tretman digitalne imovine? Tko će nadzirati to tržište? Kako će biti uređena kaznenopravna zaštita digitalne imovine?

Na neka od tih pitanja države su u posljednje vrijeme postupno tražile ili su već dale neke odgovore. U biti, države se mogu grupirati u nekoliko kategorija što se tiče njihova pristupa toj temi. Imate jednu skupinu država (a u nju ulazi i Bosna i Hercegovina) koja je ignorirala tu pojavu, bez posebnih legislativnih mjera. Zatim postoje države koje su otišle nekoliko koraka dalje i donijele poseban zakon o digitalnoj imovini kojim je reguliran najveći dio navedenih pitanja. Potom su države koje su digitalne tokene podvele pod postojeći pravni okvir uz određene dopune legislative. Dalje su države koje su zabranile privatnu digitalnu imovinu i sve poslove povezane s njom. Također, postoje države koje su digitalnu imovinu ozakonile kao sredstvo plaćanja ili to namjeravaju.

Kada je riječ o regiji, čini mi se da je Srbija na mnoga od tih pitanja odgovorila u nedavno prihvaćenom Zakonu o digitalnoj imovini. S druge strane, Europska unija već nekoliko godina radi na prihvaćanju pravnog okvira nazvanog *Markets in Crypto-Assets*, s ciljem harmonizacije tržišta digitalnih tokena na razini Unije. U Americi imamo paralelne procese: u Kongresu se saslušavaju predstavnici privatnog sektora, odnosno kriptoindustrije kako bi zastupnici dobili jasnu sliku o toj novoj pojavi, dok istodobno Komisija za vrijednosne papire velik dio digitalnog tržišta tretira kao svoju nadležnost i velik broj digitalnih tokena, uključujući takozvane stabilne valute ili tokene, nastoji tretirati kao vrijednosne papire.

Budući da ovdje govorimo o relativno novom fenomenu, prvi je zadatak države i pravničke zajednice upoznati se s osnovama nove tehnologije i njezinih inovacija. Zbog toga ću u nastavku pokušati objasniti što je to *bitcoin* koji je općenito najpoznatija inovacija zasnovana na *blockchain* tehnologiji. No, to nije jedini razlog zbog kojeg sam izdvojio *bitcoin*. Naime, anonimnost njegova kreatora, spontanost rasta njegove mreže i broja korisnika, ali i cijene njegova tokena učinili su da *bitcoin* više nego ijedan drugi izum *blockchain* tehnologije asocira na pojam nedržavnoga digitalnog novca i privatne digitalne imovine.

Što je to *bitcoin*? Pod pojmom *bitcoina* podrazumijevaju se dvije stvari. Prva je *bitcoin* kao mreža, baza podataka ili *blockchain*, a druga je *bitcoin* kao digitalni novac koji se čuva i prenosi unutar te mreže u obliku tokena. Ako nekome pojam tokena nije poznat, za potrebe svog izlaganja samo ću kazati sljedeće. Token je vrsta i jedinica digitalne imovine koja postoji samo kao podatak pohranjen u bazi podataka koji predstavlja neko pravo za svoga imatelja.

Bitcoin, kao token, izvorno je definiran kao valutni token ili digitalna valuta, ali je u praksi dobio mnogo šire značenje.

Budući da *bitcoin* možemo promatrati kao mrežu i kao token, prvo ću dati opis mreže. Naime, sadržajno *bitcoin* kao mreža nije ništa drugo nego softver instaliran na tisuće računala diljem svijeta koji su povezani internetskom vezom. I funkcija mreže vrlo je jednostavna. *Bitcoin* služi kao monetarna mreža ili sustav koji omogućava novčane transakcije bez posredovanja treće strane od povjerenja – koju danas obično obavljaju razne

centralizirane financijske ustanove i servisi. Razumije se, pod transakcijama ovdje mislimo isključivo na prijenos *bitcoina*, kao matičnoga digitalnog tokena te mreže.

Iako je inicijalna ideja *bitcoina* da bude *peer-to-peer* elektronički gotovinski sustav, kako je to i napisano u njegovu *white paperu*, čini se da je on u praksi i u javnosti drukčije percipiran. Zbog toga nerijetko možete čuti metaforičke opise *bitcoina* kao „digitalnog zlata“, „zaštite od inflacije“, „digitalne banke“ i slično. No, o tome ćemo više u onom dijelu izlaganja koji se odnosi na monetarni koncept i tokenomiju *bitcoina*.

Da se vratimo na njegovu inicijalnu funkciju. Kao softver, on u biti obavlja dva zadatka: verificira direktne i nepovratne transakcije između članova mreže te trajno, pouzdano i sigurno pohranjuje podatke o svim transakcijama u svoju posebnu decentraliziranu bazu podataka – koja je zapravo *blockchain*. U tu bazu pohranjeni su podatci o bilanci svakog korisnika i o svakoj transakciji, od one prve iz 12. siječnja 2009. do onih koji se obavljaju upravo sada, otprilike svakih 10 minuta sustav se ažurira. Jednom pohranjeni podatci ostaju zauvijek u bazi i ne mogu biti izmijenjeni, što je inače najvažnija karakteristika te tehnologije.

Vidimo, stvar je prilično jednostavna. Po čemu je onda *bitcoin* tako poseban i inovativan? Odgovor na to pitanje može biti tehnički, povijesni, pravnički, politički, sociološki, pa čak i filozofski. Šire odgovore ostavio bih za naknadnu diskusiju. Ovdje bih se referirao samo na tri razloga zbog kojih je *bitcoin* tako inovativan. To su: tehnologija na kojoj je kreiran (misli se na inovativnost *blockchain* tehnologije), tehničke karakteristike mreže (misli se na broj i rasprostranjenost računala u mreži, njihovu procesornu snagu i tako dalje) te njegova tokenomija, odnosno ponuda i potražnja, to jest jedinstven monetarni koncept *bitcoina* kao digitalnog novca / imovine koji ga razlikuje od svih ostalih oblika novca.

Da bismo razumjeli prva dva aspekta, morali bismo ići u detalje pojmova kao što su *blockchain*, *hash* funkcije, kriptografija i takozvani sustav *proof of work*. Budući da su to uglavnom stručno-tehničke kategorije, njima se ovdje nećemo baviti. Ali zato možemo izdvojiti neke ključne karakteristike *bitcoina* kao mreže, koje su zapravo rezultat svih tih funkcija.

Na prvom je mjestu decentralizacija i sigurnost mreže. Nasuprot svim financijskim institucijama i njihovim bazama podataka, *bitcoin* je prva decentralizirana baza podataka koja, onako kako je zamišljena, u praksi može zamijeniti financijske servise i institucije te unaprijediti njihove funkcije. *Bitcoinovu* bazu podataka čuva mreža od stotina tisuća servera, računala i specijalnih procesora rasprostranjenih po cijelom svijetu. Nijedan subjekt (fizička osoba, pravna osoba, država, kompanija) nema kontrolu nad *bitcoinom*. Jedini je oblik upravljanja i kontrole njegov slobodno dostupan softver instaliran na svim tim računalima. Da biste napravili bilo kakav upad u sustav (poput hakerskog napada) ili izmjenu u softveru ili u bazi podataka, potrebno je upravljati s više od 50 % procesorske snage te mreže. Takav je scenarij možda i bio moguć u prvim godinama postojanja. Danas je to gotovo nemoguće i faktički je takav scenarij prilično nezamisliv, prije svega zbog procesorske snage koju mreža trenutačno ima. Naime, ona danas iznosi gotovo 200 milijuna teraHasha u sekundi (TH/s). Ako vam taj broj ništa ne znači, zamislite snagu otprilike dvije milijarde prosječnih laptopa. Zbog toga se osnovano tvrdi da je *bitcoin* izrastao u najsigurniju bazu podataka i najveću računalnu mrežu na svijetu.

Da bismo imali jasniju percepciju o razini te decentralizacije, možemo pogledati sljedeće dvije mape. Na prvoj je prikazan broj i raspored poznatih nodova ili čvorova, tj. servera i računala koji čuvaju primjerak *bitcoinova ledgera* / baze podataka. Iz toga vidimo da u mreži imamo oko 15 tisuća računala koji služe samo kao validatorski čvorovi u procesu transakcije.

Na drugoj mapi vidite podatke o kapacitetu i rasprostranjenosti takozvanih rudara, čija računalna snaga služi sigurnosti mreže i kreiranju novih blokova, a time i matičnih tokena odnosno *bitcoina* u bazi. Tih računala, uglavnom specijalnih procesora koji nemaju drugu funkciju nego da služe mreži, čuvaju njezinu sigurnost i obavljaju rudarenje imate na stotine tisuća u cijelom svijetu. Danas se najveći dio te procesorske snage nalazi u SAD-u s oko 35 %, zatim u Kazahstanu s oko 18 % te u Rusiji s oko 12 % itd.

Dopustite mi da se ovdje osvrnem na zanimljivost koja ima i važne implikacije za pravnu regulativu. Vjerojatno ste iz medija doznali da je Kina zabranila takozvano rudarenje

i generalno sve poslove s kriptovalutama. Zbog toga su sve kompanije i pojedinci koji se bave tim poslom morali ugasiti svoja postrojenja. To je dovelo do velika pada procesorskog kapaciteta mreže, što je direktno ugrozilo *bitcoin* i sigurnost *bitcoina* kao mreže.

Na prvu, taj događaj primljen je kao mala katastrofa za mrežu. Međutim, ishod je bio zapravo pozitivan jer je otklonjen najveći nedostatak mreže – Kina više nije imala više od 50 % procesorske snage *bitcoina* na svom teritoriju. Računala su prenesena u druge države, procesorski kapacitet *bitcoina* vraćen je vrlo brzo na staru razinu, čak je i povećan. Taj događaj jasno je vidljiv na ovom grafikonu. Ovdje se vidi velik pad sredinom 2021. i vrlo brz oporavak do kraja iste godine. *Bitcoin* je tako postao još sigurniji i više decentraliziran, a migracija iz Kine u druge zemlje, prije svega u SAD, imala je veoma važne privredne i geopolitičke implikacije za mrežu.

Od ostalih karakteristika *bitcoin* mreže naveo bih još transparentnost i anonimnost. Naime, svim podacima u mreži – od onih prvih iz 2009. do ovih koji se trenutačno događaju – možete pristupiti u svako vrijeme i oni su javno dostupni. Ali podatci o korisnicima *bitcoin* mreže pohranjeni su u bazi u obliku javnih adresa, što znači da njihov identitet nije poznat, on je zaštićen.

Za onaj dio sudionika večerašnje tribine koji nikad nije vidio kako izgledaju podatci u *bitcoin* mreži, blokovi, transakcije, koliko je to transparentno i kako im je jednostavno pristupiti, izdvojio sam ovu stranicu (<https://blockstream.info/blocks/recent>) na kojoj imate nešto poput prijenosa uživo ili *streaming* transakcija s *bitcoin* mreže. Sliku sam napravio prije dva dana. Primjerice, jednim klikom na blok možete vidjeti koje su sve transakcije u tom bloku, s koje je adrese na koju otišao taj *bitcoin* itd.

Uza sve benefite, navedene karakteristike *bitcoina* ujedno su i predmet ozbiljnih kritika koje mogu biti relevantne i za pravnu regulativu. Najglasnije kritike tiču se ekološke neprihvatljivosti *bitcoina* zbog velike potrošnje energije, zatim sigurnosnih rizika i mogućih kriminalnih aktivnosti na mreži te generalno problema s integriranjem *bitcoina* u postojeći pravni sustav i postojeće pravne mehanizme, i na kraju zbog tehničkog nedostatka mreže da u kratko vrijeme procesuirala velik broj

transakcija kao što to mogu centralizirani servisi poput Vise i Mastercarda. O svemu možemo nastaviti u raspravi.

Sada bih se samo osvrnuo na sigurnosni aspekt koji je važna tema za pravničku zajednicu. Velik dio kritičara koji odbacuje *bitcoin* kao monetarnu mrežu poziva se na sigurnosne rizike navodeći da anonimnost mreže pogoduje kaznenim djelima kao što su pranje novca, iznuda i slično. Istina, zabilježeni su i takvi slučajevi. Međutim, postoje istraživanja na tu temu koja jasno pokazuju da vrlo malen postotak transakcija služi izvršenju nekoga kaznenog djela. Nedavno je objavljena jedna studija po kojoj je u 2021. samo 0,15 % od svih transakcija s kriptovalutama bilo povezano s nekom vrstom kaznenog djela. Pritom govorimo o svim kriptovalutama, a ne samo o *bitcoinu*.

Ako razumijete kako funkcionira *bitcoin*, shvatit ćete da je on zapravo vrlo nepovoljan za bilo kakvu kriminalnu aktivnost. Jer, kao što sam naglasio, svaka transakcija ostaje zauvijek zapisana u bazi podataka, svatko joj može jednostavno pristupiti i ona ne može biti izbrisana ili izmijenjena.

Iako je identitet korisnika mreže anonimna, dvije okolnosti mrežu čine vrlo nepraktičnom za kriminalne radnje. Prva, svaka daljnja transakcija s određenog računa, odnosno javne adrese koja se može povezati s nekim kriminalnim djelom može se jednostavno dalje pratiti. Druga, iako je račun, odnosno javna adresa na mreži anonimna, veza neke osobe, odnosno IP adrese s adresom na *bitcoin* mreži može biti ustanovljena. Na taj način državni organi mogu otkriti identitet i lokaciju osoba osumnjičenih za kaznena djela.

Dok sam pripremao ovo izlaganje, 8. ili 9. veljače objavljena je vijest da su u Americi uhićene dvije osobe osumnjičene za krađu oko 120.000 *bitcoina* s jedne poznate platforme 2016. Državni organ konfiscirao je otuđene *bitcoine*, odnosno došao je u posjed privatnih ključeva osumnjičenih, a dalje slijedi sudski proces.

Važno je naglasiti da su svi slučajevi hakerskih napada ili otuđenja *bitcoina* bili sigurnosni propusti njihovih vlasnika ili platformi, a ne *bitcoina* kao mreže.

U svakom slučaju, sigurnosni rizici moraju se uzeti u obzir kod buduće pravne regulative. Međutim, predmet te regulative ne treba i vrlo vjerojatno ne može biti konkretno *bitcoinov*

blockchain kao takav, nego svi oni produkti, usluge, servisi i pojave koji su proizašli iz razvoja te tehnologije i ekonomskih aktivnosti povezanih s njom. Na primjer, trgovačka društva koja nude razne proizvode i usluge povezane s digitalnom imovinom kao što su platforme za trgovanje ili kompanije koje nude *wallete*, odnosno novčanike u kojima su pohranjeni privatni ključevi kojima raspolazete svojim tokenima, financijske institucije i servisi povezani s tim platformama i tako dalje.

Dodatni aspekt pravne regulative u ovom kontekstu može biti i uspostava posebnih državnih agencija i službi. Međutim, čini mi se da će važnija od toga biti edukacija kadrova, u policijskim i obavještajnim agencijama, u poreznim upravama, u pravosuđu, a posebno u tužiteljstvima.

Sada dolazim do možda najzanimljivijeg dijela izlaganja koji je mnogo više u fokusu javnosti. To je *bitcoin* kao valutni token ili digitalni novac, odnosno imovina, o kojem svi govore kada mu cijena na tržištu ili naglo skoči ili naglo padne. Svoje mišljenje o kretanju cijene *bitcoina* mogu podijeliti naknadno u raspravi. Ovdje bih kazao nešto o pozadini i ideji njegova monetarnog koncepta.

Bitcoin kao digitalni novac posebnim čini njegova tokenomija, tj. odnos ponude i potražnje nekog tokena, odnosno njegove tri monetarne karakteristike. Prva je da je broj *bitcoina* programiran na ukupno 21 milijun jedinica ili tokena. Druga je da broj tokena koji se pušta u optjecaj konstantno opada, i to svakih 200.000 blokova za pola. To dođe otprilike svake četiri godine upola manje. Danas taj broj iznosi 6,25 *bitcoina* sa svakim novokreiranim blokom u mreži, što je u prosjeku svakih 10 minuta. Godine 2024. taj će broj biti prepolovljen. I tako dalje do otprilike 2140. godine – kada će u optjecaj biti pušten i zadnji od ukupno 21 milijuna *bitcoina*. Treća je karakteristika da je jedan *bitcoin* djeljiv na 8 decimala, što znači da možete posjedovati vrlo male iznose *bitcoina*, od kojih je najmanji 0,00000001 (ili jedan satoshi, kao najmanja jedinica nazvana po anonimnom kreatoru ili skupini kreatora). Dakle, ne morate posjedovati jedan cijeli *bitcoin*, već možete imati npr. 0,03 *bitcoina*, što bi, kolokvijalno rečeno, bilo 3 milijuna satoshija i tako dalje.

Zašto su izumitelji *bitcoina* napravili takav monetarni koncept? Njihov cilj očigledno je bilo rješavanje osnovnog problema fiducijarnog ili fiat novca (kakav mi danas poznajemo),

a koji se svodi na problem opadanja kupovne moći i vrijednosti novca protekom vremena. Govorimo o problemu devalvacije i inflacije. Taj problem posebno je izražen od 70-ih godina kada je napušten zlatni standard za američki dolar koji ima status svjetske rezervne valute. Na ovom slajdu vidite jedan grafikon koji prikazuje opadanje kupovne moći američkog dolara.

Da je to bio jedan od motiva izumitelja *bitcoina*, svjedoči povijesni trenutak u kojem je on kreiran. G. 2008. i 2009. svjetsku ekonomiju pogodila je velika ekonomska kriza, a države su svojim monetarnim politikama spašavale velike financijske institucije. Zato se i našla skrivena poruka u prvom bloku iz 2009. godine, u kojem se prenosi naslov iz britanskih novina *The Times* o planu državne pomoći bankarskom sektoru. Na ovom slajdu vidite – gore je sadržaj prvog bloka s tom skrivenom porukom, a dolje naslov spomenutih novina.

Zbog opisanoga monetarnog koncepta *bitcoin* entuzijasti vjeruju da je *bitcoin* idealna monetarna mreža i da je *bitcoin* idealan tip novca. Do takva zaključka dolaze stavljanjem *bitcoina* u širi kontekst svjetske monetarne povijesti te usporedbom *bitcoina* sa zlatom i fiducijarnim ili fiat novcem.

U takav kontekst *bitcoin* je smjestio i profesor Sejfudin Ammous u svojoj knjizi *The Bitcoin Standard* iz 2018. godine. Po njemu je *bitcoin* prvi izum čovječanstva koji je zadržao ključne osobine novca, tehnički ih unaprijedio te istodobno riješio njegov osnovni nedostatak od kojeg su patili svi prethodni oblici. Na ovom slajdu vidite jedan takav primjer usporedbe fiat novca, zlata i *bitcoina* koji je nedavno objavila poznata američka investicijska kompanija Fidelity. Tu je prikazano sedam kriterija (trajan, djeljiv, zamjenjiv, prenosiv, provjerljiv, deficitaran/oskudan, povijesno dokazan) po kojima je *bitcoin* u prednosti u odnosu na fiat novac i zlato po svakom kriteriju, osim što još nije povijesno dokazan.

Potpuno je jasno da će jedan takav inovativni monetarni koncept biti odbačen od velikog dijela stručne javnosti i poslovne zajednice – posebno financijskih institucija. I meni kao pravniku bilo je vrlo problematično prihvaćanje ideje novca koji nije državni novac. Međutim, u ekonomiji postoje učenja po kojima je koncept *bitcoina* itekako prihvatljiv. Naime, ideja da se jednim izumom treba zaobići monopol države nad novcem starija je od *bitcoina* i postoji već duže u ekonomskoj znanosti.

Takvo uvjerenje imali su na primjer predstavnici neoliberalizma, a posebno predstavnici tzv. austrijske škole. Tako se na primjer Friedrich von Hayek, dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju, kao jedan od najpopularnijih predstavnika te škole, otvoreno zalagao za „denacionalizaciju novca“. U svojoj biti, *bitcoin* se može razumjeti kao eksperiment kojim je netko pokušao upotrebom moderne tehnologije realizirati staru Hayekovu ideju.

Kakva god bila sudbina *bitcoina* u budućnosti, čini se da je za prvih 13 godina života dokazao da je jedinstven izum internetskog doba. Broj korisnika mreže i cijena tokena imali su velik rast, kakav nije zabilježila nijedna druga vrsta imovine. Države su ga prvo potpuno ignorirale, a u posljednje dvije-tri godine traže adekvatan regulacijski okvir, od zabrane do specijalnih zakona o digitalnoj imovini. Od prošle godine imamo i eksperiment u Salvadoru koji je *bitcoin* integrirao kao zakonsko sredstvo plaćanja. Također, imamo primjere kompanija koje direktno kupuju *bitcoin* i drže ga kao dio svoje bilance. Najpoznatiji su primjeri američke kompanije Tesla, Square (danas se zove Block) i kompanija Microstrategy. Možda možemo naknadno razgovarati o motivima i pozadini takvih poslovnih pothvata.

Bitcoin u velikom broju država nije pravno definiran ni kategoriziran. To znači da se najveći broj država mora odrediti prema *bitcoinu* u pojmovnom smislu – što je *bitcoin* i kakav mu status daje pravni sustav. Time dolazim do svojih prvih generalnih zaključaka vezanih za osobine *bitcoina* zbog kojih se on treba zakonski prepoznati i urediti. Neki od tih zaključaka odnose se i na većinu drugih tokena.

Prvo, sve veći broj ljudi i pravnih subjekata postaje dio *bitcoinov*e mreže: *bitcoin* se kupuje, prodaje, rudari, osnivaju se platforme za trgovinu, odobravaju se ETF-ovi za trgovinu na svjetskim burzama, trgovačka društva i pojedinci ga kupuju kao investiciju i tako dalje.

Drugo, *bitcoin* ima imovinsku vrijednost. Zbog toga je potrebno urediti pitanje njegova poreznog tretmana za fizičke i pravne osobe uključene u njegovu trgovinu. Također, potrebno je urediti pitanje knjigovodstvenog tretmana za pravne subjekte koji ga drže, kao i pitanje regulativnog okvira za trgovinu *bitcoina*.

Treće, *bitcoin* kao mreža ima digitalnu (nematerijalnu) i hardver (materijalnu) komponentu. Obje komponente mogu biti predmet državne regulative. Kada je riječ o vanjskoj – materijalnoj – jedno od pitanja može biti pitanje privredne djelatnosti onih kompanija koje se bave takozvanim rudarenjem. Isto pitanje može se postaviti i za fizičke i pravne osobe koje svoje tokene na drugim mrežama ustupaju na takozvano stakanje.

Četvrto, *bitcoin* je svjetski, međunarodni, nadnacionalni, transnacionalni fenomen. Pokušaj državne intervencije u formi zabrane ili restriktivne regulative nema praktične implikacije. Mreža će opstati jer nije zabranjena u drugim državama. Isto vrijedi i za tokene. Primjer zabrane u Kini najbolje je pokazao što zabrana *bitcoina* znači u praksi. Za mene, kao pravnika i pravnog povjesničara, posebno je fascinantno zaključak da *bitcoin* omogućava apsolutno ispunjenje i punu zaštitu vlasničkih prava, o čemu možemo eventualno naknadno detaljnije razgovarati.

Peto, *bitcoin* je javna i transparentna mreža, ali istodobno štiti privatnost i osobne podatke korisnika. To znači da je nužno stvoriti pravne mehanizme za sprječavanje kriminalnih aktivnosti, posebno iz područja financijskog i privrednog kriminala, kao što je pranje novca i slično. Kao što sam kazao, fokus takve regulative treba biti na proizvodima i uslugama trećih strana povezanih s *bitcoin* mrežom, a ne na *blockchainu*.

Šesto, postoji više vrsta digitalne imovine i kao takve one moraju imati različit pravni status. Naime, postoji velika upotrebna, ekonomska i tehnološka razlika između pojedinih *blockchaina* i njihovih matičnih tokena. Npr. stabilne valute ili takozvani *stablecoins*, poput Tethera nisu isto što i npr. *bitcoin*. Njihova vrijednost na tržištu vezana je za neku nacionalnu valutu (obično dolar) i oni se upotrebljavaju uglavnom za trgovanje na velikim platformama. Upravo su te stabilne digitalne valute bile predmet brojnih diskusija zakonodavaca u Americi i u EU-u.

I time dolazimo možda do najzanimljivijeg dijela *bitcoinov* povijesti, koji zapravo i nije vezan za *bitcoin*, nego za začetak jedne nove tehnologije i nove industrije koju možemo nazvati *blockchain* i kriptoindustrijom. Danas u svijetu imate na tisuće *start-up* kompanija i fondacija koje su kreirale svoje mreže, nove tokene i nova tehnološka rješenja za *blockchain*. Posljednjih godina zabilježena je velika ekspanzija centraliziranih i

decentraliziranih platformi za trgovanje digitalnim tokenima, a sve više kompanija nalazi primjenu *blockchain* tehnologije u svojim svakodnevnim poslovima.

Postoje znatne razlike u tehnološkim rješenjima kao što postoje i velike razlike u namjeni, vlasničkoj strukturi, načinu financiranja projekata, načinu distribucije tokena i tako dalje. Sve to ima direktne implikacije na pravni status tih mreža, tokena i drugih proizvoda i usluga unutar *blockchain* industrije.

Navest ću ovdje dva primjera. Prvi i najpoznatiji primjer jest *ethereum*. Kao i *bitcoin*, *ethereum* je *blockchain* koji ima svoj matični token *ether* i koji može imati funkciju digitalnog novca ili digitalne imovine. Međutim, postoje velike razlike između *bitcoina* i *ethereuma*. I neosnovano se govori o nekoj vrsti konkurencije između tih dvaju projekata. Glavna je razlika u funkcijama. *Ethereum* funkcionira kao decentralizirana platforma koja podržava takozvane pametne ugovore i na kojoj možete kreirati razne aplikacije, od financijskih, preko zabavnih do umjetničkih. Danas na *etherumu* postoje tisuće takvih raznih aplikacija. Postoje još dvije bitne razlike: prva se odnosi na tehničke karakteristike mreže. *Ethereum* prelazi s *proof of work* na takozvani *proof of stake* sustav verifikacije, dok se druga odnosi na proces osnivanja tog *blockchaina*. Naime, za razliku od *bitcoina*, koji je rastao spontano i čiji je osnivač nepoznat, *ethereum* je start-up vezan za fondaciju Ethereum, čiji je osnivač Vitalik Buterin. Zašto je to bitno? Jer državna regulativa može ovisiti o načinu stvaranja jednog *blockchaina*, vlasničkoj strukturi, a posebno o načinu distribuiranja tih tokena. Najčešće se ti tokeni upotrebljavaju u procesu financiranja tih projekata i širenja mreže.

Drugi je primjer XRP. Taj *blockchain* također se razlikuje od *bitcoina* iz istih razloga kao i *ethereum* (tj. ima drugi sustav verifikacije, nema *proof of work* sustav, produkt je privatne profitne kompanije i tako dalje). Međutim, XRP kao *blockchain* ima potpuno drugu namjenu. Inicijalna je ideja da služi komercijalnim i eventualno centralnim bankama za prekogranične brze, instantne, sigurne i jeftine transakcije. Osim namjene, u odnosu na *ethereum* postoji bitna razlika i u tehnološkim rješenjima, sustavu verifikacije i još nekim pojedinostima. XRP je posebno zanimljiv sa stajališta pravne regulative. Naime, protiv kompanije Ripple, koja stoji iza XRP

blockchaina, Američka agencija za vrijednosne papire (SEC) vodi sudski proces. Ključno pitanje u vezi s kojim se strane spore jest pitanje je li XRP token vrijednosni papir ili je digitalna valuta. SEC tvrdi da je to vrijednosni papir jer prema američkom pravu odgovara standardima koji se primjenjuju na vrijednosne papire. Ovdje neću ulaziti u detalje obrane i procesa, ali čini se da je generalno stav te američke agencije da najveći dio digitalnih tokena za koje se tvrdi da su kriptovalute, potpada pod definiciju vrijednosnih papira, bar po američkom pravu. Jedino *bitcoin* sigurno ne ulazi u tu skupinu.

Na kraju vam želim spomenuti najnoviji proces koji je rezultat digitalizacije novca, a to je pojava takozvanih Central Bank Digital Currencies – digitalnih valuta koje izdaju centralne banke. U EU-u se o toj temi već raspravlja, postoje projekti i prijedlozi. Mislim da Kina prednjači u tome procesu. Možda je i to bio razlog zašto su ukinuli sve ostale kriptovalute. Pitanje digitalnih valuta centralnih banaka, odnosno država bit će vrlo zanimljivo iz perspektive zaštite osobnih podataka, to jest zaštite zajamčenih ljudskih prava jer takav novac omogućava uvid države u svaku vašu transakciju. Možda i to može biti tema za neku iduću tribinu.

Time završavam svoju prezentaciju. Nadam se da nisam bio naporan i da vas nisam bombardirao s previše informacija. Iskreno zahvaljujem na strpljenju i prepuštam riječ Marku.

M. Bratković:

Puno hvala Mehmedu na večerašnjem izlaganju. Svi znamo koliko je teško jednu tako raznorodnu materiju koja nije usko pravnička prezentirati na razumljiv i pregledan način. Posebno cijenim trud koji je naš uvodničar u to uložio te još jedanput zahvaljujem na tome.

U raspravi možemo otvoriti i neke teme koje možda nisu bile pokrivene uvodnim izlaganjem. Uvodničar je naznačio pitanja o kojima bismo mogli raspravljati. Slobodno se uključite.

Bermin Meškić:

Poštovani, molim Vas, možete li objasniti detaljnije sudski spor koji je u tijeku između SEC-a i XRP-a? I možebitni ishod ako ste upoznati sa sporom? Posebice kako će se to odraziti na vrijednost XRP-a.

M. Bečić:

Ja dosta detaljno pratim taj spor pokrenut u prosincu 2020. Ne znam kakav će biti ishod, to ne zna nitko. Nisam dovoljno kompetentan reći je li XRP *security* po američkom pravu, ali sam pratio strategiju obrane koja mi se čini dosta zanimljivom. Ripple se izvlači na dosta procesnih pogodnosti. S obzirom na statistiku i dosadašnje iskustvo sa SEC-om i sporovima koje oni vode mislim da će ići na nagodbu. Najizglednija mi je neka vrsta nagodbe gdje će jedna strana biti kažnjena, a Ripple će moći nastaviti raditi sa svojim tokenima i vjerojatno će potom biti pušteni za trgovanje na platformama.

E sad koliko se to odražava na cijenu? Mislim da se već i odrazilo na cijenu jer za razliku od svih ostalih tokena i projekata koji su imali velik rast, XRP nije imao takav rast. Čini mi se da je cijena u ovom ciklusu 2021. dostigla skoro dva dolara po tokenu. Sada je nešto manja od jednog dolara. Mislim da je taj spor već uračunat u postojeću cijenu. Ako trgovanje XRP tokenom bude zabranjeno na američkom tržištu gdje jedino i jest zabranjeno (SEC-ova je jurisdikcija isključivo u SAD-u), tada bi cijena mogla još pasti.

Mislim da će se ići na nagodbu i da će se moći nastaviti trgovati tim tokenom.

Antonio Petrović: Gdje se može pogledati prva tribina?

M. Bratković:

Riječ je o tribini iz prosinca 2021. Godišnjak za tu godinu nalazi se u tisku, uskoro će biti objavljen te će cijela knjiga u digitalnom obliku biti dostupna kao i prijašnji godišnjaci na stranicama Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Imamo posebnu rubriku koja se odnosi na Tribine i ondje su objavljene sve tribine od 1993. nadalje.

M. Powlakić:

Dobra večer! Moram reći da mi je jako drago što je kolega Bratković primijetio da imamo i ovaj modus u kojem naša dva fakulteta vrlo lijepo surađuju. Također mi je drago što je kolega Bečić u ovoj formi rada spona između naših fakulteta.

Meni je prezentacija kolege Bečića bila vrlo zanimljiva, a on je, iako pravnik, iscrpno prezentirao tehnički aspekt

bitcoina, odnosno kriptovaluta. Pretpostavljam da smo dio koji je kolega Bečić lijepo i argumentirano objasnio mi pravnicima u različitim aspektima i nijansama stručnosti i strukturiranosti čuli, ali uvijek ponešto i zaboravimo jer se ne bavimo tehničkom stranom tog instituta.

Ja bih se zato osvrnula na nešto drugo. Naime, tehnika funkcionira, njome se moramo služiti. Neću, naravno, ništa novo reći. Tehnologija utječe na promjene u pravu, omogućava brži razvoj u kraćim sekvencijama. Pravo taj razvoj teško prati, pogotovo kako taj razvoj biva sve razantniji. To vidimo u različitu i suzdržanu pristupu nekih zemalja. Pitanje kriptovaluta nije nigdje potpuno regulirano, a zakonodavac zapravo još i ne zna što bi sve trebao regulirati.

Sada se čini da taj novi razvoj nameće nove dileme, ali sigurno može neke prijašnje i riješiti. Recimo, sredinom 20. stoljeća top-tema bili su registrirani zalozi i kako riješiti pitanje publiciteta založnog prava bez predaje stvari u posjed. Digitalna tehnologija to je riješila kao čarobnim štapićem. Možda se možemo nadati da će i sada biti tako. Kolega Bečić naveo je primjer zemljišnoknjižnog prava gdje digitalizacija prava može ostvariti rezultate. Otvaraju se novi horizonti, posebno za one koji, poput mene, pripadaju starijoj generaciji, koji se bave civilnim pravom koje je općenito katkad konzervativno. Fascinantno je da je kolega Bečić povjesničar, ali nikako nije konzervativan.

Kada su u pitanju kriptovalute, navela bih jedan recentni primjer. Nedavno je u Hrvatskoj bila afera s hakerskim upadom u A1 i zahtjevom za isplatu, ali u nekoj kriptovaluti. Zašto? Zato što je baš zbog nedostatka centralizirane kontrole možda nemoguće ući u trag takvoj isplati.

Kolega Bečić uzeo je *bitcoin* kao paradigmatički primjer kriptovalute, ja bih išla korak dalje i govorila općenito o digitalizaciji imovine.

Možda je riječ o generacijskoj razlici, ali čini mi se da je kolega Bečić preoptimističan kad su u pitanju kriptovalute ili digitalna imovina. Ja prije vidim određene probleme. Naime, slažemo se da zakonodavac mora regulirati te institute, samo se pitamo koji zakonodavac. Gdje se nalazi ta imovina? Međunarodno privatno pravo to je primijetilo kao problem.

Kolega Bečić rekao je da je vlasništvo potpuno zaštićeno. No da mi nestane digitalna imovina ili da bude ugrožena, ja ne bih znala koga bih tužila. Kako locirati onoga koji mi je nanio štetu? S druge je strane pitanje koje bi se pravo primijenilo. Oni koji se bave međunarodnim privatnim pravom, reći će da su kriptovalute sveprisutne (ubikvitetne). Stoga se ne može primijeniti općeprihvaćeno kolizijsko pravilo *lex rei sitae* koje se može primijeniti na druge vrste imovine. Dakle, digitalna imovina malo se migolji, izmiče.

Stoga je moje pitanje, kolega Bečiću, što mislite, je li uopće moguć nacionalni pristup reguliranju kriptovaluta i digitalne imovine ili bi samo internacionalni pristup to jedinstveno riješio?

Sa stajališta građanskog prava već su prepoznati problemi. Primjera radi – pitanje pristupa toj digitalnoj imovini. Možda je digitalna imovina zaštićena kod pojedinca, ali ako joj vjerovnik želi pristupiti, kako da to učini ako nema pristupne podatke, dva ključa i tako dalje. Možda bi netko i želio dati, ali je umro prije nego što je nekomu prenio podatke i tada ta imovina postaje nedostupna – nedostupna za nasljednike, nedostupna za povjeritelje.

Dakle, dva pitanja: nacionalni ili internacionalni pristup reguliranju te jeste li možda razmišljali kako osigurati pristup digitalnoj imovini? Ako imam pristup, onda je doista moguća i zaštita. Pod pristupom smatram vjerovnike, raspolaganje *mortis causa* i pristup nasljednicima. Hvala!

Linardo Martinčević: Dobra večer! Ako vam nestane (ukradu) *bitcoin*, koga ćete tužiti?

M. Bečić: Kao što sam na početku rekao, to je hibridna i nova pojava. Odgovore na sva pitanja rješavat ćemo s vremenom. Vratio bih se na tezu koju sam iznio u prezentaciji. Postoji nešto što se može regulirati i nešto što je teško zamislivo da se regulira. Možete regulirati platformu na kojoj se trguje tim tokenima. Možete regulirati pitanje poslovanja banaka povezanih s tim platformama. Ali teško možete regulirati softver koji kao takav funkcionira.

Nije se još dogodilo da netko ukrade *bitcoin* iz baze podataka. Dogodi se da izgubite svoje pristupne podatke, no tada ste sami odgovorni za gubitak te imovine. Mislim da nacionalna zakonodavstva mogu regulirati pitanje može li određena platforma poslovati na njihovu teritoriju. Imate velik broj platforma koje su zabranjene u Americi.

Ako vam netko ukrade *bitcoin*, on može biti ukraden na platformi pa se vi eventualno možete ako ste potpisali kakav ugovor ili imate opća pravila korištenja te platforme pozivati na to.

Petar Pavić:

Dobra večer! Imam komentar na pitanja prof. Povlakić. Pitanje koga tužiti nije problem (samo) kriptovaluta, već vrlo aktualno pitanje puno raširenijih platformi današnjice poput Facebooka, Googlea i sličnih gdje također ne znamo čije pravo (porezno, zaštita podataka, oglašavanje...) primijeniti u slučaju povrede.

M. Bečić:

Mislim da je stvarno vrlo bitno da država sa stajališta obrazovanja kadrova i sa stajališta tehnike prati zbivanja i tehnologiju. U tom će slučaju država moći primjerice *bitcoin* koji je otuđen i koji je vidljiv u javnoj bazi podataka locirati i do njega doći. Takvih slučajeva imamo u Americi. Koji drugi oblik gubitka *bitcoina* može postojati, ja ne znam.

M. Bratković:

Evo, vidimo sljedeći komentar. Sami ste odgovorni za svoje privatne ključeve. Samo onaj koji posjeduje privatne ključeve može raspolagati tokenima. Slažete li se s time?

M. Bečić:

Da, da. Kad je riječ o *bitcoinu*, definitivno.

M. Bratković:

A komentar je i da se transakcije na *bitcoinu* mogu pratiti te se može povezati korisnika s transakcijom. To je naime dovelo do razvoja tzv. *privacy coina*, kao sto je *monero* čiji je razvoj fokusiran na zaštitu privatnosti korisnika.

M. Bečić:

Ono što ja mogu zamisliti jest da *blockchaini* poput *monera* mogu postati ilegalni u nekim zakonodavstvima. Država može reći da ne prihvaća takva softverska rješenja i borit će se protiv takvih jer oni ugrožavaju javni interes, mogu biti predmet zloupotreba, kriminalnih radnja i slično.

M. Bratković:

Zašto bi to bio veći problem od ostatka?

M. Bečić:

Zato što za razliku od načela npr. *bitcoin* mreže koja su transparentna i javna i gdje možete uspostaviti vezu između neke osobe i neke adrese/računa, kod tih softverskih rješenja to ne možete. Naravno da država postavlja pitanje: zašto vi skrivate svoje transakcije i svoje poslove. Nije to samo *monero*. Postoje čak neki softveri koji su idealan alat za kriminalce. Nedavno sam tek to doznao. Riječ je o nekakvu mikseru. Primjerice, uzmete *ethereum* i stavite ga u taj neki mikser pa je vrlo teško doći u trag ukradenim tokenima.

Uvjeren sam da takve stvari mogu postati ilegalne.

Luka Jurković:

Dobra večer! Hvala na jako zanimljivu predavanju.

Prije negoli postavim pitanje, nadovezao bih se na pitanje prof. Povlakić što u slučaju *mortis causa*. Samo bih naglasio da odnedavno ima jedno rješenje Sarcophagus DAO koje propisuje korisniku koji se pretplati na tu uslugu akcije koje on mora svaki određeni period napraviti da se ne bi aktivirao automatski prekidač i automatski prebacio sredstva osobe na *wallet* osobe koju odaberete. Vi odaberete za slučaj da se nešto dogodi osobu na čiji će se *wallet* prebaciti sva vaša sredstva.

Što se moga pitanja tiče, zanima me kako ocjenjujete potencijal da se DAO (*decentralized autonomous organization*) implementira šire, takoreći u *mainstream* u kontekstu prava, zapravo prava trgovačkih društava.

M. Bečić:

Nisam radio istraživanja na tu temu, nemam procjenu, ali čini mi se da velike kompanije pokazuju interes za to.

Ne bavim se time, nisam stručnjak za to, ali po nekoj logici i po nekom dosadašnjem razvoju i investicijama u taj sektor čini mi se kao nešto što bi u sljedećih deset godina moglo postati, kako ste Vi rekli, *mainstream*. Ne bih se začudio.

Jakov Hadžija: Dobra večer! Zapravo je profesorica pitala ono što sam htio, ali zanima me ako profesor može objasniti ili navesti primjer neke države koja je ukorak s razvojem tehnologije u vezi s temom o kojoj je govorio. Meni se čini iz rečenoga da jednostavno struktura države i procesi odlučivanja nisu dovoljni gipki da bi pratili rast i razvoj, a samim time pitanje je je li uopće moguće regulirati sva bitna pitanja koja se tiču *bitcoina*.

M. Bečić: Mene je dosta ugodno iznenadila Srbija koja je donijela zakon o digitalnoj imovini. Prošao sam kroza nj i vidio da su ga pripremali ljudi koji su upućeni u tematiku. Ako je zakonodavac u Srbiji upućen u tematiku, to je golemi korak naprijed. Mislim da će i SAD vrlo brzo imati definiran regulativni okvir. Tu je i Europska unija. Čini mi se da su ljudi involvirani u proces zakonske regulative ili uspostave MiCA pravnog okvira dobro informirani. Rađena su kvalitetna istraživanja, privatni je sektor dovoljno lobirao da države idu u smjeru adekvatne regulative. Vjerojatno će postojati razlike. Ali na Zapadu, mislim na EU i SAD, imamo, države to prepoznaju i mislim da je općenito najvažnije da se stvore regulativni okviri – da znamo što je to, koja je to vrsta imovine, kako se štiti, tko je može izdavati, pod kojim uvjetima, kako se njome trguje...

Mislim da države neće imati izbora. Trenutačna tržišna kapitalizacija svih tokena prelazi dva trilijuna dolara. Mislim da je 2021. taj iznos bio tri trilijuna dolara, i to stalno raste. Država to neće moći ignorirati, morat će regulirati. Nešto će biti restriktivno, imamo pokušaje zabrane koji faktički nisu ništa značili tako da vjerujem da će države ići u smjeru odgovarajuće regulative.

L. Martinčević: Ako smijem samo dodati. Radim u Hrvatskoj narodnoj banci i sudjelovao sam u pregovorima za *Markets in Crypto-Assets*.

Da, uredit će se upravo zato što su države počele pristupati nekakvim partikularnim rješenjima. Međutim, morate imati izdavatelja. Samo ako imate entitet koji je odgovoran, možete to pravno urediti. *Bitcoin* zapravo neće biti uređen jer ne može. Nitko vam ne brani sutra kopirati kod *bitcoina* nekamo drugamo, staviti novi *node* i imati novi *bitcoin*.

To je samo nekakav detalj da uđem s pravne strane jer vidim da malo lutamo s ekonomske i pravne. Mi smo dosta izlazili kao HNB s izvještajima i s obavijestima zašto zapravo ne ulagati.

Ja sam postavio i malo provokativno pitanje koga ćete tužiti ako izgubite *bitcoin*. Zapravo sam htio reći da još ne shvaćam zašto bi se netko koristio *bitcoinom* ili sličnim proizvodom decentraliziranih financija bilo na *ethereumu* ili *bitcoinom* ako imate valjan platni instrument koji vam je brži i sigurniji te vam je lakše njime poslovati nego što je to u slučaju *bitcoina*. Na kraju krajeva, ne znate od danas do sutra koliko on vrijedi. Zato se pojavilo to nešto drugo, kolega je rekao, *stablecoini*, međutim oni imaju definiranog izdavatelja. To je golema razlika u ovome cijelom svijetu i svemu onome o čemu smo razgovarali danas. Golema je razlika između DeFi-ja (*decentralized finance*) – to su softveri, možemo ih nazvati roboti, strojevi, svatko od nas digne softver i ima *bitcoin* – i nečega gdje vi imate nekoga tko izdaje nekakav *stablecoin*, gdje kupite jedan za jedan i netko stoji s druge strane toga, znači ima potraživanje prema nekomu.

Svi smo mi pravnici pa da ipak ostanemo u tome da moramo biti u nekome pravnom okviru.

Markets in Crypto-Assets (MiCA) će ići, uredit će se na razini, međutim *bitcoin* i slične decentralizirane financije neće biti uređene jer, na kraju krajeva, ne možete. To je kao da kažete: gasi internet. Ne možete to napraviti.

M. Bečić:

Hvala Vam puno na komentaru. Što za Vas znači da neće biti regulirano?

L. Martinčević:

Znači da gotovo kao da se na njega pravila neće odnositi. Odnosit će se samo ako imate pružatelja usluga. Ako osnuješ firmu, burzu koja se bavi *bitcoinima*, ta tvoja burza odgovara

za to što si napravio. Netko ima potraživanja prema toj burzi. Ako si mjenjačnica, ima potraživanja. Međutim, *bitcoin* kao takav ondje se ne definira i njime se ne bavi. Isto kao što se ne bave ni drugim decentraliziranim tokenima. Oni samo kažu: primjećujemo da postoje, ali mi ih ne definiramo, mi se njima ne bavimo.

Taj *bitcoin* proizvod je bunta, pokret liberalizma koji je rekao: ajde da izbacimo *middle mana*, da izbacimo te banke, međutim na kraju se ispostavilo da u svakoj transakciji imate puno više *middle mena* nego kad ste imali jednu banku. Zašto? Zato što svi *nodeovi* koji sudjeluju u *proof-of-worku* moraju validirati transakciju. Nisam ja poslao jedan na jedan nekome, nego su svi oni sudjelovali u toj našoj transakciji da bi došlo do ovoga drugog. Tako da to nije potpuno bez intermedijana, ni ta priča nije najpreciznija.

S pojavom *stablecoina* pojavio se crypto 2.0. MiCA je rekla: dobro, imamo problem s tim tokenima jer je njihova vrijednost toliko volatilna da ljudi ulaze u njih samo iz špekulativnih namjera – kupim danas, prodam sutra i zaradim. Ali ako hoću nešto stalno i stabilno, moram imati *stablecoin*, moram imati *issuera* i moram imati rezerve ako netko dođe i kaže: kupio sam za kunu, ja sutra tebi to mogu vratiti za kunu.

M. Bečić:

Hvala Vam! Time dolazimo upravo do toga što bi značilo nepostojanje regulative. Bi li to značilo da će europski regulatori ili nacionalna zakonodavstva zabraniti trgovanje na tim platformama koje će biti registrirane, zabraniti trgovanje tokenima koji nemaju svoga formalnog izdavača? Pitanje je što će značiti nereguliranje tokena koji nemaju formalnog izdavača kao što je *bitcoin*.

L. Martinčević: Neće jer ne možete to zabraniti.

M. Bečić: Upravo to!

L. Martinčević: Ali se jasno daje na znanje da je riječ o špekulativnom *assetu*, da ulazite onamo da biste brzo zaradili, da to nije platni instrument.

Kako je uopće došlo do toga? Godine 2008./2009. bila je ideja toga bunta, a 2010. Julian Assange našao se u Londonu pa ga je Amerika osudila. Tada je dosta eksplodirao *bitcoin*. Njemu su Visa i Mastercard ukinuli pristup platnom sustavu iako nije bio osuđen. Tada je na svoj Twitter stavio adresu *bitcoina* i rekao: evo, pošaljite mi ovamo nešto jer su postojali neki ljudi koji bi mu za taj *bitcoin* dali dolare. Kad su ljudi vidjeli da mogu bez cenzure slati novac diljem svijeta i na neki način spasiti čovjeka u tom trenutku, tada je to zapravo eksplodiralo kao ideja: idemo zaobići sve te zle institucije. Sada vi sami procijenite koliko je to dobro.

M. Bečić:

To je upravo to. Ja sam i rekao zašto je on poseban. Imate deset odgovora: odgovor filozofa, sociologa, pravnika, ekonomista... Meni je zanimljiv fenomen da u svijetu postoji skupina ljudi (danas je to na stotine milijuna) koja je spremna to održati, kupiti, razmjenjivati, i to mu daje vrijednost po zlatnom pravilu ponude i potražnje. Ja sebi nisam mogao odgovoriti na pitanje kako će to države zabraniti. Države mogu zabraniti trgovanje na platformama. Ako neka platforma stavi *bitcoin* kao token kojim se trguje, može kazniti tu platformu, oduzeti licenciju, ali ne može zabraniti trgovanje na mreži ni postojanje tog produkta. Kao što ste rekli, to je nešto poput interneta.

Zanimljivo mi je što će rješenje Europske unije biti isključivo povezano s platformama, uslugama, projektima, izdavaateljima tih tokena.

L. Martinčević:

Tako je! Dakle, oni koji izdaju novac i oni koji pružaju usluge. Mogli bismo to nazvati ekosustavom pružatelja usluga u vezi s time: brokeri koji će vam savjetovati u što uložiti, pa burza, pa mjenjačnica... Dakle, svi oni koji će se stvoriti oko toga kao što danas u cijelome financijskom sustavu imate sustave. Njih će se regulirati, ali to čime ćete se baviti, koji ćete token uzeti, neće. Na koncu, bez odgovornog entiteta nema prava.

B. Meškić:

Možete li objasniti situaciju države Salvadora koji je učinio *bitcoin* sredstvom plaćanja... Jer su poslije bili prosvjedi protiv *bitcoina*.

M. Bečić:

Znam da su bili prosvjedi i znam da je Salvador ušao u taj eksperiment. I inače, kada se *bitcoin* upotrebljava kao neka monetarna mreža za male transakcije, koristi se takozvanim layerom 2. To su neke dodatne aplikacije s pomoću kojih radite izravne transakcije mimo glavne mreže te to omogućava vrlo brze transakcije i velik broj transakcija. Mislim da je u Salvadoru takvo rješenje. Salvador i mnoge druge države (npr. južnoameričke) gdje se vodi javna rasprava o tome zapravo su države pogođene velikom inflacijom. Vrlo kreativni ljudi na vlasti tada se dosjete kriptosvijeta kao načina da to spriječe. Mislim da je taj eksperiment u Salvadoru i dalje na snazi, on kao takav funkcionira. Njihov predsjednik, kojega pratim i na Twitteru, vrlo je transparentan u vezi s tim. Stalno se hvali kupnjom dodatnog fonda *bitcoina*. Ne znam koji će biti rezultat toga na kraju.

Adnan Muratović: Dobra večer! Prije svega, čestitam na odličnoj prezentaciji docentu Bečiću.

Ja ću se opet dotaknuti svih posljedica koje bi mogle proizići. Veoma je interesantan i komentar gospodina Martinčevića.

Tema je zanimljiva iz perspektive kaznenog prava. Ako dođe do bilo kakve pravne regulative, ipak postoji pojava nesusjesnog rudarenja (*cryptojacking*), što je iznimno mutno područje u smislu *bitcoina* i svih drugih kriptovaluta. Za one koji nisu upoznati s time, riječ je o tome da se privatna računala upotrebljavaju ilegalno za proces rudarenja i stvaranja novih valuta, a vi niste svjesni toga. Dakle, upotrebljavaju se za kompleksne matematičke operacije koje na kraju rezultiraju stvaranjem novih procesa u *blockchainu*.

Dođe li do kakve pravne regulacije, sigurno da jedno od tih pitanja koje ima realnu posljedicu na stvari treba biti na prvome mjestu. Čak je i Interpol na svojoj službenoj stranici dao upute za izbjegavanje takvih štetnih pojava. Na globalnom planu zaista nedostaje taj odgovor tako da će biti zanimljivo vidjeti što će se dogoditi. To je moje polupitanje ili konstatacija. Hvala vam!

M. Bečić:

Čini mi se da ćemo se, kada god govorimo posebno o kaznenopravnoj zaštiti i drugoj pravnoj regulativi, stalno vraćati na pitanje što se regulira. Regulira li se *blockchain* kao takav (koji se vjerojatno ne može regulirati) ili su to softveri, platforme, pravne i fizičke osobe koje se možda bave zloupotrebom, prave softvere koji su upitni s pravnoga stajališta i slično. Ako ste vi kao pravna ili fizička osoba napravili softver koji služi toj svrsi, vi ste i po sadašnjem zakonodavstvu najvećega broja država napravili kazneno djelo.

Što se tiče *blockchaina* kao tehnologije i nekih projekata koji sami po sebi nisu sporni, ne vidim razloga za veliku brigu, a ne vidim ni prostora za pravnu regulativu.

Mirza Hebib:

Dobra večer! Iznimno mi je drago biti ovdje. Ja sam dosta tradicionalan pa mi je sve ovo novo i donekle nepoznato, ali stvarno mi je bilo zanimljivo.

Moje se pitanje nadovezuje na komentare kolege Hadžije i Martinčevića, a tiče se suvremenih tendencija u Europi. Naime, prije mjesec i pol u *Jutarnjem listu* izišao je članak da Konzum dopušta plaćanje kriptovalutama, odnosno *bitcoinom*. Sad meni nikako nije jasno, ako to nije regulirano, kako se tu npr. plaćaju porezi. Već postoji dosta ljudi koji svoja primanja na međunarodnom tržištu ostvaruju u *bitcoinima*. Dakle, oni rade za nekoga (tzv. freelanceri) i njihove su plaće/naknade u *bitcoinima*. Ostaje nejasno, je li tu porez reguliran? Nalazimo li se u jednoj potpuno nereguliranoj sferi – *legal gap*?

M. Bečić:

Ja sam na početku prezentacije naveo da postoje razni pristupi država. Spomenut ću Njemačku. Ako je držite kraće od godinu dana, na to plaćate porez. Mislim da je trenutačno u procesu i neka nova regulativa u vezi s time. Pitanje poreznog, pa i knjigovodstvenog tretmana mora se zakonski urediti. Doduše, vjerujem da će neke porezne službe ili neka porezna zakonodavstva reći: pa dobro, vi ste to kupili pa ste prodali i na to ste trebali platiti porez. To ulazi pod ono „ostalo“ što je oporezivo.

M. Hebib: Ali to nije nigdje vidljivo.

M. Bečić: Nije tako, u onom trenutku kada kupiš ili prodaš na nekoj od tih platformi, to je vidljivo. Ako za to uzmeš novac, to je tog trenutka vidljivo. Potom te ja kao porezna uprava mogu pitati: dobro, vidim da ste ovdje prodali jedan *bitcoin* i dobili ste 40.000 dolara, odakle vam taj novac. Ti kao fizička osoba kažeš: ja sam to dobio 2015. za tu i tu uslugu koju sam pružio. Porezna te tada pita: zašto nam to niste prijavili, ti kažeš: gospodo, po našim zakonima ja nisam bio obvezan prijaviti da sam primio *bitcoin* za neku uslugu. Onda će možda sud reći jeste li ili niste bili obvezni to prijaviti.

Mislim da će biti ključna dva pitanja. Prvo je pitanje poreznog tretmana. Dakle, plaćate li porez kada to kupite i prodate. Nastupa li za vas neka vrsta porezne obveze kada prodajete. Mislim da će u velikom dijelu zakonodavstava to biti riješeno na način da će se plaćati porez na neki profit koji ste ostvarili.

Drugo je pitanje možda još i važnije. Postoji drugi pravni aranžman koji radite sa svojim *coinovima*. Vi možete dati svoje *coinove* da služe u sustavu verifikacije. Za to dobivate naknadu u tim tokenima. Postavlja se pitanje kako ćete plaćati porez za to konstantno mjesečno primanje s vremena na vrijeme.

Mislim da se to može podvesti pod neku vrstu privredne djelatnosti. Oni koji primaju te tokene kao nagradu jer su u sustavu verifikacije, mogu biti oporezovani.

M. Bratković: Zna li iskustva država koje to već imaju na taj način regulirano?

M. Bečić: U Njemačkoj se plaća porez za kupljene i prodane tokene. Za slučajeve rudarenja nije mi poznato jesu li neke države uvele poseban porez.

L. Martinčević: Porezno pitanje je kapitalni dobitak. Dakle, plaćate porez kao da ste imali kapitalni dobitak na imovinu ili dionicu. Ako ste je držali dvije godine, neće vam se oporezivati. Ako ste unutar toga, platit ćete porez, mislim da je danas 10 % stopa.

Što se tiče Konzuma, riječ je o Electrocoinu, odnosno o njihovoj mreži PayCek. To nije kriptovaluta i to nije bilo plaćanje u pravom smislu. Konzum ne prima kripto, nitko ne prima kripto. Svi oni primaju kune. Između mene kao kupca na blagajni Konzuma i Konzuma stoji kriptomjenjačnica koja je po hrvatskim pravilima registrirana kod HANFA-e. Ona napravi konverziju iz kriptra u kune i dostavi kune Konzumu. Konzum, naravno, kao što i mora, izdaje račun u kunama. Pravog plaćanja nema. Ima samo pitanje zarade na kupovnoj i prodajnoj cijeni da uđete u nekakvo špekulativno trgovanje i zato posebno služi ta kryptoimovina koja zapravo nije stabilna za neku drugu valutu, odnosno nije *stablecoin*.

M. Bečić: Gdje se primjenjuju ta porezna pravila koja ste naveli? Mislite na Hrvatsku?

L. Martinčević: Da, ali primjenjuju se i u Americi. Oni imaju sve razrađeno. I oni imaju slična pravila kada držite duže od određenog roka ili kraće pa je to špekulativni dobitak i plaćate više.

M. Bečić: Posebno je zanimljivo oporezuje li se kada radite konverziju iz jedne kriptovalute u drugu. Znam da je to praksa u Njemačkoj.

L. Martinčević: Porezna nema ništa s time. To je ono što se kaže: ostao si tamo u kriptosvijetu, nisi se vratio u fiat svijet, nisi se vratio u porezni svijet. To nitko ne pita. Zašto? Jer jedan i drugi imaju volatilnu vrijednost koja nije u odnosu na valutu te države.

M. Bečić: Pitam ako radite konverziju *stablecoina*. Plaćate li na to porez?

L. Martinčević: Ništa, ne. Ali što je *stablecoin*? Nijedan još nije priznat kao valuta. Navest ću primjer kompanije Tether koja nije imala pokriće za izdavanje *tethera*. Vidim da ste jako dobro upućeni i lijepo ste napravili s tehničke i ekonomske strane. Obradili ste dobar dio toga pa znate.

U EU-u imate elektronički novac. Na jednom slajdu naveli ste da je elektronički novac zakonito sredstvo plaćanja koje izdaje Centralna banka. Takvo što ne postoji. Postoji ili novac koji izdaje Središnja banka ili elektronički novac, ali ne postoji elektronički novac koji izdaje Centralna banka. To je ono što ste u zadnjem slajdu naveli – CBDC. Znači, tek se ide u taj projekt.

Elektronički novac koji danas postoji točno je reguliran. U Hrvatskoj imamo nešto što se zove KEKS Pay, AirCash ili sl. – to su institucije elektroničkog novca gdje uplatite kunu te u svoj *wallet* dobijete protuvrijednost jedne kune. Ali taj *issuer* ima pohranjenu tu kunu na računu u banci. Ako je dođete tražiti u gotovini, on je mora imati spremnu. Tether USDC koji su *stablecoin* to nemaju, oni su neregulirani. Imaju u nekim potraživanjima, komercijalnim papirima koji su vrlo sumnjivi. Središnje banke dosta su se okomile na taj *stablecoin* jer izdavatelji *stablecoina* tvrde da su novac i da daju jedan za jedan, a nemaju pokriće za to. Morate zaštititi potrošače i reći im: ljudi, ako počnete to tražiti, toga vam nema. Na kraju krajeva, to mi svi radimo, stalno upozoravamo.

Meliha Powlakić: Da, ali i fiat novac i elektronički novac zakon priznaje kao zakonito sredstvo plaćanja. To je preciznije u odnosu na kriptovalute.

I meni je to zapelo za oko u prezentaciji, ali fokus nije bio na tome pa nisam komentirala.

M. Bečić: Možda nisam bio dovoljno precizan. Ja sam mislio na *central bank digital currencies* koji već postoje u Kini. Treba napraviti razliku između digitalnog novca koji izdaje centralna banka kao država i digitalne imovine.

M. Bratković: Ma nema uopće problema. Ovo je uvodni pregled, a sada smo u raspravi ušli u specifičnu temu. Imamo jedan komentar iz *chata*. Ideja je *bitcoina* da je otporan na intervencije pojedinih centara moći, npr. države, velikih tvrtki itd... *Bitcoin* mrežu reguliraju programski kod i *bitcoin* zajednica, a ne vanjski subjekti koji imaju veće resurse. Potrebno je regulirati korisnike, a ne *blockchain*.

M. Bečić:

Mislim da se sva rasprava svodi na to: što regulirati, što se može regulirati i što se regulira.

L. Jurković:

Dobra večer! Prije nekoliko mjeseci donesen je nacrt kojim se EU pokušava pozicionirati kao lider u reguliranju DLT tehnologije na način da se postavi kao *sandbox*, da mu se omogući sloboda izuzev *stablecoinova* koji će biti ekstremno strogo regulirani.

Isto je tako zanimljivo da se čini da EU namjerava propisati da tko god bude htio nuditi novu valutu, morat će osnovati pravnu osobu te će EU propisivati i minimalne sadržaje *white papera* kao i način komunikacije s potencijalnim kupcima. On će se morati podnositi određenim nadležnim tijelima na odobrenje.

L. Martinčević:

To možete nazvati prospektom. Za *bitcoin* i one koji su bili prije stupanja na snagu MiCA-e, kad ga uzme platforma, neće biti *white paper*. Za takve projekte koji nastanu nakon stupanja na snagu MiCA-e i sad ga uzme platforma... Što je zakonodavac napravio rekavši: morat ćete imati *white paper*? Zapravo je prevalio tu obvezu na nekoga drugog, na *service providera* – aha, stavio si na svoju burzu neku novu kriptoimovinu, kad je nastala, što je to, moraš nešto objasniti ljudima koji će njome trgovati, ti si sad dužan izdati za to nekakav *white paper*. Ako to nemaš, ne možeš staviti na svoju platformu. Za one koji su nastali prije, uzima se što je bilo, bilo je.

M. Bratković:

Približavamo se kraju tribine, to bi mogao biti završni komentar, a još bih dao kolegi Bečiću završnu riječ.

Rasprava je dokaz koliko je tema široka i mislim da je samo uvod u neku tribinu koju ćemo morati organizirati da bismo razradili pojedine aspekte vrlo zanimljive tehnologije i pravnog reguliranja o kojima trenutačno možemo govoriti u širokim crtama.

Prepuštam riječ uvodničaru kojemu još jedanput zahvaljujem na iznimno lijepu izlaganju i kvalitetnoj diskusiji svih sudionika.

M. Bečić:

I ja zahvaljujem svima koji su nas večeras slušali, a posebno sudionicima rasprave. Vrlo su zanimljiva izlaganja koja smo čuli naknadno. Prva mi je pomisao bila da moramo nastaviti s ovim načinom edukacije pravničke, ali i šire javnosti o temi *blockchaina, bitcoina* i digitalne imovine. Želja mi je i neka vrsta suradnje između Pravnog fakulteta u Zagrebu i Pravnog fakulteta u Sarajevu. Mogli bismo organizirati tribinu u Sarajevu s gostima iz Zagreba. Vidim da je ovdje i moja dekanica. Već znam koga bih pozvao.

M. Bratković:

Krasne završne riječi. Sretni smo što Tribine imaju takav oblik suradnje. Nisam pobornik mrežnih događanja kojima smo se bili prisiljeni služiti u vrijeme pandemije, ali jedna je od prednosti da nismo strogo vezani za Zagreb i da imamo širu publiku.

Jako mi je drago vidjeti da su na tribini kolege koje sam upoznao kada smo bili u Sarajevu, još pamtim izvrsno gostoprinstvo u Sarajevu. Za riječ se javlja dekanica Pravnog fakulteta u Sarajevu. Izvolite, profesorice Grbo.

Zinka Grbo:

Hvala puno, kolega Bratkoviću. Budući da me i docent Bečić prozvao, želim vas sve pozdraviti i apsolutno poduprijeti ideju jednoga zajedničkog okruglog stola, u kakvu god formatu bio: virtualnom ili fizičkom. Čestitam na odličnom, vrlo zanimljivom i inspirativnom događanju koje ste organizirali. Čestitam svakako i kolegi Bečiću.

M. Bratković:

Hvala! Možemo time završiti večerašnju tribinu. Imamo puno poticaja za suradnju i za definiranje osnovnih pojmova jer se čini da od toga treba krenuti. Ako se dobro sjećam, Mehmed je upravo to bio rekao na prosinačkoj tribini. Hvala na doprinosu u razjašnjavanju pojmova, hvala svima na sudjelovanju i vidimo se sljedeći mjesec.

RAZLUČNI VJEROVNICI U PREDSTEČAJNOM I STEČAJNOM POSTUPKU

uvodničar:

Željko Šimić, dipl. iur.
sudac Visokog trgovačkog suda

252. tribina

Zagreb, 23. ožujka 2022.

RAZLUČNI VJEROVNICI U PREDSTEČAJNOM I STEČAJNOM POSTUPKU

Marko Bratković: Dobra večer! Dobro došli na tribinu Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Kluba pravnika grada Zagreba.

Ovu smo tribinu odlučili posvetiti jednoj zanimljivoj temi prema kojoj mnogi imaju teorijski ili praktični interes pa će biti zgodno čuti kako o njoj promišlja sudac Visokoga trgovačkog suda Željko Šimić. Drago mi je što je pristao biti uvodničarem i govoriti o različnim vjerovnicima u predstečajnom i stečajnom postupku.

Sudac Šimić ima puno iskustva u praksi, susreće se s raznolikim odlukama nižih sudova, svojega suda te Vrhovnoga suda pa će nam moći pojasniti ne samo ono što piše u zakonskom tekstu nego i kako naši sudovi primjenjuju te odredbe.

Pozivam vas da se potom uključite u raspravu i svojim komentarima oplemenite ovu tribinu. Sve što kažete, moći ćete autorizirati i bit će objavljeno u Godišnjaku za 2022. godinu.

Prepustio bih riječ uvodničaru. Izvolite!

Željko Šimić: Dobra večer! Imam prigodu i čast govoriti na ovakvoj tribini i prenijeti svoje iskustvo iz rada na Visokome trgovačkom sudu gdje sam sudac već 16 godina, od čega sam 13 godina predsjednik Odjela za praćenje i proučavanje sudske prakse (Odjel evidencije), stoga imam pregled odluka koje se donose na Visokom trgovačkom sudu. Mogu reći da najveći broj spornih odluka i pravnih shvaćanja koja zauzimamo na Visokome trgovačkom sudu proizlazi iz Stečajnog zakona, što pokazuje da te odredbe trebaju biti mnogo bolje, kvalitetnije i jasnije.

Mislim da se zakonodavcu vrlo često događa da mijenja određene odredbe zakona, ali ne propušta uskladiti cijeli zakon s tim izmjenama, stoga ostaju uvijek neke nedoumice. Kada bismo okupili tri pravnik, imali bismo tri različita pravna mišljenja, a znamo koliko nas ima. U takvoj situaciji nije jednostavno ni raditi ni svakodnevno odlučivati i zauzimati određena pravna shvaćanja u vezi s problemima koji se javljaju u primjeni Stečajnog zakona.

Izložit ću svoje viđenje pravnog položaja razlučnih vjerovnika, i to prvo u stečajnom postupku jer mislim da se tijekom godina sudska praksa ustalila, a nakon toga u predstečajnom postupku, o čemu ću govoriti u drugom dijelu. Mislim da problemi u predstečajnom postupku vuku korijene iz Zakona o financijskom poslovanju i predstečajnoj nagodbi kojim je površno uređen predstečajni postupak. U velikom dijelu zakonodavac je primjenjivao odredbe koje se odnose na stečajni postupak, ali to je pogreška jer je riječ o dva potpuno različita postupka koja zahtijevaju i poseban način uređenja.

Rekli smo da je tema *Razlučni vjerovnici u insolventijskim postupcima*, a to znači u stečajnom postupku iz nadležnosti trgovačkih sudova i u predstečajnom postupku. Razlučni vjerovnici imaju pravo odvojenog namirenja na određenoj stvari, odnosno pravo unovčenja i namirenja svoje tražbine iz ostvarenog utrška. Najčešće razlučni vjerovnici nemaju pravo osobno unovčiti predmet zaloga (izvansudski), već se zalog unovčava sudskim putem i založni vjerovnik namiruje. U određenim slučajevima moguća je i izvansudska prodaja zaloga i namirenje (kad založni vjerovnik drži u posjedu određenu pokretnu stvar, dano mu je pravo na unovčenje te stvari).

Razlučni su vjerovnici, prije svega, vjerovnici koji imaju založno pravo ili pravo na namirenje na kojoj stvari ili pravu koji su upisani u javnoj knjizi te fiducijarni vjerovnici na temelju sudskog ili javnobilježničkog osiguranja tražbine prijenosom vlasništva stvari. To je osnovna skupina razlučnih vjerovnika koja je određena zakonom. U skupinu ostalih razlučnih vjerovnika ubrajamo vjerovnike koji imaju pravo na pokretnoj stvari koja im je predana radi osiguranja tražbine; vjerovnici koji imaju pravo zadržanja nekog predmeta jer su nešto upotrijebili u njegovu korist, ali samo u mjeri u kojoj ta tražbina ne prelazi tu korist; vjerovnici koji imaju pravo zadržanja na temelju zakona

(to je posebni institut prema Zakonu o obveznim odnosima koji regulira pravo zadržanja) te RH, jedinice lokalne i područne samouprave ako predmet za koji postoji obveza plaćanja carine ili poreza prema zakonu služi osiguranju javnih davanja.

Najčešći je slučaj da različni vjerovnici pravo na odvojeno namirenje temelje na založnom pravu. Založno je pravo ograničeno stvarno pravo na određenoj stvari koje ovlašćuje svoga nositelja (založnog vjerovnika) da određenu tražbinu namiri iz vrijednosti založene stvari, ma čija ona bila, ne bude li mu ispunjena po dospijeću, a svagdašnji vlasnik (založni dužnik) dužan je trpjeti namirenje iz predmeta zaloga. Založnim pravom mogu se osigurati novčane i nenovčane tražbine (njihova vrijednost mora biti izražena u novcu te ako je dovoljno određena glavna tražbina, što znači da ima pravni temelj, vjerovnika, dužnika i iznos do kojeg se izražava tražbina).

Karakteristike su založnoga prava da je ono stvarno pravno pojačanje tražbina iz obveznopravnog odnosa, koje je akcesorno (ne može se osamostaliti od tražbine koju osigurava, odnosno ne može tražbina pripadati jednoj osobi, a založno pravo drugoj, prijenosom tražbine prelaze i sredstva osiguranja). Založno pravo ima apsolutno djelovanje prema svakom vlasniku zaloga, a dužnik iz obveznopravnog odnosa ne mora biti i založni dužnik. Založni vjerovnik uvijek je i osobni vjerovnik.

Međutim, na dužničkoj strani može se razlikovati osobnog i založnog dužnika, ako nije riječ o istoj osobi. Dakle, založni dužnik može biti i osobni dužnik vjerovniku, ali to ne mora biti. Osobni dužnik može biti neka treća osoba, ali je založni dužnik dao zalog kao sredstvo osiguranja namirenja tražbine. Založni dužnik zalogom osigurava tražbinu iako on ne mora biti i osobno odgovoran za namirenje tražbine koja potječe iz obveznopravnog odnosa. Tu je razlika u odnosu na jamstvo jer je jamac i osobno odgovoran za namirenje tražbine za koju je jamčio.

Često se postavlja pitanje je li jamac osobni dužnik. Kad se otvori stečaj nad jamcem, može li vjerovnik prijaviti potraživanje protiv jamca? Velike je probleme izazvala jedna naša odluka iz 2004. u kojoj je izloženo pravno shvaćanje da jamac nije osobni dužnik i da vjerovnik ne može prijaviti potraživanje u stečaju nad jamcem jer jamac nije osobno odgovoran, nego je osobno odgovoran samo „glavni dužnik“. Ta je odluka davno donesena, ali barem 10-15 godina trajale su štetne posljedice takve odluke.

Još je jedna karakteristika založnoga prava da je ono otuđivo i nasljedivo pravo, ali nikada samostalno. Ako se prenese tražbina, prenosi se i založno pravo kao akcesorno.

Što može biti predmet zaloga? Zalog mora biti prije svega individualiziran (mora biti točno određena stvar). Zalog može biti pokretna i nepokretna stvar, može biti idealni dio stvari kod suvlasništva (znamo da je idealni dio samostalan u pravnom prometu), imovinska prava kao što su zakupnina i najamnina, simultana hipoteka (više nekretnina kao zalog za istu tražbinu). Važno je istaknuti da založno pravo ostaje i nakon što se osigurana tražbina smanjila ili podijelila na više osoba.

Ovdje navodim jednu zanimljivu odluku iz ove godine u kojoj je došlo do podjele jedne stvari na više suvlasnika, odnosno jedna osoba prenijela je dio svoga prava vlasništva na suvlasnika, stvar je podijeljena na idealne dijelove, a založno je pravo ostalo te je opterećivalo suvlasničke dijelove svih suvlasnika. Problem se javio kad je nad jednim suvlasnikom otvoren stečajni postupak pa se u stečaju prodavao njegov suvlasnički (idealni) dio. Kad se taj dio unovčio i založni vjerovnik namirio, postavilo se pitanje brisanja založnog prava s toga idealnog dijela. Prvostupanjski sud donio je odluku kojom je odbio brisati založno pravo s idealnog dijela dok se tražbina vjerovnika ne namiri u cijelosti. Međutim, prema odredbama Ovršnog zakona, unovčenjem u stečajnom postupku ili u ovršnom postupku javnom dražbom sud donosi rješenje o dosudi i nalaže brisanje svih tereta. Ne bi bilo svrhe u stečaju prodati suvlasnički idealni dio, a da taj dio i dalje jamči vjerovniku za namirenje njegove cjelokupne tražbine (vidi odluku VTS RH poslovni broj Pž-5781/2021 od 19. 1. 2022.).

Naravno, moguće je da u takvim situacijama vjerovnik bude oštećen. Kako? Primjerice, vlasnik stvari mogao bi svoje pravo vlasništva prenijeti na više suvlasnika. Ako bi nad nekima od suvlasnika bio otvoren stečajni postupak, sigurno je da ta stvar, odnosno njezini suvlasnički dijelovi ako se prodaju odvojeno ne mogu postići onu vrijednost koju bi mogla postići cijela stvar da se prodaje kao cjelina.

Zalog kao cjelina osigurava i najmanji dio tražbine. Dok tražbina ne bude namirena u cijelosti, zalog je uvijek upisan i neće doći do smanjenja u zemljišnim knjigama.

Nakon uvodnog dijela o založnom pravu, izložit ću pravni položaj razlučnog vjerovnika u stečajnom postupku. Cilj je stečajnog postupka skupno i razmjerno namirenje vjerovnika stečajnog dužnika unovčenjem njegove imovine i podjelom prikupljenih sredstava vjerovnicima. Vjerovnici stečajnog dužnika u užem su smislu stečajni vjerovnici, ali u širem smislu imamo izlučne vjerovnike, različne vjerovnike i vjerovnike stečajne mase. Vrlo često upotrebljava se pojam „stečajni vjerovnici“ pa ćemo nešto reći o njemu.

Stečajni su vjerovnici osobni dužnikovi vjerovnici koji imaju u trenutku otvaranja stečajnog postupka imovinskopravnu tražbinu prema dužniku. Raspravljao sam s kolegom Bratkovićem, meni ovdje smeta jedna riječ, a to je – „osobni“. Ne znam što to znači. Svaki vjerovnik koji ima tražbinu prema dužniku osobni je vjerovnik. Ako vjerovnik i nije bio u izravnom obveznopravnom odnosu u kojem je nastala tražbina, nego mu je ona ustupljena, novi vjerovnik (cesionar) također je osobni vjerovnik prema dužniku. U slučaju jamstva, ako jamac podmiri tražbinu za koju je jamčio, nastupa zakonska subrogacija, odnosno tražbina prelazi na jamca koji postaje osobni dužnikov vjerovnik. Stoga smatram da je određivanju zakonskog pojma stečajnog vjerovnika riječi „osobni“ nepotrebna. Mislim da ta riječ stvara zabunu. S druge strane, ako imamo založnog vjerovnika, i on je osobni vjerovnik prema dužniku, a osobito što je založni vjerovnik i vjerovnik tražbine jer založno pravo ne može pripadati jednoj osobi, a tražbina drugoj.

Moguće je da vjerovnik ima novčanu tražbinu koja je osigurana založnim pravom od neke treće osobe. U tom slučaju založni dužnik nije osobno odgovoran. Slijedom toga, na dužničkoj strani možemo razlikovati osobnog i neosobnog (založnog) dužnika. Takva razlika ne postoji na vjerovničkoj strani. Odredbom čl. 2., t. 1. Ovršnoga zakona rečeno je što je to tražbina. Tražbina je davanje, činjenje, propuštanje ili trpljenje. I založni je vjerovnik osobni vjerovnik u smislu tražbine koja se sastoji od trpljenja založnog dužnika u namirenju vjerovnikove tražbine. Stoga ako založni vjerovnik nema novčanu tražbinu prema založnom dužniku, založni dužnik nije i osobni dužnik (ne odgovara cjelokupnom imovinom), nego samo založni dužnik i odgovara zalogom.

Je li svaki vjerovnik (bio osobni ili neosobni) koji ima

imovinskopravnu tražbinu prema stečajnom dužniku i stečajni vjerovnik? Iz zakonske formulacije proizlazi da je svaki vjerovnik koji ima imovinskopravnu tražbinu prema dužniku stečajni vjerovnik. Ako vjerovnik ima tražbinu u trenutku otvaranja stečajnog postupka i tu tražbinu ne bi prijavio u zakonskim rokovima, on neće postati i stečajni vjerovnik. Da bi vjerovnik postao stečajni vjerovnik, mora svoju tražbinu prema stečajnom dužniku i prijaviti u stečajnom postupku na zakonit način. Prema tome, vjerovnik koji ima imovinskopravnu tražbinu prema stečajnom dužniku samo je potencijalni stečajni vjerovnik. Tek ako prijavi tražbinu i ona mu bude priznata, ili ako tražbina bude osporena, a u naknadnom postupku utvrđena, taj vjerovnik postaje i stečajni vjerovnik. Zato smatram da bi definicija stečajnog vjerovnika trebala biti: „Vjerovnici koji imaju imovinskopravnu tražbinu prema stečajnom dužniku u trenutku otvaranja stečajnog postupka i tu su tražbinu prijavili u stečajnom postupku su stečajni vjerovnici.“

Tražbine se u stečaju prijavljuju u roku od 60 dana od dana dostave rješenja o otvaranju stečajnog postupka. Zakonom je propisano u roku od 60 dana od dana objave rješenja. Međutim, ta je odredba u koliziji s odredbom čl. 12. SZ-a, koja određuje dostavu rješenja u stečajnom postupku – objavom na e-Oglasnoj ploči sudova te se dostava smatra obavljenom protekom osmoga dana od dana objave. Naša je sudska praksa i pravno shvaćanje Visokog trgovačkog suda da rok od 60 dana za prijavu tražbine ne teče od prvoga dana nakon objave, nego od dana dostave, a to znači istekom osmoga dana od dana objave.

Zašto je to tako? Zato što je zakonodavac 2017. godine mijenjao odredbe Stečajnog zakona i na svim mjestima gdje je pisalo „od dana objave“ izmijenio je odredbe tako da piše „od dana dostave“. Jedino je kod roka za prijavu tražbina vjerovnika u stečaju ostao početak roka od dana objave odluke. Da bismo izbjegli nejasnoće i zablude vjerovnika, mi smo jednom logikom, slijedom zakonodavčeve zamisli da mijenja računanje rokova „od dana objave“ u „od dana dostave“ prihvatili pravno shvaćanje da se i tražbine stečajnog vjerovnika prijavljuju u roku od 60 dana od dana dostave rješenja, a ne od dana objave.

Što je s razlučnim vjerovnicima? Oni se pozivaju rješenjem da obavijeste stečajnog upravitelja o svojim pravima, pravnoj osnovi i predmetu razlučnog prava. Ako je dužnik i osobno

odgovoran razlučnom vjerovniku, to znači da on prema njemu ima i tražbinu, da je i razlučni vjerovnik potencijalni stečajni vjerovnik. Založno pravo na neki način može i prestati, a da nije prestala tražbina koja je njime osigurana.

Prva rečenica odredbe čl. 153. Stečajnog zakona glasi: „Vjerovnici s pravom odvojenog namirenja su stečajni vjerovnici ako im je dužnik i osobno odgovoran.“ Tu nam se postavila jedna dvojba: jesu li razlučni vjerovnici automatizmom stečajni vjerovnici ako im je dužnik i osobno odgovoran ili se i na njih primjenjuje zakonska obveza prijave tražbine? Sudska praksa u tom je pitanju jedinstvena. Vjerovnici s pravom odvojenog namirenja stečajni su vjerovnici ako im je dužnik i osobno odgovoran i ako su prijavili svoju tražbinu kao stečajni vjerovnici. Kao što svaki vjerovnik mora prijaviti svoju tražbinu da bi postao stečajni vjerovnik, tako i razlučni vjerovnik može prijaviti svoju tražbinu i kao stečajni vjerovnik ako mu je stečajni dužnik i osobno odgovoran ili tražbinu neće prijaviti kao stečajni vjerovnik, nego će svoju tražbinu namirivati samo iz vrijednosti založenih stvari. To je stvar prosudbe razlučnog vjerovnika u mogućnost uspješna namirenja tražbine iz predmeta zaloga. On neće prijaviti tražbinu kao stečajni vjerovnik samo ako je uvjeren da će svoju tražbinu namiriti iz predmeta zaloga. Međutim, budući da danas ništa nije sigurno, znamo kako se nekretnine unovčavaju (prva, druga, treća, četvrta dražba pa je bilo i peta, šesta, sedma, osma, deveta i deseta dražba). U takvu razvoju događaja nije isključeno da vjerovnik svoju tražbinu ne namiri iz predmeta zaloga. Ako nije prijavio tražbinu i kao stečajni vjerovnik, neće je moći namirivati iz ukupne stečajne mase kao što to mogu stečajni vjerovnici.

Razlučni vjerovnici imaju pravo na razmjerno namirenje iz ukupne stečajne mase samo ako se odreknu odvojenog namirenja ili ako se ne uspiju odvojeno namiriti (čl. 153. u vezi s čl. 137. Stečajnog zakona). Štoviše, ako je razlučni vjerovnik i prijavio svoju tražbinu i kao stečajni vjerovnik, on se neće namirivati iz stečajne mase sve dok se ne odrekne prava na odvojeno namirenje ili ako u trenutku neke od djelomičnih dioba ili završne diobe na obavijesti stečajnog upravitelja da nije namiren iz zaloga te predloži da ga uvrsti u diobni popis i da ga namiri kao i druge stečajne vjerovnike. Razlučni vjerovnik kojemu je dužnik i osobno odgovoran treba najkasnije u roku

od 15 dana nakon objave diobnog popisa podnijeti dokaz stečajnom upravitelju da se i u kojem iznosu odrekao prava na odvojeno namirenje ili da nije odvojeno namiren. U protivnom njegova se tražbina neće uzeti u obzir kod te djelomične diobe. To je određeno odredbom čl. 276., st. 1. Stečajnog zakona.

Pravo razlučnih vjerovnika da sudjeluju na skupštini vjerovnika. Odredba čl. 103., st. 1. SZ-a daje pravo sudjelovanja svim stečajnim vjerovnicima, svim stečajnim vjerovnicima s pravom odvojenoga namirenja, stečajnom upravitelju i dužniku pojedincu. Problem je što „svi založni vjerovnici koji imaju pravo odvojenoga namirenja“ nisu stečajni vjerovnici. Već sam istaknuo da razlučni vjerovnici trebaju prijaviti svoje potraživanje kao stečajni vjerovnici ako žele biti i stečajni vjerovnici. Ako su razlučni vjerovnici prijavili tražbinu koja je priznata i utvrđena, oni postaju i stečajni vjerovnici. Nije nam jasno zašto je zakonodavac za razlučne posebno naglasio „vjerovnici s pravom odvojenog namirenja“ jer ako su prijavili tražbinu, oni su stečajni vjerovnici neovisno o tome što imaju pravo na odvojeno namirenje. Razlučni vjerovnici kojima je dužnik osobno odgovoran, a nisu prijavili tražbinu kao stečajni vjerovnici te razlučni vjerovnici kojima dužnik nije osobno odgovoran nemaju pravo sudjelovanja na skupštini. Razlučni vjerovnik koji nije postao stečajni vjerovnik jer nije prijavio svoju tražbinu nema prava glasa.

Prema mojemu mišljenju, da je zakonodavac želio dati pravo sudjelovanja i pravo glasa svim razlučnim vjerovnicima, u prvom stavku nije trebao pisati „svi vjerovnici s pravom odvojenoga namirenja“, nego je trebao pisati „razlučni vjerovnici“.

Kod prava glasa imamo situaciju koja nam je pomogla raščistiti prethodnu situaciju. Pravo glasa na skupštini imaju stečajni vjerovnici čije su tražbine utvrđene. Smatrat će se da razlučni vjerovnik ima pravo glasa za dio svoje tražbine osigurane razlučnim pravom koju je prijavio u stečajnom postupku kao stečajni vjerovnik i koja mu je priznata i utvrđena rješenjem (čl. 106., st. 3.). Da bi imao pravo glasa, razlučni vjerovnik mora prijaviti svoju tražbinu. U protivnom razlučni vjerovnici kojima dužnik nije osobno odgovoran nemaju ni pravo sudjelovanja ni pravo glasa, a isto tako razlučni vjerovnici kojima je dužnik osobno odgovoran, a nisu prijavili svoje potraživanje, nemaju

pravo sudjelovanja ni pravo glasa na skupštini.

Sljedeći problem javlja se kod skraćenoga stečajnog postupka. Razlučni vjerovnik ovlašten je podnijeti prijedlog za otvaranje „redovnog“ stečajnog postupka ako učini vjerojatnim da tražbinu neće moći potpuno namiriti iz predmeta na koji se odnosi njegovo razlučno pravo, odnosno mora učiniti vjerojatnim da je njegova tražbina veća nego što je procijenjena vrijednost zaloga. Oko pitanja vjerojatnosti uvijek se može raspravljati jer će se zalog prodavati u bližoj ili daljoj budućnosti. Nije jednostavno predvidjeti vrijeme unovčenja i vrijednost zaloga u vrijeme prodaje, troškove unovčenja i iznos za namirenje razlučnog vjerovnika. Primjera radi, da se nekretnina prodavala prije godinu-dvije, sigurno bi vjerojatnost namirenja razlučnog vjerovnika bila manja nego što je to danas (zbog porasta tržišne vrijednosti nekretnina).

U skraćenome stečajnom postupku odredbom čl. 431., st. 1. Stečajnog zakona određeno je da se skraćeni stečajni postupak pokreće zahtjevom, a ne prijedlogom, a zahtjev podnosi FINA. Kad sud obavijesti dužnika i sve druge vjerovnike o pokretanju skraćenog stečajnog postupka, poziva ih da u roku od 45 dana predlože otvaranje redovnog stečajnog postupka i da predujme trošak postupka. Ako nitko od vjerovnika ne predujmi sredstva za namirenje redovnog stečajnog postupka i ne predloži njegovo otvaranje, smatrat će se da je dužnik nesposoban za plaćanje i sud će istodobno donijeti rješenje o otvaranju i zaključenju stečajnog postupka. Postavlja se pitanje što je s pravom razlučnog vjerovnika da stavi prijedlog za otvaranje redovnog stečajnog postupka. Nedvojbeno je da može staviti takav prijedlog, ali se postavlja pitanje treba li učiniti vjerojatnim da tražbinu neće moći potpuno namiriti iz predmeta na koji se odnosi njegovo razlučno pravo (čl. 109., st. 3. SZ-a). Prema jednom shvaćanju i razlučni vjerovnik mora učiniti vjerojatnim da se neće moći namiriti iz predmeta zaloga kao što je to određeno odredbom čl. 109., st. 3. SZ-a.

Vjerujem da to pravno shvaćanje nije zakonito. Ako razlučni vjerovnik mora učiniti vjerojatnost nenamirenja svoje tražbine iz vrijednosti zaloga i u skraćenom stečajnom postupku, a to ne uspije učiniti vjerojatnim, sud neće otvoriti „redovan“ stečajni postupak, već će otvoriti i zaključiti skraćeni stečajni postupak. U tom slučaju razlučni vjerovnik ne bi mogao namiriti svoju

tražbinu u stečajnom postupku jer je zaključen, pa mu jedino preostaje pokretanje ovršnog postupka radi unovčenja predmeta zaloga i namirenja tražbine. Međutim, nakon otvaranja stečaja i brisanja dužnika u sudskom registru na temelju rješenja o otvaranju i zaključenju skraćenog stečajnog postupka, razlučni vjerovnik ne može osnovano pokrenuti ovršni postupak jer je to protivno zakonu (vidi čl. 169., st. 5. SZ-a). Kada se stečajni postupak otvori, nema više unovčenja nekretnine ovrhom, nego se nekretnina unovčava u stečaju. Kako izići iz takve situacije? Jedini je način da razlučni vjerovnik predloži ponovno otvaranje stečajnog postupka radi naknadne diobe jer je ostala imovina (zalog) iza društva koje je brisano iz sudskog registra. Što se onda postiglo traženjem od razlučnog vjerovnika da i u skraćenom stečajnom postupku učini vjerojatnim da svoju tražbinu neće moći namiriti iz vrijednosti zaloga da bi sud otvorio redovan stečajni postupak? Apsolutno ništa, osim što se sud opterećuje ponovnim otvaranjem stečajnog postupka, a razlučni vjerovnik znatno se usporava u namirenju tražbine, što je sve nepovoljno za novčane tokove i gospodarstvo. Stoga treba zaključiti da razlučni vjerovnik u skraćenom stečajnom postupku kada predlaže otvaranje „redovnog“ stečajnog postupka nije dužan učiniti vjerojatnim da svoju tražbinu neće moći namiriti iz vrijednosti zaloga.

Odredba čl. 169., st. 5. Stečajnog zakona određuje da nakon otvaranja stečajnog postupka razlučni vjerovnici nisu ovlaštene pokrenuti postupak ovrhe ili osiguranja. Ovršni se postupci i postupci osiguranja prekidaju, a ovršni predmeti ustupaju se stečajnom sudu, a žalba protiv rješenja o nenadležnosti i ustupanju predmeta ne zadržava nastupanje pravnih učinaka rješenja. Ovlaštene osobe mogu se žaliti, ali predmet se mora ustupiti sudu koji vodi stečajni postupak.

Prijelazna odredba zakona čl. 441. SZ-a propisuje da će se stečajni postupci pokrenuti prije stupanja Zakona iz 2015. na snagu dovršiti prema odredbama Stečajnoga zakona koji je bio na snazi u vrijeme njihova pokretanja (SZ iz 1996.). Međutim, na stečajne postupke pokrenute nakon stupanja na snagu SZ-a iz 2015. (1. rujna 2015.) primjenjuje se SZ iz 2015. Slijedom toga, nema nikakve dvojbe da se čl. 169., st. 5., 6., 7. i 8. SZ-a primjenjuju na sve ovršne postupke koje je pokrenuo razlučni vjerovnik, neovisno o tome kada su pokrenuti, prije ili poslije

1. rujna 2015. Ključno je pitanje kada je pokrenut stečajni postupak, odnosno je li pokrenut prije ili poslije stupanja SZ-a iz 2015. na snagu. Ako je stečajni postupak pokrenut nakon stupanja SZ-a iz 2015. na snagu, svi se ovršni postupci prekidaju i predmeti ustupaju stečajnom sudu neovisno o tome kada je pokrenut ovršni postupak.

Jedino ako je ovršni postupak pokrenut prije 1. rujna 2015., ali je i stečajni postupak pokrenut prije stupanja na snagu SZ-a iz 2015., zakon je propisao da se i na te stečajne postupke primjenjuje odredba čl. 169., st. 5. SZ-a, ako su ti postupci ovrhe u tijeku, a radnje nisu započete (vidi čl. 441., st. 1. i 2. SZ-a). Vrhovni sud RH zauzeo je pravno shvaćanje da su radnje započete ako je podnesen prijedlog za ovrhu i u tom slučaju općinski sud neće se oglasiti nenadležnim i ustupiti predmet stečajnom sudu. Međutim, to je samo u stečajevima koji su pokrenuti prije 1. rujna 2015. U predmetima Gr1-405/19, 216/20; 365/19, 183/19 Vrhovni sud RH pogrešno je tumačio navedene odredbe jer je pošao od činjenice kada su pokrenuti ovršni postupci, a ne od činjenice kada je pokrenut stečajni postupak. U svim stečajnim postupcima pokrenutim nakon 1. rujna 2015. nema iznimke u ustupanju ovršnih predmeta stečajnom sudu. Za njih vrijedi odredba čl. 169., st. 5., 6., 7. i 8. Iznimka se odnosi samo na stečajne postupke pokrenute prije 1. rujna 2015. i tada u ovršnim postupcima sud neće ustupiti predmet stečajnom sudu ako su u tom ovršnom postupku započele radnje.

Koja su prava razlučnih vjerovnika kod prodaje nekretnina elektroničkom javnom dražbom? Razlučnim vjerovnicima dano je pravo kupnje nekretnine na kojoj postoji založno pravo za utvrđenu vrijednost nekretnine i mogućnost da svoju tražbinu prebiju protutražbinom stečajnog dužnika s osnove cijene nekretnine u visini njezine utvrđene vrijednosti. Razlučni vjerovnik ima pravo sudjelovanja na dražbi, no ne mora sudjelovati kao dražbovatelj, ali i može. Kad sudjeluje kao dražbovatelj, to ga ne sprječava da da izjavu da preuzima nekretninu za utvrđenu vrijednost. Ako nije sudjelovao kao dražbovatelj, može dati izjavu da kupuje nekretninu po utvrđenoj vrijednosti.

Postavilo se pitanje dokad razlučni vjerovnik može dati takvu izjavu. Jedno pravno shvaćanje drži da takvu izjavu može dati samo do početka dražbovanja. Drugi smatraju da je može

dati do završetka dražbovanja. Visoki trgovački sud RH prihvatio je pravno shvaćanje da razlučni vjerovnik takvu izjavu može dati sve do okončanja dražbovanja. Vrhovni sud RH otišao je i dalje. U odluci poslovni broj: Rev-1481/19 izloženo je pravno shvaćanje da razlučni vjerovnik takvu izjavu može dati sve do dana donošenja rješenja o dosudi. Osobno smatram da takvo shvaćanje nije prihvatljivo radi zaštite interesa dražbovatelja. Osoba koja je na javnoj dražbi ponudila najvišu cijenu za nekretninu treba nakon okončanja dražbe znati je li kupac nekretnine. Najbolji ponuditelj mora imati čistu situaciju kako bi mogao poduzimati radnje za plaćanje cijene u određenom roku (npr. može zahtijevati od banke kredit ili od treće osobe zajam, možda treba prodati neku drugu imovinu da bi osigurao novac za uplatu cijene). Ako bi rok za davanje izjave razlučnog vjerovnika o kupnji nekretnine bio pomaknut do rješenja o dosudi, tada najbolji ponuditelj nije siguran da je kupac i da može poduzimati radnje u vezi s plaćanjem cijene. Slijedom toga, držim da bi to znatno smanjilo interes potencijalnih kupaca za dražbu, što bi svakako moglo ići na štetu stečajne mase i postizanja što bolje cijene dražbom. Imajući u vidu zaštitu interesa potencijalnih kupaca, razlučnih vjerovnika te postizanja što povoljnije cijene, držim da je pravno shvaćanje VTS RH ipak najbolje rješenje o pitanju roka za davanje izjave razlog vjerovnika za kupnju nekretnine iz odredbe čl. 247., st. 7. SZ-a.

To je bilo sve što sam imao reći o položaju razlučnih vjerovnika u stečajnom postupku, a sada prelazimo na predstečajni postupak.

Ciljevi predstečajnog postupka sasvim su drukčiji od ciljeva stečajnog postupka. Ciljevi su predstečajnog postupka: izbjegavanje nesposobnosti dužnika za plaćanje; uređenje pravnog položaja dužnika i održavanje njegove djelatnosti; brzo i učinkovito saniranje bilance, računa dobiti i gubitka, da bi dužnik postao solventan i likvidan te povoljnije namirenje vjerovnika.

Razlike su između stečajnog i predstečajnog postupka velike. Prije svega, predstečajni dužnik nastavlja poslovati, što je vrlo rijetko u stečajnom postupku. U stečajnom postupku dužnik najčešće prestaje poslovati. U predstečajnom postupku tijela dužnika pravne osobe i dalje postoje za razliku od stečajnog

postupka u kojemu tijela pravne osobe prestaju postojati, njihova prava prelaze na stečajnog upravitelja, a osnivaju se nova tijela (skupština vjerovnika i odbor vjerovnika). U predstečajnom postupku vjerovnici teško kontroliraju poslovanje dužnika, a u stečajnom je postupku sve pod kontrolom stečajnog upravitelja, suda i stečajnih vjerovnika.

Tko su vjerovnici u predstečajnom postupku? Vjerovnici dužnika u predstečajnom postupku osobni su vjerovnici dužnika koji u vrijeme otvaranja postupka imaju imovinskopravnu tražbinu prema dužniku. Prema mojem mišljenju određivanje vjerovnika trebalo je urediti na drukčiji način. Prije svega, zašto postoji riječ „osobni“? Svi su vjerovnici osobni vjerovnici. Nema neosobnih vjerovnika. Ako govorimo i o razlučnom vjerovniku, i on je osobni vjerovnik jer ne može jedna osoba biti razlučni vjerovnik, a druga „osobni“ vjerovnik. Založno je pravo akcesorno pravo i ne može tražbina pripadati jednoj osobi, a založno pravo drugoj. Razlikovanje po riječi „osobni“ može biti samo na dužničkoj strani jer je moguće da jedna osoba bude osobni dužnik (kada odgovara cjelokupnom svojom imovinom), a druga založni dužnik (odgovara samo vrijednošću zaloga). Riječ „osobni“ unosi dvojbu i zalažem se da se ona briše kad se određuje pojam vjerovnika u insolventijskim postupcima.

Pravne posljedice otvaranja predstečajnog postupka nastaju za sve tražbine vjerovnika prema dužniku nastale (ne i dospjele!) do otvaranja postupka. Predstečajni postupak ne utječe na pravo odvojenoga namirenja razlučnih vjerovnika, pa ni ako im je dužnik i osobno odgovoran.

Razlučni vjerovnici dužni su obavijestiti FINA-u o svojim razlučnim pravima. U tablicu razlučnih prava (koju pravi sud) unose se i tražbine razlučnih vjerovnika samo ako plan restrukturiranja zadire u njihova prava.

Predstečajni postupak ne smije zadirati u pravo razlučnih vjerovnika na namirenje iz predmeta na kojima postoje prava odvojenoga namirenja ako tim sporazumom nije drukčije određeno. Kad će biti drukčije određeno? To će biti kad razlučni vjerovnik da jednu od dvije izjave koje mora dati u predstečajnom postupku – 1. izjavu o odricanju / neodricanju od razlučnog prava i 2. izjavu da je suglasan / nije suglasan s odgodom namirenja od zaloga. Ako predstečajni sporazum zadire u prava razlučnih vjerovnika, na temelju danih izjava

to se mora unijeti u sporazum, jasno navesti i opisati kako predstečajni sporazum utječe na razlučna prava.

Na različne vjerovnike kojima je dužnik i osobno odgovoran na odgovarajući se način primjenjuju odredba čl. 153. Stečajnog zakona. To je novina u izmjenama zakona iz 2017. godine.

Odredba čl. 153. SZ-a određuje da su vjerovnici s pravom odvojenog namirenja prema stečajnom dužniku i stečajni vjerovnici ako im je stečajni dužnik i osobno odgovoran. Kad tu odredbu primijenimo u predstečajnom postupku, znači da su vjerovnici s pravom odvojenog namirenja kojima je predstečajni dužnik i osobno odgovoran, vjerovnici u predstečajnom postupku. Postavlja se pitanje prijavljuju li oni svoje tražbine kao i vjerovnici kojima dužnik nije založni dužnik. O tom pitanju vlada jedna potpuna pravna nesigurnost. Jednostavno se više nije znalo što se radi s prijavom tražbine razlučnih vjerovnika. To je posljedica činjenice što zakonodavac ne pravi razliku između tražbine i založnog prava. Zakon propisuje da se ne smije zadirati u pravo razlučnog vjerovnika na namirenje tražbine osigurane založnim pravom. Međutim, može li razlučni vjerovnik prijaviti tražbinu kao vjerovnik i sudjelovati u predstečajnom postupku ako mu je dužnik i osobno odgovoran? Dugo vremena bilo je pravno shvaćanje da to nije moguće. To je posljedica uređenja pravnog položaja razlučnih vjerovnika Zakonom o financijskom poslovanju i predstečajnoj nagodbi. Međutim, u najnovijim odlukama VTS-a donijeli smo pravno shvaćanje da razlučni vjerovnici imaju pravo prijaviti potraživanje u predstečajnom postupku ako im je dužnik i osobno odgovoran.

Što je s izjavama koje razlučni vjerovnici moraju dati u predstečajnom postupku, a koje smo spomenuli? Koji je pravni učinak izjave o odricanju ili neodricanju od prava na odvojeno namirenje? Što znači odricanje? Odricanjem od žalbe gubiš to pravo, odricanjem od tužbenog zahtjeva sud donosi presudu na temelju odricanja i slično. Koji su učinci takve izjave u predstečajnom postupku? Razlučni vjerovnik odrekao se odvojenog namirenja, ali založno pravo i dalje postoji u zemljišnim knjigama. Zakon o vlasništvu i drugim stvarnim pravima te Zakon o zemljišnim knjigama prava nisu predvidjeli da na temelju izjave na obrascu u predstečajnom postupku, kojom se razlučni vjerovnik odrekao založnog prava, dolazi

do prestanka tog prava u zemljišnim knjigama. Da bude još zanimljivije, različni vjerovnici tu izjavu ne mogu opozvati. Koji su njezini pravni učinci? Rekli smo da je njezin učinak samo tijekom postupka. Ali ona nema stvarnopravni učinak, osim ako je dana u skladu s posebnim propisima. Tu upućujem na odredbu čl. 314. Stečajnog zakona koja određuje u stečajnom planu prestanak stvarnih prava i na odluku VTS-a poslovni broj: PŽ-2581/18.

Druga je izjava koju daje različni vjerovnik izjava o pristanku ili uskrati pristanka odgode namirenja iz predmeta na koji se odnosi različno pravo radi provedbe plana restrukturiranja. Ta izjava, prema mojem mišljenju, ima učinak jer različni vjerovnik izjavljuje da neće namirivati tražbinu iz predmeta zaloga dok traje predstečajni postupak i dok dužnik uredno ispunjava sve svoje obveze preuzete predstečajnim sporazumom. Osim toga, ta se izjava može opozvati te je sasvim drukčiji njezin učinak.

Glasanje o prijedlogu plana restrukturiranja opet je posebno pitanje jer vjerovnici odlučuju o prihvaćanju plana restrukturiranja. Sud sastavlja popis vjerovnika i prava glasa koja im pripadaju. Mogu se razvrstati po skupinama u odnosu na svoj pravni položaj. Pravo glasa vjerovnika određeno je u stečajnom planu jer odredba čl. 62., st. 4. Stečajnog zakona upućuje na primjenu odredaba Zakona koje se odnose na stečajni plan. Smatram da je i to krivo. Zašto upućivati na primjenu odredaba o stečajnom planu kad je stečajni postupak nešto sasvim drugo od predstečajnog postupka. Stoga je trebalo jasno urediti pitanje prava glasa vjerovnika u predstečajnom postupku, osobito što u predstečajnom postupku nema skupštine vjerovnika kao tijela postupka. Nadalje, u odredbi čl. 323. SZ-a opet se navode različni vjerovnici, a rečeno je da je njihov pravni položaj kao vjerovnika u predstečajnom postupku sporan. Različni vjerovnici imaju pravo glasa kao i vjerovnici samo ako im je dužnik osobno odgovoran i ako se odreknu svog prava na odvojeno namirenje ili ne budu odvojeno namireni, što nije primjenjivo u predstečajnom postupku jer različni vjerovnici nemaju interes za odricanjem od odvojenog namirenja, a namirenje se inače i ne obavlja u predstečajnom postupku, nego nakon njegova okončanja.

Ako različni vjerovnici mogu prijaviti tražbinu i kao vjerovnici predstečajnog dužnika, otvaraju se mnoga pitanja – kako prijavljuju tražbinu, u kojem se iznosu priznaje i utvrđuje njihova tražbina, koji je učinak predstečajnog sporazuma na tražbinu, a koji na pravo odvojenog namirenja tome. O tome u odredbama koje uređuju stečajni plan nema ništa. Kao prvo pitanje postavlja se pitanje imaju li različni vjerovnici pravo glasa o planu restrukturiranja. Ako su prijavili tražbinu i kao vjerovnici, različni vjerovnici imaju pravo glasa u predstečajnom postupku. Mogu glasati i kao svaki drugi vjerovnik jer je prijavio tražbinu i dužnik mu je osobno odgovoran. Ako je predstečajnim sporazumom uređen i pravni položaj različitih vjerovnika, na ročištu će se pojedinačno raspravljati o pravima tih vjerovnika. Oni imaju pravo glasa ako im ono nije osporeno. Dakle, kod stečajnog plana drukčije je uređeno pravo glasa različitih vjerovnika te smatram da je pogrešno u predstečajnom postupku oko prava različitih vjerovnika o pitanju glasanja pozivati se na pravo glasa vjerovnika kod stečajnog plana. Trebalo je posebnim odredbama u dijelu predstečajnog postupka urediti prava različitih vjerovnika, a ne upućivati na odgovarajuću primjenu odredaba čl. 323. i 324. SZ-a.

Posebno je problematično pitanje namirenje tražbina različitih vjerovnika. Ako dužnik nije i osobni dužnik, različni vjerovnici mogu ostvarivati svoje različno pravo prema predstečajnom dužniku i na njihovo pravo predstečajni sporazum ne bi trebao nikako utjecati bez njihove volje i suglasnosti. Međutim, ako je dužnik i osobni dužnik za tražbinu različitog vjerovnika, različni vjerovnik može tražbinu prijaviti i kao „običan“ vjerovnik. Ako je on prijavio tražbinu, treba ga svrstati u posebnu skupinu vjerovnika – skupinu vjerovnika s pravom odvojenog namirenja. Zašto? Jer se njegova tražbina ne umanjuje predstečajnim sporazumom. Ne možemo dirati u njegovo različno pravo koje dopušta namirenje tražbine u punom iznosu. Tražbina se utvrđuje, vjerovnik ima pravo glasa, ima pravo ostvarivati svoje različno pravo, namiruje se kao vjerovnik iz ostale dužnikove imovine ako se ne uspije odvojeno namiriti. Međutim, javlja se problem zbog činjenice da je tražbina različitog vjerovnika utvrđena u punom iznosu, predstečajnim sporazumom nije umanjeno njezino namirenje, ali nije isključeno da se vjerovnik ne namiri u punom iznosu svoje tražbine iz

predmeta zaloga. I tada se postavlja pitanje kako će razlučni vjerovnik namiriti razliku potraživanja koje nije uspio namiriti iz vrijednosti zaloga, a dužnik mu je osobno odgovoran? Držim da razlučni vjerovnik onaj dio potraživanja koji nije namirio iz predmeta zaloga, može namirivati iz ostale dužnikove imovine, ali samo u skladu s odredbama predstečajnog sporazuma. U protivnom on bi bio *in favorem* za onu tražbinu koja je *de facto* bila osigurana, ali se nije mogla namiriti iz predmeta zaloga u odnosu na sve druge vjerovnike koji nisu imali osiguranje svojih potraživanja. Tu se javlja problem što zakon ništa nije uredio o namirenju tražbine razlučnog vjerovnika nakon što je sklopljen predstečajni sporazum. Međutim, sud je taj koji u rješenju o potvrdi predstečajnog sporazuma mora primijeniti odredbu prema kojoj predstečajni sporazum ima pravni učinak na sve tražbine nastale do trenutka otvaranja predstečajnog postupka (čl. 62., st. 1. SZ-a). U izreci rješenja trebalo bi navesti da razlučni vjerovnik koji nije namirio tražbinu iz vrijednosti predmeta zaloga, nenamireni iznos može namirivati samo u skladu s predstečajnim sporazumom. Ako takve odredbe nema, dužnik bi u postupcima namirenja razlučnog vjerovnika trebao isticati takav prigovor, o kojemu bi sud morao odlučiti primjenom Stečajnog zakona.

Nije isključeno da je tražbinu razlučnog vjerovnika naveo dužnik u prijedlogu, ali je nije prijavio razlučni vjerovnik. Tada imamo predmnjevu iz čl. 39. SZ-a, pa je tražbina razlučnog vjerovnika opet prijavljena.

Ako tražbina nije navedena u prijedlogu niti ju je vjerovnik prijavio, onda razlučni vjerovnik nije sudionik predstečajnog postupka kao „običan“ vjerovnik. Nema prava koja ima „običan“ vjerovnik, a svoje pravo odvojenog namirenja obavlja izvan predstečajnog postupka unovčenjem predmeta zaloga i namirenjem svoje tražbine. Ako se ne namiri u punom iznosu, postoji opet problem. S obzirom na to da nije prijavio tražbinu, nakon što je ne namiri u punom iznosu iz predmeta zaloga, pitanje je kako je namiruje iz ostale dužnikove imovine, u punom iznosu ili samo u skladu s odredbama predstečajnog sporazuma. U jednoj odluci Trgovački sud u Zagrebu izlaže da razlučni vjerovnik nema pravo namiriti se iz ostale dužnikove imovine ako nije prijavio potraživanje u predstečajnom postupku. Takva je odluka potvrđena iako smatram da nije zakonita jer na taj

način založni dužnik prestaje biti osobni dužnik, što je protivno pozitivnim propisima. Osobno držim da bi razlučni vjerovnik imao pravo namirivati tražbinu iz ostale imovine dužnika iako tražbinu nije prijavio kao „obični“ vjerovnik, ali samo u skladu s odredbama sklopljenog predstečajnog sporazuma.

Moguća je situacija da je predstečajni dužnik samo osobni dužnik, a neka treća osoba založni je dužnik. U takvu slučaju predstečajni dužnik nije i založni dužnik i vjerovnik čija je tražbina osigurana založnim pravom na imovini treće osobe mogao bi prijaviti svoju tražbinu u predstečajnom postupku nad osobnim dužnikom te bi za njega vrijedila sva pravila kao i za ostale vjerovnike predstečajnog dužnika. To znači da bi se njegova tražbina mogla i umanjivati predstečajnim sporazumom.

Ukratko ću izložiti neke odredbe Zakona o izmjenama i dopunama SZ-a koji stupa na snagu 31. ožujka 2022., a bitne su za različne vjerovnike.

Plan restrukturiranja ne smije zadirati u pravo razlučnih vjerovnika, a može ako razlučni vjerovnik da suglasnost za umanjenje svojih prava (odredba čl. 38., st. 4. SZ-a – sadašnjeg zakona, a čl. 20., st. 3. Zakona o izmjenama i dopunama Stečajnog zakona).

Druga odredba vrlo je zanimljiva. Prava razlučnih vjerovnika mogu se ograničiti iako je navedeno da u ta prava plan restrukturiranja ne može zadirati. I što je još zanimljivije – prava razlučnih vjerovnika mogu se ograničiti bez suglasnosti razlučnog vjerovnika. Dakle, ostali vjerovnici mogu i bez suglasnosti razlučnog vjerovnika ograničavati njegovo različno pravo ako ne bi bio u težem položaju od onoga da je otvoren stečajni postupak (čl. 66., st. 4. SZ-a). Što je zakonodavac pod time mislio? Tek će nam mašta naših dužnika i vjerovnika pokazati u kojem će smjeru ići sudska praksa u primjeni te odredbe. Hoće li se tražbine razlučnih vjerovnika smanjivati, odgađati njihovo dospijeće, hoće li se mijenjati redosljed namirenja, ili odgađati pravo na namirenje, pokazat će praksa. To je nova opasnost i zamka s obzirom na koju ćemo morati zauzimati nova pravna shvaćanja.

Nadalje, u odredbi čl. 169. SZ-a, koja uređuje ovršne postupke nakon otvaranja stečaja, zakonodavac propisuje da će

u svim tim postupcima doći do prekida bez obzira na to kada je podnesen prijedlog za ovrhu, te će se sud oglasiti nenadležnim i predmet ustupiti stečajnom sudu izuzev ako je doneseno rješenje o namirenju razlučnog vjerovnika.

I posljednja odredba koju želim istaknuti odredba je koja propisuje da nakon neuspjele četvrte dražbe različni vjerovnici imaju pravo odlučiti o neunovčenom predmetu stečajne mase. Tu su potpuno isključeni stečajni vjerovnici koji takvom odlukom razlučnih vjerovnika mogu biti dovedeni u neku nepovoljnu situaciju.

Vidimo kako zakonodavac prava razlučnog vjerovnika u predstečajnom postupku na određeni način dovodi u neizvjestan pravni položaj pa čak dopušta i ograničavanje tih prava bez suglasnosti razlučnog vjerovnika, a u nekim drugim slučajevima znatno proširuje ovlasti razlučnog vjerovnika, pa se može zaključiti da zakon nema konzistentnost i ne uređuje pravni položaj razlučnih vjerovnika na jedinstven način.

Ovim izlaganjem želio sam upozoriti na probleme u vezi s uređenjem pravnog položaja razlučnih vjerovnika u predstečajnom i stečajnom postupku te dati svoje viđenje i izložiti sudsku praksu. Ako sam bar djelomično u tomu uspio, ostvarili smo ciljeve ove tribine.

M. Bratković:

Hvala puno sudcu Šimiću. Bilo je vrlo strukturirano, moglo se lijepo pratiti po zakonu tako da vjerujem da su oni koji se s time redovito susreću mogli uočiti stvari koje su im već iskrsnule u praksi. Otvaram prostor za raspravu i komentare.

Ja bih se za početak osvrnuo na to da mi se učinilo, kada smo njemački Stečajni zakon prilagođavali svojem, često smo slijedili njemačke uzuse i izraze koji nisu posve odgovarajući našem pravnom leksiku. Zbog toga imamo probleme koje ste i sami naveli: osobni vjerovnici, osobni dužnici i slično.

Je li to svjesno ili se slučajno dogodilo? Je li se htjelo posebno izdvojiti pravo na odvojeno namirenje? Što biste rekli? Kako se Vama općenito čini primjena Stečajnog zakona? Koji su najveći problemi u praksi?

Ž. Šimić:

U Stečajnom zakonu postoji jako puno problema. Oni se temelje na pristupu u donošenju i izradi nacрта stečajnih zakona. Od 2015. godine, kada se počeo raditi novi Stečajni zakon, do danas voditelji svih radnih skupina bili su sudski savjetnici koji su došli s trgovačkih sudova.

Uza sve poštovanje kolega, ne umanjujući njihova znanja i vještine, želim reći da sudjelovati u donošenju Stečajnog zakona nije jednostavno ni lagano. Sudski savjetnik rijetko ima mogućnost voditi stečajni postupak i dobiti povratnu informaciju od sudionika te imati potpun pogled na stečajni i predstečajni postupak. U prošloj godini održao sam 29 webinarara za sudce, državne odvjetnike, stečajne upravitelje, sudske savjetnike i vježbenike što mi pomaže da razmotrim sve probleme koji se pojavljuju u insolventijskim postupcima.

Prema tome, novim izmjenama i dopunama Stečajnoga zakona u vezi s tim koga upućujemo u parnicu zakonodavac je pokušao jasnije urediti pitanje upućivanja u parnicu u predstečajnom postupku, ali opet ne do kraja i ne na potpuno jasan način. Drugo, u predstečajnom postupku u jednom se trenutku kaže da će se na nastavak parnica primijeniti odredba čl. 266. SZ-a, ali u stečaju nastavak parnica ima sasvim drukčiji učinak. Parnice se u stečaju mogu nastaviti pravomoćnošću rješenja o osporavanju potraživanja. Što ćemo u predstečajnom postupku ako je tražbina osporena i osoba upućena u parnicu te je i pokrene, a predstečajni se postupak obustavi nakon toga? Što nakon obustave, ima li tužitelj privatne interese voditi parnicu, kako će odrediti tužbeni zahtjev? Sve su to pitanja koja upućuju na to da je nastavak ili pokretanje parnica za osporene tražbine u predstečajnom postupku potrebno urediti na drukčiji način od takvih parnica koje proizlaze iz stečajnih postupaka.

Odredba čl. 68., st. 3. SZ-a nepotpuna je jer uređuje samo nastavak prekinutih parnica, ali ne i pokretanja novih parnica.

Nadalje, uočen je i problem s namirenjem potraživanja vjerovnika čije su tražbine osporene te su se vodile parnice radi utvrđivanja tih tražbina. Prema čl. 343. SZ-a u vezi s odredbom čl. 62., st. 4. SZ-a predstečajni sporazum treba biti ovršna isprava i za vjerovnike osporenih tražbina. Međutim, u planu restrukturiranja ni u predstečajnom sporazumu u slučaju

kad je tražbina osporena nemamo točno ime vjerovnika čija je tražbina osporena, koji iznos i kada će se namirivati. Ako jednog dana vjerovnik uspije u toj parnici, njemu nikada rješenje o potvrdi predstečajnog sporazuma ne može biti ovršna isprava jer u rješenju o potvrdi predstečajnog sporazuma nije izriekom određeno koji se iznos i kada namiruje. Nakon uspješno okončane parnice i utvrđenja osporene tražbine, vjerovnici će se naći u problemu kako namiriti tražbinu utvrđenu u parnici. Svoj tužbeni zahtjev morali su uskladiti s predstečajnim sporazumom. Ali ako ga odrede kako to čine vjerovnici u stečajnom postupku: „Utvrdjuje se da postoji tužiteljevo potraživanje u iznosu 50 % od onoga koje mi je bilo u trenutku otvaranja predstečajnog postupka.“ i sud donese presudu kojom prihvaća tužbeni zahtjev, vjerovnik (tužitelj) ima pravo izvršenja takve odluke. Što će učiniti ako dužnik ne postupi po presudi i ne ispuni obvezu tog vjerovnika? Vjerovnik bi trebao ići u ovrhu, ali je problem što ima deklaratornu presudu, a ne kondemnatornu. Zbog toga bi tužitelj (vjerovnik osporene tražbine) trebao tužbeni zahtjev odrediti tako da u točki 1. zahtjeva zahtijeva utvrđenje tražbine u punom iznosu, a u točki 2. zahtjeva od tuženika traži isplatu u skladu s odredbama predstečajnog sporazuma. Tako bi točkom 1. izreke presude zamijenio rješenje o utvrđenoj tražbini koja mu je osporena, a točkom 2. dobio bi ovršnu ispravu.

Odredba čl. 341., st. 2. SZ-a određuje da ako dužnik ozbiljnije zakasni s ispunjenjem obveza, prestaju sva otpuštanja na temelju predstečajnog sporazuma. Ako se otvori i novi stečajni postupak, svi vjerovnici mogu prijaviti potraživanje u punom iznosu. Da bi vjerovnici izbjegli osporavanje tražbina zbog zastare od stečajnog upravitelja, upućujem sve da svakako zahtijevaju i utvrđivanje tražbine u punom iznosu, a kondemnaciju u skladu s predstečajnim sporazumom.

M. Bratković: Zbog takvih nedorečenosti zakona, kako biste ocijenili položaj banaka kao razlučnih vjerovnika u stečajnom postupku? Pružaju li sudovi odgovarajuću zaštitu?

Ž. Šimić: Mislim da našim pravnim shvaćanjima i primjenom zakona pokušavamo otkloniti mnoge nejasnoće zakonskih odredaba. Vjerujem da banke nisu oštećene u stečajnom postupku iako

ima upita od stečajnih upravitelja i odvjetnika o tome. Ima mnoštvo pitanja banaka koje ne znaju što raditi u predstečaju i tu su odredbe zakona nejasne i unose pravnu nesigurnost.

Naveo sam vam dvije odluke u prezentaciji. Govorio sam da razlučni vjerovnici na temelju čl. 153. SZ-a, koji se sad primjenjuje u predstečajnom postupku, u skladu s čl. 35., st. 3. SZ-a, imaju položaj vjerovnika ako žele prijaviti svoja potraživanja. Potraživanje se ne bi trebalo umanjiti u predstečaju zbog namirenja iz predmeta zaloga.

Smatram da bi u rješenju suda trebalo pisati: razlučni vjerovnik banka XY čija je tražbina utvrđena u tom iznosu namirivat će se iz predmeta zaloga. Ako tražbinu ne namiri u cijelosti, banka će tražbinu namiriti u skladu s odredbama predstečajnog sporazuma. Tada bi i banka znala i svi bi znali o pravima razlučnih vjerovnika u vezi s namirivanjem tražbina. Ovako ostavljamo za sutra hoće li dužnik prigovoriti banci: ti se nemaš pravo namirivati iz moje ostale imovine mimo predstečajnog sporazuma.

Dakle, kad već imamo iskristalizirane probleme, zakonom se oni moraju riješiti, a ne ostavljati da svaki sud rješava na svoj način, a na svakom sudu deset sudaca na svoj način pa dobivamo nejednakost građana i pravnih osoba pred zakonom te dolazimo do povrede ustavnih načela.

M. Bratković:

Kakva su iskustva s e-dražbama preko FINA-e?

Ž. Šimić:

Kod javnih dražba javlja se problem zlouporabe dražbe. Zlouporaba je prvo bila na način da su dražbovatelji igrali jednu igru. Organizirana skupina od triju ili više dražbovatelja koji sjede jedan pokraj drugoga i oni jedan za drugim rade dražbene korake. Kad na e-spisu vidite da je netko dao dražbeni korak, vi ste u zakašnjenju jer je jedan iz skupine već počeo davati novu ponudu znajući da je njegov član skupine dao prethodno nižu. Dražba je uvijek završavala u 00:00 i tu je bila igra davanja ponuda samo posljednjih 10-15 minuta, što je ograničavalo postizanje viših cijena. Tu je važna procjena kada početi s dražbovanjem – 10 ili 15 minuta prije okončanja jer ima više skupina koje igraju istu igru. Ona koja počne prije dražbovati, bit će pobjednik. Znaju koliko dražbenih koraka mogu ostvariti

u jednoj minuti. Izračunalo se tri-četiri pa pomnožiš 15 minuta s tri dražbena koraka u minuti. To znači 45 dražbenih koraka pa u takvoj situaciji znaš do koje ćeš doći cijene. Nakon što je izmijenjen Pravilnik o načinu dražbovanja i uvedeno produljenje od najpovoljnije ponude još 10 minuta dražbovanja, sada imamo drukčija postupanja.

Sad se primjenjuje nova zloporaba. Ne počinju s dražbom posljednjih 10 minuta jer im to više ništa ne znači. Sada se udružuju tri igrača (dva nisu dovoljna). Kada se otvori dražba, imamo zainteresiranog kupca. On daje prvi ponudu i staje. Sad imamo kao u atletici zečeve koji daju dražbene korake. U jednom predmetu dali su od dva ujutro do 8.45 negdje oko 2000 dražbenih koraka. Oni su otišli na cijenu koja deseterostruko premašuje vrijednost nekretnine, ali ciljani kupac ostao je na početnoj cijeni. Kad dražbovatelji postignu cijenu koja nije nikomu prihvatljiva i sud dosudi nekretninu onomu tko je postigao najvišu cijenu, taj odustaje od kupnje. Sud tada dosuđuje nekretninu drugom ponuditelju, ali i on odustaje od kupnje. I na kraju nekretninu želi kupiti ciljani kupac koji je dao samo početnu ponudu koja je znatno niža od ponude prva dva ponuditelja. Ako sud dosudi njemu nekretninu, mi po žalbi poništavamo dražbu jer je riječ o zloporabi prava na dražbovanje. Tada se zadržavaju jamčevine.

M. Bratković:

Čini se da je taj isti problem bio u ovrsi jer vidim da je sada u Prijedlogu izmjena Ovršnog zakona predviđeno da će sud zabraniti osobama koje su sudjelovale u dražbi, a nisu položile kupovninu da sudjeluju u sljedećoj dražbi.

Ž. Šimić:

Ništa nam to ne znači. Nepochaganje kupovnine nije zloporaba. Zloporaba je kad ste sudjelovali na dražbi i ostvarili najbolju ponudu i onda odustajete od kupnje. Želim reći samo jednu stvar. Taj bi se problem riješio na drugi način – kada dražbovatelji ne bi bili ograničeni samo na davanje veće ponude od prethodne, već da mogu dati i manju ponudu. Zašto? Vi ste dali 100, Marko je dao 110, sljedeći je dao 120 itd. Ali ja dajem sada 115 koja nije najviša ponuda, ali se na kraju stvara tablica ponuda pa kad dva zeca odustanu od kupnje, više onaj koji je dao početnu cijenu neće biti najbolji ponuditelj, nego će netko

biti iznad njegove ponude. Prema tome, neka se daju ponude koliko tko hoće i na kraju će se složiti tablica. Onda više nemam mogućnosti trčati da postignem što višu cijenu i odustanem kad ne znam tko je dao neku nižu cijenu između mene i onoga kojega smo mi ciljali da kupi.

Tu se sada javlja problem što imamo otpor kod sudaca. Kaže sudac: a kako da vidim da je tu zlouporaba prava? Pa to se vidi iz aviona! Zamislite da se netko odluči kupiti nekretninu. Ta osoba prvo mora željeti kupiti nekretninu, potom se raspitujete gdje je i kako je može kupiti, pa je treba naći, obići, pregledati, odabrati, skupiti novac i platiti jamčevinu te dražbovati. I kad ste sve to učinili, dražbovali i postigli najbolju ponudu koja vam dogovara, i sud vam dosudi nekretninu, a prva dva ponuditelja (najbolja) odustaju od kupnje, sve upućuje na to da su dražbovali samo da bi onemogućili druge u postizanju više cijene od ciljanog kupca.

Dosad imamo barem 15-20 poništenih dražbi i potvrđenih prvostupanjskih odluka.

Hano Ernst:

Dobra večer! Drago mi je što je sudac Šimić imao jako zanimljivo izlaganje. Ja bih se htio referirati na odluku koja je bila spomenuta na početku izlaganja, a tiče se suvlasništva. Jedan suvlasnik bio je u stečaju, a drugi suvlasnik nije, je li to točno? Samo sam htio provjeriti. Problem je bio u tome briše li se založno pravo s oba suvlasnička dijela

Ž. Šimić:

Ne! Mi smo rekli da se briše samo s jednoga koji je unovčen u stečaju.

H. Ernst:

Da, tako je. Brisano je samo s jednoga, a ostalo je na drugome. Međutim, ja tu imam jedan drugi problem i zapravo pitanje. Ako je založni dužnik brisan u stečaju i ako je ta tražbina prestala, a prestala je jer je prestao postojati založni dužnik, onda nema više tražbine ni založnog prava.

Prema mojem mišljenju, razlog za brisanje takva založnog prava ne bi bilo to što bi sud to naložio zaključkom, nego jer nema više dužnika, a koji nema pravnog sljednika.

Ž. Šimić: Imamo dva založna dužnika. Jedan ima jednu polovinu i nije u stečaju, a drugi ima drugu polovinu i u stečaju je. U stečaju je unovčena njegova polovina i dosuđena je kupcu. Kupac je postao suvlasnik. Ali mi imamo založnog dužnika na drugoj polovini koja nije unovčena. Prema tome, ne možemo brisati založno pravo na njegovu dijelu koji nije unovčen, a on još postoji.

H. Ernst: Ali kakva je situacija s tražbinom?

Ž. Šimić: Tražbina je prema prvomu jer je on osobni dužnik. On je bio dao u zalog svoju nekretninu u cijelosti.

H. Ernst: Onda nema problema ako tražbina postoji. Ali da je obratna situacija...

Ž. Šimić: E da je obratna situacija... To je nešto drugo.

M. Bratković: Što se htjelo postići onime da će se vjerovnici dogovarati ako četiri dražbe ne uspiju?

Ž. Šimić: Javljao se problem što smo došli do četvrte dražbe, a nekretnina nije unovčena ni za jednu kunu. Odredba čl. 229., st. 4. SZ-a kaže da u unovčenju nekretnina uvijek odlučuju vjerovnici. Ako je zakon odredio da imamo četiri dražbe, i to nije uspjelo, ja sam se zalagao da se vratimo na odredbu čl. 229., st. 4. SZ-a i da vjerovnici donesu odluku. Zašto? Zato što smo rekli da je najčešće i razlučni vjerovnik i stečajni vjerovnik. Nisam vidio razloga da oduzmemo stečajnim vjerovnicima pravo da odlučuju o načinu unovčenja nekretnine. To je bio moj prijedlog da ne idemo na petu dražbu ponovno za jednu kunu, šestu... U krajnjoj liniji, to je imovina stečajnih i razlučnih vjerovnika.

Prema mojemu mišljenju, na skupštini treba sudjelovati razlučni vjerovnik kojemu dužnik nije i osobni vjerovnik kad se odlučuje o prodaji nekretnine na kojoj ima založno pravo.

Tada bi na toj skupštini na kojoj sudjeluju svi stečajni vjerovnici i različni vjerovnici kojima dužnik nije osobno odgovoran i oni kojima je odgovoran trebali donijeti odluku o načinu daljnjeg unovčenja nekretnine. Može ih se razvrstati u skupine pa da je nekom većinom donesu. Ovako smo sad dali samo pravo različnom vjerovniku da odlučuje o načinu unovčenja nekretnine pa mogu reći da će se ta nekretnina prodati neposrednom pogodbom npr. za milijun kuna ako je tražbina banke 900.000 kn. Banke zanima namirenje vlastite tražbine. Vjerovnici bi na skupštini mogli reći: stanite, ta nekretnina vrijedi i pet milijuna. Što je zakonodavca rukovodilo da samo različnom vjerovniku da pravo da odlučuje o načinu unovčenja nakon četvrte dražbe, nije jasno.

M. Bratković:

Hvala Vam na svim informacijama, na lijepom izlaganju i spremnosti na sudjelovanju i odgovaranju na pitanja. Vjerujem da ima još pitanja u vezi sa stečajem o kojima bismo mogli govoriti. Sigurno će biti prigode i na sljedećim tribinama.

Hvala na dolasku i vidimo se sljedeći mjesec!

KRIPTOVALUTE I DRŽAVNE VALUTE: PRIJATELJI ILI PROTIVNICI?

uvodničar:

Linardo Martinčević, dipl. iur.
savjetnik u Uredu guvernera HNB-a

253. tribina

Zagreb, 13. travnja 2022.

KRIPTOVALUTE I DRŽAVNE VALUTE: PRIJATELJI ILI PROTIVNICI?

Marko Bratković: Dobra večer! Dobro došli na tribinu Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Kluba pravnika grada Zagreba.

Oni koji nas redovito prate znaju da je od prosinca prošle godine nekoliko tribina bilo posvećeno kriptovalutama. Govornici su se svojim aktivnim sudjelovanjem u raspravi na jednoj od tih tribina sami nametnuli kao uvodničari na sljedećoj tribini posvećenoj toj temi. Pokazalo se da puno znaju o tome, stoga smo pomislili da bi bilo sjajno da izlažu te da naposljetku dobijemo cjelovitu informaciju. Kriptovalute i *blockchain* tehnologija vrlo su aktualne teme o kojima se možda i premalo na stručnoj razini govori, a mnogi ljudi koji se time profesionalno ili amaterski bave znaju dosta pa ove tribine i služe općoj informiranosti svih onih koji o tome žele nešto sustavno čuti.

Zato je danas s nama gospodin Linardo Martinčević, savjetnik u Uredu guvernera Hrvatske narodne banke. Naslov izlaganja glasi *Kriptovalute i državne valute: prijatelji ili protivnici?* Podnaslov može biti poticaj za vaše uključivanje.

Sve što kažete, moći ćete autorizirati i bit će objavljeno u Godišnjaku za 2022. godinu. Izvolite!

Linardo Martinčević: Hvala lijepa, Marko! Hvala na pozivu. Ja sam se bio uključio u raspravu na prethodnoj tribini kad je izlagao kolega Mehmed Bečić iz Bosne i Hercegovine. Budući da je to tema kojom se

bavim, zanimalo me što ima reći i što pravna zajednica misli o tome. To je zahtjevna tema, vrlo je teško sve obuhvatiti.

Ja ću se danas pokušati vratiti na neke osnove i govoriti možda više o novcu, o onome što smatram da je novac da bismo objasnili kako smo došli uopće do toga da govorimo o kriptovalutama i državnim valutama.

Dio naslova *prijatelji ili protivnici* zapravo je poziv na raspravu. Inače sam navikao na to da bude interaktivno, da ljudi sudjeluju, stoga vas pozivam da se u bilo kojem trenutku slobodno uključite ako želite što reći.

Prije svega, kriptovalute ili državne valute možda nije najprimjereniji naziv. Kriptovalute nisu kriptovalute, mi danas imamo kriptoimovinu kao posebnu vrstu imovine. Da bi postala valuta, potrebno je prijeći još puno koraka. Danas valutama smatramo ono što ima državni pečat, državno jamstvo. Između te imovine i valute postoji jedna kategorija, a to je novac. Gradacija bi bila: imovina, pa novac, pa valuta. Novac je najlikvidnija vrsta imovine. Likvidnost je vremenska mjera – koliko brzo jednu vrstu imovine možemo pretvoriti u drugu vrstu imovine, a da ne izgubimo vrijednost ili uz najmanji gubitak vrijednosti.

Na dnu prezentacije piše da su izneseni stavovi moji, ne predstavljaju službene stavove HNB-a. Ni sama regulativa u kriptoimovini u Hrvatskoj ni u Europskoj uniji ne postoji. U jednom se dijelu kriptoimovina i pružatelji usluga u vezi s kriptoimovinama reguliraju, u RH to radi HANFA, i to samo u dijelu sprječavanja pranja novca.

Na početku ću ukratko iznijeti što HNB trenutačno radi u ovom području i kako je došlo do toga, dalje ću govoriti o novcu i o *stablecoinima* te o našem viđenju kao središnje banke kako možemo sutradan imati novac ili ga dostaviti građanima.

Kada govorimo o kriptoimovini, govorimo o nečemu što se u širem pojmu zove FinTech. On obuhvaća ne samo kriptoimovinu nego i tržište kapitala i sve ono što je vezano uz digitalizaciju. Radnu skupinu za FinTech osnovali smo 2017. na horizontalnoj razini u HNB-u. Mi otad o tome razgovaramo. Danas da biste shvatili to područje, nije dovoljno biti dobar samo u jednom području. Morate biti i pravnik, i ekonomist, i IT stručnjak... Tako smo mi to i počeli raditi – počeli smo

razgovarati, okupljati se unutar kuće iz različitih sektora da bismo uopće shvatili što je to.

U jednom je trenutku okidač bila Libra i pojava Facebookove ideje 2019. da plasira globalni novac koji je mogao postati globalna valuta kao mjerilo vrijednosti. Tada su se mnoge banke probudile i shvatile da je došlo do točke kada digitalizacija financija može biti takva da se njome izravno bave građani, pa se i mi moramo njome početi baviti. Središnje banke ne pružaju digitalni novac svojim građanima, one komuniciraju s građanima samo papirnatim novcem ili kovanicama. To je jedino potraživanje koje građani imaju prema središnjim bankama. Digitalni novac, ono što drže u svojim *walletima*, bilo u mobilnom bankarstvu bilo kao institucije za elektronički novac, to nije potraživanje prema središnjoj banci, to nije javni novac, to je privatni novac koji izdaju licencirani subjekti. To mogu biti banke kao kreditne institucije ili institucije za elektronički novac. Digitalnoga javnog novca trenutačno nema.

U prosincu 2019. osnovali smo Inovacijski hub u HNB-u. To je jedna kontaktna točka. Ako tko ima kakvu inovativnu ideju iz područja digitalizacije financija, dakle bankarstva ili platnih usluga, može se javiti na navedeni kontakt (<https://fintechhub.hnb.hr/>). Mi obavljamo sastanke s takvim pojedincima – telefonski, mailom, uživo. Ljude najviše zanima trebaju li biti regulirani, treba li im licencija za to čime se bave, za što pružaju usluge. Ako im treba licencija, je li to licencija HNB-a, HANFA-e ili Ministarstva financija. Mi komuniciramo s tim subjektima, pokušavamo im pomoći, obično su to *startupi* koji nemaju velike pravne urede koji im to mogu reći. Razgovaramo s njima o tome što je to, kakva bi bila njihova usluga i trebaju li za to licenciju. Napravili smo jedan *soft law* pristup koji nije grubo regulativni pristup u smislu da se javite pa ste ili 0 ili 1 (ili ste regulirani ili niste), nego razgovaramo s tržištem na taj način. To je nešto što se u posljednje vrijeme pojavom FinTecha, odnosno financijskih tehnologija dosta razvilo, pa smo tako i mi to pokrenuli kao posljedicu naše radne skupine za FinTech.

Ovdje možete vidjeti kako ta početna stranica izgleda; možete otići na nju, malo pogledati što piše ako vas nešto više zanima i na kraju ću vam se javiti ja ili netko od kolega. Također, vodim ovaj naš Inovacijski hub te radnu skupinu za FinTech, možda ćemo razgovarati ako imate kakvu dobru ideju.

Sad bih se osvrnuo na ono što sam rekao na početku o samom novcu, o pitanju što zapravo danas smatramo novcem. Ovdje je naveden vremenski prikaz novca. Novac je počeo prvo kao robni novac. Ljudi su se radi razmjene koristili onim što im je bilo pri ruci. Gore lijevo – 1200. godina pr. Kr. ili prije nove ere – nalaze se *cowrie shells* ili školjke kaurija, koje su se počele koristiti još u Kini kao sredstvo razmjene kad su ljudi razmjenjivali stvari ili usluge koje su im bile potrebne. Zašto se taj kauri upotrebljavao? Gledam njegov dizajn: on je takav da ga nije bilo lako krivotvoriti, a sigurno je da ga je bilo dovoljno malo ili dovoljno mnogo da može poslužiti kao to sredstvo, pa ga je onaj tko ga je imao uvijek mogao pružiti i uvijek je postojala druga strana koja bi ga htjela prihvatiti.

Dakle, Kina je s time počela, ona je u to vrijeme bila preteča s tim izumima. Ono što vidite na fotografiji ispod, nešto poput sjekira ili strijela, robni je novac koji su izrađivali od metala. Na gornjoj fotografiji, negdje oko 500. godine pr. Kr. kao sredstvo razmjene, posebno u Africi i Egiptu, koristio se grumen soli. Zašto grumen soli? Zato što je bio vrijedan, ljudi bi ga uvijek rado prihvatili jer je, na kraju krajeva, imao nekakvu uporabnu vrijednost. Ako je poslije ne bi mogli zamijeniti za što su htjeli, mogli su tu sol iskoristiti. Ispod toga nalazi se prvi novčić za koji se smatra da je metalni novčić nekog vladara. Riječ je o Alijatu iz lidijske države na području današnje Grčke, između 600. i 500. godine pr. Kr.

Ono što vidite na fotografiji ispod, nalazimo danas, da se vratim opet na sam početak. Kriptoimovina, kripto valuta ili njihov najprominentniji predstavnik *bitcoin*, to je ovo rei kamenje iz Polinezije u Tihom oceanu koje se koristilo kao kamenje koje je ljudima predstavljalo određenu vrijednost. To bi kamenje tu stajalo i svatko bi znao koji je kamen čiji, koliko je tko bogat i koliko vrijedi. Mislim da je ta ideja s kamenjem odlična. Čak i danas, kad radite prekogranične transfere, vi nemate pravi prijenos vrijednosti, nego netko negdje samo zabilježi da ima više, a drugi da ima manje. Preko granice ne šalje se gotovina, već samo negdje netko zabilježi preko šifriranih poruka. Oni su to već tada imali, doduše s jednom golemom razlikom, a to je malo područje na kojem se dani sustav primjenjivao, područje vezano tradicijom koja se dobro poznavala.

Puno je teže to postići danas u višepolarnom, velikom svijetu u kojem postoje različiti interesi i različiti akteri, i dobri i loši koji žele iskoristiti situaciju. I zatim oko 200. godine pr. Kr. – stavio sam tu metalne rimske denare iz 211. godine koji su zapravo postali prvi metalni novac u smislu da su imali još neku dodatnu, inherentnu vrijednost. Ovi su konkretno srebrnjaci. Vladar je svojim pečatom, potpisom i slikom jamčio određenu težinu i vrijednost toga što se mijenja razmišljajući na način: *O. K, ako me i zezneš, samim time što sam dobio taj srebrnjak, znam da mi to srebro nešto vrijedi, da će ga netko prihvatiti s druge strane.*

Tri su bitne komponente da bi nešto vrijedilo kao novac. Prva je ta da je novac socijalna konvencija, socijalni razgovor – mi s pomoću novca komuniciramo. Što nam je u toj socijalnoj konvenciji bitno? To da se razumijemo. To zapravo znači da je bitno da postoji jedna opća prihvaćenost novca, znači ono što mi smatramo novcem mora biti općeprihvaćeno. S druge strane, mora postojati njegova ekonomska vrijednost. On mora biti takav da ima neku isplativost, odnosno transakcijsku vrijednost, da se s pomoću njega mogu obavljati transakcije. Pa da onda on i sam mora biti djeljiv, mora biti zamjenjiv, prenosiv te dovoljno trajan i izdržljiv da može to sve izdržati. I s treće strane, taj novac zapravo ima pravnu dimenziju. On mora imati pravnu zaštitu jer u kakve god odnose ulazili, uvijek se pitamo što ako stvari krenu po zlu. Sve je dobro dok je dobro, ali što kad stvari krenu po zlu? Tko će me zaštititi? Tada morate imati pravni sustav koji to sve podupire. To je sve ono što danas novac ili sutradan neka valuta treba imati da bismo mi iz svoje središnjebankarske perspektive i onoga što ocjenjujemo mogli reći da je to dobar novac koji možemo preporučiti građanima. U suprotnom, ako nešto nedostaje, u trenucima krize on možda neće izdržati taj zub vremena. U dobrim vremenima sve će izdržati.

Nakon metalnog novca pojavio se papirnati novac. Što se tu zapravo događalo? Netko bi donio taj metal, netko bi donio neku vrijednost nekomu tko bi je uzeo i rekao: *ja ću ti to čuvati i izdat ću ti nekakvu priznanicu.* To ćete često u literaturi naći kao *note*. Za tu priznanicu ti uvijek možeš doći i vratiti se po te, nazovimo ih, rezerve, tj. vrijednosti za koje smo se dogovorili.

Žuta crta koju sam gore stavio predstavlja zlato koje se cijeli jedan vijek proteže kao nit. Zlato je vrijednost. Ne znam jesam

li konzervativan ili nekonzervativan, ali, iskreno, ne shvaćam zašto je to tako. Ne smatram ga ničim posebnim. Smatram da će možda društvu koje je siromašnije ili nerazvijenije to zlato više vrijediti. Činjenica je da uvijek postoji druga strana koja je spremna dati vrijednost za zlato. Ima to nešto što mnogi povezuju s mističnošću zlata, ima svjetlucavost i neku posebnost, ali ima i neka druga svojstva, a to je da je taljivo i lako se dijeli, transportabilno je, nije ni preteško ni prelagano. I još je jedna vrlo bitna stavka da ga je uvijek bilo dovoljno malo i dovoljno puno da se koristi kao novac. Za novac nikad nije dobro da ga ima previše. Počne gubiti na vrijednosti ako ga svatko ima ili ako ga je toliko malo da se više ne može ni koristiti, tada ima inflatorni učinak i samom sebi diže vrijednost, stoga ga nitko neće koristiti kao razmjenu, nego će ga čuvati jer zna da će mu vrijednost narasti.

Zatim se pojavljuje papirnati novac s pokrićem. Ova slika dolje slika je stockholmske banke koja je utemeljena 1660. kao prva banka koja je čak imala i državnu dozvolu da izda jedan takav novac i da kaže: *u redu, primili smo Vaše zlato / srebro / nešto što je od vrijednosti i izdali smo Vam priznanicu*, koja se počela koristiti u platnom prometu. Počela se koristiti kao platni instrument prijenosa od jednog do drugog koji su vjerovali da tu postoji neka vrijednost. Otad do najnovijeg vremena još se puno toga događalo, teško bi bilo sve to zbiti na jedan slajd, ali stavio sam papirnati novac koji danas poznajemo: hrvatske kune koje su nam još na snazi do kraja godine i euro koji uvodimo. Dakle, to je papirnati ili fiat novac. Kada se kaže *fiat*, misli se na dekret, tj. na uredbu državne vlasti koja kaže: *nemate više veze s onim što je u podlozi u smislu metala...*

Euro, papirnati novac, to je dekret novac ili fiat novac. Što stoji iza tog novca, to se danas ljudi često pitaju u ovim uvjetima inflacije. Zapravo stoji cijela ekonomija, stoji država. Ja ne znam da može nešto više od toga stajati iza novca. Ono što je najvažnije, mora stajati institucija. Institucija koja je dovoljno neovisna, dovoljno snažna i koja se brine o tome da održi vrijednost novca. Što rade središnje banke? Cilj je svake središnje banke očuvanje stabilnosti cijena. To je lice. Ako gledate naličje toga, naličje očuvanja stabilnosti, cijena je očuvanje vrijednosti novca koji imate u novčaniku.

M. Bratković: Može li samo pitanje zašto ovaj izraz *fiat*?

L. Martinčević: *Fiat* znači dekret državne vlasti, mislim da dolazi iz latinskog...

M. Bratković: *Fiat* znači na latinskom 'neka bude'.

L. Martinčević: Da, neka bude taj, *fiat*, što će reći da ga je donijela država uredbom, zakonom... znači *mi smo rekli da tako bude*.

M. Bratković: Čini mi se da bi se Mehmed htio uključiti u raspravu s obzirom na poziv koji ste uputili da bude interaktivno izlaganje. Izvolite!

M. Bečić¹: Hvala lijepa! Sada kada smo napravili ovaj lijepi povijesni prikaz, Linardo, zašto je uopće, po tvom mišljenju, dolazilo do smjene, do transformacije novca? I koji je to, prema tvom mišljenju, bio idealan od svih tih oblika, a koji manje idealan ili najgori oblik novca?

L. Martinčević: Razgovaram dosta s kolegama iz platnog prometa, pa i o tome. Tako sam ih pitao zašto je prva kreditna kartica imala onaj magnetni *slip*. Oni kažu zato što je tehnologija u tom trenutku to mogla podnijeti. Zašto je bio... ne znam, ovakav srebrnjak (poput ovog na slajdu)? Zato što su ga mogli takva napraviti, bolji od toga nisu mogli. Zašto je poslije bio, kao na ovoj slici gore, izrađivan od jelenje kože? Tada u Kini nisu imali papir. Na papiru se počeo tiskati poslije. Tehnologija uvjetuje rješenje koje imamo. Tako je dobrim dijelom i došlo do ovoga što imamo danas, a što smatram pozitivnim. Riječ je o projektu decentralizacije financija koji je rekao – *evo, sad smo vas stisnuli da se i vi unaprijedite*.

Da budemo iskreni, uljuljale su se i banke i cijeli financijski sustav, a da ne govorimo o Americi. U SAD-u se još uvijek 50 %

¹ Izvorni tekst Mehmeda Bečića je radi objave u Godišnjaku kroatiziran.

platnog prometa / transakcija odvija čekovima. Čekovima! Oni, dakle, idu okolo s papirima, šalju ih jedni drugima, zatim ih unovčavaju, za što im trebaju dva-tri-četiri dana. A mi mislimo da su oni napredni.

Tehnologija, dakle, gura stvari naprijed. Međutim, ne smijemo postati robovi tehnologije. Ti odnosi koji su tu i koji postoje moraju postojati. Zato sam rekao: novac mora imati socijalnu komponentu i biti prihvaćen, mora imati ekonomsku komponentu i karakteristike djeljivosti, zamjenjivosti, prenosivosti, vrijednosti, durabilnosti/trajnosti i, na kraju, mora imati pravni sustav koji ga štiti. Ako toga nema, tada ne možemo govoriti o pravom novcu. Ne znam jesam li odgovorio na pitanje.

M. Bečić:

Linardo, sad dok sam slušao tvoje izlaganje, razmišljao sam o sljedećem. Znae, moji su roditelji prošli onaj proces inflacije za vrijeme Jugoslavije. Oni meni pričaju priču o tome, pričaju mi što se dogodilo s ušteđevinom, kako je to otišlo, kako je nestalo. I danas, kad gledam ova događanja u Rusiji, kad je prije dva mjeseca počela invazija... Tko meni jamči, evo, ti kažeš jamči mi država i nudi mi zaštitu u odnosu na tu imovinu koju držim u banci. Ali isto tako znam da je ovdje... recimo, nedavno je bio problem u Sberbanci kada su ljudi nahrlili podići eure pa joj je prijetila propast. U BiH država ti jamči 50.000 KM isplate u slučaju da banka bankrotira. Tako da mislim da je stvarno relativna priča oko neke vrste državnog jamstva za imovinu koju držim u banci u formi papirnatog novca, a posebno imajući u vidu ovaj trend da on u biti nema pokriće kao što je nekad imao u zlatu ili nečem drugom.

Što zapravo želim reći? Novac kakav danas živimo, posebno posljednjih 50 godina, čini mi se kao... Mi polazimo često od sebe, polazimo od dolara i danas možda od eura, ali kad se pogledaju neke druge svjetske valute, kada pogledamo svoju lokalnu valutu ili jugoslavensku 80-ih godina, onda se sve to o čemu govorimo, dovodi u pitanje. Danas, i kad se govori o dolaru i o euru, postoje statistike – koliko je Američka centralna banka natiskala tih dolara, koliko je toga sad u cirkulaciji? Koji su zapravo pravi pokazatelji te inflacije? Oni kažu sad je to 8,5 %. To mi je vrlo upitno.

Budući da si rekao da možemo razgovarati tijekom prezentacije, volio bih stvarno možda kroz ovu povijest jer je povijest novca, između ostalog, i povijest novih, boljih rješenja i povijest kriza novca, posebno državnog novca, i povijest inflacije. Meni se čini da mi možda danas živimo posljedice nekog inflatornog šoka u odnosu na novac. I da je zato, između ostalog, i vrijednost zlata porasla, porasla je vrijednost kriptoomovine itd.

L. Martinčević:

Odlična poanta. I ja sam pravnik koji radi u središnjoj banci i pitao sam se mnoga pitanja. Inflacija me dugo mučila, što je to. Pa sam tražio odgovore, čitao, razgovarao s ljudima: čekaj, zašto je vi želite? U konačnici nema univerzalnog rješenja niti su središnje banke te koje mogu ponuditi sigurnost. Sve što mogu ponuditi, što mi ovdje možemo ponuditi, ili guverner, ili bilo koji drugi guverner, jest reći: *ja činim sve da to tako bude*, a imam li zlatni metak da to ponudim – nemam. Ne znam tko me sluša od kolega iz Hrvatske narodne banke koji su ekonometričari, koji to promatraju kroz matematiku i misle da je to sve matematika. Međutim, moje je mišljenje da je ekonomija većim dijelom bihevioralna znanost – ona ovisi o ponašanju ljudi. I ne samo to, ona ovisi o ciklusima. Ona je uvijek u ciklusima. Funkcija novca i onoga što, po mom shvaćanju, mi ovdje radimo, jest izravnavati te cikluse. Kao što je bilo u najstarijim vremenima s poljoprivredom: nakon niza dobrih godina, dođu dvije-tri gladne i suša. I onda sve pada u vodu.

Danas se to isto događa u različitim sektorima gospodarstva, pa imate, primjerice, *chips shortage*, transportna uska grla... I sve se to događa, a da mi to danas ne vidimo. Funkcija je novca i cijelog tržišta kapitala da sve te cikluse izravna i da nam ostavi nekakvu vrijednost, što je zapravo vrlo teško i, rekao bih, gotovo nemoguće. Zato se stalno pitamo kako to napraviti i stvari se stalno mijenjaju, tako da zapravo nikad ne možete reći apsolutno ti jamčim vrijednost novca. Ne, nego radim na tome da upotrijebim sve svoje moći da pokušam zaštititi tu tvoju vrijednost novca. Tako ja to razumijem. Zbog tih ciklusa i zbog promjenjivosti jednostavno je to tako. Zato uvijek treba reći sve je dobro u dobrim vremenima. Kad dođu loša vremena, onda se počne prevrtati, što bi se reklo, kamenje i gledati ispod kamena tko što ima, tko što nema i koliko vrijedi. I tu se zlato pokazivalo dobrom investicijom.

Dobro, imamo ulazak u eurozonu, neku drugu stabilnost, ali to su sad stvari koje su stvarno *policy* odluke, o tome se ozbiljno razgovara, ali pravog rješenja nema. To je jedan proces. Ja mogu samo ponuditi mišljenje zašto mislim da je to tako i o čemu je zapravo riječ. Potpuno se slažem s Vama. I sam sam u to vrijeme (jugoslavenske inflacije) bio dijete i išao bih s mamom kad bi uzela ček kojim bi u banci digla novac koji smo doslovce odmah iza ugla mijenjali u marke. Tako da se i ja dobro toga sjećam, ali to je stvarno neko drugo vrijeme. Nadam se da to nećemo opet doživjeti.

M. Bečić: Nadamo se da to nećemo ponovno doživjeti, tako je.

L. Martinčević: Na kraju krajeva, opet dolazimo do toga u koju ćemo imovinu uložiti. Recimo, novac je jedna vrsta imovine. Ono što sam rekao na početku: imovina, novac, valuta. Valuta je državna imovina. Zatim imamo novac koji može biti bilo čija valuta. Novac je zlato jer može služiti kao sredstvo razmjene, može služiti kao sredstvo za očuvanje vrijednosti. *Bitcoin* je novac za onoga tko plaća njime, komu služi kao platni instrument. Znači, puno toga može biti novac, a ne mora ujedno biti valuta. Valuta je državni novac, onaj iza kojeg stoji pečat države i koji se trudi da vam tu vrijednost novca, odnosno valute očuva.

M. Bečić: Hvala, razumio sam i slažem se.

L. Martinčević: Dobro, super!

M. Bratković: Idealni tip države koja se brine za to, čini mi se. Ovo što kažete valuta, to je državni novac, znači država se brine – to je idealni tip države.

L. Martinčević: Tako je, i onda je to riješeno institucijama. O tome ću sad uz pomoć ovih slajdova nešto kratko reći, o tome kako je to krenulo preko kralja, države, javnosti i poreza. On je zapravo imao jedan metalni novac, kovnicu, odnosno nekakvu vrijednost novca, koji je davao, upravljao, licencirao narodu.

Narod je to vraćao kroz poreze. Zatim se u idućoj fazi osnovalo mjesto gdje su ljudi dolazili i to donosili, a kralj im je davao neke zajmove ili depozite. On je istodobno morao kreditirati državu. Ključni razlog nastanka banaka jest taj što je državi trebalo sredstvo financiranja. On to nije mogao prikupiti direktno od ljudi koji mu nisu vjerovali, nego su ljudi vjerovali ljudima koji su bili od povjerenja u tim selima, gradovima... Blacksmith su se zvali u Engleskoj, u Firenzi su bili Medici, svako je mjesto imalo svoje bankare. Onda bi ljudi njemu donijeli novac pa bi taj čovjek od povjerenja (bankar) kreditirao kralja i državu. Ljudi su imali tu iluziju. Danas se ista stvar događa. U sljedećoj im je fazi kralj dao privilegiju da tiskaju novčanice uz kovani novac koji je on i dalje održavao. Ne znam koliko ste upoznati s time da i danas niz država ima kovnicu, odnosno kovanice pod ministarstvom financija, pod izvršnom vlašću, a novčanice (papirnati novac) ima pod središnjom bankom. To je povijesni ostatak. Zatim se u idućoj fazi razvila središnja banka, koja je postala neovisna institucija. U prvo je vrijeme mogla čak izravno davati zajmove državi, zbog čega ju je kralj i osnovao. Ona je počela nadzirati banke i izdavati novčanice. I u najnovije vrijeme, jedan kompliciraniji sustav; ovdje sam crvenim označio kovnicu koja je počela pomalo potpadati pod središnju banku, središnja banka počela je nadzirati banke i sad se stvorio nov sustav, stvorili su se, vidite dolje, e-novac i institucije za e-novac. Danas imamo elektronički novac koji je zapravo posebna vrsta i koji također posreduje između banaka i javnosti.

Željko Potočnjak: Koja je razlika između e-novca i kriptovalute?

L. Martinčević: E-novac izdaju institucije za elektronički novac, to su licencirane institucije. Kad gledamo s korisničkog stajališta, razlika je mala. Vi možete u *walletu* u mobitelu imati jedan dolar, a možete ga imati i u *walletu* institucije za e-novac ili u *walletu* nekakve burze. Kod *walleta* e-novca vi znate, odnosno institucija koja ga je izdala zna imenom i prezimenom tko je to (osoba kojoj se izdaje) i za svaku jedinicu tog novca koji vam je izdala, pohranila je jednu jedinicu novca u banku. Znači, jedan za jedan otkupljivost, jedan za jedan sigurnost i jedan za jedan zaštita koju nadzire središnja banka.

U Hrvatskoj su danas najjači Aircash i KEKS Pay. Aircash je samostalan, dok KEKS Pay funkcionira u okviru Erste banke grupe. To su dvije najjače institucije za e-novac. Ja se koristim objema jer su odlične, imat ću poslije na jednom slajdu njihove slike. Što je tu najvažnije? Tko je izdao taj novac i s kim vi zapravo bankarite, tko vam je s druge strane. U tom je slučaju licencirana institucija ta koja ako kiksa, ako se zaigra s novcem, ako njezin vlasnik potroši ili pronevjeri novac, vi kad dođete onamo, vi znate da je taj novac u istom tom iznosu koji vam je on izdao i napisao u vašem *walletu*, taj jedan digitalni novčić, da ga u svakom trenutku imate pohranjenog kao depozit u banci koji nadzire središnja banka i da ćete ga dobiti natrag. Ako to nije e-institucija, već je riječ o kriptoimovini (*kripto* u smislu *bitcoina*, prvog pravog decentraliziranog novca koji je uspio), vi nemate ni prema komu potraživanje. Imate ga prema mreži pojedinaca jer imate nekakav socijalni standard koji ljudi u tom trenutku prihvaćaju, međutim nemate nikakvu pravnu zaštitu, to ne postoji. U tome je ključna razlika. Znači, uvijek znate da za svaki vaš pojedinačni digitalni prikaz postoji stvarni novac koji nadzire središnja banka.

Ž. Potočnjak: Mogu li postaviti još jedno pitanje? Koja je onda prednost korištenja e-novca u odnosu na e-transakcije koje radim preko banke?

L. Martinčević: To je stvar izbora. Govorit ću poslije o *stablecoinima*, koji su imitacija e-novca, a potječu iz Amerike – zato što oni nemaju *e-money* instituciju na federalnoj razini kao što mi imamo u EU-u. U Europskoj uniji donesena je direktiva o elektroničkom novcu koja je rekla – postoji elektronički novac i to je nešto što je unificirano u Europskoj uniji, svi možemo to raditi. U Americi takvo što ne postoji, pa su počeli izmišljati nešto što se zove *stablecoins*. Oni se također vode logikom koja kaže ti imaš digitalni prikaz, ali ja ti ne jamčim da ćeš ga dobiti natrag ako ga budeš potraživao.

Da se vratim na pitanje koja je razlika između toga plaća li se nešto e-novcem ili preko mobilnog bankarstva. Nema apsolutno nikakve razlike. Ja, recimo, posljednjih godinu dana plaćam sve svoje račune preko jednog od tih *providera* e-novca.

Ž. Potočnjak: Zašto to radite?

L. Martinčević: Zato što je naknada nula kuna. Gledajte, ja sam isto korisnik kad promatram te proizvode i usluge, pa i kad mi ovdje razgovaramo sa stajališta regulatora, na kraju krajeva, opet smo svi mi korisnici. Plaćao sam parking preko jednog od tih *providera* godinu dana bez naknade. Sad ima račune bez naknade, dok mi banka naplaćuje puno više – 2,50 kune. Pa zašto bih to plaćao? Ovako prebacim e-novac jednim klikom u *wallet* i poplaćam sve račune. I zato što su mi tako dragi, počeo sam njima i kartično plaćati, da im nešto i vratim. To je sad stvar izbora, samo ljudima netko tko je malo iskusniji u tome treba reći: *pa gle, ovdje ti je jeftinije, a sve ti je isto.*

M. Bratković: Pa dobro, ali jednog dana opet se može i za e-novac uvesti naknada, je li tako?

L. Martinčević: Naravno!

M. Bratković: To je onda više u promidžbenom smislu dobro. Ne znači da će uvijek tako biti.

Ž. Potočnjak: Postoji li za e-novac, za depozit u e-novcu, državno jamstvo kao što postoji za novac koji je na računu u nekoj banci?

L. Martinčević: Ne, to je, recimo, ključna razlika da za taj depozit nemate jamstvo, ali ima još jedna bitna stvar. Kod državnog jamstva imate *deposit guarantees scheme*, preko kojeg vam država jamči da ćete dobiti taj novac, danas je to već u 15 dana u Europskoj uniji. A što se tiče ovog sustava, dobit ćete novac natrag i kroz e-novac, samo ga nećete dobiti kroz *deposit guarantees scheme* unutar 15 dana, nego će on morati proći onu proceduru, dobit ćete ga nešto kasnije. Ali htio sam reći da je toliko zaštićen jer ima jedan na jedan u banci da zapravo samo imate drugi sustav i drugu proceduru zaštite. Kod banke se zna, napravljen je onaj

brzi kolosijek i dobit ćete ga za 10-15 dana. To se dogodilo u slučaju sa Sberbankom kad su ljudi krenuli na šaltere; ja sam baš prolazio kraj banke kad su dolazili jer su mislili da neće dobiti novac. U najgorem slučaju dobit ćete ispod 100.000 eura unutar 7 do 15 dana. Ako institucija proglaši stečaj, dio novca koji je bio na raspolaganju korisnicima na skrbničkom je računu kod banke i vi ćete ga dobiti, samo će trajati malo duže. Evo, ne znam jesam li odgovorio.

M. Bečić:

Ako sam dobro čuo, čini mi se da je bilo pitanje koja bi bila onda razlika između ovog e-novca i digitalnog novca koji izdaju centralne banke, tzv. CBDC novca? Ja mislim da je ključna razlika zapravo u *blockchainu* jer su i *stablecoini* na *blockchainu*, to je tehnologija koja se koristi.

L. Martinčević:

Stablecoini su centralizirani izdavatelji koji ih stavljaju na platforme i mogu ih u svakom trenutku spržiti ili povući. Znači oni jesu na *blockchainu*, ali nisu decentralizirani u smislu da ne možete njima upravljati.

M. Bečić:

To da, ali oni su na *blockchainu*, to su tokeni koji su na *blockchainu*.

L. Martinčević:

Tako je, ali je upravljanje njihovom ponudom centralizirano. Oni su centralizirane financije. Tu je golema razlika između toga. Znači, DeFi je *bitcoin*, pravi i uspješan primjerak jedne mrežne vrijednosti. Ono što je još bitna razlika: je li to privatni ili javni novac? Ovo što si spomenuo za CBDC, to je javni novac, potraživanje od javne vlasti, dok je e-novac ili ovaj centralizirani izdavatelj *stablecoina* privatni novac. Izdavatelj je privatna tvrtka.

I s treće strane, postoji ta kriptoimovina, ovaj DeFi u svom osnovnom značenju, koji je zapravo kripto 1.0, *peer-to-peer* Cash Electronic Systemsa, koji je izišao i rekao: ja to neću, stavi to svima i neka se svi onda igraju. To vam je nekakav pravi primjer DeFi-ja, ostalo su njegove izvedenice. To je treći model. Međutim, *stablecoins* su CeFi, točno se zna tko izdaje *stablecoin*, tko kontrolira ponudu *stablecoina*, jednako kao

što se zna tko kontrolira ponudu dolara, eura ili kune i tko ih u svakom trenutku može spržiti ili povući. Oni su zapravo napravljeni u obliku tokena koji su tehnološki kompatibilni s tim platformama. *Tether* ima na šest-sedam platformi. On je krenuo kao *omnilayer bitcoin blockchaina*, ako se ne varam. To su tehničke stvari; u biti je bitno da taj koji ih izdaje (*Tether*, CEO) može kliknuti na njih i da ih u tom trenutku ti u svom *walletu* više nemaš. To je činjenica.

M. Bečić:

Jest, ali to su tokeni na *blockchainu*. U slučaju e-novca mi nemamo tu tehnologiju, to je poanta koju želim naglasiti. I možda jedan mali ispravak: postoje sada razni *stablecoini* koji zaista imaju veći stupanj pokrivenosti ili čak neki kažu da je stopostotna pokrivenost. Imate varijantu u zlatu, u novcu, u bankama, dakle uz *Tether* postoje razni drugi *stablecoini*, gdje očito postoji ta neka vrsta pokrivenosti ili veće pokrivenosti. Vjerojatno će to biti najveći dio regulative koji će se odnositi na *stablecoine* – upravo pitanje kako je to pokriveno i na koji će način biti zaštićeni ljudi koji se njima koriste, ovo što Vi kažete da ne može netko tamo izdavati tokene bez pokriva.

L. Martinčević:

Tako je, to je ono što i mene zanima. Recimo da mi netko s druge strane kaže da mu uplatim 100 eura, za što će mi on u *wallet* spustiti 100 jedinica toga u protuvrijednosti 100 eura. I sad on uzme moj novac, a ja se pitam što je s njim učinio, gdje je on i tko mene od njega štiti. To je nekako logično. Sve je dobro dok je dobro. Ja ga neću tražiti novac natrag, nego ću se igrati s tih digitalnih 100 jedinica koje mi je dao, pa ću ih *stejkati* u nekakve *pulove*, pa ću dobivati...

Međutim, ako tržište krene dolje, ako počne panika i svi počnu povlačiti svoj novac, onda ću nazvati tog tipa i tražiti ga da mi vrati novac. Vidite na slajdu, najveći ima 40 % uloženo u komercijalne papire za koje nema audit (reviziju), nema objašnjenja o tome gdje su uopće, u što je on uložio novac, hoće li ga ikad dobiti natrag. A ako mi ne bude vratio novac, postavlja se pitanje gdje je ta firma registrirana. Recimo da da je registrirana na Kajmanskom otočju – kako ću ja ikad doći do svog novca? Jednostavno će mi se *wallet* ugasiti, neće više ničemu služiti i gotovo. Znači u slučaju nekakve krizne situacije, izdavatelja nema.

I to je ono što je kod *stablecoina* danas ključno. U SAD-u su to dosta pustili da se razvija jer, uvjeren sam, oni nemaju nešto što se zove elektronički novac, kao što mi imamo. Da biste se bavili plaćanjem u Americi, morate se u svih 50 država posebno licencirati. Ne možete raditi u dvije federalne države ako u objema nemate firmu. U Europskoj uniji to nije slučaj. Postoji nešto što se zove *passporting*, sloboda pružanja usluga i sloboda pružanja nastana. Vi možete, ako se licencirate u Hrvatskoj kao *e-money* institucija; za taj oblik platnih usluga vi njega *pasportate* i pružate u cijeloj Europskoj uniji. To je jedinstveno tržište što oni na federalnoj razini nemaju. I zato se njima događa to da ne znaju prema kome imaju potraživanje nakon što nešto kupe.

To je moje razumijevanje stvari. Inače, trenutačno je u Americi to vrlo aktualna tema, izdana je izvršna naredba (*executive order*), kojom je predsjednik dao nalog da se to pokuša dovesti u neki okvir. Posljednji, dosad najozbiljniji prijedlog bio je da ih se stavi u rang banaka kao depozitnih institucija. Gledaj, ako ti uzimaš moj novac i zatim ga ulažeš dalje, onda si ti banka, pa se licenciraj kao banka. Onda su se svi digli na noge, da to guši inovacije itd. To je proces koji se trenutačno događa u Americi, vidjet ćemo kako će završiti. Ja to pratim jer se to prelijeva i na nas, na naše potrošače.

M. Bečić: Točno, ali, ako se mogu uključiti, iz ove tablice i vidimo da tu stvarno postoji velika razlika u odnosu na vrstu *stablecoina*. Vidite rast *Binanceja* i *USD Coina*. Danas ih ima mnogo više.

L. Martinčević: *Terra Luna* se pojavila kao algoritamski *stablecoin*.

M. Bečić: Jest, *Tether* je očigledno najnesigurniji, po ovome kako ti to objašnjavaš.

L. Martinčević: Htio sam spomenuti ključne razlike vezane uz novi digitalni privatni novac vs. postojeći digitalni privatni novac. Ovdje lijevo pod točkama 1. i 2. vidite novi digitalni privatni novac, a desno je postojeći digitalni privatni novac. Kao što sam rekao na početku, vi sa središnjom bankom, odnosno potraživanjem od javne vlasti što se tiče novca, imate ga samo u fizičkom obliku,

to je samo novčanica i eventualno kovani novac. Ona bi vam trebala jamčiti za tu vrijednost. Sav ostali digitalni novac, u bilo kojem obliku koji imate, to je vaše privatno potraživanje po Zakonu o obveznim odnosima, novčani polog koji imate prema nekome, bila to banka, institucija za elektronički novac ili nekakvi novi pružatelji koji vam kažu da će vam jedan za jedan vratiti ono što su vam dali jer su vam stavili neki digitalni zapis. To je ono što je bitno.

Još jedna stvar – omjer današnjeg javnog novca i privatnog novca u svijetu je otprilike 90 : 10. Znači od ukupnog novca koji danas postoji, digitalnog i fizičkog, digitalnog novca privatnih institucija imate 90, a fizičkog novca (gotovine) 10. U središnjem bankarstvu postoji pitanje o tome koliko vi kao središnja banka, ako upravljate sa svega 10 % ponude novca, možete stvarno upravljati novcem. Ako 90 % novca izdaju privatni izdavatelji, pritom mislim primarno na banke jer banka kreira novac. Kad vam banka da kredit, ona vam zapravo ne daje kredit, nego stvara depozit i tako povećava bilancu u cijelom sustavu. Tako banke kreiraju novac. Dalje, vi želite da je taj privatni izdavatelj licenciran, da postoji neko državno jamstvo iza njega jer su banke danas ujedno i privatno-javna partnerstva. Samim time što imate državnu zaštitu novca, dakle mogućnost da država pomogne bankama ako imaju problema s likvidnošću i sa solventnošću, znači da je to vrsta privatno-javnog partnerstva u koje se možete pouzdati.

Tako današnji sustav funkcionira. Ne kažem da je savršen i da mora biti takav, ali kažem to radi razjašnjenja, to je činjenica. To je ovo što vidite na desnoj strani slajda – depozitni novac / žiralni novac (bankovni novac), integriran je u platni sustav i u svakom trenutku možete preko mobilnog bankarstva obavljati međubankovne transakcije, iz PBZ-a u Zabu, Raiffeisen... možete ga pretvoriti u gotovinu jer je riječ o zatvorenom platnom sustavu.

Jednako tako funkcionira i elektronički novac koji je pokriven, otkupiv, reguliran. S lijeve se strane nalaze ti novi oblici digitalnog privatnog novca: kriptoimovina koja je kao ideja decentraliziranog novca počela 2008. Riječ je zapravo o jednoj mreži vrijednosti koja je puno sličnija robi (*commodity*) s obzirom na tu razliku u vrijednosti. Kriptoimovina nikad nije zaživjela kao novac, a još manje kao valuta. Zato se 2014./2015.

počelo sa *stablecoinima*, znači s nekim drugim digitalnim prikazima koji su se vezali uz državnu fiat valutu (na slajdu desno), pa su rekli: *ja ti nudim uvjet otkupljivosti 1 : 1*. Međutim, pojavilo se pitanje tko su ti ljudi koji to jamče i tko njih nadzire. Trenutačno ih nitko ne nadzire i postavlja se pitanje kako ih smjestiti u sustav. Na kraju krajeva, potrošači su ti koji u konačnici mogu izgubiti. Nadam se da sam malo razjasnio stvari, ako ima kakvih pitanja, slobodno pitajte.

Na ovom slajdu vidite primjere fizičkog i digitalnog novca. Od svega što se nalazi na prikazu, samo je jedno javni novac, samo je jedno vaše potraživanje prema instituciji, prema javnoj vlasti, a sve drugo denominirano je u istoj valuti. To je ovo gore lijevo – to je novčanica. I zato svaku potrganu novčanicu možete doći zamijeniti u središnju banku. Ako vam se bilo koja od ovih kartica potrga ili vam pukne *wallet*, ne možete u središnjoj banci, nego samo kod onoga koji vam ih je izdao (Aircash, KEKS Pay, PBZ, Revolut...). Ovdje vidite prikaz ekrana iz Apple Paya ili desno na satu iz Garmin Paya, koji je unutra ugradio / unio karticu, šifrirao je i kodirao kako biste mogli i njom platiti. Znači, to je razlika između fizičkog i digitalnog novca. To su sve privatni izdavatelji, novac se danas izdaje privatno.

M. Bratković: Znači ako se sad vratimo na onaj prikaz otprije, jedino je ovo s desne strane depozitni novac. Sve ostalo zapravo ne pripada u tu kategoriju.

L. Martinčević: Da, tako je. Imamo još jednu razinu privatnih izdavatelja. Ovo lijevo vidite *Raspberry Bitcoin Miner*, znači nekakav *node* (čvor) kojim pristupate jednoj vrsti imovine. Teško mi je reći da je to novac, novac je ta imovina, a *bitcoin* kao imovina u ovom je trenutku novac ako posluži kao platno sredstvo, isto kao i zlato, koje ipak ne zovemo novcem, nego imovinom, pa nazovimo i to imovinom. Ovo u sredini je *wallet* koji pokazuje koliko imate jedinica te vrijednosti i taj je *wallet* skrbnički, dok je ovaj lijevi direktno na toj mreži (*unhosted wallet*), dakle nemate posrednika. S druge strane, svi u mreži onda su vam posrednici. To je ta vjera koju imate. U sredini je nekakav *wallet* koji imate direktno u skrbničkom *walletu* neke tvrtke koja vam ga je izdala i drži vaš privatni ključ (*key*) kako biste mogli pristupiti ovoj

mreži lijevo.

I s treće strane, desno je prikazan izvod iz mobilnog bankarstva koji navodi točno imenom i prezimenom koja vam je institucija to izdala, a koja, na kraju krajeva, potpada pod sve ove sustave zaštite o kojima sam govorio – *deposit guarantees scheme* i likvidnosti koje vam pruža središnja banka. Nad njom se provodi prudencijalna supervizija i nadzor. Danas su financijske institucije jako regulirane, što je dijelom posljedica velike financijske krize; imaju goleme urede *compliancea* (usklađenosti) i to je toliko materijala da jedan čovjek ne može sve znati, tu su golemi timovi u pitanju. Sve to kako bi se pokušalo spriječiti, poučeni prijašnjim iskustvima, da prokockaju vaš novac, rezerve koje ste kod njih stavili. To je cilj cijele te regulative.

Rekao sam već nešto o *stablecoinima*, znači privatnim, novim izdavateljima koji su centralizirani, koji su tvrtke za koje se morate pitati koje su to tvrtke i gdje je taj novac. I oni dižu digitalne tokene koji su kompatibilni s decentraliziranim mrežama, s različitim DLT-ovima koji ih onda tamo mogu dignuti, ali opet u svakom trenutku imaju nadzor nad njima, nad tom ponudom, mogu je u svakom trenutku spržiti.

Imam još nešto kratko reći o centralnobankarskom digitalnom novcu. Mehmed je o tome već bio pitao, pa ako ima još pitanja, volio bih ih sad čuti, pa ću reći što bi bio centralnobankarsko digitalni novac u odnosu na sve ovo.

M. Bečić:

Mene zanima u kojem smjeru sada ide MiCA kad je u pitanju pokriće i regulativa vezano za izdavatelje *stablecoina*.

L. Martinčević:

Dakle, MiCA je akronim regulative *Markets in Crypto-Assets*, kojom se u ovom trenutku na razini Europske unije donosi uredba da bi se reguliralo tržište *stablecoina*, odnosno izdavatelji koji onda moraju, bilo da vezuju vrijednost uz nekakvu fiat valutu ili je vezuju uz robu (*commodity*), to izdavati na DLT-u, „bacati“ na *blockchainove*. Trenutačno traje jedan trijalog, dobili smo tablice u kojima se trebamo očitovati na tekst koji smo dostavili. Ne znam što bih vam rekao. Mi smo na tome radili devet mjeseci na razini stručnjaka – bio je kolega iz HANFA-e, kolega iz Ministarstva financija i ja u ime Hrvatske.

I onda smo to slali, sređivali tekst, dogovarali se i pokušali shvatiti što je to i što mi hoćemo. Godinu dana nije se ništa dogodilo i onda su se prošli tjedan stvari počele kretati, krenuo je Parlament, krenulo je Vijeće... Mi smo dobili jednu tablicu, to je tablica s četiri stupca: u prvom je tekst, u drugoj je mišljenje Parlamenta, u trećoj mišljenje Vijeća, a u četvrtoj su vaši komentari. Prenijet ću vam sadržaj, odnosno ideje Parlamenta koje su objavljene u tablici... Ima takvih besmislica da ne znam više što bih komentirao. Maloprije sam to komentirao s kolegom iz HANFA-e u povodu prijedloga koje smo sastavili. Neka će se odluka / uredba donijeti, no što će to biti i koliko će se pritom u obzir uzeti glas struke naspram političkih lobija, ostaje vidjeti. Evo, na primjer: odjednom se u tekstu spominje DAO (*Decentral Autonomous Organization*), nešto su se pozvali na to, a da se prethodno nigdje nije spominjao. U samo jednom članku, na samo jednom mjestu, i više se nigdje ne pojavljuje. Ne znam, i mene kao pravnika zabrinjavaju takve stvari.

M. Bečić:

Ako sam dobro razumio, targetiraju ovo najvažnije pitanje tko može i pod kojim uvjetima izdavati *stablecoine* u smislu da mora ili imati pokriće u pravom novcu u bankama ili u nekoj drugoj imovini. To je ono što je najvažnije.

L. Martinčević:

Tako je. Tu će biti jedan tvrdokoran stav; ako izdajete *stablecoine*, koji su nešto poput novca, znači ako ja izdajem neki digitalni prikaz vrijednosti i kažem ti da on u svakom trenutku vrijedi 1 euro i prikazujem ti ga u *walletu* kao jedan euro, morat ćeš imati taj jedan euro negdje u rezervi ili ćeš ga morati uložiti u državne obveznice, što je najlikvidnije i najsigurnije ili ćeš ga morati imati zapakiranog negdje. Ne možeš uzeti taj moj jedan euro i igrati se njime, ulagati ga na tržištu kapitala itd. Tu će biti dosta striktno – ako se *stablecoin* koristi kao platni instrument. Postoji i druga vrsta *stablecoina* koja se koristi – ART (*Asset Reference Token*) – čiji prikaz vrijednosti kaže da uvijek vrijedi onoliko koliko vrijedi gram zlata. Od njega će se tražiti da ima taj gram zlata, ali onda će se u *walletu* mijenjati vrijednost te jedinice. Sa stajališta središnje banke to nije toliko važno jer nema karakteristike novca. Prelazimo opet na razinu *bitcoina* i kriptoinovine koja je volatilna i mijenja vrijednost, ali nije novac u smislu da vrijedi jednu jedinicu valute, u našem slučaju uskoro će to biti euro. Tu su te male razlike.

M. Bečić: Hvala. Razumio sam.

L. Martinčević: Super! Na kraju bih još spomenuo taj centralnobankarski digitalni novac (CBDC) koji se pojavio ne kao odgovor na kriptoimovinu ili *stablecoin*, nego se pojavio iz dva ključna razloga i u Europi i kod nas.

Znači, Visa i Mastercard su kartične kuće koje drže platni sustav u Europskoj uniji. Oni drže taj platni kolosijek, te tračnice po kojima ide novac, iako nominalno piše euro. One su obje u američkom vlasništvu. To je prvi razlog pojave CBDC-a. Drugi, koji je, kao što sam na početku rekao, trgnuo i nas središnje bankare, jest pojava Facebooka koji je počeo s idejom globalnog novca, nadvalute. Primjerice, dopisujemo se u WhatsAppu i tom ti aplikacijom pošaljem 5 eura. Sad je kod tebe, ali tko bi jamčio za tih 5 eura? Pa Facebook sa svojih otprilike 150 milijardi dolara gotovine u trezoru, koje ima u ovom trenutku. Znači, on može jamčiti za to i on je ta tvrtka, međutim Facebook se nije htio licencirati, nego su se htjeli igrati valuta, na što su države reagirale.

To su bila dva glavna razloga zašto je uopće došlo do pojave toga da se ozbiljnije počne razgovarati o tome jer, opet ono što sam rekao, središnje banke ne komuniciraju s građanima digitalno, već samo fizički, samo putem novčanica. To je jedini kanal. Gotovina i njezina uporaba opadaju, a sve je veći porast digitalnog udjela plaćanja. Došlo se do zaključka da ako se i dalje želi ostvarivati funkcija očuvanja vrijednosti i očuvanja ponude novca, tada se mora otvoriti digitalni kanal prema građanima. Tako se odlučilo napraviti infrastrukturu u kojoj će postojati neka digitalna valuta koja će biti izravna obveza središnje banke. Ono što je bitno jest da se to, da sutra stupi na snagu, ne bi razlikovalo od današnjih modela koje imate u mobitelima, bilo da je riječ o PBZ-u, KEKS Payu i sl. Eventualno bi u prikazu stajao neki znak koji informira da je to digitalni novac središnje banke. Zapravo bitne razlike za korisnika nema. Međutim, najvažniji je dio sustava onaj pravni koji regulira pozadinu svega toga – adresata potraživanja. Za nas pravnike to mora biti bitno kao i za nas koji bismo sutra, ako bismo ostali bez tog novca, morali znati prema kome imamo to potraživanje.

Ova skica prikazuje o čemu je riječ. Ono posve dolje lijevo bilo bi to novo; riječ je o jednoj pojednostavnjenoj bilanci središnje banke (s lijeve strane). Zelena površina – šumica i drveće su fizička sfera kojom kola gotovina. I to je jedini način kojim, ako vidite to izravno, središnja banka komunicira s građanima. Sve ovo dolje u plavoj zoni – vidite da se ona proteže preko kućice koja stoji na sredini i koja je jedini kanal komunikacije s korisnicima, znači preko banaka u digitalnom obliku. I onda bi CBDC donio još jedan novi kanal, digitalni kanal izravne komunikacije s korisnicima.

Trenutačno je u Europskoj središnjoj banci u tijeku projekt digitalnog eura u kojem sudjelujem kao predstavnik Hrvatske narodne banke. Riječ je o timu od 50-ak ljudi koji to jako detaljno rade, važe se svaka sitnica, rade se dizajni... Ono što se nametnulo kao vrlo bitno pitanje u toj materiji jest sljedeće: budemo li imali javni digitalni novac, hoćemo li potpuno izgubiti privatnost? Država će imati jedno veliko oko koje će pratiti sve što radim. U tom smjeru ljudi često razmišljaju. Međutim, najviše se radi na tome kako to anonimizirati. Središnju banku kao instituciju javne vlasti ne zanimaju podatci korisnika. Jednako kao što danas daje gotovinu, naravno, uz određena ograničenja, tako se sutra planira dizajnirati i digitalni euro. Vjerojatno će postojati mogućnost korištenja *offline*, bit će to nekakav uređaj koji će u sebi osim softverskog imati i hardverski dio pa ćete moći bez spajanja na internet izvršiti sigurna plaćanja. Veliki su tehnološki izazovi kako to postići, no na tome se sada najviše radi. Time bih možda zaključio. Izvolite.

Ž. Potočnjak:

Koja bi bila prednost tog centralnog novca banke u odnosu na digitalni novac koji sad cirkulira u bankarskom sustavu? Čemu služi stvaranje tog paralelnog sustava? Moram priznati da mi nije posve jasan cilj i smisao stvaranja tog paralelnog sustava.

M. Bratković:

Čini mi se da je tu ključna pravna odgovornost.

Ž. Potočnjak:

Bi li to onda značilo veću razinu pravne odgovornosti za takav e-novac koji cirkulira preko banaka i za koji bi onda država jamčila?

L. Martinčević: Postoji danas jedan problem. Kad govorimo o novcu i bankarskim poslovima, govorimo o poslovima primanja depozita, davanja kredita i obavljanja platnog prometa. Dakle, primanjem depozita čuvaju vaš novac, daju kredit na temelju procjene kreditne sposobnosti i obavljaju platni promet. Ovdje govorimo najviše o dijelu platnog prometa. Današnji je golem problem platnog prometa taj što ne možete prisiliti banke da se uključe na zajedničke sustave platnog prometa.

Recimo, u Hrvatskoj postoji instantni sustav platnog prometa, ne znam jeste li čuli za njega. Znači, Hrvatska narodna banka napravila je server s pozivom svim bankama da se priključe, nakon čega su tijekom godine dana imale mogućnost besplatnih međubankovnih transfera bez obveze naknade prema HNB-u. Priključile su se tri banke. Zašto? Zašto bi kad mogu i dalje naplaćivati nekakvu naknadu, možda se ne žele priključiti. Tako imate golem problem u Europskoj uniji, ono što sam maloprije rekao vezano za Visu i Mastercard; taj kolosijek po kojem oni danas plaćaju u Europskoj uniji većinom su kartična plaćanja. Znači da ide ili preko Vise ili preko Mastercarda, dakle oni su ti koji provode autentifikaciju, izrađuju sigurnost postavki, oni su tehnološki *provideri*. Digitalni je euro zapravo, osim pravnog dijela koji je u konačnici bitan, tehnološka platforma koja će svima omogućiti da se jeftino i sigurno priključe, među njima i malim FinTech kompanijama, platnim kompanijama, i da se jedni s drugima natječu. Očito je jako teško pokrenuti financijske institucije, banke da se tome priključe kad one jednostavno ne žele. Ne možete ih prisiliti. To je tržišni problem. Ne znam jesam li dobro objasnio. Oni to ne žele uzeti, a onda ćete ih vi time prisiliti i reći evo, izvolite, sad se svi moraju na to priključiti. Oni imaju svoje zasebne platne sustave koji su privatni.

M. Bratković: Hvala, Linardo. Imam i ja pitanje. Bili ste rekli da u Americi e-novac nije dopušten i da su se zato razvili *stablecoini*. Jesam li Vas dobro razumio? Zašto je to tako?

L. Martinčević: Tako je. Oni to jednostavno nisu uredili na federalnoj razini. Europska unija to je primijetila. Zašto oni u Americi to nisu napravili? Njihov je sustav drukčiji, Recimo, mi u Europskoj uniji, pa i u Hrvatskoj, stalno smo imali sukob nenadležnosti i danas ga pomalo imamo, pa kažemo: ne, ne, taj kriptonovac nije moj. I tako naizmjenice. I mi smo se u Hrvatskoj narodnoj banci vodili time da to nije novac, nije valuta niti je strano sredstvo plaćanja, tako da nemamo ništa s time. U Americi je nekoliko institucija reklo – to je moje. Oni se natječu – CFTC (*Commodity Futures Trading Commission*), zatim SEC (*Securities and Exchange Commission*), FED i OCC (*Office of the Comptroller of the Currency*). To je isto kao pitanje zašto oni koriste čekove. Zato što je to tradicija. Zašto je u skandinavskim zemljama maha uzeo *cashless society*? U Njemačkoj je 80 % gotovine, više nego kod nas, mi je imamo oko 69 %.

M. Bratković: Kako su im onda *stablecoini* prihvatljivi, odnosno u kojoj im mjeri jesu prihvatljivi i kad im postaju neprihvatljivi?

L. Martinčević: *Stablecoini* im služe da bi prebacivali iz jedne u drugu vrstu kriptoinovine. Danas se 65 % kupnje i prodaje *bitcoina* zbiva s pomoću *stablecoina*. Znači *stablecoin* je taj koji diže vrijednost konkretnog *bitcoina*. A vi se pitate što to stoji u njegovoj pozadini. Imate osjećaj da ga netko može kreirati u proizvoljnim količinama i manipulirati tržištem i da prema njemu, kad mu treba, diže vrijednost. To je ono što je najveći problem i na što regulatori najviše upozoravaju.

Zašto su ih oni dopustili? I oni imaju različite modele, navedene četiri institucije: jedan je *offshore*, drugi je uzeo njujoršku licenciju, koja ima svoje posebnosti, treći je u Wyomingu i četvrti negdje drugdje. Svi imaju različite režime. Običnog korisnika ne zanimaju detalji, on uzme *Tether*, uzme USDC pa prebaci iz *bitcoina* u *Ethereum*, kupi neki *dogecoin*... on im služi kao jedno zgodno sredstvo za plaćanje u tom svijetu a da ne moraju iz njega izlaziti i pretvoriti ga u gotovinu. Dokad će to trajati? Najviše je američkog pritiska upravo u tome jer su uočili da dopuštaju nešto što bi zapravo trebale raditi licencirane institucije. Sad su se na to okomili, to je ono što ja vidim.

M. Bečić:

Ja bih dodao samo jedan aspekt koji ovdje možda nije dovoljno naglašen, a to je pitanje CBDC-ova (*Central Bank Digital Currencies*). Moram priznati da nisam do kraja razumio kako centralne banke to mogu ostvariti, neka me sada Linardo ispravi – i to će biti temeljeno na *blockchain* tehnologiji? Ali to onda podrazumijeva visok stupanj kontrole, odnosno nadzora države nad svim tokovima novca.

Zamislimo hipotetičku situaciju da se ukine gotovina, dakle papirnat novac i imamo samo taj CBDC, samo digitalnu valutu centralne banke. U tom slučaju država ima apsolutni uvid u svaku transakciju koju ja napravim. Praksa gotovine iz ruke u ruku više neće postojati. Mislim da je to vrlo važan aspekt regulative tih CBDC-ova. Zanimljivo je. Kina je već, čini mi se, uvela e-yuan, državni digitalni novac. Zanimljivo je da je Kina bila jedna od prvih ili možda prva država koja je to učinila.

L. Martinčević:

Ne mora uopće biti *blockchain*, najvjerojatnije i neće biti. Pitanje je hoće li baza podataka biti distribuirana ili centralizirana. U ovom će kontekstu vjerojatno biti korisnije da bude centralizirana, ne radi kontrole, nego zato što je tako brža i efikasnija, u ovom slučaju. *Blockchain* ima svoje nedostatke u smislu skalabilnosti, tromosti... i on mora odlučiti hoće li biti *proof-of-work* ili *proof-of-stake*.

U slučaju *proof-of-work* imate golemu količinu energije koju morate utrošiti i pitate se zašto; ako je *proof-of-stake*, oni koji imaju veći *stake* (udio), kao u društvu kapitala, oni će odlučivati i ne znam što bi time dobili. Riječ je o platnom sustavu. Mi danas u Hrvatskoj imamo HSVP (Hrvatski sustav velikih plaćanja), to je ono što ćete u stranoj literaturi naći pod nazivom RTGS (*Real-Time Gross Settlement*). Znači, to je hrvatski server na kojem su računi 20 banaka u Hrvatskoj. Mi ga vodimo; oni tamo međusobno plaćaju, a mi za njih održavamo račune. Zatim imate razinu ispod jer je riječ o piramidnom sustavu – korisnici svih tih 20 banaka, i vi, i ja, svi mi, imamo račune u tim bankama. U digitalnom obliku to je takav piramidni sustav i vi ga vodite na jednoj razini. Sutradan, ako bi se ta razina opet uvela, ništa taj CBDC neće promijeniti. To je samo drugi platni sustav koji će omogućiti da se na njega priključi veći broj korisnika, ali će učiniti sve da to anonimizira.

To je ono što sam govorio; o tome se dosta razgovara i Nijemci u Europskoj uniji imaju snažnu riječ. Njima je privatnost bitna, uzmite u obzir da je kod njih 80 % plaćanja u gotovini. Osobi koja ne želi da za njom ostaje digitalni trag, morat će se omogućiti da ima određeni iznos, recimo – sad se razgovaralo na posljednjem sastanku – do dvije-tri tisuće eura mjesečno koje plaća *offline*, potpuno anonimizirano. Možda čak bude nekakav hardverski sustav, pa da imate neki hardver koji anonimno punite, ali ga ne možete napuniti s više od 3.000 eura u mjesec dana. To je kao da si donio novčanicu, kao da je digitalna novčanica.

Međutim, hoće li biti dopušteno da netko iz Singapura prebaci 50.000 eura u Južnoafričku Republiku pa u Brisel pa u Hrvatsku – to nikad neće biti dopušteno jer takve stvari jednostavno moraju imati nadzor. A za ove stvari, za ljude, korisnike, građane, za *retail*, za ta će plaćanja postojati, gotovo sigurno.

M. Bratković: Hvala. Želi li još tko dati doprinos ovoj raspravi ili otvoriti neko pitanje u vezi s osnovnom temom?

Ako nema, ja bih još jedanput zahvalio uvodničaru. Zaista je bilo baš ugodno pratiti, vrlo jasno, vrlo pregledno, sistematično i vidi se da vam je problematika u malom prstu tako da baš dobro da smo Vas imali za uvodničara. I Mehmed plješće.

Evo kolegica pita može li preporuka literature o temi *bitcoina*, kriptovaluta i *blockchain* tehnologije.

M. Bečić: Ja preporučujem profesora Seifedeana Amousa. To je prva knjiga koju treba pročitati, *The Bitcoin Standard*, i onda sve ostalo.

M. Bratković: Čini mi se da su i YouTube kanali vrlo poučni, samo trebate doći na odgovarajući stupanj da ih možete pratiti. U svakom slučaju, hvala, Linardo, na gostovanju i na uvodnom izlaganju. Hvala svima na priključivanju. Mislim da je ovakav format u kojem smo mogli komentirati i razmatrati ono što eventualno nismo razumjeli vrlo koristan. Hvala vam puno!

ZAHTJEV ZA PRETHODNU ODLUKU SUDU EU-a: POGLED IZ LUKSEMBURGA

uvodničarka:
dr. sc. Ana Bobić
Sud EU-a

254. tribina

Zagreb, 31. svibnja 2022.

ZAHTJEV ZA PRETHODNU ODLUKU SUDU EU-a: POGLED IZ LUKSEMBURGA

Marko Bratković: Dobra večer i dobro došli na tribinu Kluba pravnika grada Zagreba i Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu!

Osobita mi je čast što danas imamo kao uvodničarku gospođu Anu Bobić, moju dragu kolegicu sa studija. Ana radi trenutačno na Sudu Europske unije u uredu nezavisne odvjetnice Tamare Čapete. Ana je na Oxfordu obranila svoj doktorski rad.

Područje je njezina interesa – ima i predavačkog i istraživačkog iskustva – pravo Europske unije u koje se, koliko se sjećam, zaljubila još u vrijeme studija na našem Fakultetu. Meni je drago što je Ana pristala biti uvodničarka večeras jer mislim da nam iz prve ruke može iznijeti perspektivu kako je raditi na Sudu Europske unije, posebice sa zahtjevima za prethodnu odluku (tzv. procedura *preliminary ruling*) koji polako dolaze i s naših sudova.

Zahvalit ću na početku Ani što je pristala biti uvodničarka, prepustiti joj 30-40 minuta, koliko bude potrebno da se izlože osnovne ideje, a nakon toga imat ćemo prigodu razgovarati. Sve što kažete, moći ćete autorizirati i bit će objavljeno u Godišnjaku za 2022. godinu. Izvoli, Ana!

Ana Bobić: Hvala lijepa! Hvala puno, Marko, na pozivu na tribinu, hvala svima vama koji ste večeras prisutni. Drago mi je vidjeti neka poznata lica iz mojih sretnih dana provedenih na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Nadam se da ćemo poslije diskutirati o tome što se događa ovdje u Luksemburgu. Hvala, Marko, i na lijepom uvodu.

Od listopada radim na Sudu Europske unije. Moja pozicija zove se *référéndaire*, odnosno pravni savjetnik, mogli bismo to tako nazvati. Svaki sudac i nezavisni odvjetnik ima u svom kabinetu četiri takva *référéndairea*. Naš je posao da pripremamo nacрте mišljenja i presuda i radimo na individualnim slučajevima, no isto tako radimo i pratimo i druge slučajeve, o čemu ću vam malo više reći kad krenemo u samu proceduru.

Danas mi je ideja predstaviti što se dogodi s prethodnim pitanjem jednom kad ono stigne u Luksemburg. Jednom kad zahtjev za prethodnu odluku ode u Luksemburg, nekako je u „crnoj kutiji“, ne znamo ništa o tome što se događa jedno godinu i pol i onda nam se vrati presuda. Tako da se nadam da će vam biti zanimljivo čuti kako točno ide ta procedura i što se događa gotovo godinu i pol dana prije negoli odgovor stigne natrag nacionalnom sudu.

Nadam se da ćemo nakon mojeg izlaganja stvarno imati lijepu raspravu. Drago će mi biti odgovoriti na bilo kakva vaša praktična ili teorijska pitanja jer sam se u svom znanstvenom radu bavila upravo sukobima između nacionalnih sudova i Suda u Luksemburgu – što se događa kada nacionalni sud nije zadovoljan odgovorom iz Luksemburga i kako se ti sukobi rješavaju. Prije svega, osim zahtjeva za prethodnu odluku – ja se nadam da vam je ovo više-manje poznato, ali onima kojima možda nije, samo bih uvodno htjela predstaviti različite postupke kojima se naš Sud bavi.

Glavni su dio našeg posla, oko 70 % slučajeva koji dolaze na naš Sud, zahtjevi za prethodnu odluku. Međutim, osim zahtjeva za prethodnu odluku, Ugovor o funkcioniranju Europske unije ima još nekoliko postupaka, to su prije svega tužba za neispunjenje obveze. Sigurno je po cijele dane u vijestima Komisija protiv Poljske, Komisija protiv Mađarske... Komisija pokreće postupke protiv država članica kada one nepravilno ili nepotpuno primjenjuju europsko pravo ili ga ne primjenjuju kako treba. Osim toga, na naš Sud dolaze i direktne tužbe; dakle države članice, sve institucije Europske unije i pod određenim uvjetima i pojedinci mogu na našem Sudu podnijeti direktnu tužbu kojom traže poništenje nekog akta Europske unije. I tu je onda još nekoliko postupaka: države članice mogu međusobno jedna drugu tužiti, arbitraža Europske unije – naš Sud može preuzeti i države članice mogu posebnim sporazumom dati

našem Sudu nadležnost za rješavanje sporova. To je nekoliko postupaka kojima se naš Sud bavi, međutim, kao što sam već rekla, najveći dio, dvije trećine svih slučajeva kojima se ovdje bavimo zahtjevi su za prethodnu odluku.

Kao što znamo iz Osnivačkih ugovora, zahtjev za prethodnu odluku može podnijeti bilo koji nacionalni sud i to je upravo, mislim, jedna od glavnih metoda kojima europsko pravo napreduje, da prvostupanjski nacionalni sudovi postavljaju važna pitanja našem Sudu, ali, naravno, sudovi protiv čijih odluka nema više pravo na pravni lijek, moraju, kada se njihov predmet tiče europskog prava, podnijeti zahtjev za prethodnu odluku.

Što jedan takav zahtjev mora sadržavati da bi on uopće na naš Sud stigao i bio prihvaćen, odnosno da bi se po njemu dalje postupalo? Jednom kada zahtjev za prethodnu odluku stigne na naš Sud, stiže u Tajništvo Suda, ali u isto vrijeme odlazi i Upravi za istraživanje i dokumentaciju i u prvih nekoliko dana, riječ je stvarno o vrlo kratkim rokovima, u roku od tjedan dana daje se prva ocjena zahtjeva – udovoljava li on uopće osnovnim zahtjevima o tome što mora sadržavati svaki zahtjev za prethodnu odluku. Naravno, države članice pristupile su Europskoj uniji u različito vrijeme i nacionalni sudovi imaju ili desetljeća iskustva s prethodnim pitanjima ili samo nekoliko godina, tako da nam dolaze svakakvi zahtjevi. Većina njih potpuno je prihvatljiva.

Prema Pravilniku Suda svaki zahtjev za prethodnu odluku mora nam jasno prezentirati činjenice slučaja, argumente stranaka, koje se nacionalno pravo i koje europsko pravo primjenjuje, dakle koje se odredbe određene direktive, uredbe ili osnivački ugovori primjenjuju na nacionalnom sudu i zašto je nacionalnom sudu potrebno dobiti odgovor na pitanje jer naš Sud nema nadležnost odgovarati na hipotetska pitanja. Za razliku od ustavnih sudova država članica koji mogu uz određene uvjete ocjenjivati apstraktnu zakonitost ili ustavnost propisa, naš Sud to ne može. On odgovara samo na konkretna pitanja koja će u tom slučaju biti potrebna nacionalnom sudu da bi riješio slučaj. Dakle, ako je pitanje suda potpuno nepovezano s činjenicama slučaja, ako nacionalni sud uopće nije naveo zašto je bitno da se interpretira neka odluka, u tom slučaju taj se zahtjev za prethodnu odluku odbacuje.

Iz svoga kratkog iskustva na Sudu mogu vam dati primjer jednog zahtjeva za prethodnu odluku iz Portugala, neću navesti sud da ih ne ogovaram ovdje. Dakle, dobili smo zahtjev za prethodno pitanje koje se protezalo na 30-40 stranica, u kojima su tužba i odgovor na tužbu stranaka bili potpuno kopirani u zahtjev za prethodnu odluku. Nadalje, nacionalni sud dao nam je 10-ak stranica pravila Svjetske trgovinske organizacije, europskog prava i nacionalnog prava koji su se činili potpuno nepovezani, nakon čega je postavio 14 pitanja koja su se ticala interpretacije pravila Svjetske trgovinske organizacije, nacionalnog prava o carinama i ponegdje je bila ubačena neka odredba europskog prava. Nacionalni sud uopće nam nije objasnio zašto je to uopće bitno da bi oni riješili svoj slučaj. U takvim situacijama naš Sud u vrlo kratkom roku javlja nacionalnom sudu da je zahtjev za prethodnu odluku nedopušten, odnosno da ne udovoljava osnovnim zahtjevima da bismo uopće mogli razumjeti zašto, što i kako dalje postupati po tom predmetu. Dakle, to su neki osnovni zahtjevi vezani uz to što očekujemo od nacionalnog suda kada nam šalje zahtjev za prethodnu odluku.

Međutim, jednom kada ta osnovna, prvotna kontrola prođe i utvrdi se da je sve u redu sa zahtjevom za prethodnu odluku, prevoditeljska služba Suda ima četiri tjedna (mjesec dana) da prevede zahtjev za prethodnu odluku na sve službene jezike. Jedan od velikih razloga zašto sve tako dugo traje na našem Sudu jest taj što se sve prevodi na sve službene jezike Europske unije. U centru zgrade našeg Suda smješteni su kabineti sudaca i nezavisnih odvjetnika, međutim do naše zgrade tri su visoka tornja od kojih svaki ima 30 katova, gdje radi dvije tisuće prevoditelja. Znači to je najveća služba Suda. Prevoditeljski posao na Sudu stvarno je velika organizacija, cijela vojska za sebe i mi u svom svakodnevnom radu ovisimo o prevoditeljima.

Međutim, naš svakodnevni posao na Sudu odvija se na francuskom jeziku, dakle svi dokumenti koji nama stižu, kada mi interno s njima radimo, na primjer, spominjat ću poslije pisana očitovanja stranaka – to naravno nije javno objavljeno, ali za nas se uvijek prevodi na francuski. Ja trenutačno radim na slučaju koji je došao iz Irske i imam tu sreću da je sve na engleskom, ali na drugim slučajevima na kojima radim – imam i jedan iz Švedske – svi su dokumenti na francuskom. Tako da je velik dio prevoditeljskog posla prevesti sve prvo na francuski,

nakon čega se dijelovi odluka, sve ću vam to ispričati, prevode na sve jezike. Međutim, sam zahtjev za prethodnu odluku prevodi se na sve jezike i ako odete na internetsku stranicu Suda (www.curia.europa.eu), za svaki slučaj možete vidjeti zahtjev za prethodnu odluku na svakom službenom jeziku država članica.

I prošlo je mjesec dana, odnosno prošlo je tjedan dana prvotne kontrole i mjesec dana prevođenja, znači sad smo na pet tjedana i imamo zahtjev za prethodnu odluku na svakom jeziku Europske unije. Ona se dalje šalje svim državama članicama, svim institucijama Europske unije, Komisiji, naravno prvo, isto tako institucijama o čijim je aktima riječ, bila to Središnja banka ili bilo koja druga institucija Europske unije, strankama u postupku i državama članicama Europskog ekonomskog područja jer se velik dio europskog prava odnosi i na njih. I nakon što su sve stranke i države članice dobile zahtjev za prethodnu odluku, imaju dva mjeseca očitovati se ako to žele. To je, znači, početak pisanog postupka jer na Sudu imamo i pisani i usmeni postupak.

Pisani postupak traje dva mjeseca. Sve stranke i koja god država članica želi intervenirati može poslati svoje očitovanje, koja god institucija želi intervenirati, može poslati svoje očitovanje. Na primjer, na slučaju na kojem trenutačno radim, a koji se tiče Opće uredbe o zaštiti osobnih podataka (GDPR), slučaj je iz Švedske, pisana očitovanja podnijele su stranke, međutim pisana očitovanja poslale su i vlade Švedske, Češke i Poljske zato što ih jednostavno taj slučaj zanima, odnosno smatraju da je važno da interveniraju. Trenutačno je na našem Sudu i slučaj o Europskoj superligi, ne znam koliko pratite nogometna događanja, ali u području prava konkurencije španjolski nacionalni sud poslao je referenciju našem Sudu i dvadeset dvije države članice poslale su pisana očitovanja, uključujući i Hrvatsku. Znači vrlo često države članice interveniraju u postupak i daju svoje mišljenje kako bi trebalo interpretirati i odgovoriti na prethodno pitanje. Taj je dio postupka za mene osobno jako zanimljiv i mislim da je Sudu iznimno važno znati što se događa u državama članicama, kako države članice kombiniraju svoje nacionalne zakone, svoje nacionalne pravne kulture, kako sve to pomiriti i dati interpretaciju koja će poslije biti korisna ne samo nacionalnom sudu koji je postavio pitanje nego i svim drugim nacionalnim sudovima koji su nakon toga vezani interpretacijom iz svih naših presuda.

Imamo, dakle, dva mjeseca da dobijemo pisana očitovanja i sad, naravno, vraćamo se opet na prijevod – nama sve mora doći na francuskom, za što prevoditelji imaju dodatnih šest tjedana. Možete sad već zamisliti koliko je prošlo: tjedan dana, četiri tjedna, dva mjeseca za pisano očitovanje, šest tjedana za prijevode i tek kada sve dobijemo prevedeno na francuski, sva pisana očitovanja, kada se pisani postupak zatvori, mi preuzimamo slučaj konkretno, znači počinjemo raditi na slučaju.

Svaki slučaj dobiva sudca izvjestitelja i nezavisnog odvjetnika, dakle svaki slučaj kad stigne na sud u prvim fazama dodijeljen je određenom sudcu izvjestitelju i nezavisnom odvjetniku, koji zatim počinju raditi na slučaju. Znači, sada su nam stigla pisana očitovanja, imamo zahtjev za prethodnu odluku i prva je osoba koja počinje raditi na slučaju sudac izvjestitelj, koji ima šest tjedana da pripremi prethodni izvještaj. Prethodni izvještaj sastoji se od triju glavnih dijelova. Za mene je to bila potpuna novost kad sam stigla na Sud znati zapravo što se događa u ovoj fazi prethodnog izvještaja. Najvažniji je rezultat prethodnog izvještaja predložiti sastav Suda, znači u kojem će sastavu Sud odlučivati, je li uopće potrebno mišljenje nezavisnog odvjetnika, hoće li se održati ročište i je li možda potrebno poduzeti neke druge organizacijske mjere. Na primjer, ako nam je stigao zahtjev za prethodnu odluku koji je donekle nejasan ili koji nema dovoljno informacija o nacionalnom pravu ili o činjenicama, a ipak udovoljava osnovnim zahtjevima da bi bio dopušten, naš Sud katkad šalje dodatna pitanja nacionalnom sudu. Zna nam se dogoditi, na primjer, pogotovo sada u Poljskoj – imamo izniman broj zahtjeva za prethodnu odluku koji dolaze iz Poljske, koji se tiču nezavisnosti sudaca – katkad nam stigne nekoliko zahtjeva za prethodnu odluku koji su više-manje isti ili stigne zahtjev za prethodnu odluku, a u tijeku postupka odgovorili smo na drugi zahtjev koji se direktno tiče zahtjeva koji nam je tek stigao i u takvim slučajevima postavljamo dodatna pitanja nacionalnom sudu jer nam je jednostavno potrebno neko pojašnjenje ili ih pitamo žele li i dalje zadržati zahtjev za prethodnu odluku jer bi im mogla pomoći ova ili ona presuda koja je u međuvremenu izišla.

U cijelom tom postupku prethodnog izvještaja pomaže nam, naravno, i Uprava za istraživanje i dokumentaciju. To je za naš Sud jedna vrlo važna služba Suda u kojoj rade pravnici

iz svih država članica koji su stručnjaci za nacionalno pravo. Dakle, na svakom slučaju radi jedan stručnjak za nacionalno pravo iz države članice iz koje stiže pitanje i jedan stručnjak za pravo Europske unije. Mi dobijemo za svaki slučaj prvotnu ocjenu iz Uprave za istraživanje i dokumentaciju, prvu analizu: koji su povezani slučajevi, ima li Sud nadležnost, treba li notificirati posebno i tražiti očitovanje Švicarske ili dodatno tražiti očitovanje država Europskog ekonomskog područja. Cijela ta prvotna analiza nama stiže iz Uprave za istraživanje i dokumentaciju.

Kada Sud odlučuje, u kojem sastavu i treba li mišljenje? To je također nešto što je za mene bila potpuna novost i što je možda manje poznato nekome tko je izvan institucija. Dakle, naš Sud može odlučivati u sastavu od triju sudaca, znači imamo tročlano vijeće, peteročlano vijeće, veliko vijeće u kojem sjedi 15 sudaca ili cijeli Sud. Sud odlučuje i u punom sastavu od 27 članova, ali to je vrlo rijetko.

Kada odlučuje u tročlanom vijeću? U tročlanom vijeću Sud odlučuje kada je pitanje poprilično jasno, jednostavno je odgovoriti na temelju postojeće sudske prakse, dakle naš Sud ne razvija dalje sudsku praksu, već jednostavno može odgovoriti nacionalnom sudu i u tom slučaju odlučuje u tročlanom vijeću. U peteročlanom vijeću Sud odlučuje kada postoji neki novi element, znači zahtjev za prethodnu odluku sadržava neko pitanje koje dosad nije bilo postavljeno ili se odnosi na neku odredbu koja dosad nije bila interpretirana i u tom slučaju, kada naš Sud želi razviti dalje pravo ili promijeniti prethodne odluke koje je donio, odlučuje u sastavu od pet sudaca. Kada je pitanje od posebne važnosti, mijenja se prethodna sudska praksa u vrlo važnom području, riječ je o zahtjevu za prethodnu odluku koji dolazi iz puno država članica, na primjer velika vijeća odlučuju o važnim pitanjima europskoga uhidbenog naloga, o važnim pitanjima, naravno, nezavisnosti sudstva u Poljskoj. U punom sastavu Sud je odlučivao o uredbi (moram priznati da ne znam kako se to kaže na hrvatskom) *the conditionality regulation*. Znači Poljska i Mađarska tražile su poništenje uredbe koja je uvjetovala fondove Europske unije poštovanjem vladavine prava (*rule of law*). Dakle, u takvim slučajevima Sud odlučuje u punom sastavu. I sad možemo već vidjeti da se 3-5-15-puni Sud primjenjuje ovisno o važnosti slučaja i tu nam zapravo

paralelno dolazi odgovor na pitanje kada nezavisni odvjetnici pišu mišljenje.

Obično u slučajevima u kojima sudac izvjestitelj predlaže tročlano vijeće nije potrebno mišljenje nezavisnog odvjetnika. U većini slučajeva u kojima odlučuje peteročlano vijeće potrebno je mišljenje nezavisnog odvjetnika i, naravno, u svim velikim vijećima uvijek je potrebno mišljenje nezavisnog odvjetnika. Zna se dogoditi da, na primjer, zahtjev za prethodnu odluku ima pet-šest pitanja i o njemu odlučuje peteročlano vijeće, ali sudac izvjestitelj predlaže da se mišljenje piše samo za dva-tri najvažnija pitanja. Za dio pitanja nije potrebno mišljenje jer ih se može lako riješiti, a ostali dio zahtijeva da se piše mišljenje za prethodno pitanje – ovdje to zovemo *ciblé*, što bi na hrvatskom značilo ‘targetirano/ciljano/usmjereno ili ograničeno mišljenje na samo određena pitanja nacionalnog suda’.

Kada treba ročište, a kada ne – to je još jedna od odluka koje se donose u prethodnom izvještaju. Pravilo je da peteročlano vijeće obično ima ročište, osim ako je riječ o pravnim pitanjima za koja nije potrebno da se stranke očituju. Katkad naš Poslovnik određuje kada je potrebno ročište ako stranka nije podnijela pisano očitovanje, ali se očitovala da želi ročište. U tim slučajevima Sud uvijek odobrava ročište, i u velikim vijećima uvijek imamo ročište. I, naravno, na ročište opet može doći tko želi, znači svi koji su podnijeli pisana očitovanja, ali i sve druge notificirane stranke, države članice itd. To prethodno izvješće nakon toga sadržava i generalna pitanja za ročište. Također šaljemo pisana pitanja umjesto ročišta, primjerice za vrijeme korone praksa je na Sudu bila da se umjesto ročišta šalju pisana pitanja strankama i drugim državama članicama koje sudjeluju u postupku. Naravno, na kraju svega, prethodni izvještaj sadržava prvotnu analizu slučaja kako bi se odgovorilo na svako pitanje.

Sada prethodni izvještaj stiže nezavisnom odvjetniku na odobrenje. Mi imamo deset dana odgovoriti slažemo li se s prijedlozima sudca izvjestitelja, dakle slažemo li se da treba ili ne treba mišljenje, slažemo li se o sastavu vijeća, o ročištu, o pisanim pitanjima. Tu vrlo često dolazi do neslaganja, dakle dogodi se da sudac izvjestitelj traži da se piše mišljenje nezavisnog odvjetnika, a nezavisni odvjetnik smatra da nije potrebno napisati mišljenje ili obratno. Katkad se traži ročište, manje vijeće, veće vijeće... tako da se tu događaju prva pregovaranja i dogovaranja kako

pristupiti slučaju i kako ga tretirati, u kojem sastavu i treba li mišljenje. Međutim, jednom kad se napokon sudac izvjestitelj i nezavisni odvjetnik slože oko predloženog tretmana slučaja, oko sastava, mišljenja i ročišta, svaki prethodni izvještaj odlazi na opću sjednicu. E sad, što je opća sjednica Suda? Svaki utorak u 17:30 svi sudci i svi nezavisni odvjetnici sastaju se na općoj sjednici i odobravaju svaki prethodni izvještaj. Svaki tjedan otprilike između 15 i 20 prethodnih izvještaja dolazi na opću sjednicu na kojoj se cijeli Sud složi ili ne složi s prijedlogom kako određeni slučaj tretirati.

Između trenutka kada se prethodni izvještaj pošalje cijelom Sudu i opće sjednice prođe obično dva tjedna. U ta dva tjedna svaki kabinet prolazi sva prethodna izvješća. Znači mi se u svom kabinetu jedanput tjedno sastajemo i prolazimo sve slučajeve koji su taj tjedan na općoj sjednici, i to je stvarno zanimljivo, ne samo raditi na slučajevima na kojima osobno radim ili naš kabinet radi, nego stvarno pratiti apsolutno sve što se događa na Sudu. U ta dva tjedna do opće sjednice svaki kabinet može poslati notu. Nota je reakcija na prethodni izvještaj u kojoj kabinet, odnosno sudac ili nezavisni odvjetnik koji ga šalje, može izraziti svoje neslaganje i tražiti da se na općoj sjednici raspravlja o tome da se promijeni sastav, o tome treba li mišljenje, odnosno treba li ročište.

Dakle, o svemu onome o čemu su se trebali dogovoriti prvo sudac izvjestitelj i nezavisni odvjetnik, sada se zajedno mora dogovoriti cijeli Sud. Kako bi se olakšao taj veliki posao, na općoj sjednici imamo dvije liste slučajeva, listu A i listu B: na listi A nalaze se svi slučajevi za koje je predloženo veliko vijeće i svi slučajevi koji su dobili notu, znači svi slučajevi u kojima postoji neko neslaganje među članovima Suda. To da sva velika vijeća raspravljaju novost je posljednjih nekoliko mjeseci jer Sud pokušava smanjiti broj velikih vijeća da se skрати postupak i da se olakša teret koji je na individualnim kabinetima i, prema tome, svaki put kad se predloži veliko vijeće, cijeli se Sud mora složiti da to zapravo ide na veliko vijeće. I, naravno, opća sjednica osim toga odlučuje o svim administrativnim odlukama Suda – kada se zapošljavaju novi *référéndairei*, na primjer, mi svaki tjedan dobijemo listu administrativnih odluka pa tako kad god se zapošljava novi *référéndaire* (sudski savjetnik ili savjetnica), možemo im vidjeti životopise. Kad sam se zapošljavala, morala

sam poslati svoj životopis i onda su mi neki današnji kolege rekli da su čitali moj životopis kad je to bilo na općoj sjednici. Kada naši sudci i nezavisni odvjetnici idu na konferencije ili imaju javna predavanja, isto tako moraju tražiti odobrenje opće sjednice. Svaki utorak na Sudu se događaju zanimljive stvari kada zapravo vidite što se sve događa izvan naših kabineta – koji sudci drže predavanja i gdje, tko upoznaje kralja Španjolske; sudci dolaze na raznorazna predstavljanja i upoznavanja, delegacije stižu k nama, tako da su naši sudci i nezavisni odvjetnici iznimno aktivni i u svojim dodatnim aktivnostima. To sve prethodno odlazi na opću sjednicu na potvrdu.

Sad smo negdje na šest-sedam mjeseci otkad je zahtjev stigao na prethodnu odluku i napokon je prošao opću sjednicu, prethodni izvještaj prošao je opću sjednicu. I u tom trenutku mi kao nezavisni odvjetnik, ako slučaj zahtijeva mišljenje nezavisnog odvjetnika, imamo deset tjedana da napišemo mišljenje.

E sad što je u tih deset tjedana? To zvuči kao dosta vremena, ali vratimo se na naše prevoditelje. Mi moramo dati otprilike tri do četiri tjedna prevoditeljima da prevedu naše mišljenje na sve jezike Europske unije i tek se onda naše mišljenje objavljuje. Dakle, mi zapravo imamo pet do šest tjedana. Naravno da smo već ušli u slučaj i prije, ali šest tjedana sastavlja se mišljenje. Unutar toga, naravno, moguće je da imamo i ročište. Znači prolazi dodatnih deset tjedana za objavljivanje mišljenja nezavisnog odvjetnika.

Nakon toga mišljenje se vraća vijeću i vijeće ima šest tjedana, odnosno sudac izvjestitelj ima šest tjedana za izradu prvog nacрта. Ured predsjednika Suda ima službu čitatelja presuda, možemo to tako prevesti. Tu se provjerava jezik, standardni izrazi, je li što pošlo silno po krivu, je li sve u redu s presudom i to traje tri tjedna. Naravno, u tom razdoblju vijeće raspravlja i o mišljenju nezavisnog odvjetnika, oni imaju dodatni sastanak o tome hoće li pratiti nezavisnog odvjetnika i nakon toga, nakon što je prvi nacrt odluke prošao službu čitatelja, odluka ide na vijećanje.

Vijeće ima tri tjedna za vijećanje, ono što na Sudu zovemo *délibéré/deliberation*, i tu se zapravo donosi glavni dio odluke, pregovara se stvarno do u rečenicu o tome što će ući u presudu. Nakon što vijećanje napokon završi, donosi se presuda, nakon

čega opet idemo našim prevoditeljima. Oni imaju pet tjedana i presuda se konačno objavljuje, šalje se povratno nacionalnom sudu, ali se objavljuje javno i na stranicama Suda. To je naš zahtjev za prethodnu odluku.

Sve što sam vam ispričala prema našem Pravilniku trebalo bi trajati 64 tjedna, znači godinu i dva mjeseca. Mislim da je prema našim statistikama prosječno trajanje slučaja između 14 i 15 mjeseci, znači uvijek se nešto dogodi pa to potraje malo duže, ali neki se predmeti riješe i brže. To je generalno ono što se događa.

Osim redovitog postupka, imamo i hitni prethodni postupak ako se pitanje tiče zajedničke vanjske i sigurnosne politike, dakle uhidbeni nalog, azil i slična područja. Ako nacionalni sud objasni da je netko u pritvoru ili, ako je riječ o otmici djece, u prekograničnom razvodu, dakle zbog interesa djeteta ili zato što je netko u pritvoru, nekome je oduzeta sloboda, u takvim slučajevima Sud odobrava hitni prethodni postupak koji ukupno mora završiti u tri mjeseca, no to se ne događa toliko često. U tom slučaju sve je u petoj brzini, postoji posebno vijeće za hitni prethodni postupak, među nezavisnim odvjetnicima imamo popis onih koji su sljedeći na redu i uvijek kada u kabinet dođe novi hitni prethodni postupak, pratimo gdje smo na popisu, kada ga možemo očekivati kod nas. Kod nas je bio jedan prije dva mjeseca, međutim nije ispunjavao zahtjeve za hitni prethodni postupak, tako da smo se donekle spasili od te žurbe. Znači, vrlo malen dio prethodnih postupaka ide po hitnom postupku.

Osim hitnog, imamo i ubrzani postupak koji traje između šest i devet mjeseci. U hitnom postupku stvarno mora biti riječ o zajedničkoj vanjskoj sigurnosnoj politici, ili o oduzimanju slobode, ili o interesima djeteta, a ubrzani je postupak po diskreciji sudca izvjestitelja i nezavisnog odvjetnika u zajedničkoj odluci.

Mislim da sam rekla sve što sam htjela reći o samom postupku, znači stvarno gdje, kako i što ide, prijevodi pa natrag itd. Što se tiče prevoditelja, kada uđete u vijećnicu na Sudu, sa strane se nalaze kabine prevoditelja koji prevode postupak između sudaca i odvjetnika zastupnika stranaka, tako da se i to sve simultano prevodi dok samo ročište traje. Iako Sud djeluje na francuskom, zapravo izniman utjecaj na naš posao ima upravo prevođenje na sve jezike.

Katkad stranke mogu tražiti da prezentiraju na engleskom ako im je lakše. Naravno, postoji tu još puno malih odluka, primjerice treba li dopustiti pisano očitovanje koje je zakasnilo. Imali smo neke situacije u kojima su se stranke žalile da im DHL dva tjedna nije javio gdje se nalazi pisano očitovanje, da nisu mogli naći broj za praćenje pošiljke i tako dalje, stoga moramo odlučivati i o tako malim stvarima. I uvijek, uvijek, za svaku tu malu odluku sudac izvjestitelj i nezavisni odvjetnik moraju se usuglasiti.

Mislim da bih tu stala. Možda je bolje da otvorimo pitanja i da ako nešto nisam rekla, dovoljno objasnila ili što god vas dodatno zanima, stvarno će mi biti iznimno drago odgovoriti na bilo kakva pitanja ili komentare, možda konkretnije i o tome što mi radimo u našem kabinetu nezavisnog odvjetnika, kako to izgleda... Nisam htjela predugo govoriti, tako da hvala unaprijed i na pozornosti i na pitanjima.

M. Bratković:

Hvala puno, Ana, na ovom izlaganju. Vidim da fascinacija pravom Europske unije nije prestala ni nakon studija. Moram reći da je bilo iznimno zanimljivo sve to čuti. Ja bih rekao da tu zapravo imamo određen simbolički govor Suda. Znači kada imamo neku presudu u kojoj vidimo, ne znam, tročlano ili peteročlano sudačko vijeće, onda već otprilike znamo na koji je način taj predmet tretirao Sud, što zapravo, kako bih rekao, ne piše izravno u normi, ali može se ovako interpretirati kao simbolički govor Suda.

A. Bobić:

Da.

M. Bratković:

Mislim da je to upravo ono što smo htjeli danas na tribini dodatno razjasniti. Otvorio bih prostor za pitanja i komentare. Mislim da je svima jasno da je Ana vrlo otvorena za razgovor, tako da su sva pitanja dobrodošla i veselim se bilo kakvim intervencijama. Ima li koga tko je zainteresiran započeti? Profesorica Irena Majstorović. Irena, izvolite!

Irena Majstorović: Hvala, Marko. Hvala, kolegice Bobić, ovo je stvarno bilo odlično. Moram dodati, Marko ima pravo, vidi se fascinacija europskim pravom, a uz profesoricu Čapetu to jedino tako može i biti. Ja sam isto njezina učenica već, sad sam računala, 25 godina i nastavljam to biti sa zadovoljstvom. Ja bih imala komentar i pitanje.

Prvo je kad ste rekli da je većina zahtjeva koja vam dolazi prihvatljiva. To me, moram priznati, ugodno iznenadilo jer bi moje očekivanje bilo drukčije s obzirom na to da znamo kakva je bila situacija s Europskim sudom za ljudska prava, kada se ne pokreće postupak u Strasbourgu zbog toga što stranka, primjerice, smatra da je nepotpuno ili pogrešno utvrđeno činjenično stanje, nego zato što je došlo do povrede Konvencije. Dakle, tu je dugo, čini mi se, ta diskrepancija postojala i zbog toga ovo očito pokazuje neku višu razinu našeg poznavanja europskog prava.

Moje pitanje odnosilo bi se na sudjelovanje centara za socijalnu skrb kao upravnih tijela u tim postupcima. Između ostalog, kada smo sada u Hrvatskoj radili nacrt provedbenog propisa za Bruxelles II *ter*, tada se u radnoj skupini postavilo pitanje hoće li se ikada dogoditi da centar za socijalnu skrb pokrene, recimo, taj postupak na sudu. Možda to upućuje na moju ideju da trebamo imati više edukacije u centrima jer znamo da se povremeno događa da imamo stranke koje žive u inozemstvu (na primjer u Njemačkoj), kada dođu u Hrvatsku na godišnji odmor, idu ovdje na obvezno savjetovanje i kada dođu do suda, oni već smatraju da su dugo u postupku i da je hrvatski sustav spor, a onda sud kaže: *nama je žao, međutim ništa dalje od postupka, mi nismo nadležni jer je vaše uobičajeno boravište u Njemačkoj*. U nadležnom ministarstvu uvjeravaju nas da su to iznimke koje se ne događaju često ili gotovo da se ne događaju nikad, no meni se čini da ta mogućnost da bi upravna tijela pokretala taj postupak, to je nešto što bi me dodatno zanimalo. Kako Vi na to gledate, je li to nešto što je realno i kako vidite ulogu hrvatskih tijela u tom području? Hvala Vam puno.

A. Bobić:

Hvala, hvala puno. S prvim komentarom samo ću se složiti. Moj je dojam, zasad mogu govoriti samo o svom dojmu,

naravno, u sedam-osam mjeseci koliko sam ovdje, da izbrojim samo foldere, ima ih jedno 10-11-12, možda su dva zahtjeva bila nedopuštena. Stvarno se događa rijetko. Stvarno se mora dogoditi da je referencija nerazumljiva, tako da doista ne znam o čemu je riječ. Ta portugalska referencija koja je došla meni (ja sam se i bavila pravom Svjetske trgovinske organizacije), ali jednostavno nikome od nas nije bilo jasno što je pjesnik htio reći. Znači, kako uopće, čemu to služi, što se zapravo događa u slučaju? Tako da generalno mislim da naš Sud ima stvarno tendenciju, želju, potrebu i politiku reći što misli i odgovoriti gdje god može odgovoriti. Dapače, u znanstvenoj literaturi to je donekle i kritika našem Sudu da preširoko shvaća svoju nadležnost. Generalno, mislim da je to dosta otvoren pristup. Naravno, zato se sad smanjuje broj velikih vijeća jer je Sud itekako opterećen brojem slučajeva i zato oni tako dugo traju.

Što se tiče centara za socijalnu skrb, ako sam dobro shvatila, pitanje je bi li oni sami mogli pokretati postupak za prethodnu odluku.

Jedno je što je moguće, a drugo što je moje mišljenje. Dakle, ustaljeno pravilo, koje stoji i u Osnivačkim ugovorima, jest da zahtjev za prethodnu odluku može poslati samo sud ili tribunal. Naravno, naš je Sud razvio sudsku praksu o tome što je sud i koje tijelo može poslati zahtjev za prethodnu odluku. Zašto je tomu tako, odnosno zašto upravna tijela ne šalju odluke? Zato što bi prema članku 47. Povelje, ali naravno i članku 6. Konvencije, uvijek trebao postojati pravni lijek. I uvijek se može žaliti na odluku centara za socijalnu skrb. Nakon toga taj sud može poslati zahtjev. Je li to problematično?

Ja mislim da Sud jednostavno nema kapacitet odgovarati na pitanja i upravnih tijela i sudova. S druge strane, mogućnost za napredak vidim u uključivanju većeg broja sudionika na ročištu, odnosno u pisanom postupku. Konkretno, nažalost, na našem ročištu ne može sudjelovati nacionalni sud koji je poslao zahtjev za prethodnu odluku. Može sudjelovati predstavnik vlade te države. I što se često događa? Često se događa da imamo upravni postupak na nacionalnom sudu gdje stranka pokuša pobijati neko rješenje bilo kojeg upravnog tijela, ali na ročište, odnosno pisano očitovanje piše vlada, odnosno ministarstvo koje se bavi praćenjem našeg Suda. Tako da se vrlo rijetko događa da upravno tijelo koje je dio postupka ima prigodu uopće

izraziti svoje mišljenje, viđenje slučaja i tako dalje. Mislim da tu postoji prostor za napredak. S druge strane, mislim da države članice imaju svoj interes zadržati da one budu predstavljene na način na koji već izvršna vlast odluči da će biti predstavljene na Sudu. Imala sam, primjerice, slučaj iz Njemačke u kojem je upravno tijelo bila Agencija za lijekove i ona je sama pisala svoja očitovanja. U drugim slučajevima očitovanje stvarno piše nadležno ministarstvo. Moram priznati, konkretno u Njemačkoj zbog federalne strukture, često se događa da ministarstvo dodatno šalje očitovanje koje se razlikuje od onoga koje je poslalo tijelo. U tom se slučaju na ročištima često događa da stranke i predstavnici vlade imaju suprotna mišljenja i onda nas vlada uvjerava koje je konkretno tumačenje nacionalnog prava. Tu bih vidjela ulogu za upravna tijela. Mislim da bi sudjelovanje u samom zahtjevu jednostavno opteretilo Sud i da ne bi bilo moguće to izvršiti.

I. Majstorović: Hvala puno!

Ž. Potočnjak: I meni je drago vidjeti Anu u Luksemburgu, iako sam je prije 10-ak godina htio vidjeti na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Prema tome, drago mi je da se njezina karijera uspješno razvija te da ide u smjeru europskog prava – koje postaje sve važnije za sve nas.

Ja, kao i obično na ovim tribinama, imam puno pitanja. Prvo od njih odnosi se na funkciju nezavisnog odvjetnika. Moram priznati da nikad nisam posve razumio ulogu nezavisnog odvjetnika u funkcioniranju Suda: on je član Suda, nije sudac, ali pomaže Sudu u donošenju odluke. Prema tome, prvo je od mojih pitanja molba da nam pojasnite ulogu nezavisnog odvjetnika u funkcioniranju Suda EU-a i donošenju odluka toga suda.

Drugo pitanje, na koje mi ne morate odgovoriti ako bi vas to dovelo u nezgodnu situaciju, tiče se hrvatskih predmeta na Sudu EU-a. Prije nešto više od dvije godine radio sam jednu malu analizu tih predmeta i moram priznati da sam bio zgrožen jer je u biti pokazivala sramotu hrvatskog prava. Uglavnom je bila riječ o predmetima koji su se ticali ovrhovoditelja koji su od EU-a tražili naknadu štete zbog započetog, ali ne i okončanog uvođenja te funkcije. Iz tih predmeta bilo je očito da njihovi

podnositelji ne samo da ne razumiju vremensku nadležnost toga suda, nego da ni općenito ne razumiju nadležnosti Suda EU-a. Dakle, ne očekujem od Vas da nam puno kažete o tome što se sada događa s hrvatskim predmetima, to je i pravno-politički delikatno pitanje, ali u svakom slučaju, ako ništa drugo, molim Vas da nas informirate postoji li kakva novija analiza hrvatskih predmeta na Sudu EU-a i postoje li kakve promjene u svezi s time. Hvala!

A. Bobić:

Hvala. Stvarno vas je sve lijepo vidjeti, moram priznati da me ova tribina baš lijepo vratila u dane provedene u Zagrebu.

Prvo ću odgovoriti na drugo pitanje jer mislim da je malo lakše. Vjerojatno i nije, ali dobro. Hrvatski sudac Siniša Rodin i Tamara Čapeta, nezavisna odvjetnica, nikad nisu sudci izvjestitelji, odnosno nezavisni odvjetnici u slučajevima koji dolaze iz Hrvatske. Što se toga tiče, neće nikada nijedan hrvatski predmet doći u naš kabinet. Međutim, ono što mogu reći, općenito pratim „odokativno“ – tako bih nazvala svoju upoznatost s hrvatskim slučajevima – i mislim da Marko zna puno, puno bolje od mene što i kako, ali moj je dojam da su u posljednje vrijeme naše referencije itekako dobro sastavljene, dobivaju – ne znam jesmo li dobili dosad neko veliko vijeće, ali – peteročlano vijeće svakako.

Čitala sam nedavno i mišljenje nezavisne odvjetnice u Zagrebačkoj banci, sve je to proces učenja. Naravno, ja bih preporučila njemačke referencije svakom sudcu koji poželi podnijeti zahtjev za prethodnu odluku. Kad mi dođe referencija iz Njemačke, to je stvarno užitak čitati jer nacionalni sud već prezentira sudsku praksu našeg Suda i stvarno se fokusira na bitno. Da ne uzimamo samo Njemačku za primjer; referencije iz Irske iznimno su dobro napisane, ali sve je to proces učenja, tako da se nemojte čuditi da katkad i iz Francuske dođe referencija koja je nevjerojatno loše napisana, gdje je prisutno osnovno nepoznavanje prava Europske unije, zatim talijanske referencije...

Mislim da smo na dobrom putu. Općenito se na početku nacionalni sudci suzdržavaju slati prethodna pitanja. Mislim da barem prema brojčanim statistikama to kod nas nije slučaj, da naši sudci nisu previše sramežljivi i mislim da je to odlično.

Čak i ako nakon prvih tjedan dana odbacimo referenciju jer nije dobro napisana, to je isto proces učenja za naše sudce. Moj je stav da nismo ni po čemu lošiji i nema ničeg problematičnog s hrvatskim slučajevima iz moje perspektive, ali, kažem, Marko vjerojatno puno bolje zna koji su slučajevi i kako se kreću.

Što se tiče uloge nezavisnog odvjetnika, i to je sjajno pitanje jer često moram objašnjavati kad govorim ljudima gdje ja radim i za koga, tko je nezavisni odvjetnik i što je to. Uloga nezavisnog odvjetnika zapravo proizlazi iz zabrane izdvojenih mišljenja na našem Sudu. Dakle, na američkom Vrhovnom sudu uvijek imamo presudu i onda imamo *dissenting opinion* i *concurring opinion*, znači izdvojena mišljenja sudaca koji onda mogu dodatno reći što misle, što je kritika u znanstvenoj sferi, kako bi se pravo zapravo trebalo razviti, koji su argumenti politički, zašto bi nešto trebalo odlučiti. Međutim, budući da ovdje svaki sudac dolazi iz svake države članice, moglo bi se dogoditi, kada bi postojala odvojena mišljenja, da se stvori dojam da sudci nisu nepristrani i zbog toga su od početka djelovanja našeg Suda sve presude uvijek jednoglasno donesene i Sud uvijek govori jednoglasno, presuda ima samo jedan glas. I upravo zbog tog nedostatka mislim da je glavna uloga nezavisnog odvjetnika...

Prvo, naravno, mi pomažemo Sudu. Našem Sudu, sudcu izvjestitelju i vijeću koje odlučuje o predmetu jednostavno je od koristi da nezavisni odvjetnik slobodnije, slobodnijim govorom, slobodnijim argumentima može dublje istražiti određenu temu. Mislim da je uloga nezavisnog odvjetnika u tom smislu pojasniti Sudu, dakle vrlo se često događa da *référéndaire* sudca izvjestitelja... znači slučaj dođe meni, mišljenje iziđe ili je u procesu pisanja i mi i dalje raspravljamo o sudskoj praksi koju sam ja našla, koju su oni našli, o tome kako to interpretirati, što... Dakle, mislim da nezavisni odvjetnik dodaje jedan sloj razmišljanja o slučaju i, naravno, što se tiče javnosti, mislim da ima bitnu ulogu u tome da malo pojasni slučaj u jednoj široj dimenziji, iz perspektive koju Sud možda politički ne smije zauzeti i uopće se ne smije referirati na nju. Katkad je znanstvenoj zajednici itekako od koristi da nezavisni odvjetnik sažme sudsku praksu, kritizira je, predloži nova rješenja, tako da iako Sud ne prati neko mišljenje nezavisnog odvjetnika, nakon nekoliko godina vidimo da Sud ide u tom smjeru.

Moj je najdraži primjer mišljenje nezavisne odvjetnice Sharpston u predmetu *Ruiz Zambrano* – to je predmet državljanstva Europske unije, gdje je ona predložila ludu stvar. Naravno da je Sud nije pratio u tom slučaju, ali s vremenom vidimo da Sud sve više i više širi primjenu državljanstva Europske unije i možda bismo za desetak godina mogli reći: *sada vidimo da je prihvaćeno mišljenje nezavisne odvjetnice Sharpston iz Ruiz Zambrana*. Tako da ja mislim da nezavisni odvjetnik ima jednu dosta važnu ulogu. Hvala puno!

M. Bratković: Znači, mi znamo tko su sudci, znamo tko su nezavisni odvjetnici, međutim, bilo je spomenuto jako puno službi: čitatelji sudskih odluka, pa već i ova preliminarna, recimo, analiza – tko su zapravo ti ljudi koji to rade jer rade prilično odgovoran zadatak koji je vjerojatno podvrgnut i određenoj kontroli. Na koji način to funkcionira?

A. Bobić: Da, to je veliki dio Suda o kojem se jako malo zna. Dakle, zaposlenici službi Suda – prevoditelji, pravnici u Upravi za istraživanje, oni su svi službenici Europske unije, što znači da su morali proći EPSO natječaj. Ne znam koliko je to općepoznato, EPSO natječaj je velik, strašan test na koji se prijavljuje puno, puno ljudi, a malo ga prođe. Dakle, dosta je rigorozan test. Naravno, razlikuje se za svaku službu, za pravnike lingviste, za istraživanje itd. Međutim, službenici u tim službama nemaju nikakve veze s kabinetima sudaca i nezavisnih odvjetnika. Mi nemamo apsolutno nikakav utjecaj na to tko ondje radi, pogotovo jer toliko ovisimo o njima. To je velika služba. Postoji opći natječaj za zapošljavanje u tim službama, to su sve, naravno, pravnici koji zadovoljavaju uvjete EPSO natječaja, a Tajništvo Suda odgovorno je za upravljanje svim službama Suda. Dakle, taj administrativni dio upravljanja službama izvršava tajnik Suda, odnosno Tajništvo Suda. I nacionalni sudovi koji upute zahtjeve za prethodnu odluku svoju komunikaciju također obavljaju preko Tajništva Suda. Tajništvo Suda isto je velika vojska ljudi.

M. Bratković: Imam još pitanja pa ću biti slobodan zlorabiti malo svoju ulogu moderatora. Dakle, neslaganje između mišljenja vijeća koje sudi i nezavisnog odvjetnika – na koji način onda nezavisni

odvjetnik ima pravo obraniti svoje argumente? Kako to ide i zašto, recimo, u nekim slučajevima Sud smatra da bi trebalo ići svojim putem, a ne slijediti ono što je zacrtao nezavisni odvjetnik? Odnosno još češće mislim da Sud slijedi glavninu argumentacije, a onda u nekim rečenicama ublaži ili reterira, možda smatra prerevolucionarnim.

A. Bobić:

Da, odlično pitanje. Kad bih bar znala odgovor. To je jedan dio posla u kabinetu nezavisnog odvjetnika koji je možda malo frustrirajući jer jednom kada naše mišljenje iziđe, mi zapravo nemamo više nikakav utjecaj na odlučivanje Suda.

Spomenula sam *délibérés*, koji čine posljednje vijećanje Suda, i tu se, naravno, događa glavnina odluke: hoće li se pratiti mišljenje, kako, hoće li se uopće citirati mišljenje nezavisnog odvjetnika. Naša je posljednja riječ mišljenje. Nakon mišljenja nemamo gotovo nikakav utjecaj. Spomenula sam maloprije, i to je donekle stvarno zanemariv i neformalan utjecaj, taj da je *référéndaire* sudca izvjestitelja i dalje osoba koja radi ovdje i hoda po hodnicima zajedno sa mnom, pa se često zna dogoditi da i dalje raspravljamo o pojedinim točkama mišljenja. Obično nakon što mišljenje iziđe, *référéndaire* sudca izvjestitelja i ja nađemo se na kavi ili imamo sastanak da razjasnimo pojedinosti ili objasnimo što smo mislili, kako bi to bilo itd., ali na to hoće li mišljenje biti praćeno, nemamo apsolutno nikakav utjecaj. I to je možda, da, jedan mali frustrirajući dio ovog posla.

M. Bratković:

A što se tiče hrvatskih predmeta i nemogućnosti da sudjeluju sudci imenovani iz Hrvatske, znači li to da ne sudjeluju ni u raspravi, odnosno mogućnosti da stave notu?

A. Bobić:

Ne, samo ne mogu biti sudac izvjestitelj i nezavisni odvjetnik. Mogu sjediti u vijeću i mogu slati note, apsolutno.

M. Bratković:

Mislim, mogao bih ja još, ali zaista ne bih htio zlorabiti Aninu strpljivost.

A. Bobić:

Slobodno pitajte što god vas još zanima, a osim toga, bit će

mi jako drago odgovoriti ako netko želi poslati mail, LinkedIn, neka dodatna pitanja... Znam da mi se, nakon što je Udruga „Pravnik“ objavila ovu tribinu, javilo nekoliko ljudi s pitanjima o Sudu, tako da slobodno, i poslije ovoga rado ću odgovoriti na bilo kakvo pitanje.

Adrijana Lisičin: Mogu li ja postaviti pitanje? Zanima me situacija nakon što je donesena i objavljena odluka Suda, kakav je daljnji postupak? Kako bi sud koji je uputio zahtjev za prethodnu odluku trebao postupati prema njoj s obzirom na izraženo mišljenje, uputu koja je dana u vezi s postupanjem suda?

A. Bobić: Znači, i prema Osnivačkim ugovorima i prema ustaljenoj sudskoj praksi, odgovor je našeg Suda obvezujući za nacionalni sud koji je postavio pitanje. E sad, naravno, kao što sam spomenula, to se ne događa uvijek. Iz perspektive našeg Suda mogu reći da je analogno situaciji nezavisnog odvjetnika koji nakon što svoje mišljenje pošalje u svijet više ne zna što će se dogoditi s njime, isto tako naš Sud, kada svoju presudu pošalje u svijet, više ne zna što će se dogoditi s tom presudom na nacionalnom sudu. Naravno, pravo Europske unije zahtijeva da nacionalni sud poštuje odluku našeg Suda i da odluči na temelju interpretacije o kojoj je naš Sud odlučio i toga kako je odgovorio na pitanja. To je, dakle, pravno obvezujuća odluka za sud koji je poslao pitanje, a isto tako i za sve druge sudove u Europskoj uniji kada se isto ili slično pitanje pojavi na njihovu sudu. Dakle, općenito je pravilo da su naše odluke obvezujuće i, naravno, načelo nadređenosti europskog prava zahtijeva da se naše odluke primjenjuju i da su obvezujuće.

Ono što sam spomenula što se tiče sukoba, naravno, mogla bih sada još dva sata o tome govoriti jer je moj doktorat bio o tome – katkad se događa, u iznimnim slučajevima, da ustavni sudovi država članica ili vrhovni sudovi država članica zbog prekoračenja nadležnosti Europske unije... dakle, katkad ustavni sudovi kontroliraju je li Europska unija prekoračila svoju nadležnost ili se zbog nekih svojih ustavnih preferencija izričito ne slažu s odlukom našeg Suda. Međutim, kao što sam rekla, o tome postoji cijela teorija i ti se sukobi više-manje s vremenom rješavaju. Obično se uvijek nađe neko rješenje.

Posljednji je primjer koji vam mogu dati, naravno, njemački Ustavni sud prije dvije godine, kada je odbio primijeniti presudu našeg Suda o ovlastima Europske središnje banke. Međutim, nakon tri mjeseca Europska središnja banka odlučila je postupati po željama njemačkog Ustavnog suda, tako da svako pravilo ima iznimku. Sukobi se događaju i mi ne možemo znati kako prvostupanjski i drugostupanjski sudovi primjenjuju naše odluke, ali pokušavamo. Pokušavamo uvijek dobiti odgovor o konačnoj presudi, a kad je riječ o višim sudovima, ustavnim i vrhovnim sudovima, itekako pratimo i uvijek dobivamo obavijesti o presudama vrhovnih i ustavnih sudova država članica. Nadam se da sam donekle odgovorila.

Davor Petrić:

Moje će pitanje biti dosta praktično i, pretpostavljam, jednostavno. Čini mi se da je nedavno objavljeno u nekim vijestima ili na društvenim mrežama da će Sud ili da je već Sud uveo praksu snimanja određenih usmenih rasprava. Zanima me je li se to počelo provoditi. Događa li se to u stvarnom vremenu ili su to neki naknadni videozapisi s usmenih rasprava? O kojim je predmetima riječ? I ako nam možeš reći svoje mišljenje o tome kako bi se to moglo reflektirati na ulogu Suda, primarno sudaca koji sudjeluju u tim predmetima koji su sad dostupni javnosti, stranaka u postupku, akademske zajednice i općenito zainteresirane javnosti.

A. Bobić:

Super pitanje. Posve velika novost na našem Sudu, mislim da se možda mjesec dana velika vijeća prikazuju *online*, s jednim satom razmaka. Trenutačno je to faza testiranja snimanja velikih vijeća, tako da za sve vas koje zanima Europska superliga, negdje poslije ljeta bit će veliko ročište. Što generalno mislim o javnim prijenosima? Osobno mislim da bi sve trebalo biti javno prikazivano. Zašto? Naravno, ako imate tu sreću ili nesreću da ste u Luksemburgu, uvijek možete doći na Sud na bilo koje ročište. Sva su ročišta javna i trebala bi biti javna. Pogotovo Sud Europske unije koji je sud 500 milijuna građana u 27 država... Naravno da nemaju svi mogućnost doći u Luksemburg i sjediti ovdje u sudnici. Mislim da apsolutno sve treba biti javno.

D. Petrić:

Da, hvala.

M. Bratković: Čak je i u tim slučajevima katkad ograničen broj mjesta i za velike predmete bude teško doći do prigode da se ondje prisustvuje.

A. Bobić: Mislim da državljani Europske unije ne znaju puno o Sudu, samo čitaju u vijestima da je tamo neki sud odlučio da odjednom *Uber* može ovo ili ne može itd. Mislim da stvarno iz perspektive legitimnosti Suda, javnosti naših presuda i mišljenja, to je jedan, po mom mišljenju, izniman napredak. Sad smo u pokusnoj fazi, ali nadam se da će postati i redovita. Zasad je sat razmaka, malo su oprezni i žele vidjeti kako to ide. Mislim da će kad to stvarno krene biti doista uživo. Mislim da bi to bilo odlično. Jedini je problem kako osigurati simultano prevođenje na sve jezike jer se obično simultano prevodi na jezik postupka – na francuski i na jezike država članica koje interveniraju. To je jedan od problema, ali s druge strane, ako pratimo moju logiku o tome da možete pristupiti sudnici, i u sudnici su isto dostupni samo ti jezici, tako da donekle možda to i nije najveći problem.

M. Bratković: Hvala, Ana. Dat ćemo ti prigodu za završnu riječ i time ćemo okončati večerašnju tribinu.

A. Bobić: Stvarno hvala puno na pozivu. Bilo mi je silno drago razgovarati s vama. Hvala vam na pitanjima. Nadam se da će oni među vama koji su sudci slati zahtjev za prethodnu odluku. Nadam se da će oni među vama koji su odvjetnici zastupati stranke na našem Sudu ili barem čitati naše presude ili mišljenja nezavisnih odvjetnika. Kao što sam rekla, za bilo kakva dodatna pitanja i sve što vas zanima, slobodno se javite, bit će mi jako drago i nadam se da će biti prigode da se vidimo ili u Luksemburgu ili u Zagrebu.

M. Bratković:

Nadam se da će biti prigode da Ana ponovno bude gošća uživo na Tribinama. Nadamo se da ćemo Tribine uskoro ponovno vratiti u formu u kojoj možemo nekako slobodnije razgovarati uživo i poslije se i podružiti. U svakom slučaju, hvala, Ana na sudjelovanju, hvala svima vama što ste se pridružili i vidimo se na nekoj novoj tribini sljedećega mjeseca. Svako dobro i doviđenja!

DRŽAVNA PODUZEĆA: UPRAVLJANJE, ODGOVORNOST, 3P I DRUGA OTVORENA PITANJA

uvodničar:

*prof. dr. sc. **Siniša Petrović***

Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

255. tribina

Zagreb, 5. srpnja 2022.

DRŽAVNA PODUZEĆA: UPRAVLJANJE, ODGOVORNOST, 3P I DRUGA OTVORENA PITANJA

Marko Bratković: Dobra večer! Dobro došli na 255. tribinu Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Kluba pravnika grada Zagreba. Ova tribina posebna je zato što smo se vratili uživo nakon što su tribine dvije godine išle isključivo u *online* formatu. Radostan sam zbog toga, a nadam se da će nam se i publika vratiti.

Večeras imamo temu kojom se nismo, barem otkad sam ja preuzeo Tribine, bavili, a to su državna poduzeća, što je zapravo pojam koji nemamo jasno definiran, koji nije samo na pojmovnoj razini problematičan nego otvara i brojna druga pitanja. 3P su jedna od tih otvorenih pitanja, a naš uvodničar prof. dr. sc. Siniša Petrović s Katedre za trgovačko pravo i pravo društava našega Fakulteta iznijet će neka svoja razmišljanja o tome što su državna poduzeća i koja to otvorena pitanja u vezi s njima imamo.

Sve što kažete u raspravi kasnije, moći ćete autorizirati i bit će objavljeno u Godišnjaku za 2022. godinu.

Sada prepuštam riječ prof. Petroviću. Profesore, izvolite!

Siniša Petrović: Hvala, Marko! Iako nisam prvi put na tribini, mislim da prvi put imate rebus u naslovu, 3P, je li tako? A 3P u naslovu bila je, moram priznati, moja ideja. Bilo je čak i samo državna poduzeća i 3P. Nekoliko je ljudi pitalo što to uopće znači, a ja sam rekao da će doznati ako dođu, bez toga neće. A još neću ni vama otkriti što je 3P.

Prvo ćemo razjasniti neke možda terminološke dvojbe, kako ću se ja koristiti tim pojmom i kako se inače upotrebljava pojam „državna poduzeća“?

Pojam „3P“ znači profesionalizacija, depolitizacija i privatizacija. Godine 2015. taj smo pojam skovali kolega Velimir Šonje i ja u smislu ideje kakvo je stanje, koji bi trebao biti smjer i koji će biti smjer što se tiče funkcioniranja, upravljanja, odgovornosti i drugih otvorenih pitanja u vezi s javnim poduzećima.

Moja je namjera zapravo komparativno, na temelju hrvatske prakse i na temelju promjene hrvatske prakse i promjene propisa, obuhvatiti pitanja odgovornosti, upravljanja i druga otvorena pitanja.

Ne znam koliko je uobičajeno, ali možete me u svakom trenutku prekinuti. Meni to doista ne smeta, dapače, bilo bi mi poticajnije.

Odmah na početku reći ću nešto što će mnoge od vas koji me poznaju i osobno i profesionalno možda iznenaditi, a to je da je moje mišljenje što se tiče pravnog okvira i prakse funkcioniranja državnih poduzeća da stanje uopće nije tako loše kao što je opći dojam. I uopće nije tako loše kao što je prikazivano.

Druga stvar za koju mislim da je treba istaknuti kao protutežu onom što sam rekao prije jest da mi se uvijek čini da samo malo još treba da bi to doista funkcioniralo onako kako treba. Odmah da ublažim – ali to sam isto tako rekao i 2015. kad smo kolega Šonje i ja osmislili kovanicu 3P. U tom smislu, dakle, nismo napravili bitan pomak. Čini mi se da smo u jednom dijelu čak i reterirali.

Država, što je svakomu poznato, može djelovati i *iure imperii* i *iure gestionis*. Povod za ovu temu bilo je moje bavljenje nekim odlukama Ustavnog suda u kojima Ustavni sud *a limine* odbacuje, ne želi raspravljati, namjerno laiciziram, uopće o ustavnim tužbama državnih poduzeća, poistovjećujući ih potpuno s državom.

Naime, sama ta okolnost da je riječ o državnom poduzeću, dakle poduzeću u kojemu država ima kontrolu, a još ću se vratiti na to što bi to zapravo trebalo značiti, da je, kako se navodi, u vlasništvu države, odnosno jedinica lokalne ili područne uprave,

odnosno samouprave – to ta poduzeća ne kvalificira da mogu biti podnositelji ustavne tužbe jer, citiram, postoji automatski funkcionalna organizacijska i financijska povezanost između države i tih poduzeća. To apsolutno može biti tako, ali to uopće i ne mora biti tako. Ono do čega dovodi takav, apriorni stav koji uopće ne dopušta mogućnost da postoji istinska, na svaki način, samostalnost poduzeća koja su u vlasništvu države, potiče me na nekoliko pitanja.

Ja sam potpuno svjestan pitanja i ograničenosti pravnih osoba da budu ovlaštenici za podnošenje ustavnih tužbi, određenih ljudskih prava i tako dalje. Isto tako, potpuno sam svjestan da doista u praksi može biti, i vrlo često jest – poistovjećivanje. Svjestan sam i da postoji praksa Europskog suda koji je, međutim, utvrdio kriterije kada postoji to poistovjećivanje i kada ne postoji poistovjećivanje, dakle jednakost između države i državnih poduzeća. No, ne elaborirajući svaki od tih elemenata, htio bih upozoriti na nekoliko dijelom notornih pravnih načela, dijelom, zapravo, nekakvih možda ustavnih odredaba koje onda mogu dovesti u pitanje takav stav.

Kao prvo, Ustav određuje da su svi poduzetnici pred zakonom jednaki i slijedom toga, ako ih ne izjednačujemo, nego na određeni način diskriminiramo, koji je onda smisao te, prije svega, ustavne odredbe?

Drugo, što znači da je riječ o državnom poduzeću? Znači li to da država ima sve udjele, 100 %? Što se događa ako ima 51 %? Što se događa, na konkretnom primjeru, ako ima, 44 % – trenutačno u INA-i, ali određene ključne strateške odluke ne mogu se donijeti bez države? Što se događa ako je riječ o inozemnom državnom poduzeću, na primjer iz Finske, za koje, kao što vam je možda poznato, a i ja ću elaborirati zašto, apsolutno postoji odvojenost poduzeća od države? Znači li da ni ono nema pravo na pristup ako mu je povrijeđeno nekakvo pravo? Što se događa s različitim kvazitrговаčkim društvima ili kvazidržavnim poduzećima koja uopće nisu nominalno trgovačka društva, nego su osobe *sui generis* privatnog prava, ne javnog prava, na što ću se također vratiti? Što se događa s trgovačkim društvima, ovisno o tome, vrlo konkretno, je li riječ o dioničkom društvu s jedne strane ili društvu s ograničenom odgovornošću s druge strane, pa da su glasovi tako podijeljeni da se ni uz manjinski udio nijedna odluka ne može donijeti?

Hoćemo li i tada poistovjećivati državu s takvim ili baš zbog toga nećemo? Što se događa ako je raspršenost dionica vrlo velika, što je slučaj i u našoj praksi? Postoji pet državnih poduzeća od posebnog državnog interesa čijim se dionicama trguje na uređenom tržištu. Što se događa ako postoje dionice bez prava glasa i tako dalje i tako dalje?

Dakle, povod svemu bilo je, ispričavam se ustavnim sudcima, potpuno *shortsighted* gledanje državnog poduzeća da je automatski time što je država jedini vlasnik, jedini član, riječ o državi. A to je u krajnjem slučaju, zato sam rekao o nekim pravnim načelima, potpuno protivno onom jednom, ne pravnom načelu, nego ja često volim reći, zapravo civilizacijskom dostignuću odvajanja funkcije države kao javne vlasti od države kao poduzetnika.

A da država može biti itekako dobar, između ostalog, i poduzetnik, ako je gledamo kao člana trgovačkog društva, imamo evidencija, dokaza iz, ako napustimo Hrvatsku, komparativne prakse. U Norveškoj i Švedskoj praktički nemate infrastrukturnog poduzeća koje nije državno. S druge stran, postoje Island i Danska, gdje su vrlo malo zastupljena, a Finska je negdje u sredini. Ja ću se često vraćati na Finsku jer mi se sviđa finski model, po čijem je uzoru i nastao sadašnji model upravljanja u Hrvatskoj. On se djelomično promijenio, ali je zapravo uspostavljen 2013. donošenjem Zakona o upravljanju državnim poduzećima, koji je poslije mijenjan i 2018., djelomično, po mom mišljenju, poboljšan, a djelomično je išao korak unatrag.

No isto tako, ako gledate usporedbu u različitim sektorima po OECD-ovoj klasifikaciji državnih poduzeća, postoje države za koje ne biste očekivali da imaju toliki broj državnih poduzeća kao što ih imaju. Primjer je Francuska, koja je vrlo blizu, recimo, Hrvatske po broju. Ne samo po broju, nego – govorim po postotku, u smislu broja u odnosu na ukupan broj – po broju zaposlenih, po prihodima, po udjelu u BDP-u i tako dalje. I s druge strane, imate one za koje biste očekivali da nije tako, a to su na primjer azijske države Japan i Koreja, koje se nalaze na potpuno drugom kraju gdje je jako mala prisutnost države, ali je utjecaj države unatoč tome, efektivno, puno veći. Efektivno puno veći zato što im se postavljaju takve smjernice djelovanja. Dakle, iako država nije vlasnik, poduzeće ne može

djelovati drukčije nego što odredi, laiciziram, politika. Znači li to da će oni imati mogućnost podnošenja ustavne tužbe, a ovdje gdje, efektivno, ne mora postojati ta veza, funkcionalna i organizacijska povezanost, nećemo dopustiti „samo“ zbog postojanja tog vlasništva, odnosno vlasničkog odnosa?

Dakle, 3P znači profesionalizacija, depolitizacija i privatizacija. Teza je da privatizacija sama po sebi, prvo, nije panaceja i, drugo, da privatizacija sama po sebi ne mora značiti ništa u smislu funkcioniranja, što ponovno pokazuje komparativna praksa.

90-ih godina prošloga stoljeća, kada je zbog liberalizacije određenih djelatnosti u državama članicama tadašnje Europske unije nastupio golem val privatizacije, osobito u području energetike, svih infrastrukturnih djelatnosti, pošta itd., i kada su sve države kao način za liberalizaciju tržišta ocijenile da je njima optimalno da se dotadašnja državna poduzeća i dotadašnja monopolna poduzeća, koja su i nakon toga, unatoč tome, ostala monopolna, privatiziraju zadržavanjem zlatnih dionica, odnosno određenih prava veta u tim trgovačkim društvima i nakon privatizacije, što je Europski sud otklonio i rekao *ne može* zbog toga što zlatna dionica, iako dopuštena u privatnim poduzećima, nije dopuštena u državnim jer država, jednom kad se odluči lišiti toga, ne može zadržati neka posebna prava koja ne odgovaraju njezinu vlasništvu. Ako se privatni članovi trgovačkog društva dogovore u vezi s tim, to nije pitanje europskog prava jer ulazimo u sferu privatnoga, ali kada država djelujući u tom smislu *iure gestionis* zadržava ta nekakva prava i *via facti*, iako djeluje i treba djelovati kao poduzetnik, ponaša se kao javna vlast, to ne može. Privatizacija nije, ponavljam, uvijek najbolje sredstvo ni jedino sredstvo, a ni jamstvo uspješna funkcioniranja, ali je isto tako činjenica da se po broju poduzeća koja jesu u državnom vlasništvu u Hrvatskoj, Hrvatska nalazi na onom kraju gdje je to izrazito izraženo. Na pitanje upravljanja, ako mi dopustite, vratit ću se poslije.

Kad govorimo o depolitizaciji, ona ne znači, po mom mišljenju, izbacivanje političkih i strateških odrednica funkcioniranja. Zašto? Jer ako državu nastojimo izjednačiti s bilo kojim drugim vlasnikom, ne možemo ni tom vlasniku oduzeti pravo da određuje smjernice strateškog funkcioniranja onoga što je u njegovu vlasništvu. Ako je to tako, onda doista

ima rezona da, osobito za ona poduzeća koja se smatraju od posebnog interesa, i na to ću se vratiti, postoji mogućnost utjecaja na njihovo djelovanje, ali depolitizacija znači izbacivanje dnevne politike iz odlučivanja. Ona znači izbacivanje neposrednog političkog utjecaja na svakodnevno funkcioniranje, ali isto tako i još nešto što u Hrvatskoj, nažalost, nije zaživjelo, a to je da se promjenom vlasti automatski mijenjaju i svi članovi nadzornog odbora i uprave. Ako se ne mijenjaju, to je vrlo neuobičajeno. Logično je da vlasnik, kao i bilo koji privatni vlasnik, pa tako i država, želi dati mandat za upravljanje onomu komu vjeruje. Međutim, stvarno je, u krajnjem slučaju, neracionalno vjerovati nekomu isključivo i samo zbog ideologije, a ne zbog stvarnih kvaliteta i stvarnih rezultata.

I kako ja često na predavanjima znam biti osoban, dopustit ću si da i ovog puta budem osoban, pa vam reći da i iz svog iskustva, bivajući u cijeloj svojoj povijesti u dva državna poduzeća u nadzornim odborima, u INA-i i Croatia Airlinesu, i u jednom i u drugom smjeru dogodilo mi se isto. Došao sam kao nekakav eksponent politike, iako apsolutno nemam nikakve veze s dnevnom politikom, osim što sam u tom trenutku imao, ne znam što bih rekao, blagodat ili prokletstvo da sam studirao s tadašnjim predsjednikom Vlade, ali s druge strane, kada se to promijenilo, nije mi zasmetalo osobno, nego mi je zasmetalo kako netko tko me naslijedio nije upitao osnovno: *daj reci kako je to funkcioniralo, koje je tvoje iskustvo* i tako dalje. Posebno zbog toga što su, recimo, u Croatia Airlinesu napravljene enormne stvari u smislu rješavanja i vlasničkih odnosa i državnih potpora itd. To je onaj dio zbog kojeg mislim da je depolitizacija, odnosno politizacija, loša.

I sada anegdota. Tamo negdje 2012./2013. u jednom posjetu Finskoj nastao je ovaj manje-više model upravljanja i sad ja, ushićen kako to stvarno fenomenalno funkcionira, kako je upravljanje... A tada su imali poseban odjel koji je bio izvan bilo kojeg ministarstva, nije bio ni pri Vladi, a u međuvremenu su ga premjestili odmah u Ured, neposredno u Ured premijera i na temelju toga nastao je Središnji državni ured za upravljanje državnom imovinom (DUDI), i apsolutno, kažem, oduševljen time kako to funkcionira, kakav je pravni okvir, kakvi su poslovni rezultati, gdje su sve prisutni i tako dalje, pitam ja: *jeste li ikad imali situaciju da ste imali zapravo politički sukob*

zbog nekog upravljanja misleći da će odgovor biti *apsolutno ne*, zgražanje uopće kako takvo što pitam. Kaže *da, vrlo često. Vrlo često*. I kako to onda rješavate? Prvo, ne rješava se preko medija, rješava se stručno, formiraju se stručni timovi koji nastoje utvrditi ima li popuštanja nekoj stranci ili čemu, u smislu osoba, da, u smislu osoba, ne zbog toga što je netko član neke stranke, nego zbog toga što mu ona više vjeruje, ali se na neki način rješava i to, što je jako važno, jasno, prema određenim kriterijima pa se transparentno objavljuje, ali transparentno se ne vode pregovori jer pregovori koje vodite u javnosti nikad, uostalom, nisu uspješni.

Upravljanje. U Hrvatskoj sada postoje dva modela upravljanja. Jedan je model za poduzeća od posebnog interesa za Republiku Hrvatsku, a uz to, u skladu s obvezom i Zakonom o sprječavanju sukoba interesa, svaka jedinica lokalne samouprave mora objaviti popis svojih poduzeća koja su za nju od posebnog državnog interesa. Ali kad govorim o ovom modelu upravljanja, ja ću se, naravno, zadržati samo na državnoj razini jer je ona uređena nacionalnim propisima, dakle zakonima, ponajprije Zakonom o upravljanju državnom imovinom.

Dakle, jedan je model koji funkcionira za poduzeća od posebnog državnog interesa, a drugi je model upravljanja koji egzistira za sva ona poduzeća koja nisu od posebnog državnog interesa, a ta koja nisu od posebnog interesa za Republiku Hrvatsku, možemo podijeliti u dvije skupine. Te su dvije skupine ona poduzeća u kojima država ima većinski udio, više od 50 %, i ona u kojima ima manje od 50 %, pri čemu naglašavam da manje od 50 % ne mora uvijek značiti da nema kontrolu. Ja nisam išao proučavati svako, ali moguće je, kažem, zbog različitih ugovora u vezanju glasova, *shareholders agreementa* i tako dalje, da u nekima od njih ima kontrolu. Više od 50 % udjela ima u 16, a manjinski udio ima u 214, prema podacima od danas. Riječ je o podacima Centra za restrukturiranje i prodaju (CERP). Ona funkcioniraju kao i sva druga trgovačka društva u privatnom vlasništvu u vezi s time tko je ovlašten imenovati nadzorni odbor, tko imenuje i predlaže članove uprave, kako se odlučuje na skupštinama i tako dalje. Dakle, po svemu tome funkcioniraju kao i privatna poduzeća, uz jednu razliku, a to je da su uvjeti za članove uprave i nadzornih odbora određeni posebnom uredbom Vlade, koji su isti oni uvjeti koji vrijede i za

poduzeća od posebnog državnog interesa.

Tako je uređeno propisom, međutim, ja sam ušao u neke odluke Upravnog vijeća CERP-a i u njima vidim sljedeće; kako Upravno vijeće CERP-a kao ono koje obavlja funkciju vlasnika, dakle, u odnosu na one dionice gdje država ima udio, vlasnik, član skupštine, predlaže nadzornom odboru, u zagradi čitaj: daje nalog nadzornom odboru koga da imenuje u upravu. Iako postoji drukčiji model upravljanja, on je isti onaj koji funkcionira u poduzećima od posebnog državnog interesa. Evo, to vam je jedna slika gdje, ja kažem, tako bi dobro moglo funkcionirati, a nedostaje malo, malo ili puno. Malo u tom smislu da treba samo početi primjenjivati ono što je određeno, a puno jer očito treba puno više od toga da nešto bude propisom određeno i na odgovarajući način primijenjeno.

Za neka od 36 poduzeća od posebnog državnog interesa postaviti ću retoričko pitanje zašto se nalaze ondje. Ali kod njih je ono što je bitno određeno Zakonom za upravljanje državnom imovinom, a to je sljedeće: da vlasničku funkciju u njima obavlja dvojako – Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i državne imovine (a kakve veze ima upravljanje državnom imovinom s prostornim uređenjem, kakve veze ima državna imovina s graditeljstvom), valjda se nije pronašlo drugu osobu pa je bilo najjednostavnije spojiti dva potpuno različita resora, dakle – ono i resorno ministarstvo prema djelatnosti konkretnoga trgovačkog društva.

Resorno ministarstvo obavlja vlasničku funkciju u skupštini i to je, po mom mišljenju, katastrofalno rješenje, koje nije novo. Ono postoji još iz onog zakona iz 2013. godine. Zašto je to rješenje loše? Na vrlo konkretnom primjeru: Croatia Airlines u nadležnosti je Ministarstva prometa. Ministarstvo obavlja funkciju vlasnika. Što vlasnik želi učiniti sa svojim poduzećem? Da bude bolje, uspješnije, profitabilnije itd. Što želi učiniti sa svojim konkurentima? Uništiti ih, da oni nestanu, to je ono što je vlasniku imanentno. A što Ministarstvo mora raditi? Potpuno suprotno – svima pružiti jednake uvjete na tržištu. I zapravo se resorna ministarstva nalaze u jednoj shizofrenoj situaciji. S jedne strane, moram, kad djelujem *iure gestionis*, prema svima biti jednak, i što onda? Onda ću se okrenuti za 180 stupnjeva, e sad ću biti vlasnik, sad ću ići uništavati. Apsolutno suludo rješenje, i to je ono zašto je i formiran izvorno DUDI, i zašto

u svim državama, koje po mom mišljenju imaju dobar način funkcioniranja, prije svega, u spomenutim Finskoj i Švedskoj, postoji poseban ili resor, ili ministarstvo, ili poseban udio direktno pod premijerom, ili u nekim državama ministarstvo za financije. Ministarstvo financija nije toliko resorno zainteresirano, ono je zainteresirano samo u financijskom smislu, tako da to ima smisla, ali te ideje o potpunom izdvajanju nikada nisu uspjele zaživjeti.

Što se tiče imenovanja članova uprave, Vlada na prijedlog resornog ministarstva predlaže, ponovno stavljam u zagradu – daje mandat, obvezuje nadzorni odbor da imenuje određene članove uprave. Dakle, apsolutno protivno svakom prirodnom, notornom i, u krajnjem slučaju, propisanom obliku korporativnog upravljanja u trgovačkim društvima. Govorim, naravno, o dioničcima, kod ovih je možda nešto drukčije, makar u osnovi ne bi trebalo biti.

I sad samo popis: ACI. O.k., ACI u smislu obavljanja određenih javnopravnih funkcija infrastrukture, ali ACI je vlasnik 22 marine. Zašto je to od posebnog državnog interesa? Što znači, država se posebno brine za koga? Za samo te 22 marine? Država sama, koja si je nametnula ustavnu odredbu svih jednakih prema zakonu, sama stavlja svoje poduzeće u poseban položaj. Drugo, Croatia Airlines. U redu, razumijem, bitno je, ali ne bismo bili ni prva ni posljednja država koja nema nacionalnog prijevoznika jer je, u krajnjem slučaju, propao. Neka tržište odredi. I onda imate i Hrvatsku banku za obnovu i razvitak. Nikad nisam to vidio – pravna osoba na granici između javnog i privatnog prava nije d. o. o., ali funkcionira kao d. o. o. Ne znam jeste li znali, Jadrolinija uopće nije trgovačko društvo, nego je ona poduzeće u posebnom statusu koje funkcionira kao društvo s ograničenom odgovornošću, citiram zakon, časna riječ. Zatim Hrvatska poštanska banka. Zašto? U čemu je njezina posebnost u odnosu na druge banke, osim oko toga tko je u ovom slučaju vlasnik, a to ne bi smjelo biti tako. U istom rangu nalaze se i Hrvatske vode, koje naravno da su od posebnog interesa, uopće nije sporno, Hrvatske šume. Ali kakve veze imaju Hrvatske šume i Hrvatske vode s, konkretno, ACI-jem? Nikakve.

Dalje, što se tiče upravljanja, 2009. donesena je populistička odluka o ograničenju plaća i članova uprave i članova nadzornog

odbora. Predsjednik nadzornog odbora i dan-danas u svim državnim poduzećima ima 2000 kuna. Ne govorim sad je li to puno ili malo, nego je nerazmjerno onomu koliko imaju u privatnim poduzećima istog ranga i iste veličine. Zašto o ograničenju u plaćama? Pa kako ćete privući odgovarajuće ljude? Platite ih dobro. Zatim, zašto mora isključivo po natječaju? Mislite li da će se neki, ne znam, njemački menadžer s iskustvom javiti na javni natječaj da bude član uprave, izmišljam, HEP proizvodnje? Pa neće. Zašto se ne napravi određena, za što je dugo vremena bilo zalaganja, baza podataka i informacija o svim potencijalnim dobrim članovima uprave i nadzornog odbora?

Da sad ne shvatite krivo da se zalažem za veće plaće i isključivo bez natječaja, potpuno suprotno, ja se samo zalažem za to da ih se treba što više izjednačiti s privatnim poduzećima i da sve to mora biti transparentno. Dakle, da se zna i koliki su to iznosi i kako je imenovano i tako dalje. A ovako imate privid transparentnog postupka koji vrlo često, efektivno, uopće nije takav. Kada bi bio istinski transparentan i onako kako je logično s obzirom na upravljanje, mislim da bi bilo potpuno drukčije.

Ima i dobrih stvari. Strategija koja već postoji, druga, prva je bila od 2013. do 2019., sad od 2019. do 2025. postoje posebne upute o načinu određivanja nekakvih *benchmarka* za uspješnost poslovanja, smjernice izrađene po uzoru na OECD o načinu rada kao pomoć članovima nadzornog odbora i tako dalje. To je sve dobro. Ono što je loše, i dalje mi se čini da je ta dnevno-politička politizacija. Kao da je stranka ta koja umjesto države determinira strategiju i, kad kažem političko, ne mislim negativno, nego pozitivno, *policy*, u tom smislu, opredjeljenje i funkcioniranje.

Kako osigurati? Ja sam sad pisao nešto o čemu se puno može raspravljati. Kako osigurati da to bude kako treba? A onda ću vam reći, i time ću završiti, pet koraka kako bi se to moglo. Nažalost, čini mi se da postupne promjene ne dovode do rezultata. Što više iskustva imam, čini mi se da bi ključna bila neka vrsta prosvijećenog apsolutizma.

Marko, to je otprilike kao kad raspravljamo o reformi studija na Pravnom fakultetu, za koju mislim da se neće dogoditi efektivno dok ne dođe prosvijećeni apsolutizam, što znači netko tko će stvarno u mandatu napraviti radikalnu reformu koja je nužna.

Da, kad kažem prosvijećeni apsolutizam, to znači zapravo raditi ne s idejom kako se svidjeti i biti populist, kako se svidjeti svim članovima u koaliciji, nego raditi kao da ti je danas ili jučer bio onaj posljednji dan, a to će upravo osigurati onu prijeko potrebnu promjenu.

I evo mojih pet koraka.

Prvo, utvrditi koji je javni interes. To mislim u smislu micanja onih koji doista nisu od posebnog interesa za egzistenciju države. Nestane li ACI, neće nestati država, ali nestane li infrastruktura, na neki će način nestati. I u tom smislu revizija statusa svih postojećih.

Druga bitna stvar – ili stvarno posebno Ministarstvo državne imovine ili poseban ured pri Uredu premijera. S jedne strane, on će osmišljavati politiku. Tamo ćete imati dobro plaćene menadžere koji će djelovati kao holding za sva državna poduzeća od posebnog interesa. S druge strane, kao brokeri za trgovanje i prodaju manjinskih udjela, rješavanje, u krajnjem slučaju, svih tih manjinskih udjela. Vodite računa o tome da se to stalno mijenja, od šestog mjeseca do sedmog ima nekih novih. Kako je država dobila te nove dionice i udjele? Netko nije otplaćivao, ne znam, na neki je način vraćeno i tako dalje. Tako da je to doista stalna mijena.

Treće. Apsolutna potreba revizije politike imenovanja članova nadzornih odbora i uprave. Ne mislim samo tko nego i kako, dakle, sama procedura imenovanja, i što se tiče natječaja i toga tko predlaže. U tom smislu apsolutna transparentnost glede toga, uz određeno ograničenje transparentnosti. Treba ići drugim smjerom, a ne potpuno jednako kao za privatna poduzeća, zbog osjetljivosti upravo tog javnog interesa koji treba biti revidiran.

I četvrto, da država u tom smislu, dakle, posebno tijelo koje postoji, da ono bude na neki način državi kao vlasniku potpora, kao nekakva administrativna stručna potpora u tome na koji način da djeluje.

I peto. Kad se radi ta strategija, ne umišljam si da će se postići nadstranačka suglasnost, ali ona treba biti rađena tako da neke osnovne smjernice budu jasne. Jasno mi je, lijeva vlada možda će biti sklonija radnicima, tako je to u državama uobičajeno, makar mi imamo katkad reverzne stavove. Druga

će biti manje sklona sindikatima, bit će za veću privatizaciju, druga neće biti i tako dalje, ali to ne mijenja što mi želimo da nam infrastruktura radi, to ne mijenja ono što želimo da je funkcija. Svaka vlada, pretpostavljam, želi da njezini građani imaju urednu opskrbu univerzalnom poštanskom uslugom, energentima i tako dalje. Hvala!

M. Bratković:

Hvala profesoru Petroviću na zanimljivim prikazima i anegdotama kojima je oslikao brojne probleme koji opterećuju državna poduzeća, ako ih tako možemo nazvati. Mislim da je ključno da je to raznorodan pojam koji obuhvaća i neke subjekte koji ne bi trebali pripadati toj grupaciji. Time otvaram raspravu i pozivam vas da se uključite komentarima, pitanjima, svojim viđenjem situacije... Sa svime time dobro ste došli. Sve što kažete mi ćemo zabilježiti, a vi ćete moći autorizirati. Tko bi prvi uzeo riječ? Izvolite.

Branko Sedak-Benčić:

Što se sve zbiva s ustavnim pravom na jednakost svih poduzetnika? Država je na svoju štetu sama povrijedila tu jednakost. Konkretno, člankom 57. Zakona o ustanovama dobit koja se ostvari u javnim ustanovama, točnije u ljekarništvu, država ne može transferirati u svoj proračun, već ga je dužna upotrijebiti za razvoj djelatnosti, dok u isto vrijeme ustanove u vlasništvu privatnopravnih osnivača, odnosno vlasnika koje obavljaju istu djelatnost, uz uvjet da su to predvidjeli svojim statutom i aktom o osnivanju, mogu ostvarenu dobit u skladu s odredbama Zakona o trgovačkim društvima transferirati na svoje račune i upotrijebiti je prema svojim prioritetima.

I sad dolazimo do određenih paradoksalnih situacija. Određene zdravstvene ustanove, konkretno ustanove koje obavljaju ljekarničku djelatnost koja je strogo normirana i monopolizirana i obavlja se preko ljekarničke mreže koja je normativno uređena na način da je broj ljekarni propisan u odnosu na broj stanovnika i da je određena njihova minimalna međusobna udaljenost u pojedinim teritorijalnim jedinicama, tako da tu konkurencije uglavnom i nema niti je može biti.

Međutim, privatnim poduzetnicima, odnosno vlasnicima privatnih ustanova omogućeno je na već spomenuti način izvlačenje akumulirane dobiti, a tim se novcem s vremenom

stvorilo ilegalno tržište ljekarničkih licencija čija pojedinačna cijena već prelazi iznos od milijun eura, i to za prava koja su njihovim vlasnicima dodijeljena bez naplate. Istodobno, država jednostavno ne može izvlačiti dobit koja je znatna niti ta sredstva ulaže u razvoj djelatnosti, već to radi u drugim oblicima. Određene županije, uključujući Grad Zagreb, pokušale su prodati svoje ljekarničke ustanove da bi jednokratno prihodovali znatne novčane iznose te da bi taj novac potom uložili u druge djelatnosti iz kojih bi mogli izvlačiti i trošiti dobit, a takvi su pokušaji zbog otpora pojedinaca, uz za njih prouzročene ne baš male probleme, bili onemogućeni uredbom Vlade. Potom su se neki od javnopravnih vlasnika dosjetili zaobići tu uredbu na način da su svoje pravo na upravljanje ustanovama ustupili određenim veledrogerijama, što je rezultiralo novim poslovnim rezultatima u kojima je dobit ustanova minimalizirana i prelila se uglavnom u trgovačka društva.

Istine radi, u praksi je jedna županija kao vlasnica ljekarničke ustanove osnovala vlastito trgovačko društvo – veledrogeriju iz čije je generirane dobiti osnovala i uhodala farmaceutsku proizvodnju, koja je već značajna i izvan Hrvatske.

S. Petrović:

I ja sam rekao da mislim, kad god odstupate od uobičajenih pravila koja vrijede za sve, ako je riječ o državi i svakoj drugoj adekvatnoj osobi, za to doista moraju postojati odgovarajući razlozi.

Ustanova kao pravna osoba, govorit ću puno šire, onako kako je uređena sada u hrvatskom pravu, ona je kao i puno drugih elemenata, ja mislim, potpuno anakrona. Ne samo javna nego i privatna. Kad kažem javna, ne mislim da obavlja javnu službu, nego javna u smislu tko je vlasnik.

Ako mene pitate, zašto bih ja išao osnovati privatnu ljekarnu? Zbog altruizma? Onda ću radije nešto drugo raditi altruistički. Pa zato da ostvarim dobit, što drugo? A zašto onda stavljati u drukčiji položaj državu? Postavite pravila igre koja će vrijediti za sve, osigurajte ispunjavanje toga općeg javnog interesa, ali ne na ovaj način za ograničavanje u smislu ostvarivanja, odnosno korištenja dobiti.

B. Sedak-Benčić: Dakle, država je, donijevši propise vezane uz obavljanje ljekarničke djelatnosti, monopolizirala tu djelatnost, što je dovelo do popunjenja mreže ljekarni i nemogućnosti otvaranja novih ljekarni, a budući da to traje već duže od 10 godina, takva situacija na ilegalnom tržištu rezultira stalnim porastom cijena ljekarničkih licencija i preprodaje nenaplatno stečenih prava, uz znanje i pojedinačnu administrativnu suglasnost države na svaku promjenu vlasnika.

Tko je sve odgovoran za nastalu praksu i tko sve profitira u tim financijskim transakcijama, zaista će pokazati i protok vremena i stanje u napretku te javne zdravstvene djelatnosti.

Lovorka Kušan: Ja bih se vratila na pitanje smjene uprave u državnim poduzećima nakon izbora. Koja bi sa stajališta trgovačkog prava bila opravdanja za to? Spominjali ste mogućnost i, naravno, opravdanje da država preko državnog poduzeća provodi određene politike, međutim to isto tako može raditi i u okviru trgovačkog prava, ta mogućnost postoji i izvan stranačkog postavljanja. Primjerice, ja kao vlasnik mogu inzistirati i tražiti od članova uprave da povećaju broj dućana u četvrtima s afroameričkim stanovništvom, recimo. Postoji li onda ta mogućnost i za državna poduzeća bez ove smjene po političkoj liniji nakon izbora? Kažete da je došlo do promjene vlasnika. Zapravo nije došlo do promjene vlasnika, vlasnik je i dalje isti, samo je drukčija stranačka struktura. Ja ne kažem da nema opravdanja. Zasad mi se čini da bi ta smjena nakon izbora zapravo upućivala na funkcionalnu povezanost.

S. Petrović: Da, da, slažem se. Ja sam djelomično pojednostavnio smjene, a zapravo čak i ne postoji smjena u tom smislu da... ne novi vlasnik, nego promjena identiteta vlasnika radi smjenu zato što prema Zakonu o primopredaji vlasti svi članovi uprave nadzornog odbora moraju dati ostavku, ako se ne varam, u roku od 30 dana od formiranja nove vlade. Dakle, moraju. Oni preuzimaju dužnost svjesni toga da im zakon određuje da moraju ponuditi ostavku. To se netko mudro dosjetio. Zašto se mudro dosjetio? Zato što bi inače onaj član uprave koji je, na primjer, sad smo na statusnom pravu, koji je u dioničkom

društvu smijenjen, on bi mogao ustati tužbom pred sudom i reći: *nije postojao važan razlog za moju smjenu jer nije poslovno važan razlog*, a ovdje mora jer mu zakon tako nalaže.

Želio sam samo istaknuti da razumijem da katkad postoji potreba za tom smjenom jer onaj tko sad obavlja funkciju vlasnika osobama koje su obavljale funkciju ne vjeruje. To je činjenica i taj dio čak i mogu razumjeti, ali kada bismo promijenili ono osnovno *underlying* načelo, a to je da imenovanje bude ne nužno po natječaju, da nema *to je HDZ-ovo, HSLs-ovo* ili *SDP-ovo* itd. i da, gotovo da stranka upravlja trgovačkim društvom, a ne vlada, ne vlasnik, nego neko paratijelo, tada to jednostavno ne bi bilo potrebno. I to je na tragu onog što sam rekao prosvijećeni apsolutizam. Ja ne vidim drugi način kako bi se to evolutivno promijenilo. Čini mi se da treba radikalniji rez. Pravni okvir sasvim je u redu. Ali apsolutno se slažem – da se nije promijenio vlasnik, ne bi se ni to mijenjalo da postoje strateške odrednice koje se ne mijenjaju s ideologijom.

Ja imam dojam i sljedeće – da vi imate stvarno one koji su infrastrukturni, koji su od posebnog državnog interesa, onda bi stvarno bio fokus na njima.

M. Bratković:

Možda se mogu ja uključiti pitanjem. Kako se razrješavala shizofrena situacija koju ste spomenuli, kad je ministarstvo skupština? Imate li možda konkretne primjere kada je išlo u interesu konkretnog poduzeća, a kada je djelovala druga situacija, gdje je trebalo djelovati kao regulator? Možete li možda navesti primjere kojih se možete sjetiti?

S. Petrović:

Mogu reći svoje pozitivno iskustvo koje je bilo *via facti* iz Croatia Airlinesa gdje se ministarstvo nikad nije miješalo.

Ako me pitate baš za konkretne primjere, ne znam, vjerojatno da prođemo posebne odluke, vidjeli bismo. Uobičajeno ista osoba djeluje kao predstavnik uprave za energetiku i određuje pravilnik o posebnim uvjetima za obavljanje djelatnosti proizvodnje električne energije, a onda popodne dođe na skupštinu jednog od konkurenata. Žao mi je što mi ne pada na pamet nešto konkretnije.

Josip Šurjak¹:

Mene zanima malo o odgovornosti članova nadzornih odbora, pogotovo tih državnih poduzeća. Je li se ikad događalo da je tko od članova nadzornih odbora odgovarao?

S. Petrović:

Ja ne znam da jest. A odgovornost je jednaka, doista nema posebnih pravila koja bi govorila o odgovornosti, dakle, posve smo u ZTD-ovskom režimu. Što se tiče uvjeta, oni imaju, uvjetno rečeno, teže uvjete koji moraju biti ispunjeni da bi bili imenovani. Odgovornost kao što je određena, pa i ovlasti apsolutno su iste, ZTD-ovske. Dogodilo se da je predsjednik nadzornog odbora pokušavao djelovati kao član uprave, a s druge strane, gdje zbog ovoga što vlasnik nalaže nadzornom odboru koga imenovati u upravu, što vlasnik nalaže nadzornom odboru kada opozvati člana uprave, lišavaš nadzorni odbor jedne od osnovnih funkcija. Ne kažem da su imenovanje i opoziv ključni, oni su samo metafora onog što on radi, on nadzire i pomaže u strateškom vođenju, osmišljavanju i tako dalje, a govorimo o praksi, u krajnjem slučaju, možemo o imenima. Bivši ministar gospodarstva bio je predsjednik nadzornog odbora jednog trgovačkog društva i kazao: *Pa gdje ja kao ministar mogu pročitati 1000 stranica materijala za pripremu za nadzorni odbor?* To pokazuje svu apsurdnost nekih osobnih imenovanja. Pa ja se ne bih usudio...

Možda jesmo efektivno daleko, ali toliko smo blizu da stvarno bude dobro, i puno bolje, doista. Jer, čini mi se, da se, barem po ovom okviru, puno stvari, uvjetno rečeno, pozitivno ipak promijenilo, ali te neke stvari kao svakodnevni sukob poduzetničke orijentacije i populizma, to je katastrofa za funkcioniranje trgovačkog društva, posebno nekih od ovih koji se nalaze ovdje.

Igor Arlović:

Svojedobno ste objavili rad *Pravni oblici pravnih osoba za obavljanje djelatnosti – pretpostavke i posljedice* u kojem ste dali prikaz svih pravnih oblika pravnih osoba koji je, uzgred budi rečeno, *numerus clausus* u pravnom poretku RH, analizirajući i pitanje djelatnosti kao predmeta poslovanja kao determinirajući faktor u izboru pravnog oblika pravnih osoba. Pitanje je, dakle

¹ Tekst nije autoriziran.

– bi li se, polazeći od funkcionalnog određenja predmeta poslovanja, odnosno svrhe obavljanja određene djelatnosti određene pravne osobe, osobito kada je riječ o upravljanju općim dobrima, samim pravnim oblikom pravne osobe moglo trajno riješiti i pitanje depolitizacije, odnosno profesionalizacije, a istodobno izbjeći privatizaciju tih djelatnosti?

U odnosu na nedopuštenost pristupa Ustavnom sudu podnošenjem ustavne tužbe u pogledu pravnih osoba kojima je osnivač, odnosno vlasnik RH svakako se slažem da je postojeći stav Ustavnog suda kojim se te ustavne tužbe *a priori* odbacuju ustavnopravno manjkav, blago rečeno, osobito ako se ima u vidu pravni odnos iz kojeg proizlazi predmet spora i način na koji su redoviti sudovi proveli sudski postupak čiji je rezultat eventualna povreda ustavnih prava na strani tih pravnih osoba koje sudjeluju u pravnom odnosu i sudskom postupku na ravnopravnoj osnovi, a ne s osnova *iure imperii*.

S. Petrović:

Mislim da depolitizacija i profesionalizacija nisu sinonimni, ali su vrlo blisko povezani. Ne, privatizacija, baš sam naglasio, uopće nije ni nužno sredstvo ni jamstvo da će to nešto značiti. Dapače, ideja je da uopće nije potrebna privatizacija ako imaš prva dva P ispunjena, ukratko rečeno.

Vi ste spomenuli kao predmet spora i sad ovo oko stava Ustavnog suda. Ja sam samo htio naglasiti, da me ne shvatite krivo, ne mislim da u svakom slučaju treba dopustiti ustavnu tužbu. Ja samo kažem da treba preispitati postoji li funkcionalna i organizacijska povezanost, da ne možemo automatski jedno iz drugog izvoditi. Ono što je kolegica Kušan rekla, definitivno stoji. Sama činjenica da moraš dati ostavku, to bi upućivalo na to da postoji povezanost koja ne postoji inače i nije ono što se događa u privatnim poduzećima, i zbog toga je različito, ali mislim da je nužno radi čistoće djelovanja, okvira koji je postavljen, ispitati u pojedinom slučaju, koliko god to bilo komplicirano.

Primjerice finski Solidium, koji je nekakav finski holding, jednom će imati spor i ovi će reći *ne može*. Zašto ne može? Zato što je državni, a imamo sve dokaze da nije funkcionalno i organizacijski, osim vlasnički, na taj način koji bi ga diskvalificirao, povezan. Što se tiče ustanova, da, vidite, to je jedan tekst oko tih pravnih osoba, gdje sam od jednog stava u

međuvremenu odstupio jer sam rekao da to što izabereš hoćeš li biti trgovačko društvo ili ustanova, snosi i svoje posljedice u smislu mogućnosti isplate dobiti. U međuvremenu su se promijenili i propisi. Ja se zapravo slažem s tim, pravni oblik trebao bi determinirati način upravljanja, ali ne na način, u ovom smislu, poslovanja, to je samo digresija.

I. Arlović: Je li pravni oblik definiran ili nije?

S. Petrović: Nije.

I. Arlović: Slažem se. I sad se vraćamo na osnovno pitanje – postoji li unutar našega pravnog poretka (pa ako hoćete i pravne tradicije i doktrine) dostatan opći pravni okvir iz kojega bi proizlazila jasna određenja o djelatnostima od posebnog interesa i samim tim obvezna pravna forma, tj. pravni oblik za obavljanje takvih djelatnosti, pritom mislim na djelatnosti kojima se ostvaruje opći društveni, odnosno javni interes, a iz kojega bi kao pravna i svaka druga posljedica proizlazila (ne)mogućnost dnevnopolitičkog utjecaja na upravljanje, već bi se stvari sistemski i dugoročno uspostavile na način kojim bi se te djelatnosti nesmetano i trajno odvijale na opću dobrobit svih?

U tom smislu je li pitanje odabira pravnog oblika pravne osobe pri kreiranju zakonodavnog okvira za pojedine djelatnosti od posebnog interesa funkcionalno i sadržajno determinirano i za samog zakonodavca ili je pravni oblik taj kojim se pokreće određena djelatnost, pa se sve posljedice i moguća normativna ograničenja izborom pravnog oblika pravne osobe korigiraju posebnim odredbama propisivanjem iznimaka u odnosu na opće uređenje pravnih oblika pravnih osoba upravo radi zadovoljavanja forme koja se hoće postići, proglašavajući onda takav pravni oblik *sui generis*?

S. Petrović: Sad, koji je ključni problem, to možemo postaviti što je prije, kokoš ili jaje? Vi kažete, ne taj dnevnopolitički, nego sistemski, odnosno opredjeljenje što su djelatnosti od posebnog interesa. Kad govorimo o djelatnostima od posebnog interesa ili dijelovima gospodarstva koji su od posebnog interesa, ja mislim

da ono što se misli ili što bi se trebalo misliti od posebnog interesa, nisu u smislu punjenja proračuna i BDP-a, nego od posebnog interesa, zato sam naglasio, za funkcioniranje države, društva. To su bilo koje od ovih, ono što su u Europskoj uniji usluge od općeg gospodarskog interesa ili usluge od općeg... Pardon?

I. Arlović: Usluge od općeg interesa ili još dalje negospodarske usluge od općeg interesa.

S. Petrović: Ne, gotovo sam i ja rekao, pa sam se onda zaustavio jer bismo došli do obrazovanja, predškolskog odgoja i tako dalje, koji definitivno jesu, ali nije još nastupila ta komercijalizacija koja je očekivana, moguća i svugdje se dogodila. Dakle, uopće meni nije sporno da jesu neke te energetske, ali, shvaćate, onda kad stavljamo, nije HEP proizvodnja, nego je HEP prijenosni sustav i HEP distribucija jer oni osiguravaju. Struju mi može bilo tko proizvesti, nije me briga, zato kažem, možda jest upravljanje marinama i infrastrukture, ali ne tim konkretnim marinama. Jasno mi je zašto zračne luke, ali zašto onaj koji obavlja zračni prijevoz? Šume – jasno, vode – jasno i tako dalje. Čini mi se da je, metaforički, što Vi kažete, dnevno-politički, ja to ne bih tako zanemario. Dnevno-politički je postao sistemski problem zato što je to način funkcioniranja vlasti, neodređene vlasti, bilo koje, bilo kojeg političkog predznaka. Što je jedna od prvih stvari o kojoj se govori? Tko će biti u upravi ovoga? Potpuno irelevantno. Potpuno je irelevantno za obavljanje njihove funkcije. To sam htio reći i zato je postao sistemski problem. To je postala gotovo metafora banalizacije vlasti kao funkcije služenja građanima. Nisam naivan, ali je tako.

I. Arlović: Kako ograničiti te ljude, onemogućiti im tu vrstu „političkog“, odnosno „upravljačkog“ djelovanja?

S. Petrović: Ja sam, recimo, rekao pet točaka okvira. Da sam ja taj prosvjetiteljski apsolutist, točno znam što bih prvo, drugo, treće i peto, koje da naprave. Ja sam rekao pet točaka gdje bih ja.

I. Arlović: Samo vodite računa da biste i Vi u toj situaciji bili ograničeni svim ustavnim normama kojima se uređuje dioba vlasti i kojima se štite temeljne slobode i prava.

M. Bratković: Oprostite, ali ono što je pitao odvjetnik Šurjak, u vezi s pravnom odgovornošću, da su možda pokrenuti sudski postupci, da postoji neka sudska presuda koja bi bila presedan u tom smislu, ona bi možda bila jedan od korektiva. I samo još jedno, pa ću prepustiti riječ. Možda na isti način, ako se ništa ne promijeni u tom mentalnom sklopu, onda formiranje posebna tijela koje će onemogućiti shizofrenu situaciju u kojoj se trenutačno nalazi ministarstvo opet neće riješiti.

S. Petrović: Da i ne.

M. Bratković: Ovisno opet o tome tko će biti u tom tijelu.

S. Petrović: Izmišljam sad: Marko Bratković postane čelnik tijela za upravljanje državnom imovinom, ravnatelj. I da se Marko Bratković ne mijenja s promjenom vlasti, a Vi ćete onda okupiti tim stručnjaka koji će osmišljavati strategiju ovih i djelovati kao broker.

M. Bratković: To je u redu dok god imam tu slobodu.

S. Petrović: Dok Vas god ne smijene, ali bit ćete nesmjennjivi. Imate primjera – guverner HNB-a nije smjenjiv s promjenom vlasti, je li tako? Imate ravnatelja AZTN-a, ravnatelja nekih neovisnih regulatora...

GordA. Štanfel: To se možda čak nameće kao prvi korak jer bi ta strategija bila nešto što bi uključivalo naše ciljeve, čemu bi se sve trebalo prilagoditi, uključivo i pravna norma. Država tu već na početku samu sebe na neki način, rekla bih, razapinje na križu i dovodi u shizofrenu situaciju. S jedne strane, puno se puta čulo u Vladi, u

Saboru, bilo gdje u državnim tijelima da se Republika Hrvatska orijentira prema malom i srednjem poduzetništvu. Malo i srednje poduzetništvo male države nikad neće moći osigurati infrastrukturu koja je potrebna svakoj državi, pa tako i maloj poput Republike Hrvatske. Prema tome, što si zadajemo manje ciljeve, država će manje i postići.

S druge strane, imam osjećaj da je državi bio zadatak na neki način rješavati se dionica, rješavati se udjela u trgovačkim društvima pod svaku cijenu, što se pokazalo lošim. Navedeno se potvrđuje i u nekim američkim istraživanjima koja se sve više bave višeslojnim interesima koji se javljaju u trgovačkom društvu. Jedan je od tih interesa interes koji se ocjenjuje i kao vrlo važan – održati opstanak trgovačkog društva. Stoga se interes trgovačkog društva ne može i ne smije razmatrati nužno i isključivo samo preko profitabilnosti, već preko opstojnosti i razvoja trgovačkih društava. Stoga bi kad govorimo o ulaganju u razvoj, država uistinu mogla biti vrlo dobar član društva, puno bolji član društva od onih koji u kratkom razdoblju preko članskih prava imaju samo jedan cilj – što veći dio dobiti rasporediti isključivo za isplatu dividende. S tim se svakodnevno susrećemo.

S druge strane, utjecaj države sve se više počinje osjećati ne samo u trgovanju udjelima, već trgovanjem političkim i državnim utjecajem. U praksi svaki dan svjedočimo kako se izbori svaki put znatno reflektiraju na upravljanje trgovačkim društvima, i to ne samo na uprave i nadzorne odbore trgovačkih društava u kojima je država većinski dioničar ili drži znatniji broj dionica već i na ostala trgovačka društva koja su pod upravljanjem nekih drugih institucija i nekih pravnih osoba. Kad uzmemo u obzir postotak građana s pravom glasa koji iziđe na izbore, možemo zaključiti da smo taoci jedne skupine organiziranih građana. Zato bi se tu možda moglo govoriti o 5P i jedan od P-ova bila bi profitabilnost koja nužno ne mora biti visoka da bi se upravljanje i poslovanje trgovačkog društva ocijenilo kao dobro. I u svakom slučaju jedan od P-ova bio bi parlamentarizam.

S. Petrović:

Sad kad ste rekli parlamentarizam, to je kolega Šonje nazvao neliberalna demokracija. Ali ja mislim da nije

zanemarivo pitanje. Evo, iskustvo iz Švedske – potpuno svjesni kako je godinama funkcioniralo i nije nov sustav, ali godinama svjesni te mogućnosti da će, pobijedi li druga politička opcija, doći do smjene, institucijski su napravili tako da to nije moguće, nego da mora postojati kontinuitet, dakle ne možete – stvarno je propisima određeno – promijeniti odjednom većinu, možete od pet članova promijeniti dva, samo zbog toga.

Mislim, svatko tko je imalo radio, imao kontakt s bilo čim u gospodarstvu ili u nekom odboru u privatnom poduzeću, zna da je ono na čemu, u krajnjem slučaju, investitori uvijek inzistiraju – kontinuitet. Imate politiku kontinuiteta. Imate li politiku sukcesije članova uprave? Imate li popis osoba koje mogu zamijeniti da, ne daj Bože, dva člana uprave poginu u avionskoj nesreći i tako dalje? Tako da ja zbilja ne mislim da nije zanemarivo, posebno, ja vam kažem na svom primjeru, moj je nasljednik valjda krenuo *ab ovo*, pojma nije imao, a sve sam mu mogao dati.

Gordana Štanfel: 99 % njih krene *ab ovo*.

V. Stilin: Jeste li možda one dvije sugestije koje ste dali kao rezultat svog iskustva u Croatia Airlinesu i INA-i, osim ove tribine, iznijeli i na kojem drugom uvaženom skupu ili, drugim riječima, jeste li se borili da danas-sutra to ipak zaživi?

S. Petrović: Mogu Vam reći da na puno mjesta, skupova, ovakvih koliko god hoćete, čak i unutar Vlade kad sam si umišljao da imam kakav utjecaj. Ja bih bio osoba koja bi se usudila to na taj način iznijeti – apsolutno da.

M. Bratković: Neka to bude i zaključna riječ te kraj večerašnje tribine.
Zahvaljujem još jedanput uvodničaru na kvalitetnim odgovorima i na poticajnoj temi koju je ponudio za ovu tribinu. Svima vama hvala na dolasku i uključivanju u tribinu. Doviđenja!

NOVELA ZAKONA O PARNIČNOM POSTUPKU IZ 2022.

uvodničar:

prof. dr. sc. Alan Uzelac

Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

256. tribina

Zagreb, 19. listopada 2022.

NOVELA ZAKONA O PARNIČNOM POSTUPKU IZ 2022.

Marko Bratković: Dobra večer! Dobro došli na još jednu tribinu Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Kluba pravnika grada Zagreba.

Tribina se tradicionalno održavala u vijećnici našega Fakulteta, međutim zbog nastalih okolnosti nakon potresa ne možemo biti ondje tako da nam je Sveučilište ustupilo ovu dvoranu.

Meni je osobita čast što ciklus tribina u novoj akademskoj godini počinjemo temom koja mi je srcu bliska, stoga sam zahvalan večerašnjem uvodničaru profesoru Alanu Uzelcu što je pristao uvodno govoriti o Noveli Zakona o parničnom postupku.

Zahvaljujem svima na dolasku, zahvaljujem profesoru što je pripremio mnoštvo slajdova koji će nas vjerojatno motivirati da se uključimo nakon što čujemo njegovo uvodno izlaganje i komentare. Budite slobodni izraziti svoje mišljenje i svoja pitanja. Sve što ovdje kažemo, bit će zabilježeno i poslano vam na autorizaciju prije negoli bude objavljeno u Godišnjaku Tribina.

Ne bih duljio jer mislim da večerašnjeg uvodničara ne treba posebno predstavljati, a većina vas koje vidim bili ste studenti razmjerno nedavno profesora Uzelca, predstojnika Katedre za građansko procesno pravo.

Profesore, prepuštam Vam riječ.

Alan Uzelac: Hvala lijepa, Marko. Osobita mi je čast što mogu otvoriti ciklus Tribina Kluba pravnika i Pravnog fakulteta u Zagrebu,

i to upravo u ovoj prekrasnoj dvorani u kojoj je netom bio inauguriran rektor za sljedeće razdoblje koje će, nadamo se, obilježiti još jedan procvat našega Sveučilišta. Velika je čast biti jedan od prvih izlagača uživo nakon nesretnog razdoblja korone kada smo se uglavnom virtualno nalazili na ovim tribinama. Sada se konačno možemo naći u lijepom, živom odnosu koji će nam omogućiti, nadam se, i bolju diskusiju o temi o kojoj ćemo govoriti. Ta će se tema nekima možda svidjeti, nekima ne – riječ je o izmjenama i dopunama Zakona o parničnom postupku iz ove godine.

Zašto se nekima ova tema možda neće svidjeti? Mislim da su se mnogi pravni praktičari, kada su čuli da se pripremaju izmjene ZPP-a te da je donesena njegova vrlo opsežna novela, uhvatili za glavu i rekli: *O, ne! Zar opet?! Je li to uopće potrebno?* Zato je i moj današnji nastup posvećen objašnjenju bitnih promjena i njihovih uzroka te pokušaju pronalaženja zajedničkih nazivnika u mnoštvu noveliranih zakonskih članaka.

Inače, moram izraziti svoje zadovoljstvo što danas o ovoj temi možemo govoriti u sastavu koji je što kritički, što konstruktivno sudjelovao u izradi posljednje novele. Posebno bih istaknuo važan doprinos našega moderatora docenta Bratkovića, koji je uz mene sudjelovao u radnoj skupini koja je na Noveli radila. Istaknuo bih da je među nama prisutan i vrlo zaslužan član iste skupine, osoba koja je u njoj zastupala Ministarstvo pravosuđa – Mihovil Tvrtko Lonjak. On sjedi u zadnjem redu. Njegov je doprinos u tome što je moderirao radnu skupinu koja je radila na ovome zakonu i imao dosta nezahvalan zadatak u izazovnom okružju rukovoditi tim projektom.

Dakle, Novela Zakona o parničnom postupku. Kada je nešto novo i veliko doneseno, pitamo se kako to nazvati – kako izraziti o čemu je zapravo riječ. U kulturnim državama našega zapadnog susjedstva uobičajilo se da se za takve zakonske projekte pronađu posebni nazivi. Na primjer, novela čija je glavna tema bila ubrzavanje parničnoga postupka nazivala bi se na njemačkom *Verfahrensbeschleunigungsnovelle*, a novela koja se bavi revizijom *Revisionsnovelle*. Kako nazvati ovu našu novelu? Je li to također revizijska novela jer se u njoj nešto mijenja i u odnosu na reviziju? Je li to novela koja se bavi akceleracijom postupka? Je li ona novela za digitalizaciju postupka? Na sreću ili nažalost, mogu samo odgovoriti: *Da, ona je sve to, a možda i*

više od toga. Naša je zakonodavna praksa, kao što znate, da se u zakonskim novelama redovito rješava više tema, kako god dođu na red. Rijetko se sadržaj zakonskih izmjena planira na sustavan način, stoga bismo i ovu novelu jednom riječju mogli nazvati *omnibus* novelom. No, ona ipak ima nekih zajedničkih obilježja o kojima ću vam posebno govoriti.

Vratimo se na pitanje čestih izmjena Zakona o parničnom postupku. One nisu nešto što bi se trebalo događati, ali kod nas su postale redovita pojava. Podsjetimo se kako su ciklusi noveliranja Zakona o parničnom postupku izgledali od 1992. godine do danas. Pogledajmo i koliko se članaka mijenjalo u pojedinim izmjenama.

Na ovom slajdu možemo zorno vidjeti da je od početka devedesetih pa do današnjih dana bilo mnogo novela, od kojih su, međutim, samo neke bile zaista voluminozne, to jest sadržavale su više od stotinu članaka. Prva vrlo važna novela ZPP-a, kao što dobro znamo, donesena je 2003. godine. Nakon nje, druga vrlo važna novela ona je iz 2013. godine, a mogli bismo je gledati zajedno s novelama iz 2008. i 2011. Sada, 2022. godine, ponovno smo izmijenili 112 članaka Zakona o parničnom postupku, što je mnogo, ali je nešto malo manje od izmjena koje smo učinili 2019. godine, dakle prije nepune tri godine.

Želim naglasiti da Novela iz 2019. i ova sadašnja novela čine logičnu cjelinu s obzirom na to da se uglavnom bave sličnim ili čak istim temama – npr. revizijom i oglednim postupkom. Obje novele pokazuju i neke zajedničke trendove. Čini se da postoji neka vrsta tendencije da se naše parnično pravo znatnije novelira svakih 10 godina. Možda bi to trebalo činiti rjeđe, ali temeljitije, no ovaj je tempo povezan s domaćom zakonodavnom tehnikom koja, nažalost, nije uvijek savršena, posebno što se tiče propisa koji se odnose na procesno pravo.

Koji je sada bio motiv da se samo tri godine nakon što smo promijenili velik broj članaka Zakona o parničnom postupku ponovno ulazi u jednu znatnu izmjenu temeljnoga propisa građanskog procesnog prava, važnog i za uređenje postupaka u drugim granama prava? Pitat ćete se je li se, na temelju istraživanja provedenog u hrvatskim sudovima, uvidjelo da je potrebno dalje dograditi i sustavno izmijeniti ZPP? Odgovor je negativan. Pitat ćete se je li Ministarstvo zatražilo od Katedre za građansko procesno pravo da izradi obuhvatnu komparativnu

studiju o tome u kojem bi se smjeru trebalo naše parnično pravo mijenjati? Odgovor je ponovno negativan.

Umjesto toga, poticaj je, kao i obično u sličnim slučajevima, došao izvana. Dakle, zašto nova novela? Krivac je za nju dokument koji je potaknuo i razne druge stvari, a riječ je o programskom tekstu koji je naša Vlada dosta abruptno, pod velikim pritiskom vremena, donijela početkom 2021. godine. Riječ je o Nacionalnom planu oporavka i otpornosti, dokumentu koji definira okvir za financiranje raznih aktivnosti iz izvora Europske unije. Osim toga, riječ je o vrlo velikim novčanim sredstvima. Jedno je od poglavlja toga dokumenta i poglavlje, odnosno potkomponenta C.25, nazvana *Moderno pravosuđe spremno za buduće izazove*. U njezinu okviru bilo je predviđeno 13 reformskih i šest investicijskih mjera. Između ostalog, jedan od predviđenih ciljeva budućih reformi bio je smanjenje broja neriješenih predmeta, odnosno skraćivanje trajanja sudskih postupaka, prije svega parničnih, a onda i trgovačkih i kaznenih. Opet naglašavam, riječ je o dokumentu koji je izrađen pod velikim pritiskom vremena, u dosta nesretnom i nezgodnom trenutku i za naše resorno ministarstvo koje je tada mijenjalo ministra, a potom i čitave ekipe unutar ministarstva. U takvu trenutku moralo se na brzinu odnekud izvući kakve-takve reformske prijedloge da bi se osigurala podloga za povlačenje europskih sredstava. Prijedlozi koji su se provukli u konačni tekst NPOO-a jesu, kao što na ovom slajdu čitamo u žutom, reforma parničnog postupka propisivanjem rokova okončanja postupka na pojedinoj instanciji suđenja, uređenje sporova male vrijednosti kao pisanih postupaka, održavanje ročišta na daljinu i uvođenje obveznog tonskog snimanja sudskih rasprava. Ubacivanje tih reformi bila je domaća zadaća koju je trebalo ispuniti da bi se neke njihove komponente mogle ponuditi za financiranje. Ovdje, investicija koju se ponudilo u prvom se redu ticala samo jedne od tih komponenti, a to je osiguranje uvjeta za održavanje ročišta na daljinu na svim prvostupanjskim sudovima. Za to je trebalo izraditi odgovarajući akt, a to je Novela ZPP-a.

Moram priznati da je domaća zadaća vrlo brzo izvršena. Čini mi se da nitko od nas koji smo sjedili u radnoj skupini nije očekivao da će Ministarstvo tako brzo uspjeti s tim projektom, progurati ga do Sabora i u Saboru. Još smo u ožujku diskutirali

o nekome prvom nacrtu i konceptu, a već u u srpnju on je bio konačno prihvaćen i stupio na snagu.

Rekapitulirajmo: 1. srpnja Sabor je prihvatio Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o parničnom postupku, izmjene su objavljene 11., a stupile na snagu 19. srpnja 2022. godine. Ako malo pogledamo historijat donošenja znatnijih zakonskih izmjena i dopuna, vidimo da u posljednje vrijeme postoji neka vrsta redovite prakse da se ključni zakoni donose upravo kad većina ljudi odlazi na godišnje odmore. To vjerojatno pruža osjećaj zadovoljstva svima, a posebno saborskim zastupnicima. A daje im i prigodu da se poslije na godišnjim odmorima zapitaju: *Eto, a što smo to bili učinili onim što smo poduzeli?* Sada ćemo i mi to zajednički razmotriti.

Što se tiče stupanja na snagu, rekao sam da je Novela stupila na snagu 19. srpnja, no moram u vezi s tim izraziti i jednu rezervu. Mislim da su mnogi djelatnici na sudovima bili zatečeni kratkim vakacijskim rokom (iako je to i prije bila praksa), no stupanje na snagu nije propisano jednako u odnosu na sve odredbe te novele. U članku 111. Zakona o izmjenama i dopunama ZPP-a naveden je niz iznimaka od pravila da Novela stupa na snagu osmog dana od dana objave u Narodnim novinama. Mnoge odredbe stupit će na snagu tek kasnije, donošenjem odluke ministra o tome jesu li ispunjeni tehnički uvjeti za tonsko snimanje ročišta na pojedinim sudovima. Tako je propisan vrlo interesantan uvjetni rok stupanja na snagu, što je, čini se, postala neka vrsta mode u posljednje vrijeme. Mislim da ta moda nema presedana u komparativnoj zakonodavnoj praksi, da donosimo zakone za koje ne znamo kada će i hoće li ikada stupiti na snagu. Evo, možda bi ministar pravosuđa mogao donijeti odluku u kojoj utvrđuje da tehnički uvjeti za tonsko snimanje nisu ispunjeni, i tako osigurati da odredbe o tonskom snimanju nikada ne stupe na snagu. Bilo kako bilo, on bi odluku o tome načelno trebao donijeti do 1. listopada 2024.

Dakle, jedan važan tehnološki dio posljednje novele odgođen je do 2024., a možda i za kasnije. No to nije i jedini takav dio. Također je navedeno da će se dijelovi Novele koji se odnose na održavanje ročišta na daljinu početi primjenjivati tek kada bude donesen odgovarajući pravilnik. I sada biste se razveselili jer je propisan relativno kratak rok za donošenje toga pravilnika: 60 dana od dana stupanja na snagu ovoga zakona.

No, 60 dana od 19. srpnja isteklo je 17. rujna 2022., a mi još nismo dobili pravilnik o kojemu je riječ i nema naznaka da ćemo ga uskoro dobiti. Ako je suditi prema dosadašnjim primjerima, kada je slična norma propisivala rok od 60 dana, Ministarstvo je odgovarajući akt donijelo u roku od šest godina. Nadam se da takav slučaj neće biti ponovljen.

Što se tiče ročišta na daljinu, legitimno je postaviti pitanje o tome koji režim vrijedi u međuvremenu. Ročišta na daljinu postojala su u zakonu i prije Novele, a bila su se i počela održavati na nekim sudovima. Prema jednom mogućem tumačenju, takva norma o stupanju na snagu suspendira mogućnost daljnjeg održavanja ročišta na daljinu jer traži formiranje nove tehnološke platforme za ročišta na daljinu. To je mnogo više od donošenja običnog pravilnika i bojim se da bi dotad moglo proći još dosta vremena.

U međuvremenu, premda pravilnici po ovoj noveli nisu još doneseni, već smo dobili još jednu novelu Zakona o parničnom postupku. Ne znam jeste li to primijetili, ali ta se novela pojavila vrlo nedavno, donesena je 23. rujna. Riječ je o dosta ograničenoj noveli, koja se praktički bavi samo eurizacijom parničnoga postupka. Drugim riječima, svi su iznosi iz Zakona o parničnom postupku pretočeni iz kuna u eure, a ta će se izmjena i dopuna početi primjenjivati od 1. siječnja 2023. Ako vas već sada zanima kolika će biti visina kazni ili pristojbi u eurima, odnosno vrijednosni limiti uz koje zakon veže pojedine posljedice, možete baciti oko na *euronovelu*. Barem za tu novelu možemo kazati da je jasno određena.

Nakon uvodnih napomena, dopustite mi da Vas podsjetim da smo o reformama o kojima danas govorimo već imali konstruktivne diskusije na okruglom stolu u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti održanom 17. ožujka ove godine. Tada je više nas govorilo o tom zakonskom projektu u stadiju njegova nastanka.

Od svega što sam tada govorio, samo ću ponoviti ono što je tada – u obliku pitanja – bilo u naslovu moga izlaganja, a mislim da je i dalje relevantno. Pitanje je bilo: možemo li smatrati da je ova novela, unatoč svim nedostacima, jedan dio projekta promjene paradigme građanskoga postupka. Odgovor na to pitanje možda ćemo zajednički moći pronaći na samom kraju mog izlaganja, nakon što kratko dam prikaz promjena koje su ušle u ZPP.

Htio bih najprije protumačiti što mislim pod promjenama paradigme. Riječ je o obuhvatnim promjenama u pristupu građanskom sudskom postupku koje su se događale i koje se aktualno događaju ne samo u Hrvatskoj nego i na široj europskoj, pa i globalnoj razini. Jedan primjer sigurno dobro znate iz udžbenika GPP-a, ako ste ga pažljivo čitali. Do jedne promjene paradigme građanskog postupka došlo je u 19. stoljeću, kada se forma pismenog, nejavnog i posrednog postupka, koji je obilježavao rimsko i kanonsko pravo, počela mijenjati u moderan postupak utemeljen na usmenosti, javnosti i neposrednosti. I ta je paradigma manje-više obilježila 20. stoljeće.

Takvo poimanje postupka odnosilo se prije svega na individualno odlučivanje u pojedinačnim predmetima i nije imalo širu dimenziju. Ona se počela pojavljivati tek krajem 20. stoljeća u procesnim reformama na zapadu. Posebno je utjecajna u tom kontekstu bila jedna engleska reforma, koja se po nazivu svoga tvorca nazivala *reformom lorda Woolfa* ili *Woolfovom reformom*. U praksi se počela primjenjivati 1999. godine, a nakon njezina uspjeha postala je uzor za niz sličnih reformi diljem Europe i svijeta.

Woolfova reforma promijenila je paradigmu postupka iz postupka koji je usredotočen samo na kvalitetno, pošteno i zakonito suđenje u individualnom predmetu u postupak u kojem sudac, pa i sud koji je zadužen za pojedini predmet, treba paralelno voditi računa ne samo o kvaliteti odlučivanja u tome predmetu nego i o razumnosti trajanja postupka, odnosno o brzini suđenja, kao i o utrošku sredstava potrebnih da bi se o pojedinom predmetu odlučilo. Pritom treba imati u vidu da individualni predmet nije jedini predmet koji sud treba rješavati. Svaki sud i svaki sudac trebaju voditi računa o trima dimenzijama: o tome da treba osigurati pošten postupak, ali i da pritom svakom predmetu valja posvetiti odgovarajuću količinu vremena i resursa, vodeći računa o tome da su društvena sredstva ograničena i da treba balansirati između vremena, troškova i kvalitete. U tom smislu treba se poslužiti sredstvima koja su razmjerna socijalnoj koristi kojoj suđenje doprinosi, istodobno pokušavajući zajednički angažirati sve sudionike, i stranke i sud, na istom zadatku. Taj jedinstveni zadatak, ta temeljna procesna obveza u paradigmi trodimenzionalnog postupka, dakle

postupka koji nije usredotočen samo na pravilnost suđenja nego i na pravodobnost i primjerene troškove suđenja, ta temeljna procesna obveza osiguranje je poštena, brza i kvalitetna suđenja u individualnom predmetu, vodeći računa o potrebi da se isti ideal ostvari u svim predmetima pojedinog suda, ali i unutar pravosudnog sustava u cjelini.

U kojoj mjeri možemo vidjeti da se Novela bliži toj paradigmi? To možemo, prije svega, propitati analizom njezina sadržaja, a u njemu, kao što sam već rekao, ima raznih elemenata, ima dosta toga. Kako bih sistematizirao ono što se u Noveli nalazi, izdvojio bih šest tematskih područja.

Prvo tematsko područje odnosi se na **trajanje postupka**. Ta se tema, koja je bila načeta i u NPOO-u, realizirala u Noveli u dva smjera: propisivanjem rokova za odlučivanje na pojedinom stupnju, ali i uvođenjem novog instrumenta – plana upravljanja postupka kojim se uređuje tzv. procesni kalendar. Tema trajanja postupka povezana je i s drugom temom koja se proteže Novelom, a to je **digitalizacija**. U okviru te teme nailazimo na norme vezane uz tonsko snimanje, vođenje zapisnika, održavanje ročišta na daljinu i, jednim dijelom, proširenje pravila o elektroničkoj komunikaciji.

Treća tematska jedinica unutar Novele, vezana također uz prve dvije, odnosi se na razna pitanja **upravljanja postupkom**. Tu je već spomenuti novi instrument – plan upravljanja postupkom, ali valja spomenuti i izmjene koje se odnose na fleksibilizaciju posljedica izostanka s ročišta, odnosno mogućnost drukčije pripreme postupka. U prethodnom postupku priprema se sada može provesti i pisanom razmjenom podnesaka, a donesene su i izmjene vezane uz presudu bez održavanja rasprave.

Četvrta tema tiče se unapređenja onoga što je već bilo započeto reformom iz 2019. godine, a riječ je o instrumentima koji imaju zadaću ostvariti **jedinstvenu primjenu prava**. U to tematsko područje možemo ubrojiti promjene koje se tiču revizije, promjene koje se tiču oglednoga postupka, a također recepciju prava Europske unije, tj. jedne vrlo važne uredbe koja se odnosi na takozvane reprezentativne ili predstavničke tužbe. Ta će uredba bitno utjecati na razvoj kolektivne pravne zaštite u Europskoj uniji, ali o tome vam sada neću govoriti praktički ništa jer bih time prekoračio granice i okvire ovoga izlaganja. Osim toga, i u odnosu na tu izmjenu zakon je također suspendiran i

neće stupiti na snagu dok ne bude donesen poseban propis koji se odnosi upravo na predstavničke tužbe.

Još jedna tema, odnosno tematsko područje iz ove novele jest **dokazivanje**. Prvi je put uređeno korištenje nezakonito pribavljenih dokaza, a promijenjene su i neke odredbe o dokazivanju koje se tiču sporova male vrijednosti, uz neke druge sitne izmjene, koje su ipak bitne upravo u kontekstu načela procesne razmjernosti o kojemu sam maloprije govorio.

Posljednja tema koju možemo prepoznati u Noveli 2022. tema je **poštenog suđenja** i vrlo važne izmjene koje se odnose, prije svega, na proširenje, odnosno jasnije definiranje načela otvorenog pravosuđenja. U to se tematsko područje ubraja zabrana donošenja takozvanih iznenađujućih odluka ili presuda (presuda iznenađenja), o kojoj ću također reći nekoliko riječi.

Vidimo, ima dosta toga o čemu se može govoriti. Prije prelaska na prikaz konkretnih zakonskih rješenja iz Novele skočit ću nekoliko koraka unaprijed i odmah dati vlastitu evaluaciju novina, ističući što bi se moglo smatrati važnim i do određene mjere kvalitetnim. Naravno, ništa nije apsolutno savršeno. Poslije ću istaknuti i ono što smatram manje perspektivnim i u bitnome pogrešnim.

Po mom su mišljenju korak u dobrom smjeru prije svega odredbe koje se odnose na plan upravljanja postupkom, odnosno procesni kalendar kao element planiranja postupka, izmjene režima revizije i oglednog postupka te pravila o korištenju nezakonitih dokaza, također važne strukturne izmjene vezane uz načelo saslušanja, odnosno pravo na pošteno suđenje i zabranu iznenađujućih odluka. U odnosu na ostale promjene imam u najmanju ruku podijeljene emocije.

Nakon općeg pregleda proći ćemo i neke konkretne odredbe.

Počnimo s odredbama koje bi trebale regulirati **trajanje postupka**. Vidjeli ste na slajdu da odredbe koje se odnose na određivanje zakonskih rokova za maksimalno trajanje odlučivanja u pojedinim stupnjevima nisam zacrvenio kao važne i mislim da od njih možda i treba početi. Iz perspektive procesne znanosti, bojim se da je ono što je doneseno pod političkim pritiskom, prije svega zato što je netko to ubacio u NPOO, zapravo slijepa ulica. Zašto? Počnimo argumentima iz komparativnog istraživanja građanskog postupka.

Vodeći računa o tome kako trajanje postupka reguliraju u drugim jurisdikcijama u Europi i svijetu, mogu primijetiti da takav oblik zakonskog propisivanja rokova za završetak pojedinih stupnjeva, odnosno stadija postupka u sličnom obliku uglavnom imaju zemlje koje nisu europske provenijencije. To su prije svega zemlje sljednice Sovjetskog Saveza, npr. Rusija, Gruzija ili Ukrajina. Slične norme postoje i u NR Kini (u kojoj se trenutačno fleksibiliziraju) te u vrlo malo drugih država. Jedina razlika između naših rokova i rokova u tim zemljama sastoji se u tome što u tim državama rokovi ne iznose tri godine, već su za redovito prvostupanjsko suđenje određeni u trajanju od tri do četiri mjeseca. U tim se jurisdikcijama ti rokovi redovito nastoje održati, ali uz veliku cijenu koja nerijetko ugrožava kvalitetu odlučivanja, a onda i čvrstoću odlučivanja (u navedenim zemljama koncept pravomoćnosti u velikoj je mjeri relativiziran).

Novo rokove određene u Noveli 2022. vidite usporedno na ovom slajdu. U kojem je roku potrebno okončati postupak? Dakle, prvostupanjski postupak, ako je riječ o redovitom postupku, valja okončati u roku kraćem od tri godine; žalbeni postupak u roku kraćem od godine dana; o dopuštenju revizije valja odlučiti unutar šest mjeseci; o reviziji u roku od dvije godine. U sporovima male vrijednosti odlučiti treba u roku od godine dana od podnošenja tužbe, odnosno u drugom stupnju o žalbi treba presuditi u roku od šest mjeseci od primitka žalbe.

To nisu kratki rokovi. Kad bismo ih gledali izolirano od hrvatske prakse, mogli bismo reći da su ti rokovi zapravo neprimjereno dugi za odlučivanje u velikom broju jednostavnih, formularnih predmeta o kojima odlučuju hrvatski sudovi. Isto tako možemo reći da bi oni mogli biti i (pre)kratki za neke vrlo složene slučajeve.

Odredbe o trajanju, kao što vidite, imperativno su intonirane: *postupak se svakako treba završiti u roku kraćem od* . No, već se sada u praksi unatoč njihovoj dikciji ti rokovi percipiraju kao takozvani instruktivni ili monitorni rokovi. Mnogi praktičari na takve rokove reaguju s omalovažavanjem jer oni u slučaju prekoračenja ne vode izravnim negativnim procesnim posljedicama. Često se kaže: *Pa vidite, to je 'instruktivni rok', njega se ionako ne trebate pridržavati.* Moram se usprotiviti takvu tumačenju. Za procesnu znanost instruktivni

rok nije rok kojeg se njegovi adresati ne trebaju pridržavati. On je rok koji ima svoje posljedice; on nema za posledicu prekluziju, ali bi svejedno njegova povreda trebala imati vrlo konkretnu posledicu i sankciju. Jer u državi vladavine prava ne možete tolerirati situaciju u kojoj zakon propisuje da se nešto mora učiniti u određenom roku, a da se ta norma redovito ne poštuje.

Ima li šanse da će se novi rokovi u praksi poštivati bez obzira na njihovu „instruktivnu“ narav, ili se nalazimo u frontalnom sudaru s realnošću? Valja pogledati kakve su aktualne statistike o trajanju postupaka na hrvatskim sudovima. Pogledajmo na primjer koliko predmeta aktualno završava unutar tri godine, odnosno koliko njih u prvom stupnju traje dulje od tri godine.

Prikupljeni podatci pokazuju da kod općinskih sudova oko jedne četvrtine od ukupna broja parničnih predmeta traje dulje od tri godine – dakle svaki četvrti predmet.

Kod trgovačkih sudova situacija je još gora – svaki treći trgovački spor u prvom stupnju traje dulje od tri godine.

Kod županijskih sudova, ako je riječ samo o prvostupanjskom suđenju u građanskim predmetima (kojih je malo), nešto je bolja situacija, ali i kod njih imamo prekoračenje trajanja u 14 % predmeta.

Trendovi su, doduše, silazni, trajanje se posljednjih godina blago skraćuje. Od 2016. do 2020. godine udjel predmeta koji traju duže od tri godine na općinskim sudovima smanjio se s 28 na 25 posto. Može li se, međutim, očekivati da će s 25 posto pasti na nulu nakon stupanja Novele 2022. na snagu? Mislim da je to malo preoptimistično očekivati.

Još manje optimizma možemo imati u kontekstu drugostupanjskih predmeta. Koliko predmeta aktualno traje dulje od jedne godine, koja je sada postavljena kao krajnji rok za odlučivanje o žalbi?

U županijskim sudovima 2020. godine 44 % predmeta trajalo je u drugom stupnju dulje od godine dana, a ako pogledamo kako stvari stoje u trgovačkoj grani sudovanja, onda smo tek u velikom problemu. Naime, čak 82 % žalbenih predmeta na Visokom trgovačkom sudu traje dulje od aktualno propisanog maksimalnog trajanja postupka.

Možda ćete se zabrinuti i reći da je to zaista teška situacija. Pokušat ću vas utješiti upućujući na to da ni u kojem slučaju nije

riječ o jedinstvenoj situaciji. Mi zapravo presedane već imamo. Postoje i prijašnji slučajevi u kojima zakon na imperativan način propisuje rokove za vođenje i okončanje postupaka, a koje praksa uopće ne poštuje. Takva situacija katkad traje ne nekoliko godina, nego nekoliko desetljeća.

Pogledajmo kako su slični rokovi prolazili u posebnim postupcima u kojima smo ih dosad već propisivali – npr. u radnim i obiteljskim predmetima. Što se tiče trajanja postupaka u radnim sporovima, od 2003. godine propisano je da u parnicama iz radnih odnosa postupak na sudu u prvom stupnju mora biti okončan u roku od šest mjeseci od dana podnošenja tužbe, što je ugrubo 180 dana.

No, prema aktualnim pravosudnim statistikama, prosječno trajanje radnih sporova u prvom stupnju u 2019. i 2020. godini bilo je 708 dana. Procentualno, udjel radnih sporova riješenih za manje od šest mjeseci bio je u 2019. godini 17 posto, a u 2020. godini 23 posto. To znači da u posljednjih 20 godina propisani rok od šest mjeseci u radnim sporovima nije uopće ozbiljno doživljavao. Opet naglašavam, kako bi pravnik trebao tumačiti izraz „mora se okončati“? Kao *može se okončati*? *Preporučljivo je okončati*? *Ako želite, možete okončati unutar 6 mjeseci*? Mislim da ćemo se složiti da to nije ispravno tumačenje. No ipak je od 2003. do 2022. godine četiri od svakih pet radnih sporova prekoračivalo postavljene rok, često i višestruko. Slična je situacija i u propisanim rokovima za obiteljske sporove.

On the bright side, to znači da, ako su vas novi rokovi iz Novele 2022. morili, ne morate se previše brinuti. Mislim da će se, nažalost, s njima dogoditi ono što se i dosad događalo sa sličnim primjerima normativnog optimizma.

No, da bismo okrenuli list i nešto pozitivno istaknuli, mislim da se u nekim drugim normama iz Novele 2022. nešto stvarno korisno dogodilo u smjeru boljeg vođenja postupka, pa onda i njegova kraćeg trajanja. Pravi regulator, pravi potencijal za skraćivanje postupaka i njihovu bolju organizaciju jest novi instrument koji se u ovoj noveli oblikovao po uzoru na najbolje europske prakse. Drago mi je da mogu pogledati na sudionika ove tribine koji sjedi u prvom redu, na doktora Jurja Brozovića. On je doktorirao upravo na temu upravljanja postupkom, analizirajući kako se može unaprijediti pripremu i planiranje parničnoga postupka. Njegov je doprinos u Noveli

sadržan u oblikovanju odredaba koje se odnose na plan upravljanja postupkom. Te su odredbe, čini mi se, vrlo dobre. No, neću pretjerivati s pohvalama Jurjevoj originalnosti. Riječ je o odredbama koje su u duhu vrlo sličnih instrumenata koji postoje u uspješnim i djelotvornim zapadnim pravnim sustavima. U njima je, između ostaloga, ozbiljno uzeta još jedna komponenta iz spomenute reforme lorda Woolfa iz 1999. godine. Ona se ticala nastojanja da se dotadašnja praksa parničnog sudovanja u kojoj su se naponi suda koncentrirali na njegov kraj (*backloading*) zamijeni *frontloadingom* – postupanjem koje je malo zahtjevnije na samom početku, ali zato poslije donosi višestruke plodove. Po tom pristupu, svi sudionici u postupku, i stranke i sud, u inicijalnim bi stadijima postupka trebali uložiti više energije ne bi li isplanirali postupak, identificirajući sporne elemente i dokazna sredstva, ali i rokove za njihovo pribavljanje, rezervirajući termine u svome kalendaru ne samo za jedno ročište, nego za sva sljedeća ročišta, predviđajući čak i okvirni termin u kojem bi se moglo očekivati donošenje i objavu presude. Takav plan upravljanja postupkom kojim se predviđaju iduće radnje te određuje procesni kalendar svakako je zahtjevan. U praksi se već pojavilo više pitanja kako ga donositi, pa i je li to uopće moguće. Naglasio bih da plan upravljanja postupkom, ako i zahtijeva ulaganje vremena i truda na početku, u konačnici ubrzava postupak, štedi jako mnogo vremena i živaca, optimizirajući resurse i suda i stranaka. Na to upućuju i reakcije nekih od hrvatskih sudaca s kojima smo raspravljali o ovome institutu. Ti sudci, koji su inače bili među uglednijim i kvalitetnijim u svojim sredinama, izjavili su da je ovaj plan sličan nečemu što oni čine i bez izričite odredbe, koristeći se postupovnim pravilima o upravljanju postupkom, koja uvelike prepuštaju sudu slobodu da u dogovoru sa strankama odredi tijek i redoslijed radnji u postupku.

Sada, kada postoji jasnija i kvalitetna smjernica za organizaciju postupka u vidu normi koje uređuju plan upravljanja postupkom, bit će interesantno pratiti kako će se ona u praksi koristiti. Nemojte plan upravljanja postupkom shvatiti kao novi formalistički teret koji trebate odraditi što je lakše moguće, bez namjere da ga se držite. Ključ za efikasno vođenje postupka njegovo je rano planiranje. To je bilo izraženo u hrvatskim procesnim reformama zapravo još od 2003. godine, a i poslije,

preko podjele stadija postupka na prethodni postupak i na stadij glavne rasprave, uz obvezu koncentracije izlaganja procesnog materijala u pripremnom stadiju i prekluzije povezane s tom obvezom.

Ovdje je riječ o jednom još fleksibilnijem instrumentu koji će po mome dubokom uvjerenju omogućiti da se, ako se bude ispravno koristio, možda zaista približimo poštivanju opisanih rokova za okončanje postupka u svakom predmetu. Plan upravljanja postupkom nešto je što treba inače donositi, u pravilu, na prvom ročištu u postupku. Inače, podsjetio bih da plan upravljanja postupkom nije potreban ako je postupak optimalno koncentriran, to jest ako se postupak provodi na samo jednom ročištu – a to je ideal koji se udžbenički zastupalo u našoj procesnoj doktrini već više od pola stoljeća – bez obzira na to što je u praksi rijetkost.

Dakle, ako se postupak može provesti tako da se okonča na jednom ročištu, nemojte se brinuti, plana upravljanja neće biti jer on ne treba. No ako je postupak zahtjevniji, kompleksniji, traži izvođenje dokaza, traži više ročišta, onda plan upravljanja postupkom postaje vrlo važan element u osiguranju racionalnog i pravodobnog sudovanja.

Mogao bih još puno govoriti o planu upravljanja postupkom, ali kako imamo ovdje i doktora Brozovića, koji je o tome puno pisao, tu ću stati s ovom i krenuti na drugu temu, temu **digitalizacije** kojom ću se nastojati vrlo kratko pozabaviti. U odnosu na nju, što sam već bio napomenuo, moramo razlikovati ono što se zaista dogodilo u ljeto ove godine stupanjem na snagu Novele, i ono što je deklarirano, ali je odgođeno *ad Kalendas Graecas*. Kako ne znamo kada će (pa ni hoće li) potonje odredbe zaživjeti, ja ću se ovdje ograničiti na stvarni pomak u odnosu na digitalizaciju – a on je doista tek neznatan, milimetarski pomak.

Riječ je o izmjeni čl. 106., st. 5. ZPP-a koji govori o sudionicima obvezatne elektroničke komunikacije, dakle o tome tko mora podnositi podneske u elektroničkom obliku. Sama obveza elektroničke komunikacije nije nova; novo je samo njezino proširenje na neke kategorije korisnika. Dakle, Novelom su na popis obveznika dodani neki opunomoćenici u radnim postupcima – npr. pravnici zaposleni u sindikatima koji imaju pravo zastupati radnike; povjerenici u postupku stečaja potrošača; likvidatori te posebni skrbnici zaposleni u Centru za

posebno skrbništvo. Usprkos mnogim riječima koje su dodane u tekst zakona, možemo se priuipitati koliko ima tih osoba u Republici Hrvatskoj? Mislim da ih ima manje od 50, ako ih sve stavimo na hrpu.

Više potencijalnih obveznika ima samo u posljednjoj novoj kategoriji obveznika, a to su neke fizičke osobe – obrtnici, liječnici i druge osobe koje obavljaju registriranu djelatnost, ali samo u sporovima koji se tiču te djelatnosti. Iako je broj takvih osoba znatan, mislim da će se u odnosu na njih pojaviti pojedini problemi jer nije riječ o uobičajenim sudionicima građanskih parnica. Većina tih osoba nisu *repeat players*, nego *one shotters*: to su osobe koje se rijetko – jedanput, a možda ni tada – znaju pojaviti kao stranke u sudskom postupku. Za njih je sada propisana razmjerno zahtjevna obveza da se registriraju u sustavu i sudjeluju u elektroničkoj komunikaciji.

Osobno mislim da bi bolje bilo da se tu kategoriju izostavilo, odnosno, ako se već željelo ići u tom smjeru, da se išlo i korak dalje. Zašto samo oni? Zašto onda ne svi? Svi smo mi sudionici u sustavu e-Građanin, i načelno imamo tehničke mogućnosti elektronički komunicirati. U dogledno vrijeme elektronička bi komunikacija trebala postati univerzalna, za što bi ipak trebalo propisati malo duži rok za prilagodbu, uz adekvatnu tehničku pomoć za informatički slabije pismene građane.

Jedna normativna promjena u odnosu na obvezatnu elektroničku komunikaciju bit će ipak dosta korisna. Naime, u praksi se postavilo pitanje – što učiniti ako naši obveznici, na primjer, male pravne osobe (a u budućnosti i obrtnici i liječnici), nisu otvorili svoju adresu u pravosudnom sustavu elektroničke komunikacije? Uostalom, zašto bi takvu adresu morao otvoriti netko tko ne namjerava nikada tužiti ili biti tužen? Nijedan normalan čovjek ne smatra da je svrha njegova života da u sljedećem petoljetnom razdoblju sudjeluje u građanskoj parnici. Sada i u odnosu na one obveznike komunikacije koji se nisu registrirali u sustavu imamo inteligentno i korisno rješenje. Dakle, ako je riječ o osobama koje se još nisu registrirale niti im je dodijeljeno pravo pristupa informacijskom sustavu, ako se pojave u parnici, njima sud dostavu prvog pismena treba obaviti poštom, uz obavijest da će se sva daljnja pismena dostavljati elektronički, uz stavljanje daljnjih podnesaka do otvaranja elektroničke adrese na e-Oglasnu ploču sudova. Na

taj način zapravo gurkamo te sudionike, kad se i ako zaista nađu kao stranke u sudskim postupcima, da otvore svoje pretince u informatičkom sustavu i na taj način omoguću dostavu i digitalnu komunikaciju.

Toliko o dostignućima digitalizacije u Noveli 2022. O onim deklariranim, ali odgođenim pomacima (tonskom snimanju, ročištima i dokazivanju na daljinu) neću sada puno govoriti. Mislim da je riječ o korisnim prinovama u našem parničnom postupku, ali čemu govoriti o njima ako su odsutne i neće biti prisutne još neodređeno vrijeme? To inače jesu koraci unaprijed – da, zaista treba modernizirati i način vođenja zapisnika i izvoditi dokaze uz pomoć modernih tehničkih sredstava, a sve to trebalo je već učiniti, a ne čekati. Naime, ta moderna tehnička sredstva može osigurati država, ali i ne mora: velik ih dio građana u bitnom već ima, kao kućno računalo ili pametni telefon. Također, ako sudac kao građanin raspolaže računalom s licencijom za Webex ili Teams, i on je već sada opremljen za provođenje ročišta na daljinu. Mislim da se dosad pokazalo da su neki informatički pismeniji sudci i unutar hrvatskog pravosuđa jako dobro provodili ročišta na daljinu, po vlastitoj inicijativi. Bojim se, i već peti put naglašavam tu bojazan, da će zatvorena rješenja iz Novele koja ročišta na daljinu na prvi pogled povezuju sa specijalnom tehnološkom platformom koja je naručena i certificirana od Ministarstva (čitaj: na teret sredstava Europske unije u skladu s popisom želja iz NPOO-a) do daljnega, dok se takva platforma ne kreira, dovesti u pitanje mogu li se uopće koristiti aktualna sredstva i platforme u javnom optjecaju.

Da zaključim temu digitalizacije: mislim da Novelom nije postignuto puno, to jest da je zapravo učinjeno jako malo i jako kasno. Digitalizacija se ne može uvoditi dekretom, a mi u odnosu na nju imamo sistemske probleme. Posljednjih mjeseci i godina slušam o stanju u drugim državama Europske unije te uviđam da je digitalizacija drugdje otišla jako daleko, mnogo dalje nego što smo mi predvidjeli svojim planovima koji, kao što vidimo, još nisu realizirani. Nismo poduzeli ni neke elementarne korake koji bi trebali pratiti implementaciju planova o uvođenju novih tehnologija. Na primjer, tonsko snimanje ročišta pretpostavlja da više neće biti diktiranoga zapisnika. Dakle, za više od 4000 zaposlenih zapisničara na hrvatskim sudovima više neće biti potrebe. Da ne bi bili otpušteni kao tehnološki višak, već je

odavno trebalo početi planirati kako te ljude koristiti za druge namjene, uzdići ih i prekvalificirati, eventualno osposobiti da postanu pravi parapravnici (*paralegals*) koji pomažu drugim pravnim profesionalcima – sudcima i sudskim savjetnicima. Međutim, umjesto tih sustavnih poteza, posljednjih dana više slušamo o tome kako našim sudskim zapisničarima treba povećati njihove male plaće.

Kako treba digitalizirati pravosuđe? Digitalizacija pravosuđa povezivanje je tehnologije i pravosuđa, i to na način da se između pravnika i tehničara razvije transparentna razmjena ideja o potrebama pravnika i pravnih postupaka s jedne strane te mogućnostima i potencijalnim aplikacijama tehnologija u pravnom sektoru s druge strane. O tome je potrebno raspravljati u općoj i stručnoj javnosti. A za koordinirane projekte digitalizacije potrebno je da oni dolaze iz jasnoga centra kontinuiranog planiranja sustava i mjesta odgovornoga za ta pitanja. Nažalost, takav centar i osobe koje bi bile njegovi lideri mi još nemamo.

Nakon izmjena koje se tiču digitalizacije, telegrafski ću se osvrnuti na neke izmjene koje se tiču **upravljanja postupkom**. Tu ću biti vrlo kratak; samo da zabilježite da su neki članci promijenjeni. Promijenjeni u kojem smjeru? U smjeru koji ostavlja veći prostor slobode za odlučivanje sudca, koji bi trebao prilagoditi svoje postupanje okolnostima pojedinačnoga slučaja. Naime, primjeri iz prakse upućivali su na situacije u kojima zakonska odredba koja sudca sili da svaki izostanak tužitelja s ročišta za glavnu raspravu sankcionira presumiranim povlačenjem tužbe, jednostavno ne odgovara našoj procesnoj praksi u kojoj se često ročišta održavaju i odgađaju bez prijekne potrebe, katkad i kada je procesni materijal već prikupljen, samo zato da bi nam tuženik možda nešto novo dodao i doprinio, što se najčešće ne događa. U tom smislu, slijedeći uzore iz austrijskog i njemačkog prava, ostavljen je širi prostor da sud, koji i dalje načelno može donijeti odluku na temelju presumpcije povlačenja tužbe, po svojoj ocjeni iznimno, ocjenjujući sve okolnosti, umjesto toga zaključi glavnu raspravu i odluči na temelju stanja spisa, uvažavajući sav već prikupljeni procesni materijal. Sud ima i džoker: može odgoditi ročište, ali samo jedanput, i na taj način omogućiti da se raspravljanje dovrši.

U Novelu 2022. unesene su još neke važne i korisne izmjene koje su evolucija u odnosu na izmjene iz 2019. godine. Naime, 2019. godine pokušalo se reagirati na jednu okolnost iz hrvatske procesne prakse koja je dosta utjecala na trajanje postupka, a to je običaj da odvjetnici na ročište donose nove pisane podneske, na koje druga strana redovito traži rok za očitovanje, što dovodi do odgode ročišta i produženja postupka. To je odredba čl. 299.a iz 2019. godine ograničila uvjetujući da se podnesci, u skladu s načelima usmenosti i pismenosti, ne donose na raspravu te određujući da se nepozvani podnesci moraju podnijeti dovoljno rano, najmanje osam dana prije ročišta.

To je sada zadržano, ali je još jedan element dodan: omogućeno je da se dio pripreme postupka obavi razmjenom pisanih očitovanja prije pripremnog ročišta. Dakle, za razliku od dosadašnjeg donekle nefleksibilnog rješenja koje je tražilo da sud odmah nakon tužbe i odgovora na tužbu zakaže pripremno ročište, sada je moguće da sud o nekim okolnostima, o kojima bi se najbolje moglo očitovati pisano, zatraži očitovanje stranaka u obliku razmjene podnesaka. Mislim da će to osobito sada biti lako i jednostavno, s obzirom na okolnost da će dobar dio sudionika biti u elektroničkoj komunikaciji. Ta bi izmjena trebala omogućiti da se pripremna ročišta ne odgađaju. Istina, pripremna se ročišta ne bi smjela odgađati ni po dosadašnjem Zakonu o parničnom postupku, no nažalost, naše evidencije i statistike pokazuju da praksa pronalazi načina da pripremna ročišta drži višekratno opravdavajući to raznim izlikama, npr. tumačeći da se zabrana višekratnog održavanja pripremnog ročišta ne odnosi na odgodu i sl. Također, i dalje se pisana očitovanja mogu podnositi samo po dopuštenju suda i u tom smislu nenajavljeni pisani podnesci nisu poželjni te ih je sud ovlašten ne uzeti u obzir. Ipak, ostavljena mu je određena diskrecija da, vodeći računa o utjecaju koji to ima na trajanje postupka, ipak i takav podnesak uzme u obzir. O razlozima za njegovo uvažavanje i protiv njegova uvažavanja trebalo bi se prije toga konzultirati i s protivnom strankom.

Neke izmjene imamo i kod presude bez održavanja rasprave (čl. 332.a). One nisu velike; s jedne strane precizirana je odredba o uvjetima za donošenje te presude. Sada je jedino bitno da tuženik nije izričito osporio tužbeni zahtjev, sve ostalo nije više relevantno. U odredbama o presudi bez održavanja

rasprave fleksibilizirano je pravilo o donošenju odbijajuće presude. U slučaju da tužba nije konkluzivna, da iz nje ne proizlazi osnovanost tužbenog zahtjeva, sud može donijeti tu presudu. No, slično kao i u prijašnjem slučaju, on to ne mora učiniti. Ocijenit će je li nedostatak takve naravi da se ipak mogu dopustiti daljnje dopune.

Što se tiče postupka u **sporovima male vrijednosti**, Vlada je u NPOO-u najavila da će postupak male vrijednosti biti koncipiran kao pisani postupak. Riječ je o koraku koji je i dobar i loš. Mi smo u radnoj skupini nastojali „spasiti“ tu odredbu. Naime, u čemu je problem? Postupak u sporovima male vrijednosti pravi je parnični postupak, pa treba uzeti u obzir da se na njega primjenjuje članak 6. Europske konvencije, tj. pravo na pošteno suđenje koje načelno traži mogućnost održavanja usmene, neposredne i javne rasprave. Čista pismenost sama po sebi nije kompatibilna s parnicom. S druge strane, u procesnim reformama bagatelnih stvari malo smo previše otišli u smjeru usmenosti jer dioba postupka na prethodni postupak i održavanje ročišta za glavnu raspravu načelno znači da bi se i u sporovima male vrijednosti trebalo održati čak dva usmena ročišta: pripremno ročište te ročište za glavnu raspravu. Čitajući doslovno zakon kakav je bio na snazi donedavno, u svakom bagatelnom sporu u kojem se meritorno sudi, trebalo bi zakazati ročište. To u mnogima od maličnih predmeta nije nužno zbog toga što su svi dokazi u pisanoj formi, a nema ni drugih okolnosti koje bi tražile da se održi ročište. Uostalom, i izvorni projekt Europske komisije u procesu donošenja Uredbe o europskim sporovima u postupku male vrijednosti predviđao je da će taj postupak redovito biti pisani postupak. Na kraju je određeno da europski postupak u sporovima male vrijednosti može biti pisani, ali može biti i usmeni postupak. Takvu formulaciju sada ima i naš zakon. On kaže: da, to je pisani postupak, no u slučaju da jedna od stranaka to traži, sud će redovito ipak zakazati ročište osim u slučaju da smatra da se pravično vođenje postupka može osigurati bez održavanja ročišta. Drugim riječima, ako uvidi da je zaista riječ samo o pisanim dokazima i da nema potrebe za daljnjim dokazima ili usmenim raspravljanjem o procesnom materijalu, to bi iznimno mogao biti argument da se unatoč prijedlogu stranke ne održi usmeno ročište. Vidimo, dakle, da smo i ovdje malo fleksibilizirali postupak.

Što se tiče **jedinstvene primjene prava**, spomenuo bih da je velika novost – ono što svi vjerojatno već znate – brisanje članka 382.a, to jest ostataka našeg nekadašnjeg, starog, nefleksibilnog modela revizije kao vrijednosne, odnosno kauzalne revizije. Drugim riječima, više nemamo dualni model revizije, već jedinstveni monotipski model revizije koji naglašava upravo ustavnu funkciju i zadaću Vrhovnog suda kao suda koji osigurava jedinstvenu primjenu prava. Na taj se način poboljšavaju i čitljivost, i jasnoća, i preglednost normi koje uređuju reviziju, a nadamo se da će to omogućiti da konačno i praksa, dakle odvjetnici, pa i sam Vrhovni sud bolje shvate ulogu i svrhu revizije kao lijeka koji nije usmjeren prema individualnoj funkciji osiguranja pravilnosti i zakonitosti suđenja u pojedinačnom slučaju, već prema osiguranju systemske koherentnosti, prema javnom interesu. Revizija kao pravni lijek systemske naravi u prvom redu mora biti usmjerena prema osiguranju jedinstvene primjene prava. O toj temi više vam može reći također naš moderator, koji je napisao doktorat o njoj, a potom i sudjelovao u oblikovanju aktualnih normi o reviziji u Noveli.

U tim odredbama, samo ću spomenuti, postoje još neke zanimljive procesne izmjene u vezi sa sastavom suda koje su, mislim, i važne i dobre, a tiču se prijedloga za dopuštenje revizije. Dopuštenje revizije zapravo je važniji korak u revizijskom postupku od odlučivanja o samoj reviziji jer ima ulogu filtra koji omogućava koncentraciju na odlučivanje o stvarno važnim pravnim pitanjima. Valja prepoznati je li zaista riječ o važnom pitanju koje zavređuje intervenciju Vrhovnog suda, o kojem zaista postoji različitost pravnih shvaćanja; je li potreba za razvojem prava takva da, u drugom koraku, zavređuje odlučivanje o tome je li revizija osnovana. Zato sada i o jednom i o drugom, i o prijedlogu za dopuštenje revizije i o reviziji, odlučuje vijeće u istom, širem sastavu – to više nije tročlano, nego peteročlano vijeće.

Kada je, pak, riječ o odlukama kojima se pravo razvija i unapređuje, dakle odstupa od ustaljene prakse ili od dotadašnjih odluka samoga Vrhovnog suda, Novela 2022. uvodi i novo, prošireno vijeće – o tim pitanjima odlučuje prošireno vijeće od 13 sudaca Vrhovnog suda.

Kada je riječ o razlozima za reviziju iz čl. 385.a, uveden je dodatni restriktivni uvjet dopuštenosti: razjasnilo se da, kada je riječ o važnom pitanju, mora biti riječ o pitanju o kojem se već razmatralo na nižestupanjskim sudovima. S druge strane, popis razloga za reviziju proširena je još jednim razlogom koji se izvodi iz ustavnih kategorija, iz načela ustavnosti koje povezuje sve sudove, pa i Vrhovni sud. Dakle, Vrhovni sud sada može dopustiti i dopustit će reviziju i kada je riječ o osobito teškim povredama bilo procesnoga bilo materijalnog prava, koje time dovode do povrede temeljnih ljudskih prava zajamčenih Ustavom, odnosno međunarodnim instrumentima za zaštitu ljudskih prava.

U oglednom postupku također je učinjeno više izmjena, usudio bih se reći pozitivnih. U prvom redu, i dalje koncept oglednoga postupka naglašava da je riječ o jednom postupku koji je, sasvim svjesno, neka vrsta aberacije od redovitog procesa razvoja prava. Dakle, ako se oglednim postupkom preskaču pojedine instancije, drugostupanjski sudovi, to nije nešto što je normalno i što bi se trebalo događati često. To je samo instrument za akceleraciju postupka u slučaju da se pojavi takva kriza koja zahtijeva hitnu intervenciju Vrhovnog suda jer bi u protivnom moglo doći do disfunkcionalnosti sustava, bilo zbog toga što se pojavljuje pitanje koje je već vrlo važno i bitno, a sudovi ga drukčije rješavaju, bilo zato što se pojavljuje jako mnogo predmeta pa bi zbog njihova različitog rješavanja moglo doći do sistemskog poremećaja.

Ono što se dosad pokazivalo kao problem jest to da nije bilo jasno tko zapravo pokreće ogledni postupak, kakva je uloga stranaka u pokretanju tog postupka. I sam Vrhovni sud imao je određene sumnje u to kakav je to postupak te se u njegovim priopćenjima spominjalo, čini mi se sasvim neprilično, da je ogledni postupak identičan preskakujućoj reviziji (*Sprungrevision*) koja postoji u njemačkom pravu. Spominjalo se i to da je ogledni postupak oblik kolektivne pravne zaštite... A sve to zapravo ne odgovara našem konceptu oglednoga postupka koji je bliži pojedinim interpretativnim instrumentima koji postoje, primjerice, odnedavno i u ojačanom obliku, u Europskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava, gdje između ostaloga postoji i mogućnost traženja interpretativne odluke Europskog suda za ljudska prava o tumačenju pojedinih

apstraktnih konvencijskih pitanja. Slični instrumenti postoje, na primjer, i u francuskom pravu u kojem se može o pojedinim pravnim pitanjima zatražiti mišljenje najvišeg suda u Francuskoj (*avis de la Cour de cassation*).

U tom smislu, u Noveli je sada naglašeno i pojašnjeno da, prije svega, inicijativu za ogledni postupak ne daje sud kao institucija, nego individualni sudac. On to mora učiniti nakon što su se stranke o tome prethodno konzultirale i nakon jednog dosta složenog postupka u kojem se višekratno traže očitovanja s raznih strana, od prvostupanjskog suda do Vrhovnog suda.

Na ekranu je jedna shemica koju sam sastavio za svrhu ovog izlaganja. Ona prikazuje kako bi trebalo izgledati odlučivanje u oglednom postupku. Postupak počinje pojavljivanjem određenog pravnog pitanja za koje sud bilo sam, bilo po inicijativi stranaka uoči da nije individualno, da se pojavljuje u mnogim drugim predmetima. Stranka može predložiti, a sud može i po vlastitoj inicijativi raspraviti o tome je li zaista riječ o većem broju postupaka, o čemu se trebaju izjasniti i pojedine institucije, poput sjednice sudskog odjela, koja opet, da bi mogla o tome dati orijentirano stajalište, treba pozvati na očitovanje i druge institucije, poslati također, što je novost, obavijest Vrhovnom sudu, koji se već u toj fazi može očitovati. Na temelju svega toga sjednica odjela daje savjetodavno mišljenje na temelju kojega će individualni sudac donijeti odluku hoće li podnijeti prijedlog za pokretanje oglednog postupka. Jednom kada taj prijedlog bude dâ, tada se on ponovno objavljuje, dostavlja Vrhovnom sudu koji može pozvati i druge sudove ne bi li utvrdio postoji li zaista potreba da se koristi jedno takvo izvanredno sredstvo kojim se preskače drugi stupanj i neposredno dolazi do univerzalnog tumačenja prava za sporne predmete.

Moram izraziti svoje žaljenje što na kraju nije prihvaćen prijedlog radne skupine o tome da stajalište Vrhovnog suda (rješenje važnog pravnog pitanja) kojim se daje apstraktno tumačenje prava ne bude formalno obvezujuće, već da djeluje snagom svog obrazloženja i autoritetom Vrhovnog suda. Još je zadržano shvaćanje da bi iskazano pravno tumačenje trebalo biti, ma što to značilo, obvezujuće za niže sudove.

Nezakonito pribavljeni dokazi još su jedna interesantna tema koja se nametnula dok se radilo na tim izmjenama i dopunama. Nju su predstavnici odvjetnika u radnoj skupini

potaknuli kao temu koju bi trebalo urediti jer je bilo više predmeta na sudovima u kojima su se pojavile dvojbe. Moglo se o tome odlučivati i bez izmjena zakona, mislim da imamo dovoljno dobrih komparativnih primjera koji to pokazuju. No, kod nas se pokazalo i da postoji određeno nerazumijevanje te teme, što se očitovalo čak i u nekim vrlo autoritativno izrečenim stavovima u određenim pravosudnim edukacijskim programima. Zato je trebalo razjasniti kakva je uloga i funkcija traženja istine u postupku i gdje su granice u korištenju procesnog materijala u čijem je pribavljanju bilo nezakonitosti.

U svakom slučaju, mi smo na kraju zauzeli stajalište koje je kompatibilno s pravilima koja sadržavaju razni pravni poredci u zapadnoj i srednjoj Europi, na primjer u Austriji, Njemačkoj i Švicarskoj. Isto je stajalište također bilo prihvaćeno u nedavno donesenim ELI-UNIDROIT modelskim pravilima europskog parničnog postupka, dakle pravilima Europskog pravnog instituta iz Beča i Instituta za unifikaciju privatnog prava iz Rima. Na kraju krajeva, prihvaćeno je pravilo koje je ne samo harmonizirano s europskim rješenjima već i sa sličnim pravilom koje već postoji u kaznenim postupcima. To je, dakle, pravilo da, kada se suočimo s nekim oblikom nezakonitosti u pribavljanju dokaza, tada trebamo u postupku balansirati između stupnja te nezakonitosti, koji može biti veći ili manji, i javnog interesa da se istinito utvrde sporne činjenice u postupku. Nezakoniti se dokazi ne bi trebali koristiti redovito, dakle sudska odluka u pravilu se ne bi trebala temeljiti na dokazu pribavljenom na nezakonit način. No, iznimno, sud rješenjem može dopustiti izvođenje nezakonitog dokaza i onda ga uzeti u obzir, ako je to nužno radi utvrđenja odlučnih činjenica, ako je to jedini ili odlučni dokaz sporne činjenice. Test koji pritom treba provesti test je razmjernosti.

Samo da vam dam jedan primjer: ako je priznanje svjedoka dano pod torturom, ono se u građanskom postupku apsolutno ne bi moglo koristiti. Ništa što je na tako fundamentalan način prekršilo temeljna ljudska prava ne bi se ni uz koji uvjet smjelo koristiti. Međutim, smije li se koristiti snimka nadzorne kamere na kojoj se vidi da radnici otuđuju građevinski materijal i na taj način čine štetu svom poslodavcu premda je snimka nadzorne kamere nezakonita jer je povrijedila, da tako kažemo, pravo privatnosti kradljivih radnika? Većina, da ne kažem svi procesni

zakoni civiliziranih europskih država rekli bi: da, iako je riječ o nezakonitom dokazu i radnici mogu tužiti ako žele poslodavca za povredu privatnosti, sud će u parnici na temelju tog dokaza presuditi o poslodavčevu odštetnom zahtjevu jer bi u protivnom i sam odlučio nepravično, odbijajući zahtjev koji je očigledno osnovan, a nije kontaminiran teškim kršenjem temeljnih pravnih normi. Toliko o nezakonito pribavljenim dokazima.

Preskočit ću **pitanje dokazivanja u sporovima male vrijednosti**, tu je zapravo samo riječ o simboličkoj promjeni, ništa se nije bitno promijenilo osim jezičnog izričaja. No, sad je barem jasno da u svim sporovima male vrijednosti sud može odlučivati po slobodnoj ocjeni, dakle redovito se koristiti takozvanim likvidnim dokazima, drugim riječima, koristiti se u prvom redu ispravama i saslušanjem stranaka. Sve one dokaze koji su skupčani s većim troškovima, koji su nerazmjerni onomu što želimo u sporu male vrijednosti postići, dakle vještačenja, svjedoci i sl., treba se nastojati izbjeći. Naravno, to znači sumarno utvrđenje činjenica i snižavanje standarda dokaza s izvjesnosti na vjerojatnost, ali to je jedno od mjesta gdje je ZPP redigiran u duhu promjene paradigme koja sada traži da se balansiraju napori i resursi u svim predmetima suda i da se pojedinom predmetu posvećuje pozornost adekvatna njegovoj važnosti, vrijednosti i društvenoj relevantnosti.

I posljednja tema – **pošteno suđenje**. To je jako važna tema, a promjene koje ovdje uočavamo u Noveli kompatibilne su s kretanjima u europskoj procesnoj praksi, sada čak više ne tako recentnim. Dakle, striktno shvaćena načela *iura novit curia* i *da mihi factum, dabo tibi ius* – u smislu u kojem nalažu da se pravom bavi samo sud, a činjenicama samo stranke – danas se više nigdje u Europi ne primjenjuju. Jasno je da je granica između prava i činjenica relativno tanka i da treba, s obzirom na to da većinom u postupcima sudjeluju stranke koje imaju stručnu pravnu pomoć i zastupane su odvjetnicima, očekivati da stranke iznesu ne samo činjenice nego i pravne argumente kojima potkrjepljuju zahtjeve stranaka. Stranke moraju imati i mogućnost da reagiraju na pravne konstrukcije na kojima sud temelji svoje odlučivanje. I dalje sud može i mora poznavati pravo po službenoj dužnosti, no to ne znači isključivanje stranaka iz raspravljanja o pravnim argumentima. Sud mora omogućiti strankama da se izjasne o svim pitanjima, ne samo

činjeničnim nego i pravnim. Zato je dužnost suda da omogući strankama da se očituju i o njegovim pravnim konstrukcijama i ocjenama, a to je naličje njegova prava da primjenjuje pravo po službenoj dužnosti, bez obzira na pravne argumente stranaka. Na općoj razini, to je sad pojašnjeno u čl. 5., st. 2. i 4. kojima je propisano da sud ne može svoju odluku utemeljiti na pravnoj ocjeni bitno različitoj od one o kojoj se raspravljalo u sporu.

U tekstu Novele stoji, doduše, „pravnoj osnovi“, a ne „pravnoj ocjeni“. Bojim se da je ovdje u saborskim redakturama opet učinjeno jedno od onih tipičnih redaktorskih silovanja u kojima se na temelju nečije proizvoljne ocjene jedna riječ iz prijedloga zamjenjuje drugom. Izvorni prijedlog nije govorio o pravnoj osnovi, nego se odnosio na pravnu ocjenu suda, koja je bitno različita od one o kojoj se u postupku raspravljalo i koju savjesna i brižljiva stranka nije mogla razumno predvidjeti. Što je to? Primjere ćete pronaći u jednom svježem tekstu autora Marka Bratkovića, koji se bavi upravo odlukama iznenađenja.

Neka vrsta instancijacije toga općeg pravila (koje vrijedi i za prvostupanjski i za drugostupanjski sud) nalazi se u članku 367.a. Ta se nova odredba posebno odnosi na drugostupanjski sud, a redigirana je vodeći računa o tome da je mogućnost očitovanja o pravnim pitanjima posebno važna u drugostupanjskom postupku u kojem se rijetko usmeno raspravlja. Stoga je bilo potrebno razjasniti da drugostupanjski sud ne može svoju preinačujuću odluku utemeljiti na iznenađujućoj pravnoj ocjeni, to jest da o novim pravnim kvalifikacijama drugostupanjskog suda, ako ih stranke nisu mogle predvidjeti, treba prije odlučivanja raspravljati. Naravno, nije riječ o svakoj promjeni pravne kvalifikacije do koje je došlo *ex officio*, nego samo o vrlo bitnim promjenama. Na primjer, ako se na temelju određene pravne kvalifikacije već raspravljalo u prvostupanjskom postupku, ako su stranke uložile sve svoje napore da dokažu određene činjenice na temelju određene pravne konstrukcije, ne može drugostupanjski sud nastupiti kao *deus ex machina* i kazati: *A ne, ne, ovo nas se uopće ne tiče, ovo je pravno gledano jedna sasvim druga stvar i mi ćemo na temelju vlastite nove pravne ocjene sada bez daljnjega raspravljanja odlučiti*. To je nešto što se i u praksi Europskog suda za ljudska prava smatra povredom prava na pošteno suđenje, a sada je i kod nas jasno pozitivirano u ZPP-u.

Zahvaljujem. Slutio sam da ću prekoračiti svoje vrijeme, no prikaz mnogobrojnih novina u ZPP-u bio je dosta zahtjevan zadatak.

M. Bratković: Slažem se, ali s obzirom na to da ste reklamirali moje radove, nisam Vam mogao oduzeti riječ. Ovo je iz uvodnog izlaganja preraslo u pravo predavanje, pa prepuštam riječ vama koji ste ovdje, koje je nešto možda zaintrigiralo, potaknulo na razmišljanje, možda ne samo ovo predavanje nego i ono što ste čitali ili već primjenjivali u praksi pa vam je ostalo nejasno.

Janko Havaš: Hvala, profesore, na predavanju. Imam nekoliko pitanja. Prvo pitanje odnosi se na očitovanje na navode druge strane samo po dopuštenju suda – 299.a ZPP-a. Zanima me uključuje li to i dostavu podnesaka u kojima se stranka ne želi očitovati na navode druge strane, nego samo želi iznijeti nove činjenice i predložiti nove dokaze, što je jedno od njezinih prava do zaključenja prethodnog postupka. Treba li to shvatiti u užem značenju riječi ili treba shvatiti šire, u smislu da ne smije slati podneske bez dopuštenja suda?

A. Uzelac: Svrha, i opet naglašavam, nije bila da se trenira strogoća bez razloga. Dakle, i to pravilo treba čitati u kontekstu njegove uloge. Čak i kada nije riječ o takvim situacijama koje spominjete, postoji u zakonu ona, da tako kažemo, fleksibilna klauzula koja kaže da, ako to neće utjecati na trajanje postupka i neće odugovlačiti postupak, sud to može dopustiti. Važna je, međutim, simbolička, pa i stvarna mogućnost sankcioniranja i poruka prema strankama: *nemojte činiti ono što ste činili dosad*, dakle donositi podneske u posljednji čas i na taj način siliti sud da postupak odugovlači.

Sadašnji je model postupka nakon ove novele model postupka u kojem sud treba razgovarati sa strankama, treba, posebno na pripremnom ročištu, prihvaćajući plan upravljanja postupkom, to činiti na dijaloškoj bazi, dakle konzultirajući se sa strankama, tražeći ih da kažu: *Aha, da, mi ćemo se htjeti očitovati na ono što će dati protivnik. Trebat će nam prilika da to učinimo u roku od toliko i toliko dana*. Pa onda pitati i drugu

stranu ima li prigovora i smatra li da je to u redu. Na temelju takvih odluka, donesenih zajednički sa strankama, postupak se najbolje može planirati. Ako se želi odstupiti od konsenzualno prihvaćenog plana upravljanja postupkom, i to je moguće, ali samo na obrazloženi zahtjev sudu, iz kojega se vidi da nije riječ o pokušaju odugovlačenja postupka.

Također, može se računati na to da će, ako što pođe po zlu, ipak postojati određena kolegijalnost među strankama – *imamo određeni problem, nećemo moći održati rok, dajte, molim vas, promijenite plan upravljanja postupkom, pomaknite datum održavanja ročišta za nekoliko dana*. Takvi prijedlozi, optimalno dani uz suglasnost protivne stranke, lake se mogu prihvatiti. No, iznenaditi protivnika svojim radnjama učinjenim mimo plana, iznenaditi sud nenajavljenim potezima koji bitno remete prihvaćeni kalendar, nije kompatibilno s lojalnim postupanjem te će tražiti vrlo uvjerljivo obrazloženje da bude dopušteno i uvaženo od suda. S druge strane, ako je riječ o tehničkim pitanjima i dopunama koje ne utječu na kalendar, redovito ne bi smjelo biti problema s uvažavanjem podnesaka izvan prihvaćenog kalendara. Na primjer, sud će redovito uvažiti nenajavljeni podnesak kojim se želi korigirati prethodno poslani podnesak. Ako stranka u dobroj vjeri u takvu podnesku navede: *Oprostite, zabunili smo se. U prethodnom je podnesku tipfeler, nije trebalo pisati 5000, nego 500*, teško se mogu naći razlozi za odbacivanje takva podneska. Takve bi se stvari mogle, kada bi se na taj način koristila ovlaštenja iz čl. 299.a, smatrati prekomjernim formalizmom, kršenjem prava na pošteno suđenje.

Dražen Dujmović: Zanima me što znači kad se kaže: „Sud neće uzeti u obzir pisana očitovanja stranaka koja nisu predviđena planom upravljanja.“ Je li to apsolutno ili relativno bitna povreda? Dakle, sud je odlučio da neće nešto prihvatiti, vrijeme je prošlo, postupak se nastavio, šteta je nastala, što ćemo sada? I koje je načelo povrijeđeno u parničnom postupku u tom slučaju? Hvala.

A. Uzelac: Najprije pozdrav kolegi, dugo se nismo vidjeli. Što se tiče odgovora na pitanje, možda bismo ga mogli dati zajedničkom

silama. Je li to jedna od okolnosti koja se nalazi na popisu apsolutno bitnih povreda odredaba parničnog postupka? Ne – osim ako je nezakonitim postupanjem sud stranci onemogućio raspravljanje, što bi se posebno moralo utvrditi. Bi li neosnovano neprihvatanje nenajavljenog podneska bila relativno bitna povreda odredaba parničnog postupka? Mogla bi biti, kada bi se stavila u kontekst ponašanja suda, kada bi zbog toga činjenice bile pogrešno utvrđene ili pravo pogrešno primijenjeno. Moglo bi se tvrditi, kada bi sud nejednako postupao prema strankama, da se na taj način, dopuštajući odstupanja od plana jednoj od stranaka njoj izlazi više ususret, što bi se moglo povezati s pitanjem pristranosti ili nepristranosti suda, a to bi moglo dati i povod zahtjevu za izuzeće suda.

U svakom slučaju, to su neke mogućnosti koje uvijek treba povezati u cjelinu razmatranja postupka. Dakle, u pravilu nije riječ o apsolutno bitnoj povredi, ako se pogriješi u primjeni tih ovlasti suda, nešto bi se u konkretnom kontekstu moglo smatrati relativno bitnom povredom, ali samo ako bi se povreda postupovnog pravila kauzalno povezala s posljedicom, pogreškom u suđenju. No ne treba zaboraviti da nove ovlasti većim dijelom samo preciziraju pravila o upravljanju postupkom koja su i dosad postojala. Na odluke o upravljanju postupkom rijetko se s uspjehom može žaliti.

D. Dujmović: Koje se načelo parničnog postupka u tom slučaju primjenjuje? Koje se načelo parničnog postupka, u biti, tim institutom razvlači kao žvaka? Pa i povređuje?

A. Uzelac: Nisam sasvim razumio pitanje, ali mislim da bih ponovno trebao naglasiti promjene u odnosu prema paradigmi vođenja parničnog postupka. Nova paradigma traži suradnju suda i stranaka i zajedničke napore da se postupak provede pravično, brzo i jeftino. Time se uspostavlja načelo lojalne kooperacije kao temeljno procesno načelo. To je, možemo reći, pozitivna strana i proširenje već postojećeg, negativno određenog načela zabrane procesnih zlouporaba. Zabranjena procesnih zlouporaba postojala je i postoji, sadržana je u udžbeniku profesora Trive, ona se kontinuirano poučavala još od početka sedamdesetih godina, pa i prije. Danas se načelom lojalne kooperacije zabrana

ponašanja koje zlorabi procesna prava proširuje i na obvezu aktivne suradnje koja je, inače, 2019. godine dodana u čl. 10. Zakona o parničnom postupku, u kojem je prvi put navedeno da nije samo sud taj koji ima obvezu osigurati ekonomičan postupak u razumnom roku, nego se ista obveza proširila i na stranke.

To je jedna izmjena koja je možda nekima od vas promaknula. Ljudi ne čitaju zakon vrlo detaljno, ali tu se dodatkom svega nekoliko riječi postiže jako mnogo i ispravnim tumačenjem iz toga zapravo možemo izvesti mnoge zaključke. Eto, s obzirom na to da je Vaše pitanje bilo usmjereno na načela, upućujem Vas na čl. 10., st. 1. ZPP-a koji glasi: „Sud, stranke i drugi sudionici moraju nastojati da se postupak provede bez odugovlačenja, u razumnom roku i sa što manje troškova.“ Zbog toga svi – i stranke i sud – trebaju surađivati na planiranju postupka, suoblikovati plan upravljanja postupkom, ali se njega i držati, uz prijetnju da će u protivnom snositi negativne posljedice.

J. Havaš:

Sljedeće pitanje tiče se instituta revizije. Budući da se zauzimate, koliko sam primijetio, za fleksibilna i praktična rješenja, zanima me mislite li da bi bilo praktično omogućiti Vrhovnom sudu da već na temelju prijedloga za dopuštenje revizije prihvati reviziju, s obzirom na to da je u određenim, recimo, ekstremnim situacijama, već iz prijedloga za dopuštenje revizije razvidno da je drugostupanjski sud očito pogrešno primijenio materijalno pravo ili počinio neku bitnu povredu parničnog postupka, odnosno u novom određenju počinio osobito tešku povredu ljudskih prava. Naime, imamo situacije da se moraju postavljati, po mom mišljenju, suluda procesna pitanja: primjerice, je li drugostupanjski sud počinio apsolutno bitnu povredu time što nije odgovorio ni na jedan žalbeni razlog i sl. Zanima me Vaše mišljenje i mišljenje docenta Bratkovića o tome.

A. Uzelac:

Ja ću krenuti sa svojim mišljenjem, a onda će Vam Marko objasniti zašto on smatra da je to nužno.

M. Bratković: Ne, ne. Ne mislim da je nužno, nego nije točno da treba postavljati pitanja.

A. Uzelac: Moje je mišljenje da je pitanje kolege Havaša vrlo dobro i da možda naznačava potencijalnu, ali daleku budućnost u razvoju pravila o reviziji. Na sličan način razvijalo se postupanje Europskog suda za ljudska prava. Najprije se kontinuirano više desetljeća tražilo odvojeno odlučivanje o dopuštenosti i meritumu. U relativno nedavnom razdoblju omogućeno je da se spoji odlučivanje i o jednom i o drugom. Ja mislim da postoji vjerojatnost da će se u budućnosti možda dogoditi slično i s revizijom, npr. u Noveli ZPP-a iz 2035. U sadašnjem trenutku, ali i u dogledno vrijeme potrebno je, po mojem mišljenju, držati se striktna razdvajanja u odlučivanju o prijedlogu za reviziju i o reviziji. To je pokazala i slična praksa u Sloveniji, gdje se upravo o tom pitanju vodila dosta intenzivna diskusija. Zašto? Da bi se shvatilo narav, ulogu i funkciju revizije kao pravnog lijeka u interesu integriteta pravnog sustava, dakle u interesu koji nije privatni, nego javni interes, bilo je potrebno odvojiti te stadije kako bi svi, pa i sam Vrhovni sud, naučili raspoznati što je to važno pitanje. Tek se na taj način može osigurati da se Vrhovni sud odupre nagonu da se ponaša kao žalbeni ili čak kao prvostupanjski sud. To je jedan od razloga. Drugi je razlog da se posebnim odlučivanjem o dopuštenosti može brže filtrirati predmete. Iako, to bi se moglo postići i uz neku opciju poput te o kojoj Vi govorite, ali samo uz vrlo visoku svijest i vještinu da se združeno odlučivanje o dopuštenosti i meritumu (što sve traži obrazloženje) ograniči na očigledne slučajeve i brzo provede. Dotad će trebati proći još dosta vremena.

M. Bratković: Da, složio bih se s profesorom Uzelcem, ali samo da naznačimo jednu stvar – u ovom čl. 385.a, st. 2., gdje su teške povrede koje rezultiraju povredom ustavnog prava, poanta nije postaviti pitanje koje završava upitnikom, nego istaknuti povredu temeljnog ljudskog prava i tu ne treba na silu formulirati pitanje. Ovdje pitanje treba shvatiti kao *issue*, kao neki problem koji se rješava jer razdioba na odlučivanje o dopuštenosti, pa o

osnovanosti, naravno, smislenija je u 385.a, st. 1. gdje ćemo prvo tvrditi da je važno pitanje jer postoji neujednačena praksa dvaju županijskih sudova i uopće nećemo razmatrati koji od njih ima pravo. Tek ćemo u drugom koraku reći: *Vrhovni sud neka prihvati stajalište Županijskog suda u Varaždinu, neka postane opće stajalište*. I to je u redu. Problem koji Vi dobro poentirate jest da u slučaju čl. 385.a, st. 2. to razdvajanje postupka nije uvijek opravdano.

Imali smo vrlo slično uređenje 2008. U što se pretvorilo pisanje izvanrednih revizija? Prepisivanje klasičnih žalbi, koje su samo promijenile naslov i postale izvanredne revizije. U svim predmetima pozivalo se na apsolutno bitne povrede i pogrešnu primjenu materijalnog prava, a ni na koji se način nije bavilo time zašto je neko pitanje važno za jedinstvenu primjenu prava, nego se odmah išlo na osnovanost revizije. I sada imamo razdiobu koju je profesor Uzelac istaknuo i samo radi, ajmo reći, skladnosti uređenja da uvijek imamo prijedlog, a ne da imamo reviziju u dva kolosijeka – aha, ako je važno pravno pitanje, onda idemo po 385.a, st. 1. u dva koraka, a ako imam 385.a, st. 2., onda u jednom koraku. Razdioba postupka na dopuštenje i osnovanost revizije i u slučaju čl. 385.a, st. 2. trebala bi služiti trijaži povreda temeljnih ljudskih prava jer će većina odvjetnika pokušati preko čl. 385.a, st. 2. i blage povrede postupka, koje nisu rezultirale povredom ustavnog prava, zaodjenuti u ruho povrede ustavnih prava. Ti predmeti koji prođu trijažu u pravilu će biti osnovani po 385.a, st. 2., ako se u povodu revizije ne uspostavi da je odvjetnik zapravo u prijedlogu za dopuštenje revizije samo dobro iskonstruirao priču jer u prijedlogu morate samo učiniti vjerojatnim povredu, a tek u povodu revizije utvrditi je na stupnju izvjesnosti.

A. Uzelac:

Riječ je, zapravo, o kalkulusu koristi i štete. Istina je da će i sada, ako prijedlog za dopuštenje revizije bude prihvaćen, možda trebati ponoviti neke elemente toga prijedloga i u reviziji koja se poslije bude pisala. Dakle, dolazit će do relativne duplikacije premda bi se trebalo očekivati da se u reviziji razrade teze i istaknu dodatni argumenti i materijali ne bi li se o predmetu mogla steći puna slika. Naravno, postoji i odgovor na reviziju koji može malo promijeniti tu sliku. Svejedno, duplikacija do koje može doći kudikamo je manja od dosadašnje duplikacije,

gdje se, zapravo, doslovno u reviziji prepisivao tekst žalbe, ma o kakvoj reviziji bila riječ, redovitoj ili izvanrednoj reviziji. Ne samo da je takva duplikacija neekonomična – ona je protivna temeljnoj svrsi i ulozi revizije.

Jako mi je drago ovdje vidjeti mnogo mladih lica, ali bih volio vidjeti i lice nekog odvjetnika starog kova. Kada bi se takav nalazio među nama, mogao bi pomoći u verifikaciji tvrdnje da su se u prijašnjem režimu revizije koje bi zaista bile nove i specifične u odnosu na prije podnesene žalbe mogle nabrojiti na prste jedne ruke.

Dino Rakić:

Dobra večer! Zanima me tumačenje čl. 5., st. 4., koji je izmijenjen, a u kojem se navodi da sud ne može utemeljiti svoju odluku na pravnoj osnovi različitoj od one o kojoj se raspravljalo. Ako je osnova tužbenog zahtjeva usmjerena na zajam, a na kraju se utvrdi stjecanje bez osnove, je li to neočekivana osnova za jednu ili drugu stranu? Pogotovo iz aspekta žalbenog suda ako će se to smatrati povredom postupka koja je mogla utjecati na presudu. Koje su to osnove i koliko to iznenađenje treba biti te koja je uloga suda tijekom postupka, treba li sud jednoj ili drugoj strani predložiti svoje ideje o osnovi postupka i o tome kako će postupak završiti?

A. Uzelac:

Baš je zato tekst toga članka pomalo repetitivan i redundantan. Ljudi bi i inače trebali znati što je iznenađenje, a što ne. No, da bi bilo još jasnije što je standard po kojem se ocjenjuje je li to iznenađenje, dodan je kriterij savjesne i brižljive stranke, dakle stranke koja po redovitom tijeku stvari nije mogla očekivati da će je sud zaskočiti jednom posve novom pravnom interpretacijom.

Dakle, već sam rekao da je u čl. 5., st. 4. trebao upućivati na razlike u pravnoj ocjeni. Zašto ne u pravnoj osnovi? Zato što postoje mnogi traktati o tome što je pravna osnova, uz znatne razlike u razumijevanju tog pojma. Nerijetko se pod tim pojmom govori o činjenicama, o skupu konkretnih okolnosti na kojima se zasniva neko pravo. Kod presude iznenađenja nije riječ o tome, nego o drukčijem tumačenju prava, a konkretne primjere možemo naći u praksi Europskog suda za ljudska prava. Upravo je neke pozitivne i negativne primjere kolega Bratković iznio

u svom nedavno objavljenom radu i tu možete naći dobar dio odgovora na svoje pitanje. Ja ne mislim da je riječ o pravnom institutu koji će biti osobito izazovan u tumačenju, baš zato što će praksu o tome prije svega stvarati drugostupanjski, a tek poslije i prvostupanjski sudovi.

Trebat će možda neko vrijeme da se ustale u praksi shvaćanja o tome što je dostatno da se određena odluka smatra odlukom iznenađenja. Do daljnjega se, razmišljajući o tome, samo treba koristiti svojim zdravim razumom i uglavnom nećete biti u krivu. Vi ste sada još student. Kada za neko vrijeme budete odvjetnik, siguran sam da ćete imati vrlo pouzdan osjećaj za to što je opravdano iznenađujuće, a što neopravdano iznenađujuće.

M. Bratković:

Evo, mogu navesti jedan primjer upravo iz prakse Europskog suda za ljudska prava. Prvostupanjski sud čitavo vrijeme razmatra ništetnost ugovora o kupoprodaji. U odgovoru na tužbu odvjetnik u jednoj rečenici spomene da njegovi klijenti žive u tom stanu već 20 godina, ništa ne obrazlažući. Prvostupanjski sud samo analizira ništetnost ugovora o kupoprodaji i zaključuje da je ugovor ništetan. Drugostupanjski sud u žalbi kaže: *Ne, pogrešno je stajalište prvostupanjskog suda, uopće o ništetnosti nema riječi. Međutim, nisi analizirao onu primjedbu o tome da 20 godina žive u tom stanu. Ja sudim na temelju dosjelosti.* I drugostupanjski sud, ne dopustivši strankama da se očituju o toj novoj pravnoj kvalifikaciji, dosudi stan na temelju dosjelosti.

I sad je pitanje – znači, to je bilo iznenađenje? Ni na koji način prvostupanjski sud nije o tome raspravljao ni analizirao, a s druge strane, „savjesna i brižljiva stranka“ (*diligent party* u praksi Europskog suda za ljudska prava) taj kriterij zaista nije mogla predvidjeti. Zašto? Prvo, njoj uopće to nije išlo u prilog. Drugo, sud se time uopće nije bavio. Treće, uopće se nije analiziralo je li možda došlo do prekida dosjelosti u međuvremenu jer je postojao poseban zakon koji je omogućavao da dođe do prekida dosjelosti. Sve je to drugostupanjski sud *ex offio* sam analizirao i zaključio. Razumijete? To je bilo iznenađenje za koje je smatrao da je protivno pravu na pravičan postupak.

A. Uzelac:

Da, i samo da naglasimo: o pravnoj kvalifikaciji ovisi i to koje će činjenice biti relevantne u predmetu. Prema tome, ako sud promijeni pravnu kvalifikaciju, nova kvalifikacija može tražiti da se utvrđuju i druge činjenice koje nije dokazivala nijedna od stranaka, a možda i ističu prigovori koje je stranka zbog pretpostavke o drugoj pravnoj kvalifikaciji propustila iznijeti. Zato je i načelo otvorenog pravosuđenja upućivalo na to da sa strankama treba otvoreno raspraviti sve sporne elemente u parničnom postupku, a oni uključuju i pravna pitanja.

M. Bratković:

Piše: „Sud će sa strankama razmotriti pravna pitanja spora.“

A. Uzelac:

Tako je. To je sada stavljeno u čl. 5., st. 2. da bi bilo sasvim jasno da je doseg načela saslušanja usmjeren ne samo na očitovanje o činjenicama i dokazima nego i na očitovanje o pravnim ocjenama (pravnim kvalifikacijama) suda.

D. Rakić:

Zanima me Vaše mišljenje o izmjenama članka 284. vezanim uz održavanje pripremnog ročišta i je li krajnji rok za održavanje pripremnog ročišta trebao biti duži?

A. Uzelac:

Ne znam imate li svi Zakon pri ruci, riječ je o odredbi koja u aktualnoj dikciji kaže da pri zakazivanju pripremnog ročišta sud vodi računa o tome da se pripremmo ročište treba održati najkasnije u roku od tri mjeseca od primitka odgovora na tužbu, odnosno isteka roka za odgovor na tužbu. Opet je riječ o određivanju roka za postupanje suda, što se u praksi često ignorira. No možda nije loše da se u tom segmentu postupka na taj način upozori na tipičnu sistemsku aberaciju koja se nikako ne bi se smjela događati. Naime, katkad priprema ročišta u našim sudovima bivaju održana nakon godinu, pa čak i dvije godine od primitka tužbe. Kolega Brozović koji je o tome provodio empirijsko istraživanje u sudovima može Vam dati detaljnije podatke.

Za mene rok od tri mjeseca za održavanje pripremnog ročišta nije prekratak. Prije bih ocijenio da je za neke predmete možda i preduge, ali vidjet ćemo. Nisam previše optimističan kada je riječ o propisivanju takvih rokova, oni drukčije izgledaju u kontekstu različitih predmeta. No, vjera u to da su svi slučajevi isti i normativni optimizam očito su inspirirali anonimne autore reformskih prijedloga unesenih u Nacionalni plan obnove i oporavka, a onda i takve norme Novele.

Lea Blažević:

Imam jedno pitanje vezano više uz digitalizaciju. Koji su primjeri dobre prakse na koje se možemo osloniti pri uvođenju takvih izmjena? Kako se to razvijalo u drugim državama? Koliko sam sama proučavala, Bosna i Hercegovina 2015. godine uvela je tonsko snimanje ročišta u svoj Zakon o parničnom postupku. Zanima me kolika je uspješnost provođenja? Ako se ne varam, prof. Maganić radila je na temi tonskog snimanja ročišta, ali nisam mogla pronaći cjelokupni tekst. Stoga me zanima koji su primjeri dobre prakse i postoje li tendencije da se uđe u detaljnije istraživanje o toj temi?

Mihovil Tvrтко Lonjak:

Mogu li se ja nadovezati? Baltičke zemlje i Norveška mogu poslužiti kao primjer dobre prakse u digitalizaciji. Ljudi još nemaju predodžbu o tome kako će izgledati tonsko snimanje ročišta. Međutim, sukus vođenja zapisnika kod tonskog snimanja ročišta ovako na prvu djeluje dosta konfuzno, no zapisnik će u stvari biti integriran s tonskom snimkom *hyperlinkom*. Pojedini iskazi u postupku vezat će se za određene vremenske intervale naznačene u zapisniku. Na temelju zapisnika trebala bi se preslušavati snimka po određenom vremenskom intervalu vezanom za iskaz svake pojedine osobe, što znači da se neće preslušavati cijela snimka kako bi se došlo do odgovarajućeg dijela, nego će cijelo iskustvo biti puno tehnološki naprednije. Dostava same snimke odvijat će se preko zasebne platforme na kojoj će za svaki pojedini predmet biti pohranjene sve snimke s odgovarajućim zapisnicima. Stoga nema govora o prijenosu na USB ili CD.

L. Blažević:

Zašto se to ne bi pokušalo sa sustavom transkripcije, gdje bi netko govorio pa se to pretvaralo u tekst?

M. Tvrtko Lonjak: U početku je jedna od opcija bila *speech to text*, odnosno da se iskazi tijekom postupka automatski pretvaraju u tekst zapisnika. Međutim, na temelju simulacija ročišta s trenutačno najboljom dostupnom opremom ispalo je da točnost prijenosa, tj. transkripcije u tom slučaju iznosi tek oko 60-70 %. Slijedom navedenoga, odustalo se od *speech to text* varijante kako bi se izbjeglo da sud nakon ročišta mora pročišćavati tekst zapisnika, odnosno namjera je bila da sud ne troši dragocjeno vrijeme na uređivanje zapisnika. Koliko bi tonsko snimanje ročišta moglo ubrzati sam postupak, primjera radi navodim simulaciju jednog ročišta s dva svjedoka u predmetu naknade štete gdje je saslušanje dvaju svjedoka trajalo svega 7 minuta, dok bi prije takvo ročište trajalo i do sat vremena.

L. Blažević: Shvaćam Vas, ali imam prijatelje, studente s FER-a i s njima sam razgovarala o toj temi. Mislim da ne bi bilo loše njih uključiti u rad na takvim projektima iako na prvu kažete da uspješnost takva sustava nije bila zadovoljavajuća.

A. Uzelac: Hvala Vam na pomoći u odgovoru na to pitanje. Ja ću samo dodati ponešto u vezi s drugim aspektom postavljenog pitanja, a to je pitanje gdje su druge dobre prakse digitalizacije u Europi. Drago mi je što se odmah spomenula Bosna i Hercegovina. Nije, inače, riječ o državi kod koje puno toga dobro funkcionira. No, kada je riječ o organizaciji njezina pravosuđa, u njoj ima i jako puno aspekata na koje bismo se trebali ugledati, prije svega zaslugom njihova Visokog sudačkog i tužilačkog vijeća, tijela koje je odgovorno i za digitalizaciju pravosuđa. Ona je mnogo naprednija u BiH od bilo čega što smo mi u Hrvatskoj dosad učinili u tome području. Takva dostignuća možda su iznimka u odnosu na opće stanje u Bosni i Hercegovini, ali ona ima svoj razlog. Vrlo kvalitetni stručnjaci iz Skandinavije pomagali su u uspostavljanju toga tijela i zato je ono uspjelo i ondje gdje mi nismo.

I inače, kad govorimo o digitalizaciji u pravosuđu u Europi, mislim da se moramo početi uspoređivati s nekim referentnim točkama, s dobrim primjerima i suprotstavljati ih našim lošim primjerima. Tako ćemo objektivno moći vrednovati gdje smo.

Na primjer, neki smatraju da je veliko dostignuće digitalizacije pravosuđa u Hrvatskoj – e-ovrha. Zapravo, riječ je o nefunkcionalnom, zastarjelom postupku koji je prenošenjem u elektroničko okruženje 2021. godine samo učinjen još nefunkcionalnijim. S druge strane, mnogo bolji i kvalitetniji sustav certifikacije nespornosti tražbina čija je funkcija praktički identična e-ovrsi postoji u Austriji, ne tako daleko od Hrvatske. Sjednite u FlixBus i bit ćete ondje za dva-tri sata. U Austriji je takav sustav uspostavljen već sredinom 80-ih, točnije 1983. Reći ćete: *Pa kako je mogao biti na internetu, tad još nije bilo interneta?* Ne, nije bio na internetu, ali mu se moglo pristupiti preko modemske veze, preko tzv. intraneta na koji su se priključivali odvjetnici. Već tada taj je sustav koristilo više od 90 % odvjetnika, poslije i više od 99 % odvjetnika u Austriji. Oni su preko takva sustava mogli podnositi elektroničke prijedloge za izdavanje sudskih opomena, analogne našim rješenjima o ovrsi na temelju vjerodostojne isprave.

Koliko, prema tome, kaskamo za Austrijom? Od 1982./1983. do 2022./2023. ima 40 godina. Ali, dobro, reći ćete: *Austrija je možda nedostižna za nas, to je ipak zemlja koja je na vrhu rang-lista po podacima o povjerenju u pravosudni sustav, a na istom popisu mi smo na samom dnu.* Pa ajmo onda pogledati neke malo zaostaliye države u Europi, na primjer Portugal. Portugal je imao sustav elektroničke komunikacije u pravosuđu početkom 2010-ih. Razvio ga je do te mjere da je uspio preživjeti velik pad sustava, mislim 2013. godine, nakon čega je on ponovno izgrađen, učvršćen, unaprijeđen, poboljšán. Dakle, obvezna elektronička komunikacija u jednoj zemlji koja je, sigurno, kao južnoeuropska zemlja usporediva s Hrvatskom, postojala je prije više od desetljeća, gotovo dva desetljeća prije promjena koje su se dogodile u Hrvatskoj. Što bismo također mogli uzimati kao referentne točke? Na primjer, planove potpuno digitalnih postupaka, prije svega za sporove male vrijednosti koji imaju namjeru da se cjelokupni postupak od početka do kraja provodi preko *online* platforme.

U Engleskoj se za predmete do 10.000 funti planira integralna digitalizacija, što se trebalo provesti već do kraja ove godine. Jedan sličan sustav započeo je u Nizozemskoj, gdje se također događa digitalna transformacija pravosuđa. Teme o kojima se danas govori na konferencijama koje se odnose na

digitalizaciju pravosuđa jesu upotreba umjetne inteligencije kao sustava asistencije za odlučivanje individualnih sudova i sudaca. Ono o čemu se govori jest kako se koristiti informatičkim sustavima da bi se upravljalo pravosudnim sustavom, osiguralo njegovu potpunu transparentnost, kako bi se svakom građaninu osigurao uvid u sve sudske postupke, osim onih iz kojih je javnost zbog važnih razloga bila isključena. Dakle, svrha je digitalizacije kako učiniti pravosuđe bližim građanima, kako ga učiniti transparentnijim, kako ga učiniti *user friendly* u punom smislu, ne bi li pravosuđe moglo zaslužiti povjerenje građana. To su dimenzije digitalizacije na kojima još zasad nismo dovoljno učinili, one su gotovo nepostojeće.

Aleksandra Maganić:

Ja moram reći sljedeće. Godine 2011. pisala sam odredbe o tonskom snimanju. To je prva stvar. Druga stvar – sad smo u 2022., znači jedanaest je godina prošlo, a da se ništa nije promijenilo u tom smjeru. Pokušavalo se u više navrata. Treća stvar, ono što sam vidjela kada sam bila u Njemačkoj, jest da oni, zapravo, nemaju tonsko snimanje, nego imaju diktafone u koje diktiraju skraćeni tekst. Dakle, nemaju zapisničara, nego se sudci koriste diktafonima. Znači, nemaju ni oni tonsku snimku u smislu snimanja od riječi do riječi. Međutim, prema nekoj budućoj ideji, Nijemci, koji su inače vrlo loši u elektronifikaciji parničnoga postupka i koji, za razliku od Austrijanaca, dosta zapinju u tome, uskoro planiraju uvesti zapisnik koji se vodi od riječi do riječi, što znači da vjerojatno i oni planiraju kakvo tonsko snimanje. Ono što bi, po meni, bilo idealno rješenje, jest ovo koje je spominjano, a za koje znamo da tehnologija još nije takva da bi ga omogućavala; to bi, dakle, bio prijenos izgovorene riječi direktno u tekst. S obzirom na to da bi u listopadu 2024. u Hrvatskoj trebalo početi tonsko snimanje i s obzirom na to da je za elektroničku komunikaciju trebalo šest godina jer je u parnični postupak uvedena 2013., a 2019. realizirana pravilnikom, moguće je da će u vrijeme kada se kod nas bude radilo tonsko snimanje postojati takva tehnologija koja će to omogućavati. Inače, sve ovo ostalo, kako god izgledalo i bilo, zapravo će biti poprilično problematično. Novine su uvijek problematične na početku, a poslije se ljudi naviknu na promjene. Iz kojeg razloga? Zato što, zapravo, kad trebate nešto poimati, kada trebate nešto napisati, trebate to i vizualizirati. Čisto na praktičnoj razini;

znači, jedno je ono što se čini zgodnim, korisnim itd., a drugo je ono što trebate primijeniti u praksi. Sad si zamislite da ste sudac koji treba napisati obrazloženje i da se dva-tri puta vraćate da to čujete. Je li vam zgodnije da to imate napisano u tekstualnom obliku ili da to slušate? Čini mi se da je puno zgodnije kada tekst imate u papirnatom obliku. Prema tome, mislim da je iznimno važno na koji će se način to provoditi. Mislim da će se s uvođenjem tonskog snimanja odugovlačiti, sigurna sam da to neće biti do listopada 2024., tako da se možemo samo nadati da će se dogoditi neki novi tehnološki napredak koji će primjenu tonskog snimanja u parničnom postupku omogućiti i olakšati.

A. Uzelac:

Ako mogu samo malo detaljnije opisati kakva su sadašnja pravila o tonskom snimanju koja još nisu stupila na snagu (i ne znamo kad će). Ta će pravila, naravno, trebati unapređivati, no valja primijetiti da je njihova bit u tome da su zasnovana na ideji procesne proporcionalnosti (razmjernosti). Sve što je kolegica Maganić rekla, točno je, samo vodite računa o tome da se potreba verbatim transkripata odnosi na malen broj iznimno važnih parničnih predmeta.

Procesne tradicije u kojima se transkribiraju predmeti tradicije su u kojima u zemlji poput Engleske koja ima 60 milijuna stanovnika imate možda nekoliko tisuća predmeta godišnje u kojima se izrađuje *verbatim transcript*, i to u većini slučajeva samo na zahtjev i trošak stranaka. Nijedan od tih predmeta nije nevažan predmet. Dakako da bi u tom smislu trebalo gledati stvari i u Hrvatskoj i usporediti naše pravosudne statistike i predmete koji se vode na našim sudovima s drugim državama. Dakle, kod nas još postoji jako mnogo predmeta kojima uopće nije mjesto na sudu i zbog toga se transkribiranje tonske snimke može smatrati gubitkom resursa. Čemu proizvoditi stotine i tisuće stranica po predmetima koje nikome neće biti potrebne – stvarati digitalni, ako već ne papirnati otpad, trošiti goleme resurse za nešto što nikomu neće biti korisno?

Tu dolazimo do sljedećeg važnog elementa u sadašnjim pravilima o tonskom snimanju: ona ne traže potpun prijepis tonske snimke kao dio spisa, uviđajući da, s obzirom na načelo dispozicije i raspravnu strukturu postupka, sporna pitanja, a time i relevantnost usmenog dijela postupka, određuju stranke.

Naravno da u obiteljskim predmetima i sud određuje temu raspravljanja, ali kada je riječ o čistom civilu ili o trgovačkim predmetima, treba očekivati da će od svega onoga što je rečeno tijekom trajanja ročišta možda samo 1 % ili maksimalno 5 % biti relevantno, i to je ono čemu će se sud trebati vratiti kada bude odlučivao.

Stvarati gomile nepotrebnih transkripata posve je protivno duhu procesne razmjernosti koji traži štednju sredstava i ekonomiziranje s resursima stranaka i pravosudnog sustava. Nije ideja tonskog snimanja u tome da trošimo više resursa, više papira ili digitalnih medija da bismo čuvali doslovni zapis o svemu što se u postupku dogodilo. Važno je da negdje u arhivi postoji audiozapis kojem će se po potrebi moći vratiti jer je danas digitalni zapis glasa ili slike jednako toliko trajan, ako ne i trajniji nego zapis slovima i riječima na papiru.

Ako vas to nije uvjerilo, samo ću spomenuti da je, što se tiče snimanja rasprava, 2000. godine poduzeta jedna vrlo obuhvatna reforma u zemlji koju doživljavamo kao sličnu našoj, barem po mediteranskoj klimi. Riječ je o Španjolskoj.

Nakon promjena u procesnom zakonu svi sudovi u Španjolskoj počeli su snimati rasprave, ne samo tonski nego i videom, dapače, s više kamera. Jednu anegdotu ispričao sam o tome u više navrata, pa ću je i sada ponoviti jer je vrlo indikativna. Snimanje rasprava bilo je organizirano tako da je jedna kamera bilježila što se događa u sudnici, pratila stranke i svjedoke, dok je druga bila usmjerena prema sudskom vijeću. Potonja je kamera u reformi bila postupno uklonjena nakon što se uvidjelo da više sudaca dok se izvode dokazi drijema i ne prati raspravu. Tada se reklo: *Ah, malo smo pretjerali s digitalizacijom i javnošću naših postupaka.*

Međutim, ono što se u Španjolskoj dogodilo nakon toga bila je istinska revolucija u vođenju parničnog postupka: žalbenim sudovima više nije bilo potrebno prvostupanjske presude ukidati i vraćati na ponovno suđenje iako se nisu stvarali transkripti osim gdje je to bilo potrebno – slično kao što to sada omogućuje odredba koja je Novelom unesena u Zakon o parničnom postupku. Ona dopušta strankama da traže da se djelomično ili u cijelosti proizvede transkript, prijepis rasprave. Međutim, audio ili videosnimka i dalje je bolja od njezina prijepisa: što će vam transkript ako se možete vratiti i saslušati

ne samo što je netko rekao nego i kako je to rekao, kakvim je glasom nešto izjavio, kontekst onoga što je rečeno itd. Prijepis na papiru u tome slučaju može se zamijeniti navodom u žalbi koji kaže: *Poslušajte minutu 5, sekundu 44 snimke, gdje je svjedok izjavio: 'Pa ja tu osobu nikad nisam vidio.'* Snimka rasprave daje gotovo jednak stupanj neposrednosti u percepciji dokaznog materijala kakav je imao i prvostupanjski sud na kojem je dokaz izveden. Time se, zapravo, vraća na naša izvorna načela iz 19. stoljeća – usmenost, javnost i neposrednost. Sada ih uz pomoć tehnologije možemo intenzivirati, koristiti na daljinu, ponovo proživljavati preko snimke rasprave.

Lovre Lozo: Hoće li u budućnosti biti moguće, ako se već raspravljalo o tome da tonska snimanja postanu realnost, izvanraspravne, odnosno izvanzapisničke konzultacije među strankama?

A. Uzelac: Gledajte, i sada imate istu situaciju: ako želite da se ročište prekine i imate kooperativnog sudca, možete reći: *Pričekajte samo minutu. ili Nemojte ovo pisati u zapisnik, još ću malo porazgovarati s kolegom.*

L. Lozo: Ali to ne ulazi u zapisnik, sud je taj koji upravlja snimanjem ročišta?

A. Uzelac: Gledajte, sve odredbe koje potiču mirno rješenje spora, koje omogućavaju da se stranke i izvan suda sporazumiju i nagode, i dalje su na snazi. To što eventualno diktafon, odnosno aparatura za snimanje radi (kod nas još ne i kamere), ne znači da sudac u bilo kojem trenutku ne može reći: *Stat ćemo sa snimanjem radi konzultacije između stranaka. Sad je minuta 15, sekunda 10, nastavljamo za pet minuta.* To je nešto što nije znanstvena fantastika, to je nešto što je praksa u arbitraži već desetljećima i jako dobro funkcionira. Snimanje nije samo sebi svrha; postupak treba uzimati kao oruđe za postizanje cilja.

D. Dujmović: Dopustite. Možda sam malo dosadan, nemojte zamjeriti. Zluporaba kod snimanja. Ako imamo slučajeve da ljudi

prijavljaju lažnu bombu u sudovima da bi se odgodila ročišta, zašto se ne bi moglo oko tog snimanja raditi različite stvari. Recimo, odvrnuti mikrofon. Kako će sudac provjeriti teče li snimanje? I ako vodi zapisnik istodobno. Ili, recimo, nestane struje kod stranke koja je udaljena. Ili nestane signal. Neka vrlo jednostavna tehnička pitanja. Sad smo imali u vrijeme COVID-19 situaciju da su studenti imali ispite, hajde da budemo otvoreni, iskreni i jednostavni. I od doma imaju usmeni ispit i nestane im internet. I sad, jesu li oni odgovorni za taj nestanak? A profesor sumnja da se oni došaptavaju za to vrijeme. Odnosno, ako pišu pismeni ispit. Da su pali ispit. Dakle, ako smo u stanju doživjeti da se bombe prijavljuju u sudu da bi se odgodila ročišta... U Haagu je uporaba videosnimki bila fer. Pa se onda to drukčije gledalo. A da ne govorim o situaciji u kojoj sudac može biti nefer. Imamo gospođu u Zadru ili Šibeniku kojoj se sudi kao sudcu. Za neke probleme, tu i tamo. Nećemo sada o tome. Nije važno. Uglavnom, zašto sudac ne bi mogao biti u dosluhu sa strankom. Kontekst je bitan u tim stvarima. Kako mislite da će se zaštititi? A da ne govorimo o npr. nestanku snimki, nestanku papira iz spisa, o nemogućnosti dostupnosti presuda koje su donesene u sudovima. Tako da ni same stranke ne mogu doći do uvida u te presude. Evo, hvala Vam.

A. Uzelac:

Odgovor je vrlo kratak. Možda zato što sam tijekom svoga studentskog staža radio na radiostanici, gdje sam obrađivao razne tonske snimke i bavio se tehnikama snimanja, shvatio sam da se tehnološkog napretka ne treba bojati i da su teme o kojima sada govorite zapravo nepostojeći problem. I Vi ćete to shvatiti jer imate mogućnost da provjerite hoćemo li iskriviti Vaša pitanja kad budemo radili transkript upravo ovog okruglog stola jer se sve ovo što ste izgovorili snima. No snimka će biti integralna i moći ćete po potrebi provjeriti jesmo li u redakтури slijedili duh Vaših pitanja. Zaluta li katkad elektronička pošta i ne dođe adresatu? Istina je, da. Čini li to češće ili rjeđe nego obična pošta? Milijun puta rjeđe. Problemi će se događati, ima, naravno, tehničkih pitanja, ali mislim da će posebno za ovu našu mladu digitalnu generaciju većina naših sadašnjih zebnji biti *a non-issue*.

J. Havaš:

Stvarno ću kratko. Ne mislite li da će se stvoriti stalan problem u praksi, primjerice kad se snimka s Općinskog suda u Zlataru bude preslušavala na Županijskom sudu u Zadru ili obratno? To ne bi trebalo olakšati postupak. Ne govorimo svi hrvatskim standardnim jezikom: neki svjedoci, vještaci, pa i sudci prilično su neartikulirani, a ako k tome još i govore izraženim dijalektom, hoćemo li imati vještace koji će zapisivati/ utvrđivati što je tko zaista rekao ako ne bude zapisnika?

A. Uzelac:

Apsolutno valjano pitanje, samo pitam Vas što ako na sud u Splitu dođe svjedok iz Zlatara i onda sudac u Splitu treba protumačiti njegovu izjavu? Ima li između tih slučajeva neke bitne razlike u mogućnosti nerazumijevanja? Možemo tek zamisliti koji će se stupanj nepreciznosti dogoditi u prenošenju diktata izjave takva svjedoka. A ovdje, ako ništa drugo, uvijek možemo pri preslušavanju snimke angažirati svoga kolegu koji razumije lokalno narječje. Možda zapisničari više neće imati neku bitnu ulogu u snimanju sudskih rasprava, pa postanu tumači. Možete kontaktirati sa zapisničarem iz Bedekovčine, pozovite ga na žalbeni sud da vam kaže što je zaista taj svjedok izjavio. Imate snimku, preslušajte je 50 puta, bolje ćete shvatiti što je svjedok rekao nego da ga jedanput pred individualnim sudcem saslušate i nakon toga pokušate njegovu izjavu pretočiti u nešto suvislo, u sažet zapis u zapisniku.

M. Bratković:

Hvala. Profesor je rekao da se trebaju snimati samo važne stvari. Ovo se sve snimalo, dakle ovo je važna stvar.

A. Uzelac:

I transkribirati se treba.

M. Bratković:

I transkribirat će se sve, ovdje nema onoga „izvan zapisnika“. U svakom slučaju, hvala vam na dolasku i dugom ostanku. Hvala našem uvodničaru. Predlažem da ga nagradimo pljeskom i time okončamo večerašnju zanimljivu raspravu. Također, vidim da ZPP ima budućnost – digitalizacija, koju je profesor stalno htio izbjeći, kao „to nećemo jer to nije dio“ – postala je glavna tema rasprave. Hvala vam i veselim se budućim tribinama koje će se održavati u ovoj dvorani. Hvala vam i doviđenja!

BLOCKCHAIN TEHNOLOGIJA: POGLED INŽENJERA I PRAVNIKA

uvodničari:

Goran Oreški, *mag. ing. el.*

doc. dr. sc. **Antun Bilić**

Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

257. tribina

Zagreb, 30. studenoga 2022.

BLOCKCHAIN TEHNOLOGIJA: POGLED INŽENJERA I PRAVNIKA

Marko Bratković: Dobra večer i dobro došli na tribinu Kluba pravnika grada Zagreba i Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Osobito mi je drago što danas imamo jednu specifičnu temu o kojoj je teško govoriti iz samo jednog aspekta, pa smo ovu tribinu, iako smo već nekoliko tribina posvetili *blockchain* tehnologiji, zapravo zamislili kao dijalog između inženjera i pravnika jer je *blockchain* tehnologija nešto što sasvim sigurno ima i tehnološke i pravne aspekte.

Do mene je gospodin Goran Oreški, inženjer elektrotehnike koji se ovime bavi više iz hobija, a do njega je, vama vjerojatno bolje poznat, doc. dr. sc. Antun Bilić s Katedre za trgovačko pravo i pravo društava.

Čini se da je dogovor Antuna i mene, s obzirom na to da uglavnom na ovim tribinama imamo pravničke teme, da ćemo ovaj put ipak više vremena posvetiti tehničkom aspektu, a da pravnički bude kao komentar i da zapravo poveže s onime što publika zna ili možda nije bila ni svjesna da zna. Drago mi je što su obojica današnjih uvodničara pristala govoriti o ovoj temi. Kažem, ovo je jedna u nizu tribina koja je vezana uz *blockchain* tehnologiju, doduše sve one dosad bile su u *online* obliku, a sada smo ponovno uživo ovdje u auli Sveučilišta. Sada bih prepustio riječ uvodničarima, prvi je Goran Oreški, a potom Antun Bilić. Sve što kasnije kažete u raspravi moći ćete autorizirati i bit će objavljeno u Godišnjaku za 2022. godinu.

Goran Oreški:

Dobra večer! Sve vas lijepo pozdravljam. Ova prezentacija koncipirana je kao vodič – objašnjava što je *blockchain*, kako funkcionira, koje su njegove primjene, koji su to danas, da tako kažem, najzanimljiviji dijelovi *blockchaina* te koji su potencijali za njegovu daljnju primjenu u svakidašnjem životu, radu i slično.

O *blockchainu* bih u nekoliko riječi mogao reći da je to decentralizirana baza podataka. Kad je riječ o kriptovalutama, pod bazom podataka obično se misli na zapise o transakcijama, a kad kažemo da je decentralizirana, mislimo na to da nema treće osobe koja upravlja bilo sadržajem bilo pristupom *blockchainu*. Dakle *blockchainom* se možemo svi koristiti i svi mu slobodno pristupati. Prvi *blockchain* kreirao je Satoshi Nakamoto *genesis* blokom *bitcoin blockchaina* 3. siječnja 2009., otkada je prošlo svega 13 godina. Ta se tehnologija ubrzano razvija u različitim smjerovima, od kojih je *bitcoin* bio prvi i još je najzastupljeniji.

Na ovoj ilustraciji vidimo prikaz jednog *blockchaina* koji podsjeća na ilustraciju interneta. Ono što čini razliku između interneta i *blockchaina* jest to što na internetu imamo mogućnost *peer-to-peer* slanja informacija, dok s pomoću *blockchaina* možemo slati i neku vrijednost (engl. *value*).

Koja su najvažnija svojstva *blockchaina*? Možemo ga programirati, neki *blockchaini* podržavaju izvođenje pametnih ugovora. Siguran je, znači svi su podaci kriptirani. Anoniman je ili pseudoanoniman. Cijeli je *blockchain* distribuiran i za korisnika je možda najvažnije da je *immutable* (nepromjenjiv, postojan), što znači da sve transakcije koje se dogode na *blockchainu* i jedanput su na njemu zapisane, ostaju zauvijek zapisane, nisu reverzibilne.

Sada nešto više o samoj riječi *blockchain*. Rastavimo je i pogledajmo što je *block*. Za sastavnicu *block* možemo reći da je to standardizirani blok podataka. Možemo to usporediti s papirom formata A4 na koji pri izboru veličine fonta 12 stanu, recimo, tri tisuće znakova. Tako i u *blockchainu* imamo standardizirani blok podataka koji definira sam kreator *blockchaina*. Osim što, kao što smo rekli, *blockchain* sadržava zapis o transakcijama, bitno je da sadržava i *hash*. Dakle, svaki blok sadržava *hash* i sadržava pokazatelj na *hash* prethodnog bloka. Tim povezivanjem

hasheva dobivamo lanac blokova ili *blockchain*. Bitan je pojam da prvi blok u *blockchainu* sadržava pokazatelj na prethodni blok 000 koji nazivamo *genesis block*.

Što je sam *hash*? Možemo reći da je *hash* jedinstven digitalni otisak bloka. Na *blockchainu* ne postoje dva bloka koja imaju isti *hash*. Taj *hash* kreiramo s pomoću funkcije *hash* koja cjelokupan sadržaj tog bloka prevodi u niz znakova koji je jedinstven za taj blok. Bitno je da praktički jednom promjenom znaka u cijelom bloku, bilo da je riječ o razmaku, točki, zarezu i sl., dobivamo potpuno drugi *hash*. Time dobivamo učinak da, ako netko pokuša promijeniti podatak u tom bloku, automatski dobivamo novi *hash* i taj blok više ne može biti sastavni dio tog *blockchaina*. Sad imamo blokove povezane s pomoću *hasheva* i pitanje je gdje se ti blokovi čuvaju. Svako računalo koje čuva cjelokupnu povijest *blockchaina* nazivamo čvor (engl. *node*). Ono je preko internetske veze umreženo s drugim računalima i tako dobivamo distribuiranu mrežu računala koja međusobno komuniciraju (engl. *peer-to-peer network*).

Kako mi kao korisnici možemo komunicirati s *blockchainom*? Komuniciramo preko *walleta* (novčanika za kriptovalute). *Wallet* je aplikacija koja je nešto poput prozora na *blockchainu*; prozor na jedan malen trezor na *blockchainu*. Da bismo taj trezor u kojem čuvamo neku svoju vrijednost mogli otključati, koristimo se privatnim ključevima.

O svrsi korištenja *walleta* ovisit će i razina sigurnosti koju nam pruža. Recimo da želimo sačuvati deset *bitcoina*, tada ćemo upotrebljavati hardverski *wallet* koji nam pruža najveću razinu sigurnosti; ako imamo razinu 0,1 *bitcoin* kojim se koristimo za, primjerice, svakodnevnu kupnju, koristit ćemo se softverskim *walletom* kao što je aplikacija na mobitelu i sl.

Što su to privatni ključevi? Kao što smo rekli, na *blockchainu* su svi podatci kriptirani. Ti se podatci kriptiraju s pomoću naših javnih ključeva, a da bismo ih mogli otključati, koristimo se svojim privatnim ključevima kako je prikazano na ovoj ilustraciji. Recimo da se neki nama nerazumljiv tekst kriptira s pomoću javnih ključeva, mi ga možemo prevesti u neku čitljivu formu s pomoću naših privatnih ključeva. Postoji jedna izreka koja kaže *ako nisu vaši ključevi, nisu ni vaši coin*i. Znači ako su vaši *coin*i zaključani na spomenutom trezoru preko *walleta*, samo onaj koji ima privatne ključeve može ga otključati.

S obzirom na to da su ključevi zapravo jedan niz u heksadecimalnom zapisu, kad instalirate *wallet*, on vam izbaci jedan *seed phrase*. To je niz riječi s pomoću kojih možete regenerirati sam privatni ključ. Ako taj *seed phrase* izgubite, vaši *coini* izgubljeni su zauvijek i ne možete više regenerirati privatne ključeve. I to je ono što je bitno i jako važno, a što korisnici često zanemaruju: ako izgube privatne ključeve ili se pokvari uređaj na kojem je instaliran *wallet*, taj se *wallet* više nikad ne može otključati, ta su sredstva izgubljena.

Da vidimo kako radi sam *blockchain*. Primjerice, ako želim poslati neku transakciju Marku, uzet ću svoj mobitel, otvorit ću *wallet*, upisati adresu i iznos koji želim poslati i pritisnut ću tipku *send*. To je sve što ja kao korisnik moram učiniti. Nakon toga *wallet* će koristiti moje privatne ključeve s pomoću kojih će potpisati tu transakciju i poslat će je prema čvorovima mreže. Čvorovi mreže provjerit će je li ta transakcija ispravna, ako jest, uključit će je u sljedeći blok koji će *blockchain* generirati.

Sljedeće blokove u *blockchainu* generiraju *rudari*. Svaki *rudar*, kad generira sljedeći *blockchain*, uzima transakcije koje čekaju na izvršenje i uključuje ih u sljedeći blok. Kad se blok kreira, on se opet šalje čvorovima na potvrdu i nakon toga korisnik kojemu šaljemo svoje *coine* može na svom *walletu* vidjeti novo stanje *coina*.

Spomenuli smo *rudare*. Što su oni ustvari? *Rudari* su računala koja se koriste svojom računalnom snagom kako bi pokušala pogoditi *hash* sljedećeg bloka. Takvim svojim djelovanjem, dakle međusobnim natjecanjem u tome tko će prvi odgonetnuti ispravan *hash*, štite *blockchain* od hakerskih napada. Znači, oni su kao čuvari valjanih transakcija na *blockchainu*.

Kako se danas rudari? Danas možete efikasno rudariti s pomoću centralnih procesorskih jedinica ili procesora, s pomoću grafičkih kartica ili specijalnih računala koja zovemo ASIC. O algoritmu koji se izvodi ovisit će i izbor sredstva rudarenja, pa se tako, recimo, *privacy coin Monero*, efikasno rudari s pomoću mikroprocesora, *coini* kao što su *Ergo*, *Kaspa*, *Ethereum* i sl. mogu se efikasno rudariti s pomoću grafičkih kartica, dok se, recimo, *bitcoin*, *bitcoin cash* i slične valute koje se koriste istim algoritmom mogu efikasno rudariti s pomoću ASIC računala. Bitno je istaknuti da se u početku sam *bitcoin* rudario s pomoću mikroprocesora, poslije s pomoću grafičkih

kartica i danas isključivo s pomoću ASIC računala. Vi i danas možete rudariti *bitcoin* na bilo kojem računalu, ali to neće biti efikasno, odnosno vrijednost *bitcoina* koju ćete izrudariti bit će puno manja od vrijednosti električne energije koju ćete za to potrošiti.

Kod rudarenja u načelu se koristimo konsenzusom *proof-of-work*, dok se neki drugi *blockchaini* koriste drugim konsenzusom koji nazivamo *proof-of-stake*. Riječ je o dogovoru o tome tko ima pravo generirati sljedeći blok na *blockchainu* i tko za to dobiva nagradu. Recimo, jedan primjer razlike između konsenzusa *proof-of-work* i *proof-of-stake* možemo uzeti iz situacije polaganja ispita na fakultetu.

Proof-of-work bilo bi nešto što svi radite, dakle učite, ulažete svoju intelektualnu snagu tijekom nekog vremena, što rezultira time da dobro naučite (gradivo), idete k profesoru, on vam postavi nekoliko pitanja i vi dobivate prolaznu ocjenu jer ste uložili dovoljno rada da naučite i da zadovoljite uvjet da prođete na ispitu. *Proof-of-stake* bilo bi nešto kao da idete na ispit i sa sobom uzmete deset tisuća eura. Kad vam profesor postavi pitanje, vi kažete: *Profesore, pa ja to sigurno znam. Evo, stavljam na stol deset tisuća eura kojima jamčim da ja to znam. Ako se ispostavi da ipak ne znam, Vi možete tih deset tisuća eura uplatiti na račun Fakulteta, u dobrotvorne svrhe itd.* Znači, imate vrijednost kojom jamčite da ste svladali zadatak i da ste, da tako kažem, pošten igrač u toj igri.

Koje su prednosti i mane konsenzusa *proof-of-work* u odnosu na *proof-of-stake*? *Proof-of-worku* danas je najveća zamjerka to da je energetski intenzivan, pa se za rudarenje troši jako puno električne energije. Međutim, radi puno sigurnije i vodi decentralizaciji. Recimo, rudari, budući da imaju troškove za električnu energiju, žele prodavati *coine* kako bi pokrili te troškove i tako se događa disperzija *coina*. Konsenzus *proof-of-stake* omogućava brži rad *blockchaina* i veću količinu podataka koju *blockchain* može obraditi, ali vodi centralizaciji. Na primjer, vi založite neku vrijednost i time što ste je založili, validirate sljedeće blokove, za to dobivate nagradu i imate još veću vrijednost. S vremenom tako imate sve više i više *coina*, a nemate troškova.

Antun Bilić: Oprostite, ako se smijem ubaciti... Moja asocijacija čak nije polaganje ispita, nego radnici *vs.* kapitalisti. Rudari su radnici jer ulažu svoju radnu snagu, a kapitalisti koji imaju dovoljno kapitala da to validiraju, postaju bogatiji. Ima li ta paralela smisla?

G. Oreški: Da, moglo bi se to i tako postaviti. Recimo da ste investitor i uložite neki novac, to je vaš zalog i očekujete povrat investicije na temelju tog uloženog novca, dok rudari, zato se i zovu rudari, moraju mukotrpno raditi ne bi li zaradili.

A. Bilić: Hoće li kao u stvarnom svijetu kapitalisti pobijediti radnike ili pitanje nije tako jednostavno?

G. Oreški: Vidjet ćemo. Zasad se većina *coina* koristi mehanizmom *proof-of-work*, dok neke naprednije tehnologije preferiraju *proof-of-stake* jer nudi mogućnost procesuiranja puno više transakcija u sekundi u odnosu na *proof-of-work*. Još možemo spomenuti da možete samostalno biti rudar ili validator, a možete se udružiti i s drugim rudarima ili validatorima. Tada to nazivamo *mining pool* ili *staking pool*.

Kornelija Ivanušić: Mogu li ja postaviti pitanje kad dovršite ovaj dio koji se odnosi na *proof-of-stake*? Zbog čega je nestabilniji?

G. Oreški: Zato što je riječ o novijoj tehnologiji koja nije toliko testirana. Neki *proof-of-stake blockchaini* imaju dosta zastoja. To je kao kad imate kornjaču i zeca. Tu se upotrebljavaju neke tehnike, tipa *sharding* koje *proof-of-work* još nije implementirao. Riječ je o tome da centralni *blockchain* podijelite na više različitih *blockchaina* koji se sinkroniziraju na centralni *blockchain*, pri čemu više paralelnih *blockchaina* može izvoditi paralelno puno više transakcija nego samo jedan *proof-of-work blockchain*. Doći ćemo poslije još do nekih primjera pa ćemo to obraditi. Sad smo došli do primjera jednoga *blockchaina* koji ćemo ovdje kreirati i koji će biti vrlo jednostavan, no morali bismo razumjeti načelo

rada. Dakle imamo *genesis* blok; kako to znamo? Vidimo da je pokazatelj na prethodni *hash* nula. Imamo funkciju *hash* koju čine znakovi nastali od prvog slova svake riječi, pa je tako u primjeru *Marko dobiva nagradu 50 coina* naš *hash* MDN5C, dakle vrlo jednostavna *hash* funkcija. Tko nam je izrudario prvi blok? Izrudario nam ga je Marko jer je on za to dobio nagradu od 50 *coina* i to je prva transakcija na našem *blockchainu*. Sad rudari dalje rade, natječu se tko će pogoditi sljedeći *hash*, što, kako vidite, nije baš lagan zadatak. Recimo da je sljedeći rudar pronašao točno rješenje. Imamo sljedeći blok, pri čemu rudar dobiva nagradu od 50 *coina*. U toj je transakciji Marko poslao meni 10 *coina*. Marko također šalje 25 *coina* Antunu – čestitam. Sada vidimo da imamo pokazatelj na prethodni *hash*, znači onaj *hash* prethodnog bloka, a imamo i *hash* novog bloka. Rudari opet rade i bore se za sljedeći blok. Imamo novu nagradu. U ovom bloku Marko je poslao pet *coina* Goranu, Antun šalje 10 *coina* Luciji; pitanje je koji je točan *hash*?

Netko iz publike: CMŠ5CGAŠ1CL?

G. Oreški:

Čestitam, Vi ste dobili pedeset *coina*, prvi ste to uspjeli razriješiti. To je načelo rada samog *blockchaina*. Znači, imamo zapis transakcija i imamo pokazatelj na *hash* ovoga bloka te na *hash* prethodnog bloka. Sada imamo malo više transakcija i imamo jedan zapis koji kaže: *Ako Marko preda Goranu jednu jabuku, Goran će Marku poslati 7,5 coina*. Taj zapis nije sama transakcija, nego je programski kod koji kaže da, ako se ispune neki uvjeti, onda će se dogoditi neke transakcije. To inače nazivamo *pametnim ugovorima*, a neki *blockchaini* kao što su *Ethereum*, *Cardano*, *Solana* itd. imaju podršku za izvođenje pametnih ugovora.

Imamo još jedan primjer bloka koji kaže *Ivan šalje 100 coina Goranu*. Je li to ispravna transakcija? Ne može biti ispravna transakcija jer Ivan nema 100 *coina*, s obzirom na to da mu još nitko nije poslao 100 *coina*. Kad pogledamo u prethodne blokove, vidimo da nitko dosad nije Ivanu poslao 100 *coina*. Takva transakcija proglašava se nevažećom i *blockchain* je odbacuje.

Ovo je primjer kako to izgleda u stvarnom vremenu. Ovo je *blockchain Ethereum Classic*. Vidimo da se prošli blok generirao prije 13, 14, 15, 16, 17 sekundi, 18, možda i više, vidjet ćemo. Uglavnom, na ovom *blockchainu* novi se blokovi generiraju u prosjeku svakih 13 sekundi. Ukupna je prosječna snaga na tom *blockchainu* 130,8 terahasha. 1 terahash je 1000 milijardi *hasha* u sekundi, znači u sekundi se izvodi tisuću milijardi onih operacija pogađanja. I imamo ovaj *difficulty* koji kaže da je 1,74 petahasha (PH/s). Kad pomnožite prosječno vrijeme i računalnu snagu, dobivamo 1,74 petahasha, što znači da moramo u prosjeku izvesti 1,74 milijuna milijardi *hasheva* da bismo pogodili *hash* sljedećeg bloka. Taj se *difficulty* mijenja ovisno o tome koliko imamo *hasheva*, odnosno koliko imamo računalne snage na *blockchainu*. Ako snaga padne, *difficulty* se smanjuje, a ako se poveća, povećava se, tako da se uvijek pokušava dobiti prosječno vrijeme pronalaženja sljedećeg bloka (13,34 sekunde), negdje oko 13 sekundi. Kao što vidite, svaki se blok ne pogađa u isto vrijeme, neke pogodite za nekoliko sekundi, a za druge vam treba možda i 30 ili više sekundi, sve ovisi o tome koliko brzo rudari rade i tko ima sreće prvi pogoditi sljedeći blok.

Sad kad znamo kako *blockchain* funkcionira, pitanje je tko treba *blockchain*? Na ovom dijagramu pitanja i odgovora možemo doći do odgovora; prvo je pitanje trebamo li bazu podataka? Ako je odgovor *ne*, tada ne trebam *blockchain*, ako je odgovor *da*, dolazimo do pitanja mora li puno ljudi zapisivati podatke u tu bazu podataka? Ako je odgovor *da*, sljedeće je pitanje vjeruju li si ti ljudi? Ako si ne vjeruju, ali imaju treću osobu kojoj mogu vjerovati, onda ne trebate *blockchain*; ako je odgovor takav da si oni međusobno ne vjeruju i nema treće zajedničke osobe kojoj mogu vjerovati, vrlo vjerojatno trebate *blockchain*. Dakle, pitanje *blockchaina* pitanje je povjerenja i toga da nema treće osobe kojoj svi moramo vjerovati. *Blockchain* nije centraliziran, nego upravo suprotno, decentraliziran je.

A sada pravni aspekti.

A. Bilić:

Bio sam u napasti prekinuti, ali je jednostavno meni bilo zanimljivo i nisam mogao stati. Dakle, pravni aspekti *blockchaina*. Otkud krenuti? Ono što ste vidjeli iz ovoga,

iako nije korišteno puno pravnih termina, jest koliko to nudi pravnih mogućnosti. Dovoljna su sva ona povezivanja ljudi, ljudi su međusobno povezani. To već nešto govori. Druga stvar koju smo mogli vidjeti, to slično nekom transferu imovine, a da to pravno ne kvalificiram; netko nekom šalje nešto, to se zove nekakav novac. Nadalje, svidjelo mi se ono kad je Goran rekao *not your keys, not your coin*; tu mi je palo na pamet pitanje koja je pravna kvalifikacija toga. Dakle, tehnička je jasna – tko ne može pristupiti, kao da nema. Znači li to i da pravno nema? Tu zapravo otvaramo pitanje što je to *blockchain* u pravnom smislu.

Blockchain kao takav nije ništa u pravnom smislu, to je doslovno nekakav zapis koji sam po sebi nema nikakve pravne implikacije. Međutim, zašto toliko puno o njemu danas govorimo u pravnom i u tržišnom smislu? Zato što on, od onoga što je Goran naveo, posjeduje neke jedinstvene karakteristike koje ga čine podobnim za biznis, ali onda to mora pratiti i pravo. Dakle, vidjeli smo: povezanost broja ljudi, razmjernost, transfer vrijednosti, ali, možda najvažnije, ta nepromjenjivost. Zapisima imamo raznoraznih, ali ta je nepromjenjivost od nevjerojatne važnosti za provjeru transakcija. Kažem, *blockchain* kao takav možda bi bio najbliži, i tu mi se svidjela tvoja paralela s papirom, najbliži konceptu forme u pravu. To je nešto o čemu se puno govori u pravu, što je oblik, oblik ugovora; o *blockchainu* bi se, dakle, moglo razmišljati kao o mogućoj formi bilo ugovora bilo nečeg drugog.

Klasično pravo poznaje podjelu usmena forma vs. pisana forma. *Blockchain* je tu malo drukčiji. Mogli bismo reći s jedne strane da on nije pisana forma u užem smislu jer pisana forma u standardnom značenju podrazumijeva ljudski razumljive riječi, ne kôd. Međutim, u jednom širem smislu, *blockchain* je najbolja pisana forma jer ne samo da je trajan, nego je supertrajan, on je potpuno nepromjenjiv – imate jednu pisanu formu zapisanu zauvijek. I sad, što to znači? Gledajte, nisu pravnici to razvili, srećom. Jednostavno su se počele događati transakcije.

Netko je bio voljan platiti, mislim, da sad ne pretjerujem previše, dati novac za nekakav *bitcoin* jer je time sve počelo, i to je to. Tako se počelo događati, a pravo je to moralo pratiti, no još ne uspijeva pratiti. U pravnom smislu... o tome sam poslije mislio govoriti, ali mogu već i sada uvesti – što bi uopće bio jedan token, jedan *coin*? On nije stvar, to je nekakav podatak. Mogli

bismo razgovarati, pa ući u *teške* teorije – je li to vrijednosni papir, može li biti novac, može li biti, iz perspektive tržišta, možda prenosivi vrijednosni papir? Pravo tu kaska zapravo. Jednostavno mora osmisliti način kako popratiti tu tehnološku i ekonomsku priču. A zašto mora? Pa jednostavno, jer ljudi u to ulažu. Strašno jednostavno: netko daje novac, netko može biti prevaren i netko može nekoga prevariti. Pravo se u to mora umiješati i postaviti regulaciju i na makrorazini – o tome se puno razgovara kad se govori o *blockchainu*, o regulaciji tržišta – ali i na privatnopravnoj razini, to ću još možda spominjati. Dakle, što znači imati jedan *bitcoin* ili imati jedan token? Kakva je to vrsta imovine i štiti li vas pravo? Primjerice, netko ukrade vaš ključ i...

G. Oreški:

Čiji je to ključ? Čiji su to *coini*?

A. Bilić:

Da, i uzme vam to, u smislu *blockchaina*, na tragu tog što si rekao, i to više nisu vaši *coini*, ali u nekom pravnom, pa ako hoćemo i u ljudskom i etičkom smislu, to su i dalje vaši *coini*. Sama činjenica da su zapisani na njegovu računu ne znači da više nisu vaši. Ne želim tu davati konačne odgovore, samo naznačiti neka moguća pitanja s kojima se pravo suočava. To je jedan od velikih pravnih problema. Ako i pravo prepozna, ajmo reći, tokene kao imovinu, a prepozna je ih, pravo se ne može odreći svojih standardnih pravnih zaštita. Što ako netko ukrade imovinu ili imate nekakve prijevarne ugovore, materijalne nedostatke, ništetnost – to ćemo još možda spominjati? Pravo se ne može toga odreći. S razlogom; ne jer je konzervativno, nego zato što štiti vrijednosti kao što su povjerenje u promet, kao što je zabrana nekih nezakonitih aktivnosti itd. A onda imamo *bitcoin* koji zbog svoje tehnologije i nepromjenjivosti to jako jednostavno zaobilazi. I sad, ako se ta dva svijeta suprotstavljaju, a po meni moraju bar djelomice odudarati, pitanje je kako ih svesti na zajednički nazivnik? Na to se, naravno, nadovezuje pitanje provedbe, nekakva *enforcementa*; ne mislim samo u smislu ovrhe nego i sudačke kontrole. To je tek potpuni kaos zbog velike anonimnosti ili bar pseudoanonimnosti, tako da pravo još dugo neće posve znati što s tim učiniti.

I još jedna stvar koju možda treba reći: ne postoji niti može postojati već danas nešto kao što je pravo *blockchaina* ili

pravo kriptovaluta. Već je danas to toliko široko – ovo o čemu mi govorimo su osnove – to je toliko razvijeno u tržišnom smislu da prolazi praktički sve moguće pravne grane. Naravno, ja najviše govorim o civilnom i imovinskom pravu, ali tu je i pravo tržišta kapitala, porezno pravo, stečajno pravo – baš smo nedavno Marko i ja bili na konferenciji na kojoj smo razgovarali o stečajnim aspektima toga – zatim obiteljsko pravo ulazi u priču... Dakle, morat ćemo naučiti živjeti s tim da je to neki oblik imovine. Možda još ne znamo kakav, ali oblik koji se tiče doslovno svih grana prava, a zbog tehnološke specifičnosti nijedna od tih grana prava ne zna kako točno reagirati. Naravno, neke su grane prava slobodnije, pa je to gotovo i O. K., u stilu *ajmo vidjeti što se događa*, neke grane prava nisu baš tako dispozitivne i tu se otvaraju brojni pravni problem. Većina vas je vjerojatno pravnika. To je nešto što će biti jako zanimljivo, to je gotovo pravo u nastanku. Kao da se smisli nova kategorija imovine. Evo, kao da je netko danas izmislio stvari i sad moramo vidjeti što ćemo sa stvarima, kako ćemo ih prilagoditi nekom režimu.

M. Bratković:

Ja bih samo rekao da je ova tribina, za one koji su vješti u ovome, zamišljena kao pokrivanje nekih osnovnih pojmova, upravo zato što često srećem ljude koji kažu: čuli smo za *blockchain* tehnologiju, ali što je to zapravo? Ovo je uvod za njih. Znam da među vama sigurno ima onih koji su u tome puno napredniji od ove razine na kojoj sada govorimo, ali mislim da je dobro postaviti osnove da bismo mogli razgovarati i o složenijim stvarima.

G. Oreški:

Htio bih reći još nešto što se tiče *blockchaina*. Dakle, imamo izvođenje nekih transakcija: ja šaljem vama neku vrijednost, ti šalješ meni neku vrijednost – možemo li vjerovati da je ta transakcija ispravna? I kad ti meni pošalješ, primjerice, jedan *bitcoin*, je li to stvarno *bitcoin* i vrijedi li on koliko vrijedi? To je jedan problem koji *blockchain* rješava; mi zapravo mehanizmima koji su na djelu možemo vjerovati da su sve te transakcije ispravne, da nisu korumpirane i da se ne mogu korumpirati. Nitko ne može iz vedra neba vama poslati jedan *bitcoin*; on je negdje morao biti stvoren i netko ga je nekome morao poslati da biste vi mogli poslati meni. Znači, to je stvar povjerenja u tehnološko rješenje i tehnologiju.

Druga stvar koja je tu vrlo bitna i zanimljiva jest tzv. *self-custody* koji se odnosi na to kako mi i samo mi možemo kontrolirati neku vrijednost i njome raspolagati. Imamo, dakle, privatne ključeve kojima samo mi možemo raspolagati. Mislim da je to novina. Trenutačno u tradicionalnom financijskom sustavu ne možete imati vlastiti žiroračun ili tekući račun, on mora biti otvoren u banci. Za razliku od toga, *blockchain* omogućuje da budete vlastita mala banka. To su neke zanimljivosti i specifičnosti koje *blockchain* omogućuje.

A. Bilić:

Da, mislim da je onomu tko se imalo time bavi očit politički aspekt. Dakle, radikalna demokracija, izravna demokracija, čak i anarhizam – može se vrlo lako povezati s idejama koje su skeptične prema centralnom autoritetu, tako da nije samo pravo u pitanju nego imamo i politiku.

M. Bratković:

Možemo ovdje završiti s uvodom, pa ćemo se nekih aspekata još dotaknuti u raspravi. U svakom slučaju, nagradimo uvodničare pljeskom za uvodne riječi. Otvaram raspravu, a uvodničari će biti slobodni dopuniti sve ono za što misle da treba i na način na koji su to zamislili.

K. Ivanušić:

Ja sam inače kaznena sutkinja, pa su mi ove stvari zanimljive s kaznenopravnih aspekata. Relativno dugo bavim se kibernetičkim kriminalom i svim njegovim aspektima. Kriptovalute su vezane za najrazličitija kaznena djela kao i za nekaznena djela, odnosno moguće druge protupravne aktivnosti i sl. Planetarno su popularne i planetarno zastupljene u kriminalnoj populaciji. Međutim, ono što mi se čini kao budućnost i što je zbilja, po mom mišljenju, izvrsna stvar te tehnologije, leži upravo u transparentnosti i mogućnosti povjerenja koje proizlaze iz same činjenice transparentnosti *blockchaina*.

Osobno mislim da je ovo – kad ste spomenuli neke potencijalno revolucionarne demokratske ili anarhističke ideje izbjegavanja nadzora središnjih tijela... – na neki način razumljivo. Naime, središnja tijela nadzora različitih država ili međunarodnih udruženja nerijetko su kompromitirala slobodu

tržišta, kretanja, misli itd., pa je na neki način i logično da se *blockchain* kao fenomen i pojavio.

Vidjela sam u svojoj praksi, ali i izvan nje primjere izvrsne aplikabilnosti tehnologije *blockchaina*. Npr. u sustavu zemljišnih knjiga kojim se koristi Švedska. Načela koja se poštuju kod upisa u zemljišne knjige su ista, ali dokazi nužni za upis nalaze se na jednom mjestu, u jednom *blockchainu*. Svi podaci o nekretnini, prijašnjem vlasništvu, ugovoru, plaćenju cijeni, plaćenju porezu, ovjeri... nalaze se u jednom *blockchainu*, na jednom mjestu. Nema potrebe dokaze koji su nužni za prijenos vlasništva i svaki budući prijenos vlasništva, prikupljati i dostavljati na klasičan način jer ih sada zapravo imate sve na jednom mjestu. Nema više posebna dokazivanja, imate sve transparentno – kada je tko i kako došao do vlasništva nekretnine, time stvarate i povijesni niz za svaku nekretninu i bilježite svaku buduću pravnu sudbinu nekretnine na isti način. Mislim da se na taj način zadovoljavaju ne samo načelo transparentnosti zemljišnih knjiga već jača i sigurnost pravnog prometa nekretnina, ekspeditivnost i ekonomičnost postupka. Drugi je važan građanskopravni aspekt u primjeni *blockchain* tehnologije, a od iznimne će važnosti biti i za stanje u kaznenom pravu i postupcima – određen službeni prelazak država na digitalne valute u cijelom svijetu.

S obzirom na to da se golem broj transakcija legalno odvija u kriptovalutama, većina zemalja želi uvesti digitalne valute (CBDC – *Central Bank Digital Currency*). Središnje banke napraviti će svoj *blockchain* za sva plaćanja. Već u 2023. godini očekuju se prvi na tržištu vidljivi pokazatelji potpune digitalizacije platnog sustava i prelaska na digitalnu valutu. Takve digitalne valute koristit će se za međunarodna plaćanja primjenom *blockchain* tehnologije.

To će svakako pomoći sprječavanju pranja novca i prikrivanju kaznenih djela, odnosno protupravno stečene imovinske koristi. Dotad i najjače države svijeta gube milijarde jer ne mogu oduzeti protupravno stečenu imovinu u kriptovalutama.

Dakle, države idu na to da same kreiraju *blockchain* sustave i plasiraju digitalne valute, što je jako dobro za gospodarstvo, odnosno općenito za brzinu, lakoću i točnost transakcija među subjektima pravnih poslova. S druge strane, nužan nadzor ili

dostupnost onih podataka koji su javno bitni državama, bez obzira na to govorimo li o poreznim tijelima, tijelima kaznenog progona i sl. bit će osiguran upravo primjenom *blockchain* tehnologije. Ne da vidim u tome budućnost, to je sadašnjost i nešto za što mislim da će vrlo brzo doći i ovamo. Mislim da Kina već kreće...

G. Oreški: Kina je već uvela.

K. Ivanušić: A SAD je već donio odluku da do 2030. sve mora biti gotovo. Do 2030. minimalno će cijela Europska unija i SAD, odnosno ovaj naš zapadni svijet biti u sustavu digitalnih valuta, tj. službene primjene *blockchain* tehnologije. Što je dosad u međunarodnim plaćanjima bio problem? Kod SWIFT plaćanja transakcije se ne vide odmah, a ovdje imamo trenutačno stanje. I dosad su se mnoge države u međunarodnim bankarskim transakcijama koristile *blockchainom*.

G. Oreški: Vezano za *blockchain*, odnosno digitalne valute koje su izdale centralne banke, Kina je već uvela digitalni yuan, neke banke u SAD-u ušle su u program testiranja i sigurno postoji tendencija da se ide prema tome. Jedina je bojazan, da tako kažem, od digitalnih valuta koje je izdala centralna banka – kontrola, centralna kontrola. Znači, netko ima centralnu kontrolu i on vam može, kao što smo rekli na početku, uskratiti pristup tim sredstvima, kao što sad, na primjer, imate u bankama, pa banka kaže da do tih sredstava ne možete doći. Vode se polemike kakva će biti primjena, tko će se time koristiti itd.

No koje su prednosti *blockchaina*? Netko je na prijašnjim izlaganjima pitao komu to treba? Pa evo, možemo napraviti usporedbu. Što se tiče transakcija, možemo provođenje transakcija usporediti s putovanjem u Australiju. Dakle, kad idemo na put u Australiju, sjednemo u auto, idemo na aerodrom, pa iz zagrebačke zračne luke idemo možda u Istanbul, iz Istanbula u New Delhi, iz New Delhija u Sydney i u Sydneyju se vozimo autom do nekog odredišta. Znači, to traje danima i košta nekoliko tisuća eura, ovisno o tome kako uspijete dogovoriti cijenu karte. Usporedba je tog putovanja s jednim *bitcoinom* kao

da se teleportirate u roku od deset minuta u Australiju i to vas košta pet kuna. Zato je *blockchain* toliko zanimljiv, zato se toliko ulaže i trguje njime na burzama.

Prepoznat je golem potencijal, ali nitko još ne zna koliko će taj potencijal na kraju vrijediti. Zbog toga postoje oscilacije u vrijednostima *bitcoina*. Mi na burzama ne trgujemo današnjom vrijednošću *bitcoina*, nego njegovom očekivanom budućom vrijednošću. To su neke prednosti *blockchaina* u odnosu na tradicionalne sustave.

A. Bilić:

Ja sam tu možda malo etatist, dakle moja je prognoza da je to fantastični potencijal u smislu brzine i sigurnosti, ali sam dosta skeptičan oko toga koliko će moći zamijeniti centralni autoritet, dapače uvjeren sam da neće moći jer postojanje središnjeg autoriteta nije stvar tehnologije. Ovo sad vrlo načelno govorim, ali postoji beskonačno mnogo tehnologija. To je stvar pravne sigurnosti autoriteta osobe koja stoji iza toga i taj autoritet mora biti, dok god smo ljudi na planetu – *human*, on mora biti etički, on mora stajati iza nekih vrijednosti, a vrijednosti se ne mogu samoregulirati. Netko mora imenom i prezimenom stajati iza njih. Dovoljno je spomenuti koliko je bilo prijevara i bit će ih i dalje. To je po mom mišljenju jedan od temeljnih izazova – koliko će se ta tehnologija normalizirati i regulirati, pripitomiti i možda doći u ruke središnjih vlasti kao što su, recimo, službene nacionalne kriptovalute, ili koliko će ostati izvan sustava, divlja? I jedno i drugo ima svojih čari, ali da bi postala stvarno univerzalno primjenjiva, bit će potrebno ono prvo. To je jedna stvar.

Druga stvar, koja je možda malo izvan pitanja, ali mislim da je to jako važno reći – imovinska narav tokena, neću reći samo kriptovalute. Postoje dva temeljna koncepta, neću puno o tome, samo bih ovo htio napomenuti: jedan token može imati svoju intrinzičnu vrijednost, a najbolji je primjer za to *bitcoin*. On *glumi* neki novac, vrijedi onoliko koliko ljudi kažu da vrijedi (iza pravog novca stoje države), on u sebi ništa ne inkorporira, nema nikakvo pravo niti pretendira na to da ima neko pravo u sebi.

Postoji, s druge strane, mnoštvo drugih tokena koji nisu valutni, da tako kažem, nego koji u sebi inkorporiraju

ili pretendiraju inkorporirati neka prava koja se nalaze izvan *blockchaina*. Zašto stvarno pravo ne bi bilo zapisano u tokenu? Ne ulazim u to podržava li to pravni sustav, ali barem hipotetski. Može li tražbina biti inkorporirana? I tu, po mom mišljenju, token i *blockchain* imaju golem potencijal u izgradnji jednog suvremenog sustava vrijednosnih papira. Da ne govorim sad o tome što su vrijednosni papiri, ali vi kao pravници znate koliko su zapravo oni slični, u smislu da u vrijednosnom papiru imate neku imovinsku vrijednost koja je izvan vrijednosnog papira. Za razliku od novca, gdje nemate takve inkorporacije, nego imate neko stvarno, obvezno pravo, investicijsko pravo, pravo iz prava društava, dionicu inkorporiranu u nekom vrijednosnom papiru. I kad to prevedete na ovaj jezik, potencijali su golemi, da ne ulazim sad u potankosti, ali, evo, u raspravi možda.

Sunčana Rokсандić: Jako zanimljivo područje. Moram reći da mi se čini, na temelju ovoga što ste vas dvojica rekli, da tu Kazneni zakon možda čak u dijelu prednjači u regulaciji. Naime, Republika Hrvatska prošle je godine na temelju EU direktive o bezgotovinskim instrumentima plaćanja (usklađenje nacionalnog kaznenog zakonodavstva s pravnom stečevinom Europske unije na području borbe protiv prijevara i krivotvorenja u vezi s bezgotovinskim instrumentima plaćanja preko transpozicije Direktive (EU) 2019/713 Europskog parlamenta i Vijeća od 17. travnja 2019. o borbi protiv prijevara i krivotvorenja u vezi s bezgotovinskim sredstvima plaćanja i zamjeni Okvirne odluke Vijeća 2001/413/PUP mijenjala Kazneni zakon u kojem smo izrijekom uveli i virtualne valute. Ukratko, Direktivom (EU) 2019/713 nastoji se osigurati da su kao kaznena djela obuhvaćene i bezgotovinske transakcije koje uključuju bilo koji instrument plaćanja, bilo fizički kao što su bankovne kartice bilo virtualni kao što su mobilna plaćanja. Iako je to prije bilo moguće, sad je nesporno da smo dali dodatan alat sudu u kaznenom postupku za oduzimanje *bitcoina*, odnosno druge virtualne valute. Bezgotovinski instrument plaćanja smatra se pokretnom stvari, da pokrije upravo sve te mogućnosti o kojima ste govorili, ispravom i/ili računalnim podatkom, odnosno programom, zaštićenim uređajem, predmetom ili zapisom ili njihovom kombinacijom. Osim zakonskih sredstava plaćanja, naravno da uključuje i ove, dakle ona koja jesu ili ne u fizičkom obliku, a

nositelju i korisniku omogućuje samostalno u vezi s postupkom, odnosno nizom postupaka prijenos novca ili novčane vrijednosti s pomoću digitalnih sredstava razmjene. Digitalno sredstvo razmjene znači bilo kakav elektronički novac i virtualne valute. Dakle, mi smo se, da bismo mogli pokriti sva moguća kaznena djela koja nastaju iz različitih vidova transakcija, odlučili da sam pojam bude reguliran na opisani način i da bude nesporan.

G. Oreški: Ako smijem samo pitati, na koji biste način oduzeli nekomu *bitcoin*?

S. Roksandić: Sutra imamo izlaganje na skupu udruženja za kaznenopravne znanosti, kolegica i kolega Mamić iz MUP-a, i moramo reći, na temelju našeg istraživanja, u Hrvatskoj imamo prvi slučaj zamrznutih *virtualnih valuta* koje trenutačno drži...

G. Oreški: Ali gdje su ti *bitcoini*?

S. Roksandić: Nisu *bitcoini*, nego *Monero* i *Etherum*.

G. Oreški: Dobro, bilo koja valuta? Gdje su zamrznuti, ako smijem pitati?

S. Roksandić: U virtualnom novčaniku koji ima policija, odnosno on je sad deponiran i pod ključem kod državnog odvjetništva.

G. Oreški: Dobro, a gdje su se te kriptovalute prije nalazile?

S. Roksandić: U novčaniku osobe koja je počinila nedopuštenu transakciju.

G. Oreški: Na mobitelu ili nekom takvu uređaju?

S. Roksandić: Ključevi su bili na mobitelu.

G. Oreški: Da, to je...

S. Roksandić: To je sve jasno. Sad je pitanje kako što podržati. Može se doći na drukčiji način, malo teže, doduše.

G. Oreški: Vi ste, znači, mogli doći do tih sredstava jer je osoba imala pohranjene privatne ključeve na mobitelu, dakle morali ste doći do privatnih ključeva.

S. Roksandić: Bitno je da je naša policija, odnosno tijela gonjenja, uspjela naći tehnički način kako da to napravi. U svakom slučaju i osoba sama može dati ključ. Kad se čovjek nađe u situaciji da je povrijedio Kazneni zakon, i to je otkriveno, i došao do veće količine novca, često pruži informacije za koje je pet minuta prije mislio da ih nikad neće dati, katkad procijeni da mu je u interesu te informacije dati.

G. Oreški: Samo zato što je korisnik koji je to radio pogriješio, samo zato.

S. Roksandić: Sad govorimo o različitim stvarima!

A. Bilić: Oprosti, je li pogriješio kad je napravio kazneno djelo ili kad je sačuvao mobitel?

G. Oreški: Pogriješio je kad je napravio kazneno djelo, ali što se tiče zamrzavanja valuta, pogriješio je što je svoje privatne ključeve držao na mobitelu.

S. Roksandić: Tako pogriješiti u gospodarskim kaznenim djelima ili općenito pogriješiti nije ništa što je apsolutno strano, inače bi se puno manje kaznenih djela uopće uspjelo procesuirati.

G. Oreški: To su dvije različite stvari.

K. Ivanušić: Nisu, vjerovali ili ne, ljudi su jednako ograničeni. Drže pristupne kodove u *cloudima*. Kôd ima 24 znamenke, počinitelj to ne može pamtiti, on više ne može generirati svoje privatne ključeve, treba mu računalo. On si neće dati truda za neki dodatan hard disk, softver...

G. Oreški: To je stvar lijenosti.

K. Ivanušić: Da, ta lijenost u Americi trenutačno rezultira oduzimanjem 7,5 milijardi dolara, samo iz *clouda*.

G. Oreški: To je onaj primjer hakerskog napada, kada je haker otuđio s jedne platforme između 50 i 100 milijuna dolara kriptovaluta. FBI je pratio njegove transakcije jedno pet godina i nisu mogli otkriti tko je to. Vidjeli su transakcije, s kojeg *walleta* ide na koji *wallet*. Kada su ga identificirali? Kad je *bitcoinom* platio hotelski račun u iznosu od 500 dolara, tad su spojili identitet s transakcijama. Uspjeli su vratiti ta hakirana sredstva jer je privatne ključeve imao pohranjene na *Google Cloudu*. FBI je preko naloga, odnosno preko *Googlea* dobio taj podatak.

Fran Pelicarić: Hvala Vam na zanimljivu izlaganju. Kao nekome tko je potpuno izvan *blockchain* tehnologije, čini mi se da se često kao ključna pitanja spominju povjerenje i decentralizacija. To je ono pitanje treba li vam *blockchain* – treba ako nemate povjerenja jedni u druge i u neku centralnu instituciju, osobu itd.

Osobno sam vrlo skeptičan prema tome, čak i kod *bitcoina* koji bi trebao slijediti taj model. Zašto? Čini mi se da meni kao korisniku treba iznimno puno povjerenja u različite treće osobe da bih sudjelovao u cijeloj priči. Moram imati povjerenje u neki hardverski *board* koji je netko napravio, u to da ga je napravio kako treba. Moram imati golemo povjerenje u program koji će provesti transakciju. Moram imati povjerenje u, možda se krivo izražavam, kôd *bitcoina*, da će sve to na kraju dana napraviti sve

one *hasheve* kako treba, da se neće moći intervenirati sa strane. To je sve, na neki način, provjerljivo u teoriji jer je sve javno, objavljeno i dostupno, ali praktično gledano, mislim da postoje možda tri osobe na svijetu koje bi teoretski mogle provjeriti valjanost ili pravilnost izvedbe svakog od tih elemenata, a sigurno nemaju resurse da bi to realizirale. Možda nemam pravo, samo ističem tu napetost.

S druge strane, osobno mi se čini – to je samo na razini predviđanja budućeg smjera kretanja te tehnologije – da baš ta centralizacija i nije toliko opasna, nego je čak možda i nužan korak, upravo zbog ovog što je bilo rečeno: korekcije i nadzora nad cijelom pričom. I vidim velik prostor za korištenje *blockchain* tehnologije baš u slučaju kad ju je izdalo neko centralno tijelo, kao na primjeru zemljišnih knjiga koji je dan. Upravo tu mi se čini vrlo pogodnom, iz mnogo praktičnih razloga, ali, opet, zadržavajući centralnog aktera – državu, sud, neko državno tijelo koje na kraju dana, ako dođe do promjena koje su nepoželjne iz ovog ili onog razloga, političkog, pravnog i sl. može ipak intervenirati.

K. Ivanušić:

Moram priznati, meni je *blockchain* tehnologija vrhunska upravo zbog te transparentnosti.

G. Oreški:

Istaknuo bih na primjeru *bitcoina* da postoje ljudi koji se isključivo bave pronalaženjem mane u programskom kôdu (nazivamo ih hakerima) ne bi li to upotrijebili u svoju korist. Sigurno bi se već dogodio hakerski napad na *bitcoin* da je netko uspio razbiti i naći manu u tom kôdu. Nije da se nisu događali na nekim *blockchainima*, ali ono što je Antun rekao – u čemu je vrijednost samog *bitcoina*? Upravo u sigurnosti. Da ga sutra hakirate, on više ne bi ništa vrijedio. U trinaest godina svoje postojanosti dokazao je da mu se može vjerovati, da se može vjerovati tim transakcijama. Ono što nam *bitcoin* nudi, sastoji se od svojstva supersigurnosti, a sam *bitcoin* služi kao osnovni *blockchain* na kojem možemo graditi druge aplikacije koje crpe sigurnost iz tog *blockchaina bitcoina*. Njegova je posebnost, ponavljam, upravo u sigurnosti koju ta mreža pruža. Danas, ako želite izvoditi neke transakcije tipa Visa, PayPal itd., najsigurniji je način da pošaljete transakciju i da završi kod korisnika *bitcoin*,

nema sigurnije mreže, i u tome je njegova vrijednost.

Htio bih još samo reći nešto vezano za centralni nadzor. Ako ste pratili nedavno kriptovalute, mjenjačnice i centralizirane servise tipa *Celsius*, *FTX* itd., onda znate da su svi oni sada u velikim financijskim problemima upravo zato što su bili centralizirani. Nijedan decentralizirani protokol DeFi nije imao te probleme i korisnici nisu gubili sredstva. Upravo su se kod centraliziranih aktera pojavili golemi problem. Eto, toliko kao protuargument.

Saša Hunjak:

Morat ću biti precizan. Pitanje svima, ali vezano je zapravo za ovaj slučaj u kojem je državno odvjetništvo zabranilo pomicanje sredstava, *bitcoina*... nebitno čega, s nekog računa jer je kazneno djelo. Ako se dokaže to kazneno djelo, ne bi li onda ta imovina trebala postati državna imovina, uplaćena u državni proračun? Što bi značilo da će Republika Hrvatska u državnom proračunu imati deset *bitcoina*, dvadeset *tethera*...

K. Ivanušić:

Da, načelno, protupravno stečena imovinska korist oduzimanjem postaje vlasništvo Republike Hrvatske. Slučaj o kojem govorimo je maloljetnički, pa sam slučaj i njegove detalje ne smijem otkrivati, ali recimo da je – prema Zakonu o kaznenom postupku zapravo primijenjena jedna privremena mjera kojom se osigurava imovinska korist. Tek ćemo poslije odlučiti o tome postoji li krimen. Ali postoji jedna druga stvar koja je jako bitna – taj je *wallet* napunjen tuđom imovinom. Ti ljudi – oštećenici – nama su poznati preko KYC-ja (*Know Your Customer*), jedinstvenog broja vezanog u osobne podatke s centralizirane burze. Mi znamo tko su oštećenici. To što smo sada osigurali da to ne ide nikamo, sutra trebamo iskoristiti i vratiti kriptovalute vlasnicima, onima od kojih su ukradene.

S. Hunjak:

Mene bi više zanimalo, kada to postaje državna imovina, znači li to da država ima otvorene *wallete* i kako prikazuje vrijednost te imovine u knjigama?

G. Oreški:

Ima li pravne regulative po kojoj će to upisati?

K. Ivanušić:

Pod pretpostavkom da znamo da ste Vi oštećenik, da je okrivljenik počinitelj kaznenog djela, to znači da je neovlašteno pristupio vašim podacima i vašem *walletu* i izvršio prijenos valute. Vi biste tražili tu valutu, znači ovaj broj, natrag u svoj *wallet*. Doista, vrijednost može biti drukčija jer je u jednom trenutku to bilo pet kuna, a u drugom je to petsto kuna na tržištu. No, oštećenik može i drukčije precizirati svoj imovinskopravni zahtjev ili istaknuti alternativni zahtjev, kao u bilo kojem građanskom postupku. Meni se čini važnim to što upravo sud pa i tijela kaznenog progona mogu vratiti oštećeniku ukradene kriptovalute.

A. Bilić:

Mislim da na krivi način shvaćamo centralizaciju.

K. Ivanušić:

Centralizacija je burza jer preko burze mi dobivamo te podatke. Da nema burze, ne bismo mogli...

A. Bilić:

Ne u smislu na koji ja mislim, ne mislim na to. Mislim da je ovo što se dogodilo s FTX-om posljedica manjka centralizacije. Kada kažem centralizacije, ne mislim samo na neki centar koji to regulira, mislim na regulatora, osobu koja svojim autoritetom stoji iza toga. To što je ekipa to radila bez ikakve kontrole, to je tehnički centralizacija, ali nije *trusted party*, u bilo kojem smislu te riječi; baš manjka nadzora i nevjerojatno je da su mogli biti toliko neregulirani.

Da imate sustav – a sad možemo pravne apsurre – sustav tržišta kapitala koji je beskonačno reguliran i onda ako tomu izmakne na neki način, posve je neregulirano. Zaštita potrošača koja ide do meni često smiješnih i apsurdnih granica – ja bih ih možda malo osobno kao trgovački pravnik i manje štitio; ne mogu ništa i onda kupe kriptovalutu i mogu sve. Dakle, taj jedan sukob sasvim drukčijih regulativnih režima, mogućnost regulativne arbitraže.

Da se vratim na centralizaciju. Čim govorimo o krađi. Pazite, prema nekim idejama kao onoj *code is law*, što piše, to je to. Da bismo mogli govoriti da netko ima nešto neovlašteno, moramo imati koncept imovine u smislu pravnog sustava

koji jamči da je pravi vlasnik ne onaj koji ima upisano, nego onaj drugi kojem je to uzeto neovlašteno, bez njegova znanja. Doslovna primjena, bar prema nekim idejama, doslovno pravi, jedini, istiniti imatelj onaj je koji to ima zapisano, i tu onda nema krađe. Doslovno. Kad prijeđe, to je to. Dakle, pravni sustav, odnosno sudovi su ti koji osiguravaju centralizaciju koja nama treba jer bez toga ne možemo zamisliti transakcije i to da su potpuno čekirane, da nitko ne stoji iza toga.

K. Ivanušić:

Slažem se. Primjerice, Vi doista imate svoj token, Vi doista imate svoj privatni ključ, ja sam doista na treći način saznala Vaš privatni ključ, bilo da sam vas prisluškivala, gledala, imala neki uređaj zakačen, presretala komunikaciju, bilo što, znala sam da je to Vaš ključ, uopće nije bitno – ja sam neovlašteno, nezakonito prišla Vašem privatnom ključu, i to je za nas kazneno djelo, koje se ubraja u skupinu kaznenih djela kibernetičkog kriminala u užem smislu riječi – neovlaštenog pristupa računalnom podatku, računalnom sustavu i mreži...

A. Bilić:

Naravno, ali Vi ste tijelo centralizacije, o tome ja govorim. Apsolutno imate pravo.

K. Ivanušić:

Postoji još nešto važno što bih htjela istaknuti, što meni smeta kao sutkinji godinama... Dugo sam bila konzultantica Vijeća Europe za kibernetički kriminal i fasciniralo me da se u mnoštvu država svijeta ljudi doista opterećuju prije svega ekonomskim pojmovima i ekonomskim definicijama vezanim uz kriptovalute.

Naime, mislim da nitko ne može zatvoriti oči pred činjenicom da je kriptovaluta imovina, ona ima svoju vrijednost. Ako je stavite na tržište, ona ima svoju vrijednost. Ako je netko voljan pet tona kokaina prodati za kriptovalutu, ta imovina ima vrijednost; ako je netko voljan napraviti vam frizuru za kriptovalutu, ta imovina ima vrijednost. Mi tu razmjenu ili trgovinu moramo prihvatiti, možemo je shvatiti – ne mogu reći kao trampu jer ne znam koliko je iz ruke u ruku primjenjivo, ali određen posjed i određena vrijednost definitivno postoje. Kao što posjed postoji na nekom *cloudu*, tako postoji i na nekom tokenu, na nekom računu. Osim toga, tih imaginarnih stvari

koje ne vidimo ima već mnogo i u tradicionalnom načinu trgovine, primjerice, jedan žiroračun mi ne vidimo, pa je i ovaj novac koji sada upotrebljavamo *de facto* elektronički novac, odnosno fiktivan novac na neki način jer ga ne vidimo.

M. Bratković: Zamolit ću kolege da poslušamo primjere primjene *blockchaina* pa ćemo se vratiti na diskusiju.

G. Oreški: Imamo tu još nekoliko slajdova koje bismo htjeli proći pa se poslije možemo vratiti na diskusiju. Dosad smo razgovarali o mnogim primjenama *blockchaina*, pa bih htio ponoviti da je velik potencijal u tom smislu primjena pametnih ugovora. Klasična su primjena, ona najpoznatija, digitalne valute i pohranjivanje podataka, poput spomenutih zemljišnoknjižnih uložaka i sl.

Htio bih reći još nekoliko riječi o *bitcoinu* i još nekim stvarima koje su sad zanimljive, a možda puno ljudi za njih ne zna. Sam kreator *bitcoina* nama je nepoznat. Neki pretpostavljaju da je to ovaj čovjek na slici, ali mi u biti ni dan-danas ne znamo tko je kreirao *bitcoin*. On je bio aktivan na internetu, na forumima, na blogovima itd., ali se u jednom trenutku povukao iz svih komunikacija i interakcija. *Bitcoin* je dalje nastavio svoj razvojni put, ali mi još ne znamo tko ga je kreirao.

Što je *bitcoin* danas? Ono što smo prije gledali, kreiranje blokova svakih 13 sekundi – kod *bitcoina* imamo kreiranje blokova svakih 10 minuta. Što to znači: ako vi pošaljete transakciju, treba minimalno doći do kreiranja sljedećeg bloka, a to može potrajati 10 minuta ili dulje, ovisno o tome koliko brzo rudari rade. Iako je zamišljen sa svrhom transakcija, *bitcoin* nije najpogodnije sredstvo za izvršavanje svakodnevnih transakcija. Veličina bloka, ono što smo govorili o standardizaciji, iznosi jedan megabajt. Broj transakcija u sekundi (engl. *transactions per second*) – može izvršiti 7-8 transakcija u sekundi, što je na dnevnoj razini nekih pola milijuna transakcija, što ni približno nije dovoljno. Recimo, Visa provodi oko 65.000 transakcija u sekundi, znači to je količina transakcija koja može zadovoljiti globalne potrebe za plaćanjima.

Što se tiče decentralizacije i čuvanja kopija *blockchaina*, ima 15.000 *nodeova* diljem svijeta, znači da je riječ o jednom od decentraliziranih *blockchaina* općenito. Do dana današnjeg

izrudareno je 19 milijuna *bitcoina* od ukupno 21 milijuna koliko ih uopće može postojati. Zbog procesa *halvinga* (prepolovljavanja), svake četiri godine prepolovi se nagrada rudarima za jedan izrudareni *bitcoin*. On je trenutačno 6,2 *bitcoina*, u početku je bio 50; zbog tog procesa posljednji *bitcoin* bit će izrudaren tek oko 2140. godine. *Hash rate* ili računalna snaga, o čemu smo govorili; mi imamo 300 milijuna tisuća milijardi *hasheva* u sekundi, koji se neprestano izvode, 24 sata na dan. Znači, to je jedna goleva računalna snaga koja daje sigurnost upravo tom *bitcoinu*. Njegova cijena na burzama trenutačno je oko 16.000 dolara, a u jednom je trenutku, na svom vrhuncu, bila oko 67.000 dolara. Sad smo praktički u sredini *bear marketa* pa je ona bitno pala u odnosu na svoj vrhunac.

Što se tiče privatnosti, *bitcoin* je pseudoanoniman, odnosno postoje aplikacije i tvrtke koje se bave praćenjem transakcija na *blockchainu*, pri čemu se vrlo precizno, jedanput kad otkrijete svoj identitet u mjenjačnici, na nekoj transakciji itd., mogu rekonstruirati vaše transakcije duboko u povijest. I zato je koristiti se *bitcoinom* za nekakve kriminalne transakcije možda malo glupo jer te su transakcije zauvijek zapisane i mogu se pratiti.

Bitcoin nema podršku za izvođenje pametnih ugovora, i ako mislite da imate dobar prijedlog za unapređenje samog *bitcoina*, možete ga predložiti *Bitcoin* zajednici (*Bitcoin Improving Proposit*). To je prijedlog za unapređenje *bitcoina* o kojemu onda zajednica, odnosno rudari glasaju. Ako se on prihvati, to se implementira u sam kôd. To se za *bitcoin* događa vrlo, vrlo rijetko, dok se za neke druge kriptovalute događa vrlo često, pa je onda i pitanje za te kriptovalute – što su one? Mijenjaju li one tijekom vremena svoja svojstva? Pa time možda mijenjaju i definiciju o tome što one jesu. *Bitcoin* u pravnom smislu već smo dovoljno obradili ili imamo još što dodati?

A. Bilić: Jesmo.

G. Oreški: Ono što je također bitno razumjeti, a o čemu se često govori, jesu tzv. *alts*. To su sve ostale kriptovalute; jedan je *bitcoin*, a sve su ostalo tzv. *alts*. Kao što vidimo, imamo tu jako

puno kriptovaluta; trenutačno je samih *blockchainova*, tokena itd. negdje više od 20.000. Nijedna od njih nema neku posebnu vrijednost, ali neke imaju potencijal razviti se u vrlo moćne platforme.

Osim *bitcoina*, ono što je za razvoj *blockchaina* jako bitno, to je *Ethereum*. Osnivač, odnosno suosnivač *blockchaina* 2015. godine bio je glavni voditelj Vitalik Buterin. Imao je svega 19 godina. Bio je čudo od djeteta; u dobi od devet godina množio je šesteroznamenkaste brojeve, paralelno je studirao na tri fakulteta itd. Htio je unaprijediti funkcionalnost *bitcoina* uvođenjem pametnih ugovora, ali je *Bitcoin* zajednica rekla ne, odbili su, pa je odlučio kreirati vlastiti *blockchain*. Za taj je *blockchain* bitno da uvodi podršku za pametne ugovore. Imamo standard *ERC20 Tokens*, to ćete vrlo često čuti. Tu smo isto 2017. imali jedan ERC-jev *boom*, koji je doveo do vrhunca cijene kriptovalute, nakon čega je uslijedio pad jer se dogodilo puno prijevara, svatko je kreirao nekakve tokene, ljudi su to kupovali, nakon toga pala je cijena itd. Ima također podršku za NFT-ove.

Što su NFT-ovi, to ćemo sad objasniti. Što je trenutačno *Ethereum*? Ove je godine prešao konsenzus mehanizma s *proof-of-work* na *proof-of-stake*. Ima svoj razvojni put koji je definiran. Sljedeći korak nakon tog *merge* procesa znači prelazak s *proof-of-work* na *proof-of-stake*, imamo potrebu za povećanjem broja transakcija na tom *blockchainu*, i to je novi korak što se tiče njegova unapređenja.

Recimo, u prvom kvartalu ove godine na tom je *blockchainu* provedeno oko 105 milijuna transakcija, znači oko milijun transakcija dnevno provodi se na *blockchainu*. Aplikirano je oko milijun i pol pametnih ugovora. Na temelju tog *blockchaina* kreirano je oko 3000 aplikacija poput decentraliziranih mjenjačnica, decentraliziranih financijskih instrumenata, tržnice za NFT-ove (mnoge igre koriste se NFT-ovima i *Ethereumom* kao *blockchainom* na kojem su izgrađene). Dakle, sama vrijednost *blockchain* valute kao što je *Ethereum* proizlazi iz toga da je to nešto poput investicije jer očekujete da će cijene rasti, a tu je i činjenica da sve te aplikacije za svoje korištenje i slanje transakcija zahtijevaju upotrebu *Ethera* ili *bitcoina*. Znači, svaka transakcija nešto košta i iz tog se bazena javlja potreba da kupujete tu valutu, što, naravno, poslije utječe na cijenu. Dakle, jedan je dio investicijski, a drugo je stvarna potreba –

ako se želite koristiti tim *blockchainom*, morate imati određenu količinu *coina*.

Što su pametni ugovori? Imali smo primjer pametnog ugovora u našem malom primjeru kad je Marko meni dao jednu jabuku, odnosno ja njemu, a on meni 7,5 *coina* ili tako nešto. Znači, to je programski kôd koji se samostalno izvodi na *blockchainu* i samostalno izvršava transakcije kad se za to steknu uvjeti. Primjer iz stvarnog svijeta – to je kao da imate aparat za kavu, aparat za slatkiše itd. Koji su uvjeti da dobijete čokoladicu iz aparata? Aparat mora biti priključen na struju, morate ubaciti, uzmimo, deset kuna, morate pritisnuti broj 21 i nakon toga taj aparat napravi jednu transakciju, odnosno da vam čokoladicu. U načelu, taj pametni ugovor i nije osobito pametan. Pametan je zato što se samostalno izvodi kad se za to ispune uvjeti. On omogućava razvoj decentraliziranih aplikacija i tu možda vidim najveći potencijal primjene u, recimo, državnoj administraciji, izdavanju... Zamislite sada da tražite građevinsku dozvolu. Što je za nju potrebno? Potreban je glavni projekt, potreban je dokaz vlasništva, posebni uvjeti, potrebna je neka procedura. Da je svaki od tih dokumenata jedan NFT i da vi sve to imate u svojem *walletu*, spojite na jedan pametni ugovor i kad se sve te kvačice zadovolje, automatski dobivate građevinsku dozvolu. Znači, nema potrebe za administriranjem, nema potrebe za javnim bilježnicima, ovjeravanjem, ovjerenim preslikama kopije, digitalnim potpisom... Dakle, takve se stvari mogu automatizirati na vrlo efikasan i jeftin način. Jesu li pametni ugovori ugovori?

A. Bilić:

Da, jesu li? Mislim, naziv je malo nesretan; naravno, nisu ga pravnici radili. Pametni ugovor kao takav nije ugovor. Ako ste čuli ovo, zapravo bi bolji naziv možda bio pametna ovrha. Zapravo je riječ o ispunjenju, o prisilnom ispunjenju, dakle ispunjenje ugovora ne ovisi o volji ugovornih strana, nemate posao ispunjenja kao poseban akt volje, nego se on zapravo automatski ispunjava.

G. Oreški:

Uz prethodni ugovor?

A. Bilić:

Najčešće taj pametni ugovor u sebi inkorporira ugovor. Iz pravne perspektive pametni ugovor vrlo će često biti konkludentno sklopljen pravi ugovor. Na isti način kao što ti ja dam svoju stvar, a ti meni daš novac, i da ništa nismo rekli, može se pretpostaviti da smo se dogovorili. I to je zapravo za ugovorno pravo jako zanimljivo jer može doći do nesuglasnosti. Zamislimo primjer da dijete koje ne može očitovati volju valjano sklopi pametni ugovor; informatički je spretno, mali Vitalik Buterin, i domogne se privatnog ključa i napravi hrpu transakcija – pravno te transakcije neće biti valjane, bit će pobojne ili nišetne. Znači nije nužno da imamo ugovor u pravnom smislu jer samo pravo može imati pravno valjan ugovor. Ne može tehnologija to zamijeniti, ali činjenica je da će se u većini situacija podudarati rezultati. Problem je što kad ne bude? Što kad dođe do transakcija koje su tehnološki valjane, a pravno nisu? To će biti iznimke, ali tu nam opet treba pravni sustav, način da se prisili da se napravi obratna transakcija, ne toliko drukčiji od onih kaznenih primjera. Opet, zapravo, imamo mjesto gdje pravo mora stupiti na scenu, dakle ponovno se vraćamo na centralizaciju – centralni autoritet koji prisiljava da stvari budu kako trebaju biti.

G. Oreški:

ERC20 Tokens. Ono što je uveo *Ethereum* na samom *blockchainu* osim *ethera*, koji je izvorna kriptovaluta *blockchaina*, jest mogućnost bilo koga od nas da s pomoću pametnih ugovora kreira nove tokene. Dakle, vi kreirate broj tih tokena, možete im programirati neka svojstva, koliko ih maksimalno može biti i slično.

Sve su kriptovalute tokeni, a svi tokeni nisu kriptovalute. Token je izdan na nekom *blockchainu*, a *coin* je prirodni token tog *blockchaina*, to bih ja tako razdvojio.

A. Bilić:

Ako se ja mogu ubaciti, a da ne ulazim u tehnološku problematiku – token je neka potencijalna jedinica vrijednosti. To može biti ta *blockchain* dionica, *blockchain* kuna – novac, vrijednosni papir, može biti tražbina, umjetničko djelo, stvar, teoretski. Zamislite to kao osnovnu jedinicu kojom možete graditi sustav u smislu transakcija.

G. Oreški:

Ono što je bitno u vezi s tokenom i što je sad velik problem i zahtijeva također neku regulaciju, tijelo koje to može regulirati, to je izdavanje *stablecoina*. Dakle, na samom *blockchainu* mogu se izdavati *coini* koji prate vrijednost, na primjer, američkog dolara ili možemo izdavati *coine* kao što je *wrapped token*, odnosno *wrapped bitcoin*. Zašto se to pojavilo i zašto je to bitno? Zato što na *blockchainu* nemate američke dolare, ne možete s njima uvesti pametne ugovore, ne možete ih programirati itd. Ni *bitcoin* nema podršku za pametne ugovore. I što onda napravite? Ja pošaljem svoj *bitcoin* nekom centraliziranom tijelu i ono kreira novi *bitcoin* na *Ethereum blockchainu*, dakle on je *zamotan*.

Isto tako što se tiče *stablecoina*, različite centralizirane kompanije izdaju nekakve tokene na *blockchainu* za koje tvrde da imaju određenu vrijednost, tipa 1 USDC vrijedi 1 dolar. Tu je inovaciju uveo *Ethereum* i ona je svojevrsan napredak. Neki drugi *blockchaini* tipa *Solana* i sl. imaju neke svoje standarde, ali praktički rade istu stvar.

Što su NFT-ovi? Kao što imamo token *ERC20*, svi su tokeni *fungible*, odnosno svi su isti, isto kao što je 1 euro uvijek 1 euro, bez obzira na to je li novčanica zgužvana ili nije, je li poderana, obojena itd., uvijek taj euro vrijedi jedan euro. I svaki taj jedan euro zamjenjiv je s drugim eurom. S druge strane, imamo *non-fungible tokens* koji su jedinstveni tokeni na *blockchainu* i jednom kad ih kreirate, nitko ih ne može kopirati, ne može kreirati drugi takav token. Također se mogu programirati; sad su, na primjer, popularni NFT-ovi, kolekcije itd., recimo tokeni *cyberpunk* mogu postići cijenu i do 100.000 dolara. Važno je što se mogu programirati, i to na način da, primjerice, ja prodam tebi jedan NFT, ti prodaš nekom dalje, pri čemu si ostvario neku, da tako kažem, dobit i od te dobiti 10 % ide meni kao izvornom vlasniku. To su neke stvari koje se mogu implementirati. Uzmimo za primjer primjenu u zemljišnim knjigama – recimo da je vaša kuća jedan NFT token kojim trgovate na nekoj burzi, da je iznajmljujete na način da šaljete taj NFT nekom drugom u *wallet*, da se s pomoću pametnog ugovora automatski izvršava transakcija kupoprodaje, zatim se automatski izvršavaju transakcije u najmu itd. Tu su, dakle, velike mogućnosti primjene.

A. Bilić:

Da... Ako se mogu tu ubaciti. Tu ima jedan jako zanimljiv pravni aspekt. Dakle, koliko su god ti *smart contracts* (pametni ugovori) genijalno samoizvršivi i učinkoviti kad je riječ o *on-chain* imovini, dakle nešto se dogodi i onda on automatski pošalje, primjerice, *bitcoin* na neki drugi *wallet*, toliko se tek otvara novih pravnih pitanja kad je riječ o povezanosti tokena s *off-chain* ili, da tako kažem, stvarnom imovinom. To je ono što je Goran spomenuo: kuća ili bilo koji oblik imovine s pomoću čega se zapravo i uvelike na to i oslanjaju. Pitanje je postoji li pravni mehanizam – mislim da je jako upitno iz perspektive hrvatskog prava – da pravno vežete jedan token s određenim imovinskim predmetom. Recimo, kuća; vi možete teoretski opisati u tokenu da se on odnosi na tu kuću, ali pravni sustav, barem ovakav kakav jest, neće tome pridati pravno značenje. Dakle, ja sam kupio kuću kupujući NFT na kojem piše *kuća*, ali naš pravni sustav, prilično sam siguran, to ne bi trenutačno podržao, što ne znači da tu nema perspektive napretka.

M. Bratković:

Pitanje je bi li se identificirao objekt, to je problem.

A. Bilić:

Nije upitno ako je cijena u *bitcoinu* da se može platiti u *bitcoinu*, to nije problem. Međutim, ako bi se pokušalo prijenosom tokena prenijeti vlasništvo, evo, radikalno je primjer stvarno nekretnina za koju imamo poseban režim. Ti možeš to pokušati, ali pokušaj s tim doći na sud i reći da imaš pravo na kuću jer imaš... Ali ne samo identifikacija, nego ono, imamo *numerus clausus* način prijenosa imovine, dakle modusi prijenosa imovine uvelike su *numerus clausus*.

M. Bratković:

Onda bi upis u zemljišne knjige išao po drugom načelu.

G. Oreški:

Je li problem u tome što to trenutačno nije pravno riješeno ili je problem u tome...

M. Bratković:

Da pravo kaska.

G. Oreški: ... ili je problem u tehnologiji?

A. Bilić: Ja bih rekao da nije problem u pravu, mislim da postoji prostor za napredak, tu sam čak dosta optimističan. Ako bi se to dobro napravilo s obzirom na sigurnost koja se nudi i ako bi se pružila na neki način odgovarajuća sudska zaštita, ne vidim problem da, neću baš reći nekretnine jer su one pravno i politički osjetljive, ali da se jedan dobar dio imovine može vezati za tokene i da bi prijenos tokena zapravo bio modus *prijenos imovine*, dakle opet ono o čemu sam govorio – vrijednosni papiri. Zapravo onda imate vrijednosne papire.

Vid J. Kovačić: Ja sam htio samo pitati vezano uz NFT-ove. Na koji smo način mi kao kupci NFT-ova zaštićeni od toga da jednom kada kupimo token, on ne izgubi svoju vrijednost i što se dogodi ako je kuća vezana na NFT token koji je radi tržišnih kretanja postao esencijalno bezvrijedan?

A. Bilić: Čini mi se da tu ima nekoliko stvari, ali ne moramo doći do kraja ovoga. Kad bi pravo to sankcioniralo i reklo: kad se prenese NFT kuća, prenesena je kuća i vrijednost toga zapravo je vrijednost kuće. Zamislimo nekretninu na moru koja je nepovratno vezana za token – teško mogu vjerovati da bi to izgubilo atraktivnost. Veća je opasnost što najčešće nema tog vezivanja ili barem pravno nije podržano. Uzmimo *bitcoin* koji po definiciji nije vezan ni za što, on i ne pretendira biti vezan uz neki *underlying value*. Ondje, naravno, vrijednost ovisi o tome kako sudionici tog tržišta percipiraju to samo po sebi i zbog toga su takvi instrumenti često volatilniji.

G. Oreški: NFT token može imati vrijednost jer stvarno iza njega stoji neka vrijednost, neka posebnost, primjerice, vrlo rijedak token kao što imate vrijednost umjetničkih djela – zašto je ta slika vrijedna toliko koliko jest? Koja je njezina praktična vrijednost, što ćete vi s njom, da tako kažem? A drugo je kad padnete na štos, u smislu da vam netko kaže: evo to je sad jako vrijedno, pa vi to kupite, a u biti iza toga nema nikakve vrijednosti. Znači jedno je NFT koji nema nikakvu vrijednost, a drugo NFT koji može imati jako veliku vrijednost, ovisi što stoji iza toga.

Dorian Šegović: Može dvije stvari. Prvo, spominjali ste nepromjenjivost kao bitnu odredbu i kao supersvojstvo *blockchain* tehnologije. Što ako je samo taj početni podatak neispravan ili nepošten, kako ćemo onda iz tog problema promijeniti tu neku neispravnu informaciju? I druga stvar. Žalosno je što smo *blockchain* doveli kao sinonim za *bitcoin*, dok *blockchain* u kombinaciji s umjetnom inteligencijom ima strahovit potencijal, kao što smo čuli u primjeru zemljišnih knjiga, a i što bi sve mogao raditi u zdravstvu...

A. Bilić: Evo samo kratko. Zašto *bitcoin*? Najlakše ga je percipirati, to je kao neki novac. Mogućnosti umjetne inteligencije – to je nešto čega sam svjestan, ali ono što uopće ne mogu zamisliti, ja prvi to ne mogu komentirati. Ali, evo, spominjali smo pametne ugovore, spominjali smo i dionice, NFT-ove, dakle s tehnologijom se može svašta napraviti. Ono prvo što ste rekli isto stoji. Ne može vas nepromjenjivost sačuvati od krivih transakcija, prijevara, od nevinih pogrešaka...

G. Oreški: *Blockchain* jamči da transakcije koje se izvode i podatke koji su na *blockchainu* nitko ne može promijeniti; na primjer (od A do B) šaljem jedan *bitcoin* i netko kaže: a, ne mi ćemo tu obrisati 1 i napisat ćemo 0,5 koji će stići Marku, a 0,5 ćemo uzeti sebi. To je ta nepromjenjivost podatka koji jedanput kad je zapisan na *blockchainu*, ostaje, ne možete ga mijenjati i ne možete njime manipulirati. To je svojstvo nepromjenjivosti.

Što se drugog pitanja tiče, *blockchain* nije samo *bitcoin*. Razvoj *blockchaina* je pozamašan, ali *bitcoin* je bio prvi i manje-više svi su za njega čuli. Za neke druge *blockchaine*, tipa *Polkadot* – jeste li kad čuli? Ili za *Cardano*, *Kaspu*, *Raptorem*... *Blockchainova* ima jako puno i svaki od njih pokušava riješiti neki problem. Njihova različita svojstva odgovaraju različitim potrebama korisnika i problemima koje žele riješiti, i to definitivno nije *bitcoin*. *Bitcoin* je takav kakav jest i vrlo će se malo mijenjati u idućim desetljećima i stoljećima, ali drugi *blockchaini* bilježe strelovit razvoj i upravo iznimno velik broj programera radi na tome da se problemi koje smo maloprije detektirali pokušaju riješiti.

B. Sedak-Benčić: Moje pitanje odnosi se na ono što je sada rečeno. Zanima me hrvatska tehnološka i pravna praksa vezana uz digitalizaciju zemljišnih knjiga i zemljišnoknjižnog postupka. Vidite li i u kojoj mjeri sličnost između tog postupka koji još traje, osobito u zemljišnim knjigama, i upravo te *blockchain* tehnologije? Javni bilježnici sada su ovlaštteni izravno na digitalni način zahtijevati promjene.

G. Oreški: Koliko je meni poznato, *blockchain* tehnologije u tom se smislu nisu počele implementirati. Ova digitalizacija praktički je samo prenošenje iz fizičkog oblika papira u neki digitalni zapis. Taj bi se zapis mogao preslikati na *blockchain* u smislu nekog tokena, ali mislim da to još nije zaživjelo.

I. Milutović: Mene bi zanimala pravna diferencijacija između *utility* tokena, *stablecoina* i *security* tokena jer imamo dosta mjesta gdje se oni preklapaju. Na primjer, imamo dolar i zlato koji su *stablecoini*, a vrlo često tretira ih se kao *utility* tokene, i njima se može trgovati na nereguliranim kriptoburzama. Ali kriptovalute dionica predstavljaju se kao *security* token i kao dio financijskog sustava te bi pretpostavljam trebale biti regulirane na taj način. Zanima me gdje bi se povukla granica. Jesu li dolar i zlato *security* tokeni i kada bi se uzela dionica ili kakva obveznica, s druge strane, je li ona *security* token? Zanima me diferencijacija između svega i ima li išta što je tu već zakonski sređeno.

G. Oreški: Polemika o tome što je *security*, što je *commodity* itd. još traje. Nemamo ni u Sjedinjenim Američkim Državama regulativu koja definira što je što. Tek se očekuje da bi se neka regulativa trebala donijeti u Europskoj uniji i u SAD-u – da se definira što su kriptovalute, što su tokeni i sl. i kako im pristupiti. Što se tiče *security* tokena, razlika je u tome (što se nadovezuje na Howey test koji se primjenjuje u Americi) možete li detektirati treću osobu koja vam obećava neku zaradu na tom tokenu? Znači, može se dogoditi izdavanje nekih tokena kada izdavatelj tih tokena kaže: *Kupujte te tokene, onome tko ima token, obećavam da će taj token vrijediti pet puta više za pet godina.* To se onda ubraja u *security* token. Dakle, čim očekujete neki profit od treće osobe.

A. Bilić:

Pitanje je jako složeno. Kao prvo, te definicije često nastaju nepravnički, pa su to neke podjele koje mogu biti i fluidne. Ono što nas zanima možda kao pravnike, ali ne samo kao pravnike, jer to ima stvarno vrlo ozbiljne posljedice – jest kako nešto klasificiramo u smislu regulative. Zašto je pojam *security* tako bitan i tako se puno spominje? Zato što je trgovina *securities* prenosivim vrijednosnim papirima užasno detaljno i strogo regulirana, dakle govorimo o Zakonu o tržištu kapitala, da pojednostavnimo. O čemu to ovisi? Naravno, zavisi od države do države: imamo Howey test u Americi, u Europi imamo MiFID (Direktiva o tržištu financijskih instrumenata), definicija prijenosnog vrijednosnog papira koja je, zanimljivo, uvijek tržišna. Koliko ja pratim, tu me netko može možda i dopuniti, za razliku od Howey testa koji ulazi u narav toga instrumenta, definicija po MiFID-u više se odnosi na to kako se time trguje. Ako se time trguje na uobičajen način kao što se trguje dionicama, to je onda *security*. Malo banaliziram, nije tako jednostavno, ali ima nešto u tome. Dakle, europski pristup više ima taj naglasak na tržište. Zašto je to bitno regulirati? Ne znam koliko je kome poznato, klasični *utility* token, ako se ne varam, zamišljen je kao neki kupon. Dakle, on nije ni zamišljen da se njime trguje i pokušava profitirati. Primjerice, ja imam neki *utility* token jer sam možda sudjelovao u nekom *crowdfunding* i za taj ću *utility* token dobiti proizvod, izradit će ćup i dat će ga meni jer imam taj *utility* token. Tu nema velikih opasnosti od manipulacija; možda netko želi moj ćup, ali ne treba poseban zakon za to. Međutim, vrijednosnim papirima kojima se trguje, koji su vrlo volatilni, u koje se ulaže – to je jako bitno regulirati. Zbog toga je to sve bitno.

A vezano uz *stablecoin*, kažem, ja se još s tim pojmovima borim. *Stablecoin* pak više obećava stabilnost nego što je ima. Ono što se zove *stablecoin*, nije nužno apsolutno vezano za neki *asset* niti nužno izvodi vrijednost iz toga, on to obećava. Daje li mu to pravni sustav ili ne, ovisi. Kao ograda, postoje neki drugi načini kako se može osiguravati stabilnost, ali pustimo sad to na stranu; tako da želim reći, ovisi. Ne mislim da ćemo ikad imati jedinstvenu knjižicu pa da ćemo moći točno reći definicija je ta i ta. I što sam rekao, ta definicija *securities*, u smislu europskog tržišta kapitala, također je otvorena. S razlogom jer se mogu

pojavljivati novi prijenosni vrijednosni papiri. Namjerno je ostavljena otvorenom. I ako bi se neki kriptotoken pod to mogao podvesti, on direktno ulazi u MiFID režim, a ne u nadolazeći MiCA režim. Dakle, vidite, vrlo je osjetljivo. Tko prati, vjerojatno zna da je MiCA nadolazeća uredba, navodno je blizu donošenja. Uredba koja bi trebala urediti trgovanje s *cryptoassets*, ali ostalima, koji nisu već pokriveni nekim drugim uredbama ili direktivama. Vrlo je složeno. Ne smatram se ekspertom za to područje jer je složeno, ali, eto, da dobijete neki uvid u to koliko zapravo toga ima.

M. Bratković:

To se sve jako brzo mijenja, i ono što smo govorili, da bude *technology neutral* – da uzme u obzir i mogući razvoj novih tehnologija. Dakle, nekakav investicijski instrument može biti inkorporiran u razne stvari: može biti u papir, može biti u token, tako da nećemo nikad dobiti savršenu definiciju, uvijek ćemo *loviti* tržište, to je u prirodi prava.

L. Blažević:

Za početak, želim zahvaliti govornicima na vrlo zanimljivo izlaganju. Kao što ste naveli u dosadašnjem izlaganju, dio *blockchain* sustava čine i pametni ugovori. No, sklapanjem takvih ugovora može doći do određenih nepravilnosti i sporova među stranama. Zanima me koliko je ustvari arbitraža prepoznata kao jedna od opcija rješavanja takvih sporova.

Može li se možda očekivati, ako to sad ne zvuči previše drastično, da će se u pametne ugovore moći unositi arbitražna klauzula?

A. Bilić:

Super pitanje. O tome se zapravo dosta govori i piše. To je super tema kojom sam se nešto čak i bavio. S jedne strane, arbitraža kao decentralizirani – ako bih htio biti zločest – anarhistički sustav rješavanja sporova i jedan *blockchain* prirodni su partneri, i to se pokušava riješiti.

Ja bih otprilike ovako rekao: te arbitraže koje postoje ili se pokušavaju ugraditi u *blockchain*, to nisu arbitražne klauzule u smislu Zakona o arbitraži jer nemaju ni minimum procesnih mehanizama da bi ih neki državni sustav priznao kao arbitraže. Moglo bi se i to, ali bi se onda moralo napustiti prednosti *blockchaina*. Te su *blockchain* arbitraže kao neki prijeki sudovi:

imate neke ljude koji dobivaju neke nagrade da odlučuju, nemate izvođenje dokaza niti znate tko su stranke. Dakle, to ne bi bilo prema Newyorškoj konvenciji, da pojednostavnim. Bilo bi zanimljivo teoretski postaviti arbitražu na dvije razine, kao što imate u nekim drugim građevinskim sporovima: jednu adjudikaciju koja nije arbitraža, ali je nekakav prijedlog nagodbe ili što takvo. I onda, ako to nećete – jer to nije, naravno, pravomoćno ni pravno obvezujuće, imate drugu razinu prave arbitražne klauzule koja zahtijeva da se otkrijete i odete pred neko adjudikativno tijelo, ali bolje nego sud, bar imate arbitražu. Super pitanje.

G. Oreški:

Ja ću samo dodati da je sam *blockchain* i njegovo funkcioniranje zapravo jedan demokratski proces jer među svim sudionicima u *blockchainu*, i kod kreiranja i kod potvrđivanja svake transakcije, pobjeđuje većina. Dakle, morate imati 51 % računalnih resursa kod *proof-of-worka* da bi *blockchain* prihvatio tu transakciju kao valjanu. Glasa se za svaku transakciju i većina pobjeđuje.

M. Bratković:

Dobro. Mi se već gotovo dva sata bavimo *blockchain* tehnologijom. Hvala vam na strpljivosti i želji da sudjelujete na ovoj tribini. Zahvaljujem svima, ponajprije uvodničarima koji su se hrabro držali ova dva sata, pa vas molim da ih nagradimo još jednim pljeskom. Moja očekivanja su opravdali jer sam htio da se razjasne neki pojmovi koji su mi dosad *plivali*, tako da je meni nešto jasnije nego što mi je bilo. Nadam se da je tako i s vama. Još jedanput zahvaljujem na dolasku i vidimo se, nadam se, sljedeći mjesec na novoj tribini. Hvala vam i doviđenja!

G. Oreški:

Hvala puno i čuvajte svoje privatne ključeve!

TEHNOLOGIJA PREPOZNAVANJA LICA: PRAVNI I ETIČKI IZAZOVI

uvodničar:

*izv. prof. dr. sc. **Mišo Mudrić***

Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

258. tribina

Zagreb, 15. prosinca 2022.

TEHNOLOGIJA PREPOZNAVANJA LICA: PRAVNI I ETIČKI IZAZOVI

Marko Bratković: Dobra večer i dobro došli na još jednu tribinu Kluba pravnika grada Zagreba i Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Drago mi je što je naš kolega, izvanredni profesor na Katedri za pomorsko i općeprometno pravo, Mišo Mudrić pristao biti uvodničar na večerašnjoj tribini.

Danas se bavimo temom tehnologije prepoznavanja lica. Budući da je to i pravna tema, mi ćemo se osvrnuti na pravne i etičke izazove. Kao što to obično biva, na početku će naš uvodničar iznijeti neke osnovne teze koje bi trebale biti poticajne i za vaše komentare i eventualnu raspravu, pa vas pozivam da se nakon toga uključite u diskusiju. Sve što kažete, moći ćete autorizirati i bit će objavljeno u Godišnjaku za 2022. godinu.

Mišo, izvoli!

Mišo Mudrić: Hvala lijepa na uvodnim riječima. Jako mi je drago biti večeras ovdje s vama.

Možda samo uvodno pojašnjenje zašto se bavim tom temom i kakve to veze ima s, čuli ste, pomorskim i općim prometnim pravom. Na prvu nije možda baš najbliža poveznica, ali moj prvi doticaj s pitanjem javne sigurnosti – jer to jest, između ostalog, i pitanje javne i privatne sigurnosti ako promatramo kontekst primjene te tehnologije u sigurnosnim operacijama, kada takvu tehnologiju provode tijela za provedbu zakona – zapravo je bio još 2007. ili 2008. godine kada su bili učestali napadi pirata na

brodove. Tada su brodari diljem svijeta, kad su prolazili kroz određena područja, počeli zapošljavati privatne kompanije koje su slale naoružane stražare na brodove. Meni je to osobno bilo jako zanimljivo. Činjenica je da sam odmah uočio da je to protiv međunarodnog i nacionalnog prava. Razgovarao sam i s nekoliko hrvatskih brodara koji su mi potvrdili da zapošljavaju takve ljude, takve kompanije, znajući da krše sve moguće propise. Oni su rekli: takva je realnost i mi nemamo izbora, na to smo prisiljeni, i mi i svi drugi.

I nakon svega nekoliko godina cijeli međunarodni pravni poredak okrenuo se naglavačke i odjedanput je to bilo dopušteno i prestalo je biti problem. Onda sam shvatio da je očito riječ o nekakvoj industriji koja može vrlo brzo potaknuti globalne promjene. Nije samo stvar pirata, nego, očito, i nečega drugoga. Počeo sam istraživati da vidim o čemu je riječ, koje su to kompanije. Shvatio sam da su to one iste kompanije koje su djelovale u Afganistanu i Iraku, i da tu postoji suradnja između države i privatnoga sektora, što me vrlo brzo dovelo do problematike javne sigurnosti i u kojoj mjeri država danas sve više i više prepušta taj monopol – ne samo monopol nad uporabom sile nego i nekakve druge funkcije – privatnom sektoru iz ovoga ili onoga razloga.

Zašto sam sada na toj temi? Zato što velik dio te tehnologije pripada privatnom sektoru, odnosno proizlazi iz privatnoga sektora i danas se vodi velika debata na europskom potkontinentu i u svijetu – kako cijelu priču regulirati, kako pomiriti interese. Tu ima puno suprotstavljenih interesa: javna sigurnost, privatna sigurnost, zaštita podataka, osjećaj sigurnosti u javnim prostorima, praćenje osoba, praćenje građana u odnosu na prava na našu privatnost i privatnost naših osobnih podataka, davanje suglasnosti da se naši podatci upotrebljavaju u određene svrhe. Jesmo li uopće upoznati s tim da dajemo suglasnost, za što dajemo suglasnost za te podatke; u čemu je tu problem? Treba li se brinuti? I dodatno što me je potaknulo jest to što su se u relativno kratkom vremenu počele, što se tiče upotreba te tehnologije, događati stvari koje dovode do vrlo ozbiljnih posljedica i ramifikacija u smislu društva koje dolazi i društva koje možemo očekivati. I tu se zapravo otvaraju na prvu ne nužno pravni i etički izazovi, nego izazovi svijeta koji je pred nama i u koji ulazimo i mi i naše buduće generacije, a da možda

nismo svega toga nužno svjesni. To me jako, jako zainteresiralo.

Protekle dvije godine sudjelujem i u jednom projektu *Horizon*, gdje nam je glavni cilj testirati dva pilot-grada unutar Europe u sklopu pametnih tehnologija – nekoliko algoritamskih alata koji prikupljaju određene podatke i na određeni ih način obrađuju. Primjera radi, imamo jedan alat koji pregledava snimke s kamere u realnom vremenu i detektira objekte koji bi mogli biti hladno oružje i onda šalje određenu vrstu upozorenja operaterima koji trebaju utvrditi je li riječ o oružju tipa pištolj, tipa nož i onda učiniti potrebne korake. I u vezi s tim se alatima danas vode velike rasprave, primjerice, u Europskom parlamentu.

Koji je možda najbolji, eklatantan primjer onoga o čemu govorim? To je tzv. *Social Credit System*, nekakav sustav društvenog rejtinga koji je predstavljen u Kini još prije šest-sedam godina, a 2019. postao je služben za čitavu zemlju. Što to znači? To znači da Kina vrlo otvoreno i transparentno prikuplja sve moguće podatke o svojim građanima i radi profile za sve svoje građane. Kad kažem sve moguće podatke, ne znam koliko pametnih uređaja koji građani imaju uza se, koji se prikupljaju snimkama iz kamera audiosignalom na način da te kamere bilježe zvuk koji čuju u krugu od 300, 500 ili više metara, ovisno o tome koliko je sofisticiran uređaj, i koje onda taj zvuk doslovno pripajaju svakoj individualnoj osobi; koji prikupljaju podatke u smislu lokacije takve osobe – kuda se ta osoba kreće, kuda se učestalo kreće, a kamo relativno rijetko zalazi, s kojim se drugim osobama susreće... Drugim riječima, prikupljaju se svi mogući podatci koje tehnologija omogućava i na taj način doslovno se stvara profil svakog građanina Kine, odnosno svake osobe koja se nađe u toj zemlji neovisno o tome je li građanin te zemlje. Uz suglasnost ili bez suglasnosti – to su, naravno, segmenti koji nas najviše zanimaju. Upitno je u kojoj mjeri mogu dati konkretan odgovor, no prije toga, možda još jedan slajd ili dva.

Prije pet-šest godina počeli su vrlo lagano, na način da su snimali samo lica pa su nastojali preko biometrijskih podataka utvrditi o kome je riječ, a danas, kao što vidite, prikupljaju sve moguće podatke i zapravo jako puno toga o vama znaju. To bi možda bilo šokantno da se za takvo što čulo 2010. godine, međutim od 2005. pa do danas jako smo puno takvih informacija čuli, ali ne iz Kine, nego iz zapadnog svijeta. Primjera radi, ako

ste slučajno gledali onaj odlični dokumentarac na Netflixu, *The Social Dilemma*, i bilo je još nekoliko takvih dokumentaraca, možda ste zapamtili podatak da digitalne platforme poput Mete ili Googlea već danas o svakome od nas imaju po nekoliko desetaka tisuća individualnih podataka, na temelju čega mogu dobiti vrlo dobar profil osobe: tko smo, što smo, koji su naši interesi, koji su naši hobiji, u kojem se društvu krećemo, kakve stavove zastupamo, kakva su naša stajališta (politička, religiozna), seksualne sklonosti itd.

Dakle, ta mogućnost i kapacitet tehnologije obrade podataka još odavno postoji i uglavnom je ili u posjedu sigurnosnog operativnog sustava, pa se o tome puno i ne zna osim kada se pojavi osoba poput Edwarda Snowdena koja vrlo transparentno daje na uvid apsolutno sve podatke do kojih je došla, pa sami zaključujemo na temelju toga što jest i nije, u smislu sigurnosno-operativnog sustava ili je to nešto čime se koriste velike kompanije poput Mete, Googlea ili Amazona. Zašto su one velike? U kojem su kontekstu velike? Velike su u smislu digitalnoga s obzirom na to da pokrivaju najveći dio tržišta i s obzirom na to da manje-više sve što je digitalno po prilici prolazi kroz njihove ruke, odnosno njihove servere i ti se podatci obrađuju.

Facebook, danas Meta, u posljednjih deset godina sigurno je nekih 15-ak puta mijenjao svoje uvjete poslovanja pod pritiskom različitih javnih tijela u smislu baš te zaštite podataka – što smijemo raditi. Jedno je od osnovnih pitanja, primjerice, u kontekstu moje teme, ako ja danas svoju sliku stavim na Facebook, jesam li time dao automatski suglasnost da Meta, odnosno oglašivači kojima Meta prodaje tu sliku, mogu s njom raditi što god, s kojom god svrhom? Naravno, uz uvjet da plate određen iznos, odnosno naknade toj kompaniji, a što potencijalno uključuje i biometrijsku obradu takve slike. To čini dosta bitnu razliku ako promatramo biometrijske podatke kao one osjetljive podatke kojima treba posebno pristupiti. Ono što je jako, jako zanimljivo, što se kao obrazac događa u Kini – vrlo otvoreno ponavljam, što ne znači da se u drugim zemljama, u drugim dijelovima svijeta ne događa na kakav drukčiji način, možda više skriven – jest da se prikupljaju i podatci poput položaja i oblika rožnice, DNK-a i tako dalje i tako dalje.

Primjera radi, da ne mislite da pričam bajke, kad je počeo

COVID, u Kini je uvedena obveza da svaki građanin na pametni uređaj mora instalirati aplikaciju preko koje je onda država slala obavijesti u smislu zeleno/crveno – kad se smije van, kad se ne smije van; oni su imali dosta stroge uvjete karantene. I dogodilo se u više slučajeva da su građani u jednom trenutku poželjeli protestirati protiv takvih mjera, željeli su malo slobodnije ponašanje, slobodu kretanja itd. I tada bi grad, odnosno država poslala crvenu oznaku, što bi u prijevodu značilo: zbog mogućnosti proširenja zaraze zabranjuje se izlazak iz doma, iz osobnog prostora i *de facto* su na taj način spriječili okupljanje, odnosno prosvjed. Automatski se postavilo pitanje je li takva mjera donesena da bi se spriječila zaraza ili da bi se spriječio prosvjed. I takvih primjera ima u drugim zemljama u drugom kontekstu.

Zabrinjavajuće je da se agresivno prikupljaju podatci niza manjina koje žive u Kini na vrlo transparentan i otvoren način i zapravo se postavlja pitanje što se želi postići takvim profiliranjem i kamo to vodi. Da opet ne mislite da se samo i isključivo baziram na Kini, prve velike studije koje su analizirale utjecaj algoritama kojima se koristi, na primjer, policija kada obrađuje snimke sigurnosnih kamera i pokušava otkriti kaznena djela, počinjenje kaznenih djela itd. – prve velike studije provedene su u Americi na nizu primjera, odnosno gradova u Americi, gdje se pokazalo da iz ovog ili onog razloga algoritmi slabije raspoznaju ljude druge boje kože, konkretno Afroamerikance i onda su ti tzv. *alerts* vrlo često... terminologija kaže *false positive*, znači lažno pozitivni, lažno upućuju na mogućnost i vjerojatnost počinjenja kaznenog djela. U biti nije o tome riječ, nego je jednostavno algoritam krivo prepoznao mogućnost da netko tu pokušava nešto loše napraviti.

Drugi veliki razlog zašto se ljudi u Americi dan-danas u velikoj mjeri protive korištenju kamera jest i činjenica da se kamere vrlo često intenzivno postavljaju u određenim dijelovima grada gdje je otprije policiji poznato da je pojačana stopa kriminala: to su najčešće geta ili siromašniji dijelovi grada. I onda, *de facto*, ono što i sama policija kaže, korištenjem kamera došlo je do, statistički gledano, povećane stope kriminala i povećane stope uhićenja, s obzirom na to da nam tehnologija omogućava da više vidimo, bolje vidimo, brže dođemo do nekakvih podataka, a opet glavni razlog protivljenja tomu jesu potencijalne diskriminacije i tako dalje.

No, da sad ne idem predaleko, nastavljam dalje s različitim vrstama softvera kojima se danas koriste javna tijela i privatne osobe. Možda je najpoznatiji primjer izraelski softver *Pegasus* koji se klasificira kao kategorija *spyware*, što znači da se instalira na pametni uređaj, na primjer na moj mobitel, i apsolutno sve podatke vadi iz njega, a da ja uopće ne znam da je takav softver na njemu instaliran. Pokazalo se da se takav softver instalirao na pametne uređaje vodećih političara po cijeloj Europskoj uniji, u Americi; od Kongresa, Bijele kuće, Europskog parlamenta do nacionalnih vlada itd. I postavlja se pitanje tko uopće ima pristup tomu i treba li takav softver uopće biti dostupan bilo komu tko je spreman za takvo što platiti.

Možda je još gora nova generacija algoritama koji se pojavljuju kao različite vrste alata; ja sam ovdje samo kao jedan primjer naveo *Fog Reveal*. To je aplikacija koja funkcionira na način da kažete ime osobe i onda vam ta kompanija uđe u uređaj: na primjer, kažete moje ime Mišo Mudrić, želim znati što više o njemu – oni doslovno hakiraju moj mobitel, uđu u njega i prate apsolutno sve, vade sve moguće podatke.

Sve što sam dosad navodio, zapravo je obrada podataka u kontekstu GDPR-a, odnosno LED direktive, o kojoj ću nešto reći začas, koja se zapravo događa bez moje suglasnosti, najčešće bez moga znanja. Paralelu možemo, naravno, povući s policijskim istražnim radnjama i mjerama gdje bez znanja potencijalnih kriminalaca one provode različite istražne mjere kojima pokušavaju dokučiti je li netko zaista dio kriminalnog miljea – paralela samo okvirno rečeno, to ne znači da je riječ o dvije iste stvari.

Najviše zabrinjava kamo nas ta tehnologija vodi i, uopće, kako se suočiti s činjenicom da ti podatci nisu sigurni, da se bilo tko može koristiti njima na bilo kakav način. To je, između ostalog, jedan od razloga zašto se u sklopu Europskog vijeća, odnosno Parlamenta već nekoliko godina intenzivno radi na toj uredbi o umjetnoj inteligenciji ne bi li se postavile barem osnovne konture pravnog uređenja, pa se nakon toga vidjelo kako i što dalje.

Ima li takva čega kod nas u Hrvatskoj, odnosno u našem okružju? Apsolutno da. Samo jedan primjer iz Beograda. Još prije, ne znam, tri-četiri godine potpisali su ugovor s kompanijom Huawei iz Kine. Oni su imali problema u dijelu

zapadnih zemalja, u Beogradu, naravno, to nije bio problem i oni danas imaju oko 800 instaliranih kamera u gradu. Te kamere izrazito su pametne u smislu video- i audiosenzora koje imaju i prikupljaju apsolutno sve. Postoji jako snažan građanski pokret u Beogradu, odnosno u Srbiji i okolnim zemljama koji upozorava na opasnosti toga.

Naravno, kad god govorim o takvu sustavu, osnovno pitanje koje se postavlja – ne osporava se nužnost takvih alata u smislu javne sigurnosti, nego se dovodi u pitanje u kojoj je mjeri to regulirano, odnosno kako možemo kontrolirati koristi li se to na način kako bi trebalo. Što to znači koristiti se na način kako bi trebalo?

U sklopu onog projekta *Horizon* koji sam spomenuo imao sam veliku čast razgovarati s jednim gospodinom iz Estonije koji je bio zamjenik ministra unutarnjih poslova kada su oni svoje digitalno društvo uspostavljali i on se konkretno bavio problematikom sigurnosti osobnih podataka, pa mi je vrlo transparentno objasnio kako su oni u Estoniji danas došli do toga da su svi vaši podatci digitalni i stoje u oblaku, odnosno stoje u sustavu i tom sustavu, dakle svim vašim podacima apsolutno svi državni službenici imaju pravo pristupa. Vi se kao građanin možete ulogirati u njihovu aplikaciju e-Građanin i dobit ćete sve podatke: imenom i prezimenom koji je državni službenik, u kojem trenutku, iz kojeg uređaja, pristupio kojim vašim podacima, s kojom svrhom. Ja sam odmah pitao jesu li ljudi zabrinuti da bi se to moglo koristiti u kakve neopravdane svrhe. Rekao je ne jer imaju vrlo jasno i transparentno sve zapise, logove, odnosno zapisnike, i čak je bilo nekoliko predmeta na njihovim sudovima. Jedan je predmet završio na Europskom sudu protiv policije, u kojem se jedan građanin Estonije bunio da se nisu koristili u opravdane svrhe tim podacima, odnosno podacima kojima su pristupili.

Dakle, postoje načini, postoje primjeri dobre prakse da takav sustav vrlo dobro funkcionira, ali ako imamo izostanak regulative, propisa i posebnih akata, uvijek se trebamo i moramo pitati zašto je tome tako i zašto to nemamo uređeno kako bi trebalo biti.

Drugi dodatan problem: ovo je jedna studija koja je izrađena prije, mislim, dvije ili tri godine i koju je naručio Europski parlament, s obzirom na to da se vrlo rano u

Europskom parlamentu pojavila jedna velika skupina koja je zagovarala potpunu zabranu biometrijskog nadzora. Što to znači? To znači da algoritmi u realnom vremenu obrađuju biometrijske podatke sa sirovih snimaka kamere; iz straha da će se to koristiti u različite svrhe koje nisu opravdane. O čemu je riječ? Parlamentarci su vrlo rano upozoravali da se ti podatci mogu koristiti na načine koji se teško mogu spoznati u trenutku kada se događaju ne samo u smislu lažnih vijesti (*fake news*), nego u smislu utjecaja primjerice na izbore.

Možda ste čuli za onaj veliki skandal *Cambridge Analytica* i američke predsjedničke izbore, gdje je čak i sam Kongres u naknadnoj istrazi priznao da su imali itekakva utjecaja na konačan ishod u dvije savezne države, što je na kraju dovelo i do pobjede jednog kandidata naspram druge kandidatkinje, mislim da sam sve rekao time. Zapravo su pokazali da u tehnološki najrazvijenijim društvima nisu imali mehanizme da uopće detektiraju da se takvo što događa i pitanje je uopće je li to bilo nešto što je nezakonito ili je jednostavno bio golem utjecaj iza kojeg je stajao snažan kapital, interesi itd.

Dodatno zabrinjava – ovo je karta Europe, odnosno europskih država gdje se takvim sustavima koriste. Većina su toga pilot-projekti. Primjerice, Budimpešta ima jedan jak pilot-projekt; Bruxelles je kao grad, odnosno kao aerodrom imao drugi projekt u kojem su se time koristili u određene kontrolirane svrhe, ali ima i niz drugih primjera. Zabrinjavajuće je da dobar ili veći dio te tehnologije dolazi izvan Europe i vrlo često podatci odlaze izvan Europe na obradu. Što to znači na obradu – da biste obradili, da biste uzeli sirovu snimku iz kamere, na primjer, imamo mi tu nekoliko kamera na ovoj zgradi, jednu ili više njih, nisam siguran, ali da biste obradili tu sirovu snimku u potrazi, primjerice, za određenim osobama, dakle biometrijska analiza (identifikacija), morate imati izrazito snažne procesore. Ako je to jedna kamera ili dvije, O. K., ali ako je to niz kamera, stotinu tisuća, treba vam jak sustav. Ne mogu si to svi priuštiti, pa onda imate nekoliko velikih kompanija u svijetu koje imaju takve sustave, koje nude tu uslugu policiji, vojsci itd. Ti podatci često idu van i to je problematično. Ako gledate, dosta toga ide na zapad, i to manje-više idu na određene servere. U Sjevernoj Americi, konkretno u Sjedinjenim Američkim Državama, prije nekoliko godina raspao se onaj *Schrems 2* sustav za razmjenu

podataka između SAD-a i EU-a te još nije uspostavljen novi. Postoji sporazum na razini Bijele kuće i Europskoga vijeća, ali to još nije razrađeno.

Primjera radi, prije nekoliko mjeseci jedan njemački sud sankcionirao je jedan njemački portal. Zašto? Osoba je pristupila tom portalu i kada se stranica učitala – učitavale su se slike, slova i tako dalje – portal se koristio *Google fontom* za učitavanje slova. Dakle, taj *Google font* automatski se, s obzirom na to da onaj tko je radio internetsku stranicu, administrator, nije skinuo font na lokalni server, koristio fontom sa servera u Americi i sud je rekao: time ste prekršili odredbu Europskog suda koji je rekao da se treba zaustaviti razmjena podataka bez suglasnosti i znanja građana čiji se podatci na taj način razmjenjuju. Dakle, vrlo je to kritično, vrlo je problematično, to više što ovdje govorimo o biometrijskim podacima, ali ne ide samo na zapad, ide i na istok, i to dodatno komplicira stvari u Hrvatskoj. Prema toj studiji, takvi se sustavi otvoreno rabe na svega nekoliko mjesta. Prema onome što sam uspio saznati, ima toga i više, ali tu se njima uglavnom koristi MUP. Nisam siguran upotrebljavaju li se takvi sustavi u našim dućanima, ali, naravno, u zapadnim zemljama i na istoku velik broj trgovačkih lanaca koristi se biometrijskom obradom podataka kako bi identificirali svoje kupce, kako bi im na mobitel dok su u dućanu slali podatke o popustima, kako bi eventualno zabranili da na blagajni bilo što plate jer su ih prije uhvatili u krađi i tako dalje i tako dalje, neću ulaziti u tu vrstu problematike.

Marko, ja o ovoj temi mogu govoriti jako puno, ali ti ćeš me upozoriti da ne pretjeram.

Apsolutno najveći skandal koji se dosad dogodio u kontekstu biometrijske obrade podataka, odnosno profiliranja veže se uz američku kompaniju kineskih/azijskih korijena Clearview AI. Oni su javno propagirali da imaju cilj uspostaviti globalnu biometrijsku bazu od otprilike sto milijardi zapisa lica. Kažu – naš je cilj da identificiramo apsolutno svaku osobu na svijetu i tko god želi u bilo kojem trenutku znati tko je neka osoba, neka se javi nama i mi ćemo mu to omogućiti. Samo u Americi u nekom trenutku surađivali su s više od tri tisuće tijela za provedbu zakona: od FBI-ja, preko Marshalla do *Homeland* ureda (ureda Ministarstva domovinske sigurnosti SAD-a) po saveznim državama, po gradovima itd. Znači, sve moguće

razine s njima su surađivale, testirale su njihove baze i u pravilu su iskustva korisnika bila zadovoljavajuća. Ušli su i u škole, u javne i privatne ustanove; u načelu, ono što oni nude u kontekstu Europe i Amerike jest jedna baza koja manje-više zna tko smo svi mi.

Kako oni dolaze do tih podataka? Ja nisam tehnolog, ali mi je poznat taj termin, to se zove *data scraping*, gdje zapravo imaju botove koji pretražuju, ulaze – naravno neovlašteno – u baze Mete, odnosno Facebooka, Instagrama, Googlea i ne znam kojih sve mogućih internetskih stranica na kojima ljudi imaju svoje profile i ostavljaju slike i doslovno skupljaju sve te slike, obrađuju ih i onda pokušavaju grupirati slike uz pojedinačnu osobu. To je, naravno, dovelo do toga da su te kompanije protiv njih pokrenule postupke preko kojih traže da obrišu apsolutno sve zapise koje su preuzele iz njihovih baza podataka, to više što je to neovlašteno. Isto tako, reagirao je i niz europskih i nekih drugih agencija za zaštitu podataka. Posljednje što sam vidio jest krajem... doduše, prošle godine čak je i Ujedinjeno Kraljevstvo reagiralo, njihova agencija kaznila ih je s, ne znam, 17 milijuna funti. U Europi smo imali i većih kazni: talijanska agencija dala im je nešto malo više od jednog milijuna eura kazne – tražili su da se uklone svi podatci njihovih građana.

Zabrinjavajuće je to što je teško uopće pratiti postupaju li oni prema tome, u skladu s tim mjerama i zabranama, jesu li zaista sve to obrisali. Je li Microsoft zaista obrisao sve biometrijske zapise koje je prikupljao godinama, je li to napravila Meta... Oni tvrde da jesu, no sve dok netko ne iziđe iz te kompanije i kaže da to nije istina, teško ćemo to znati. To je veliki problem kod toga.

Mora se spomenuti i činjenicu da se tehnologiju bez obzira na to je li riječ o kompaniji Clearview AI u Americi ili gdje drugdje, prije tri godine masovno su je ne samo gradovi nego i savezne države zabranjivale, na razini država donosili su se akti kojima se zabranjivalo korištenje takve tehnologije, a, evo, dvije-tri godine nakon toga manje-više svi su skinuli te zabrane i počeli se time koristiti. Čitao sam prije dva tjedna da je San Francisco donio odluku pa je onda naglo povukao da se policiji dopušta korištenje robota koji su naoružani s ciljem, doslovno, uništavanja protivnika koji pucaju po policijskim službenicima.

Nakon što je počeo velik napad medija, povukli su tu odredbu. Policija je jednostavno govorila: ako to vojska radi,

zašto ne bismo i mi? Nalazimo se u situacijama kada ulazimo u rat između bandi u određenim dijelovima grada gdje se puca iz sveg mogućeg oružja i dobro bi nam došao jedan robot koji ima kapacitet tomu se suprotstaviti. To možda zvuči neobično i čudno, ali to je realna budućnost koja nas očekuje, o tome zapravo treba voditi računa.

E sad, prvi slučaj službeno zabilježen jest ovaj gospodin kojeg je policija uhitila, koji je 30 sati proveo u zatvoru, nakon čega su mu se ispričali: rekli su da je baza Clearview AI došla do te identifikacije, na temelju čega su policajci postupali i uhitili ga na pragu njegove kuće pred ženom i djecom, što je, naravno, bilo kaotično. Čovjek nije počinio tu krađu, ali ga je jednostavno algoritam krivo identificirao kao osobu s kamere koja je opljačkala neki dućan, ne znam točno što se dogodilo. Nikada nisu jasno iskazali kako je algoritam došao do prijedloga odluke da je riječ o istoj osobi – to se u stručnoj literaturi naziva *Problem AI Explainability*: možemo li razumjeti na koji način algoritam donosi odluke, na koji način algoritam zaključuje da je to ista osoba. Niz udruženja inženjera koji su komentirali i još nastoje komentirati taj europski nacrt uredbe o umjetnoj inteligenciji upozorava na to da što su sustavi složeniji, to će nam biti sve teže shvatiti kako algoritmi dolaze do odluka koje donose.

Mislim da sam govorio o onom primjeru s balonima: prije sad već dosta godina, Google, koji ima uslugu *Google vrijeme*, dao je algoritmu da izračuna optimalnu rutu balona koje puštaju u stratosferu da prikupljaju meteorološke podatke i nikad bolji podatci, nikad bolje prognoze nisu došle. Tada su doveli niz inženjera da probaju dokučiti kako je algoritam došao do te optimalne rute, no nisu to uspjeli shvatiti. Stvarno, toliko je podataka u igri da jednostavno ljudi ne mogu neke stvari razumjeti niti postoji kapacitet da se razumije.

Jedna od osnovnih postavki GDPR-a, ili kalifornijskog zakona, ili novih zakona koji su dosta relevantni u kontekstu onoga što se danas događa, u smislu regulacije ove problematike, kaže da svaka osoba, između ostaloga, kada je riječ o automatiziranoj odluci kojom se utječe na prava i obveze te osobe, ima pravo znati na koji se način došlo do te odluke. Tada se postavlja pitanje što ako neki policijski službenik ne može objasniti zašto je algoritam rekao da je to jedna te ista osoba. Dobro.

Sad se malo, možda mrvicu opet vraćam na Kinu. Ovo su opet neke slike iz Kine, iz jednog njihova operativnog centra. Kamo nas to vodi? Koje su to vrijednosti i je li ovo nešto što trebamo promatrati samo u kontekstu pozitivnih stvari? Ima, naravno, pregršt pozitivnih primjera koje ova tehnologija u Kini donosi. Ako čitate knjige koje danas izlaze o tome, koje su načelno kritički nastrojene prema cijelom tom sustavu, u njima ćete pronaći niz pozitivnih primjera utjecaja te tehnologije na svakodnevni život; recimo, čini se čuda u smislu kapaciteta hitne pomoći da dođe do mjesta nesreće i da se ubrzano vrati u bolnicu, u smislu upravljanja prometom i sl. Postoji niz takvih primjera, ali to nije ono na što ja ciljам.

Ja ciljам na problematiku u kontekstu javne sigurnosti – u kojoj se mjeri tu zadire u privatnost; je li zaista potrebno da postoji profil svakoga od nas ili je to potrebno ograničiti i zašto, ako jest. U kontekstu privatne sfere tu je tzv. ciljano oglašavanje: svi smo mi predmet oglašavanja, o nama se puno zna, možda ne o nama nužno imenom i prezimenom, možda kao ime i prezime nismo toliko zanimljivi, ali kao potencijalni kupci proizvoda jesmo. Svi smo mi zapravo roba kojom se trguje i to trguje u milijardama, to je jedno tržište za sebe i ovi algoritmi zapravo su doveli do toga. Imate burze podataka o nama kojima se trguje u milijardama, doslovno u milijardama na godišnjoj razini.

I taj sustav društvenog rejtinga – što znači taj društveni rejting? Prođite deset puta na crveno svjetlo u Kini, zaboravite da ćete dobiti kredit ili da ćete dobiti nekakav normalan posao dok ne skinete te negativne bodova sa svog profila. Znači, država vas tjera da se ponašate u skladu s pravilima, ako ne, algoritam će sam. Čak u posljednje dvije godine u Kini algoritmi pišu presude za određene vrste prekršaja, zasad, i sudci su dužni prihvatiti tu presudu koju je algoritam napisao, osim ako vide da je algoritam krivo presudio. U tom slučaju sudac mora vrlo detaljno obrazložiti zašto je algoritam donio krivu odluku. U kontekstu prava to je vrlo, vrlo diskutabilno ili interesantno, ovisno o tome s koje strane gledate. Jako je dobro za tehnologiju, ali kada sudac detaljno obrazloži zašto je algoritam krivo presudio, to je jako dobro za strojno učenje i za kapacitet tog algoritma da ubuduće ne radi istu grešku. U kontekstu ljudi i odlučivanja o njihovim pravima i obvezama, upitno je kamo nas to vodi. U Hrvatskoj toga isto ima, odmah da se nadovežem.

Imate kamere koje vas snime kada prebrzo vozite ili parkirate na neovlaštenom mjestu i automatski vam se propisuje sankcija naplate kazne. Znači, takvi sustavi postoje u svim zemljama u svijetu, samo je ovisno o kontekstu u kojem se koriste, koliko daleko to ide i u kojoj mjeri utječe na šira prava i obveze.

Neću se zadržavati na ovim poveljama, ali bitno je istaknuti jednu odrednicu. Opća uredba o zaštiti podataka (GDPR) nešto je za što su svi manje-više čuli, malo ljudi zna da su se u istom paketu uz tu uredbu donijele dvije direktive – jedna se tiče podataka o putnicima u zrakoplovima, a druga se tiče podataka koji se obrađuju u policijskim sigurnosnim operacijama, u istraživanju kaznenih djela, javne sigurnosti, zaštite osobe itd. Pritom GDPR uredba sama kaže nisam nadležna za to, to se mora urediti posebnim zakonom u svakoj državi članici, evo vam direktiva, pa neka vam ona bude zvijezda vodilja u kojem kontekstu to urediti.

Sad ću malo ubrzati da baš ne duljim i da dam prigodu za raspravu. Kontekst tehnologija prepoznavanja lica i automatizirane obrade – ono što treba istaknuti iz te direktive i kako je uređeno našim Zakonom o zaštiti fizičkih osoba (možete potražiti ako vas zanima, ima na internetskoj stranici Narodnih novina). Dopušta se automatizirana obrada podataka, jako je bitno da svaka takva obrada mora biti svrhovita, odnosno mora biti isključivo usmjerena na konkretnu istražnu radnju/mjeru kojom se nastoji zaštititi jedan od interesa koji se u tom zakonu ističu. Sam naslov zakona govori o čemu je riječ: istraživanje i otkrivanje kaznenih djela ili izvršavanje kaznenih sankcija, odnosno zaštita javne sigurnosti. Sigurnosni sektor i nacionalna sigurnosna obrana kompletno su izuzeti iz svega toga, oni su izuzeti čak i iz Akta o umjetnoj inteligenciji, čemu se opet neki protive u kontekstu rasprava posljednjih nekoliko godina. Ja mislim da je to opravdano jer je to posve druga dimenzija, što ne znači da to ne treba regulirati, ali možda na drukčiji način.

Također je bitno – obrada mora biti primjerena. Što to otprilike znači? Pratite sumnjivu osobu i snimate je kamerama koje su postavljene... u gradu Zagrebu ima ih, ne znam, možda četiristotinjak, možda puno više, nisam siguran. Pratite kretanje takve osobe. Je li to nužno? Ako jest, zbog čega? Pratite li kretanje osoba koje su u kontaktu s tom osobom? Pratite li i te druge osobe? Pratite li kretanje tih drugih osoba? Pokušavate

li doći do nekih drugih podataka tih drugih osoba? Itd. itd. Postavlja se pitanje koliko široko to treba ići? Je li to uređeno u kontekstu Hrvatske? Koliko ja vidim, nije. Treba li biti uređeno? Meni se čini da apsolutno treba biti uređeno i mora biti neka razina, barem nominalna razina građanskog nadzora da se vidi koristi li se to, u kojoj mjeri, u kojem opsegu itd. Iznimno ipak i direktiva i zakon dopuštaju iznimku od pravila, dakle mora se posebno obrazložiti ili se mora posebno propisati ako se želi koristiti takve podatke u neke druge svrhe. Tu zakon staje i tu zapravo imamo golem upitnik: ne znamo kamo to ide, čemu to vodi i čemu to zapravo služi. Isto tako, biometrijske podatke, rasno i etničko podrijetlo, vjerovanja, stavove i sl. načelno je zabranjeno obrađivati, ali, opet iznimno, može se ako su osobe same suglasne, odnosno ako se posebno propiše ili postoji potreba zaštite osoba. Vrlo, vrlo načelno propisano, i to je primjerice Europski odbor za zaštitu podataka jako kritizirao, u direktivi i u primjeni, odnosno implementaciji direktive u nizu država članica. Svi su to vrlo načelno prepisali i malo se tko potrudio pojasniti o čemu je riječ.

Ja ću vam na kraju dati kratak primjer države koja se potrudila, pa je to malo bolje regulirala. Kod automatiziranoga donošenja odluka upitno je jesmo li mi na ispravan način implementirali direktivu – kod nas zakon, gdje se zapravo kod nas piše da se to dopušta, da mora, naravno, biti ograničeno za svrhu zakona, da bi trebalo apsolutno ograničiti u koje se svrhe tako automatizirana obrada dopušta, ali tu naš zakon staje, dok, primjera radi, direktiva kaže da se tu moraju uspostaviti dosta stroga ograničenja ako ćemo dopustiti algoritmima da samostalno donose odluke, primjerice uhićenje, izdavanje uhiđenog naloga i sl. Ono što direktiva kaže: minimalno bi se trebalo dati mogućnost ljudskim operaterima da interveniraju u takvu odluku. To se u stručnoj literaturi naziva *Human-in-the-loop*, pri čemu su ljudi ti koji donose ili provjeravaju odluke. Kod nas takva pretpostavka ne postoji. I opet, postavlja se pitanje jesu li ti algoritmi dovoljno, uvjetno rečeno, pametni da odrađuju takve bitne stvari.

Akt o kojem govorim, odnosno njegov nacrt – sad su neke stvari u bitnom izmijenili. O čemu je riječ? Akt se bavi tim algoritmima koji imaju mogućnost strojnoga učenja, dakle da sami uče kako se ponašati. U kontekstu onoga alata za

prepoznavanje oružja koji sam spomenuo, ja ću držati mobitel u ruci, proći ću kroz vrata, kamera će me snimiti i izići će na monitoru *alert* (upozorenje) da sustav misli da je to možda pištolj ili nož. Nakon toga doći ću pred kompjutor i reći ću ne, ovo nije pištolj, ovo je mobitel i dat ću sustavu pedeset slika ove marke mobitela. Sustav će to unijeti u svoju bazu i idući put kada budem prolazio s, ne znam, Samsungom pokraj kamere, sustav će detektirati da je to Samsungov mobitel i neće više raditi greške „prepoznajući“ pištolj, nož itd. To je otprilike ta razina strojnog učenja.

Također, Akt nema namjeru regulirati apsolutno sve moguće algoritme koji se koriste u sve moguće svrhe, nego samo one koji su određena razina opasnosti za temeljna ljudska prava, obveze ili neki drugi, širi društveni kontekst. I u tom kontekstu biometrijska obrada podataka u realnom vremenu načelno je zabranjena za privatne subjekte, dok se policiji i sigurnosnom sustavu to iznimno dopušta – i to je ono što Akt danas propisuje, vidjet ćemo kako će to izgledati u konačnoj verziji – ako su za to dobili prethodno odobrenje suda ili drugog nadležnog tijela. Znači, morat će se odrediti neko nadležno tijelo za takve stvari, vrlo vjerojatno ne sud, a možda čak ni Agencija za zaštitu podataka. Ako hitnost postupanja ne daje dovoljno prostora da se takvo odobrenje traži, ono se mora zatražiti odmah nakon provedene mjere. Ako gledate malo širi spektar hrvatskog ili europskog zakonodavstva u kontekstu obrade osobnih podataka / tajnosti podataka, vidjet ćete da nije nužno uvijek slučaj da će se nekoga informirati. Konkretno, zakon koji sam spomenuo kaže da su tijela dužna ispitanicima – to su one osobe čiji su se podatci obrađivali na ovaj ili onaj način – predati načelne informacije o toj obradi, ali samo na njihov zahtjev. Onda se, naravno, postavlja pitanje otkud mi znamo da su se naši podatci uopće obrađivali? Postoji nešto što se zove *otvoreno praćenje* i nešto što se zove *skriveno* ili *tajno praćenje*; kada imate kameru, morate postaviti obavijest o tome zašto je ta kamera ondje, koje podatke prikuplja... to su neke osnove GDPR-a, ali kad policija obavlja određene radnje i mjere, to ne mora nužno biti otvoreno prikupljanje podataka.

Još jedan kontekst, i sad se bližim kraju: jako je bitno za te algoritme kako se koristiti njima u praksi, odnosno kako ih regulirati, a da znamo da je to nešto što možemo nazvati pravno

dopustivim ili etički dopustivim. U tom kontekstu postoji niz preporuka na regionalnoj i globalnoj razini, na razini strukovnih tijela itd. Europska komisija prije nekoliko godina oformila je jednu skupinu eksperata, dvjestotinjak ljudi, koji su pripremili jedan prilično zanimljiv dokument koji govori o operativnim načelima kako primjenjivati te algoritme u svakodnevnom poslovanju tako da možemo reći da vodimo računa o nekim temeljnim vrijednostima. Neću ulaziti u previše detalja. Moje iskustvo s tim, kada sam razgovarao s različitim kompanijama iz Europe ili Izraela koje imaju takve algoritme, jest da većina njih ne razumije čemu to služi. Znači kad ja kao pravnik njima počnem govoriti o etici i o nekakvoj regulaciji, oni ne razumiju koja je svrha toga i nije im jasno, samo kažu O. K., mi smo GDPR *compliant* i to je otprilike to. U načelu nisu svjesni da je to što oni rade, koliko god to malo bilo i usmjereno isključivo na njihovo poslovanje, dio jedne šire slike o kojoj zaista svi mi trebamo voditi računa. Mnogo inženjera koji su pisali neke Google programe ili Facebook programe danas progovara i kaže to što smo radili tada, nismo uopće bili svjesni do čega je to dovelo danas, bojimo se za svoju djecu i za to kako će njihov svijet izgledati i na koji će način njihova razmišljanja biti potencijalno usmjerena kroz takve sustave. To su neke opasnosti.

Europski odbor za zaštitu podataka krajnje je nezadovoljan postojećim stanjem. Oni kažu da se puno toga mora detaljnije propisati i urediti. Ovdje je fokus isključivo na policiji, fokus tog jednoga dokumenta u odnosu na LED direktivu (*Law Enforcement Directive*). Oni kažu da tu treba vrlo strogo voditi računa o tome na koji se način ti podatci obrađuju, koliko se dugo drže u bazama, na koji se način pseudoanonimiziraju, kada se i kako brišu, tko sve ima pristup njima, za što se sve smiju koristiti itd. Kinezi pohranjuju sve podatke, ništa ne brišu i trajno ih čuvaju. Njihov je odgovor taj da ako se građani ponašaju u skladu sa zakonom, ne treba ih biti strah, što je, naravno, nešto što izaziva otpor svih onih koji se bave time iz različitih aspekata jer smatraju da to nije dostatan odgovor i ne bi smio biti dostatan odgovor ako ozbiljno pristupamo problemu.

Europski odbor i Europski nadzornik za zaštitu podataka kažu da bi svaka individualna radnja obrade podataka koju provodi, primjerice, policija morala biti praćena vrlo, vrlo detaljnim zapisnikom da bi se poslije moglo provjeriti postupanje

policijskih službenika, djelovanje takvih algoritama i svrhovitost takvih mjera, a da budemo sigurni da se taj sustav i kapacitet tog sustava koriste na način koji je prihvatljiv i odgovara potrebama zaštite javne sigurnosti.

Danas, ne znam, u Katru ili u Dubaiju prije nekoliko tjedana, odnosno na Baliu kad je bio velik skup, posvuda su bile kamere i posvuda se radila biometrija jer se smatra da se danas bez toga više ne može. Europski odbor proveo je jednu analizu i za Hrvatsku uopće nema nikakvih podataka o tome jesmo li imali neke nadzorne mjere, je li neko tijelo obavljalo građanski nadzor i sl. Doduše, spomenuto je neko vijeće sigurnosti, ali to je bilo za SOA-u, a ne za policiju.

I sad konkretno, Francuzi su najavili da će provesti pilot-projekt u povodu Olimpijskih igara u sklopu kojega će raditi biometriju dvije-tri godine, pa će onda vidjeti je li to nešto što će regulirati na nacionalnoj razini. Irci također daju to svojoj policiji pa će vidjeti kako će to izgledati. I kažu: nećemo to dopustiti prije negoli to prethodno reguliramo. U Italiji su nedavno, prije dva tjedna, zabranili korištenje pametnih naočala s mogućnosti prepoznavanja biometrije koje neke kompanije proizvode, ali policija se njima, naravno, i dalje može koristiti.

Prema mojem mišljenju, u kontekstu Europe, ne nužno više Europske unije, Ujedinjeno Kraljevstvo otišlo je najdalje. Oni se zaista trude koliko mogu pratiti što se događa, gledaju što određene privatne kompanije rade i redovito ažuriraju relevantne dokumente. To nisu nužno zakoni, nego možda više preporuke ili nešto što se naziva *code of conduct*. Dakle, ako želite biti ozbiljna kompanija u UK-u koja prodaje tu tehnologiju, od vas se očekuje da budete dio nekakva udruženja, a takvo udruženje ima nešto što se naziva *code of conduct* – to je *soft law*. Ali ako se obvežete da ćete ispunjavati sve obveze iz tog pravilnika, uvjetno rečeno, to postaje dio vaše ugovorne obveze i zbog toga možete biti *in breach of contract* na sudu ako niste ispunili neke od tih kriterija. To je najnovije što su donijeli, nešto što je donio njihov *Home Office* (Ministarstvo unutarnjih poslova), službena preporuka.

Bio je jedan predmet koji se zbio prije nekoliko godina na sudu, u kojem je žalbeni sud prihvatio zahtjev jednoga tužitelja da se podatci koje je policija o njemu prikupila obrišu. Policija je odlučila prihvatiti odluku, nakon čega su promijenili svoje

postupanje i donijeli niz svojih internih dokumenata. To je dobar primjer gdje oni kažu: O. K., a kada imamo kamere koje otvoreno rade biometrijsku obradu podataka u realnom vremenu, to ćemo rabiti isključivo za identifikaciju osoba koje se nalaze na listi praćenja, na strogo određenim mjestima, unaprijed ćemo reći gdje su takve kamere postavljene, i ono što je najvažnije, za tu vrstu praćenja kažu: ovdje ne pratimo kretanje te osobe jer onda ulazimo u sferu nadzora nad kretanjem, što je nešto sasvim drugo od same identifikacije – puno je šire, bihevioralno i ide prema drukčijem kontekstu.

U Hrvatskoj imamo dosta toga, ne zna se puno o tome; ja ne vidim nekakve posebne propise koji to uređuju. Iz osobnog iskustva mogu reći da imamo jako dobar tehnički odjel u MUP-u koji se vrlo dobro zna koristiti tom tehnologijom, vrlo su impresivni u poznavanju te tehnologije, i kontinentalna i pomorska policija – način na koji se time koriste na Jadranu vrlo je dojmljiv. I osim toga, njih sve to jako zanima; mislim da su vrlo otvoreni za suradnju i oni bi također rado regulirali neke stvari da budu načistu i da znaju što i kako raditi. Osobno mislim da je to bitno zbog svih nas, i zbog policije same i zbog svih drugih struktura koje to rade. Ne trebamo se bojati praćenja, ovo je dovoljno. Ovo je najbolji špijunski alat koji je itko ikada izumio, više od toga ne treba. Kad policija ili sigurnosna služba požele nešto o nama saznati, oni će to saznati, ne bojim se toga, više se bojim nekih drugih stvari. Primjerice, koliko informacije koje mi ovaj uređaj čini dostupnim utječu na razmišljanje i ponašanje mene ili moga djeteta, to me više zabrinjava. Ova cijela priča – od tehnologije prepoznavanja lica pa šire, dio je te priče i zato mislim da je to nešto na što trebamo obratiti pozornost i čime se trebamo baviti.

I posljednje, čime ću ujedno završiti. Čuli ste možda, sad su izbacili nekoliko algoritamskih sustava koji funkcioniraju na način da kad dobijete pristup, napišete rečenicu, recimo: *Zamišljam polarnog medvjeda koji sjedi na Mjesecu i svira gitaru, a ispod njega dva pingvina kližu na travnatom ledu.* I onda vam sustav generira sliku, odnosno generira niz slika (tzv. *AI art*). Ja sam tako upisao *main surveillance police CCTV cameras* pa su mi izišle strašne distopijske slike budućnosti, ali to je ono što nas čeka i moramo to prigrliti, htjeli mi to ili ne, i potruditi se da razumijemo o čemu je riječ. Zahvaljujem na pozornosti!

M. Bratković: Hvala našem uvodničaru! Nagradimo ga pljeskom. Bilo je to zaista vrlo zanimljivo, vrlo nadahnuto i doista informativno u svim aspektima. Moram priznati da nisam o tome ni razmišljao, a još sam manje imao informacije. Ima li možda zainteresiranih koji bi se uključili u raspravu? Izvolite.

Branko Sedak-Benčić: Zanimalo bi me što mislite o mogućnosti implementacije biometrijske metode u sudski poslovnik radi identifikacije stranaka u postupku? Mi smo ovih dana u jednom od najvažnijih sudskih postupaka imali slučaj da je kao ključni svjedok u tom postupku, koji je ujedno i revizor, ispitana osoba čiji je identitet osporila obrana koja je nakon toga posebnim zahtjevom zatražila verifikaciju njegove istovjetnosti DNK metodom. Eto, primjer iz prakse i prijedlog za razmišljanje o modernizaciji i dopuni sudskog poslovnika.

M. Mudrić: To je sjajno pitanje. Kinezi su to već i napravili: za neke postupke onamo bez biometrijske obrade nećete ni pristupiti, od samih sudaca do stranaka i vještaka, dakle svi uključeni u postupak moraju se identificirati na takav način. Jedno vrijeme to je bilo uz dobrovoljnu suglasnost. Međutim, za određene postupke dobrovoljna suglasnost više nije potrebna, što polako vodi k tomu da će vrlo vjerojatno cijeli sustav tako funkcionirati.

U kontekstu Europe i Amerike mislim da bi to bilo diskutabilno, s obzirom na to da svatko ima pravo takvo što odbiti; bez suglasnosti teško da ćete moći ikoga prisiliti da se uopće pojavi na sudu, a kamoli da pristane na takvu obradu. Je li to nešto što bi ubrzalo i pospješilo neke stvari – sigurno bi. Bi li ljudi na to pristali – nisam siguran. Evo, baš sam razmišljao; nedavno sam dosta čitao o tome kako se u nizu zračnih luka na svijetu nudi puno brži prolaz kroz *gate* ako idete na biometrijsku kontrolu. Znači morate biti suglasni za to, stanete pred uređaj, on vas snimi i automatski prolazite. To ide kao na traci, što bi se reklo, ali na taj ste način rekli: O. K., ja sam suglasan da moje lice bude zabilježeno, a što će s time biti... možda ništa, možda nešto, ne znam. Neki se ljudi automatski tomu protive jer smatraju da je to zadiranje u njihovu privatnost. Netko bi isto tako na sudu mogao reći da je to zadiranje u njihovu privatnost; netko tko

je ondje po službenoj dužnosti ili vještak koji nije uključen u taj postupak kao stranka, nego samo pruža određenu uslugu, mogao bi reći: nema potrebe da se mene identificira, ja nisam ovdje okrivljenik, optuženik ili tuženik, ja ovdje samo pružam neku uslugu, pa zašto bih prolazio kroz kontrolu. Dok s druge strane, zbog sigurnosti postupka i zbog efikasnosti sigurno da postoje određeni razlozi i za to. Na primjer, u arbitraži je to nešto u vezi s čim bi se stranke mogle samostalno usuglasiti. Ako možete predložiti klauzulu gdje stranke unaprijed daju suglasnost za biometrijsku provjeru svih uključenih u postupak, to je onda to. Puno brže to bi se moglo provesti u arbitraži nego u sudskom postupku. Ali opet, možda bi trebalo pitati nekoga na sudu, možda su više za to.

Kristina Rudec: Kad smo govorili o profiliranju i povezivanju s bazama podataka i prepoznavanju osoba, i u komentarima i u praksi naglasak se stavlja na policiju i javni subjekt. Gdje je, neću reći granica, ali kako u svemu tome stoje, recimo, zaštitarske kuće čija su štíčena mjesta prostori na kojima se kreće jako puno osoba i ovisi li to o njihovim ugovorenim uslugama i određenoj svrsi. Postoji li neki primjer?

M. Mudrić: To je super pitanje. Počet ću od primjera projekta *Horizon* pa ću dati širi odgovor. Imamo dva grada, Oslo i Padovu, u kojima se provodi taj pilot-projekt i gdje, između ostalog, imamo instalirane kamere koje prikupljaju snimke koje zatim idu jednoj privatnoj kompaniji. Ja sam upozoravao u startu na sljedeće: treba sklopiti sporazum s određenom razinom talijanske policije i s norveškom policijom s obzirom na to da je riječ o nadzoru javnih površina, dakle o kamerama koje su doslovno instalirane na ulazu u poglavarstvo i gledaju na trg, što je javna površina. Drugo, s obzirom na to da je riječ o javnoj sigurnosti – detekcija oružja, samo taj jedan alat, ne ovi drugi – preporučio sam da se policiju pozove kao partnera u Oslu, odnosno u Padovi te da oni budu voditelji obrade, s obzirom na to da LED direktiva kaže da isključivo javno tijelo može biti voditelj obrade, dok izvršitelj može biti neko drugo tijelo koje nije nadležno tijelo. Pod nadležnim tijelom misli se samo na tijela za provedbu zakona, dakle policiju, ne znam za SOA-u,

mislim da oni posve izlaze iz tog konteksta, zatim sud ili neko drugo tijelo koje provodi određene radnje, primjerice carina. Međutim, kao izvršitelj može se pojaviti bilo koje drugo javno ili privatno tijelo – sasvim konkretno i odličan primjer, zaštitarske tvrtke ili *Private Security Companies*, one se mogu uključiti. Jesu li one uključene? Apsolutno.

Kad se dogodila migrantska kriza 2015. godine, tržište je naraslo na nekih petsto milijardi eura godišnje i u Europi ste imali sedamstotinjak različitih prihvatnih centara, velikih, malih ili jako malih, gdje su se migranti prihvaćali, ne nužno samo na granicama, nego manje-više posvuda po Europskoj uniji. U tim je centrima bila određena razina obrade njihovih podataka, u toj mjeri da su većinu tih kampova postavile i njima upravljale privatne kompanije jer država nema kapacitet to raditi sama. Kad kažem upravljale, one su se manje-više bavile logistikom, s tim da su u nekim zemljama prihvaćali migrante i o njima su se skrbili, a u nekim zemljama i nekim prihvatnim centrima bilo zajedno s policijskim službenicima bilo samostalno obrađivali su podatke (identifikacija, smještaj, kontakt s drugim osobama, preporuke drugim javnim tijelima itd.). Drugim riječima, u nekim su slučajevima privatne kompanije potpuno preuzele javnu ulogu, ulogu države na sebe.

Kad su bile Olimpijske igre u Londonu, kompanija G4, iako je uvelike u tome podbacila, preuzela je ulogu policije na nizu događanja u sklopu Igara. Na kraju je vojska morala doći jer nisu uspjeli to adekvatno osigurati. Također, kada se gradila vojna baza na Kosovu, to je sve napravila jedna privatna kompanija. Danas je taj sektor takav da u pravilu privatne kompanije rade veći dio posla koji se odnosi na javnu sigurnost. Kad kažem privatna kompanija i zaštitari, svi automatski mislimo na duge cijevi i pištolje, dok se samo 5 % industrije bavi fizičkom zaštitom, a sve je ostalo građevina, logistika i ostale različite usluge. Rade također za različita državna tijela kao što su ministarstvo obrane, ministarstvo unutrašnjih poslova itd.

Što se tiče nadležnosti o tome kako bi se to trebalo urediti, trebao bi se potpisati ugovor, odnosno protokol (*Data Processing Agreement*), po kojem, i po GDPR-u i po LED direktivi, odnosno pripadajućem zakonu, ovisno o kojoj je državi riječ, postoji strogo određen mandat kako postupati u obradi podataka i što voditelj želi, na koji način da se podatci prikupljaju, obrađuju,

pohranjuju, dijele i sve ostalo što se smatra obradom podataka, od čega je možda najvažnija pseudoanonimizacija.

Gdje je tu kritična stavka? Evo primjer kamera koje cijelo vrijeme spominjem. Kako to izgleda u praksi? Kamera snima cijelo vrijeme i ona kao takva ne radi ništa, osim ako nema ugrađen uređaj, no to su jako skupe kamere. Dakle, kamera snima i pritom je priključena na poseban sustav, *Edge Device* ili nešto drugo, koji u sebi ima vrlo snažnu grafičku karticu i procesor koji obrađuju te podatke. I onda taj procesor, odnosno algoritam kaže: mislim da jedna osoba ulazi i da sam ispod sakoa vidio držak od pištolja. Do tog trenutka sve je anonimizirano, slika je zamagljena i ništa se ne vidi, a operateri bilo da su policijski službenici ili neki tehničari u sklopu poglavarstva koji imaju mandate od policije da to rade, nadajmo se, oni gledaju u te monitore. Za početak, preko površine lica te osobe nalazi se crni kvadrat i vi ne vidite tko je ta osoba, ali vidite povećan dio ovoga tu i onda ako primijetite da je to mobitel, kažete *false positive*, idemo dalje. Nauči da je to mobitel, idemo pretražiti slike tog mobitela. No ako čovjek kaže: ovo bi mogao biti pištolj, kaže da, *red flag* (crvena zastavica), ovo bi mogao biti pištolj ili nož, tada se dobije slika te osobe i onda se eventualno poveže sa sustavom za biometrijsku obradu, odnosno identifikaciju. Osoba koja radi tu obradu može biti u Zagrebu, Izraelu, Kaliforniji itd. Ona mora imati sklopljen ugovor preko svoje kompanije s tim voditeljem obrade, to bi bio na primjer MUP u Zagrebu – o povjerljivosti podataka, koji se ne bi smjeli ni s kim dijeliti osim s MUP-om ili s nekim tijelom kojem MUP daje pravo pristupa tim podatcima. Tu su onda pitanja sigurnosti i razmjene podataka: smije li to uopće ići u Ameriku ili u Izrael; je li Izrael potpisao s Komisijom onaj posebni sporazum; je li on sigurna zemlja; je li Švicarska sigurna zemlja i kako se razmjenjuju podatci.

Trenutačno se pregovara u sklopu šengenske zone, odnosno šengenske strategije – nova direktiva / uredba kojom se, između ostaloga, policiji dopušta prekogranična razmjena biometrijskih podataka. Znači, vi ste policajac u, primjerice, Italiji i naidete na sumnjivu osobu za koju procjenjujete da je iz Hrvatske; pošaljete zahtjev preko integrirane baze podataka da pristupite hrvatskoj biometrijskoj bazi i onda vam se iz hrvatske biometrijske baze pošalju podatci o toj osobi da je možete identificirati. Znači, ide se prema tome i to je nešto što je nužno da bi policija, Europol

i Interpol mogli raditi svoj posao – tu su i neke međunarodne organizacije tipa Interpol uključene.

Što se tiče privatnog sektora, da, apsolutno su uključeni, u sve pore. Većina te tehnologije dolazi iz privatnog sektora, izuzev nekoliko zemalja. Zemlje uglavnom nemaju kapacitet da to razvijaju, zbog čega je suradnja s privatnim sektorom nužna. To se treba urediti. Je li utjecaj nekih kompanija golem zbog toga? Jest, apsolutno. Pogotovo utjecaj velikih kompanija iz Amerike i Kine. To je realnost. Najveći broj zaštitarskih kompanija registriran je u Ujedinjenom Kraljevstvu. Europa je pokretač toga, a te kompanije najviše rade izvan Europe, i to rade različite stvari u različitom kontekstu. Sigurno je da će ta industrija prigriliti tu tehnologiju, odnosno već jest i da će na tome ostvarivati velik kapital. Onda se opet postavlja pitanje kako to utječe na javnu, odnosno privatnu sigurnost. Nadam se da sam odgovorio na pitanje.

K. Rudec:

Da. U praksi dosta susrećemo zapravo baš to pitanje vezano za ugovorno-činjenične izazove. Najviše se pitanja vjerojatno pojavljuje u vezi s definicijom naručitelja, kad je u pitanju privatna osoba, a nema nužno neke delegirane javnopravne ovlasti i slično. Zna se pojavljivati pitanje tko ulazi u definiciju voditelja, tko izvršitelja i kako promatrati ako imamo i neke zajedničke svrhe (eventualno zajednički voditelji obrade). Ono što ste sami rekli, zbog mogućnosti, možda čak i većih financija i ostalog, tehnologija dolazi do njih (pravne osobe / investitori u privatnom sektoru); oni sami dolaze s novim idejama raznoraznih kamera i sl. Sad se postavlja pitanje tko naručuje uslugu, tko nudi uslugu i kako se tu pravno postavljaju odnosi u okviru postojećih regulatornih okvira iz područja zaštite (osobnih) podataka.

M. Mudrić:

Teško će to biti, ovisno je o kontekstu u kojem se provodi određena radnja obrade i prikupljanja podataka. Primjera radi, u američkim školama kamere su već odavno postavljene u svim saveznm državama, i to je nešto čega su svi svjesni, ali danas je trend postavljanja biometrijskih obrada podataka u školama upravo zbog tih pucnjava i sl.

Konkretno, jedna kompanija s kojom sam razgovarao vodi pregovore s jednom školom ne bi li uvela svoj sustav za detekciju. U toj su školi imali pucnjavu ili zbog toga žele taj sustav. Bez obzira na sve, iako su roditelji svjesni svega, i dalje postoje veliki upitnici za što će se to koristiti, hoće li djeca u školi za vrijeme pauze dobivati na svoj mobitel reklame tipa *Kupi sodu iz automata!*, *Kupi onu čokoladicu!* itd. Strah ih je toga ili nekog šireg konteksta i informacija koje će dolaziti, svjesni su da ne mogu to pratiti.

Tako kada dođete na neku novu stranicu, pojavi vam se onaj famozni *consent form* (obrazac za suglasnost) na kojem trebate označiti prihvaćate li sve kolačiće ili samo neke. Evo ja vas izazivam: pokušajte, recite da želite pročitati o kojim je oglašivačima riječ i na koji se način oni koriste vašim podacima. Ja sam to išao malo isprobavati, pa bi mi se često dogodilo da dobijem dokument u kojem je nabrojeno trideset šest tisuća oglašivača kojima se ti moji podatci prodaju i za svakog od njih bio je ovakav komad teksta o tome za što sve imaju, prema toj licenci, dopuštenje koristiti se tim podacima. U jednom je predmetu sudac rekao: koga mi tu varamo, pa nitko normalan to ne može pročitati, razumjeti i shvatiti. To što ste vi to stavili u *consent form*, ne znači apsolutno ništa. Taj dokument koji vi nazivate *consent form*, to ne vrijedi apsolutno ništa. Ja to odbijam i prihvaćam tužbeni zahtjev. Na kraju su se o tom predmetu nagodili. To je bilo u Americi, Illinois. To je jedna od prvih država u Americi koja je donijela pandan GDPR-u, odmah nakon Kalifornije. Tamo se vodio taj veliki predmet, pa su se nagodili. To je bio Facebook, ali i drugi, Amazon prije svega. Oni su danas možda broj 1, 96 % prometa ide preko njih. Strašno. Onda su tu, naravno, Google, Meta itd. To su goleme kompanije koje se tim podacima koriste na sve moguće načine, a mi jednostavno nismo sposobni sve to pratiti.

I na kraju, najnoviji trend – kompanije su shvatile da se mora napraviti neki kompromis jer je očito da ljudi ne mogu to razumjeti niti pohvatati, pa su doslovno počele nuditi prodaju podataka. Prije nekoliko tjedana pročitao sam da Amazon ili Google, nisam siguran koji, eksperimentalno, za neku određenu uslugu, a svaka od tih kompanija ima ih milijun, plaćaju klijentu nekoliko dolara mjesečno da ima pravo koristiti se njihovim podacima na toj aplikaciji i sl. Mislim da prema tome sve vodi, to je smjer u kojem se krećemo. Dakle, sve će imati neku svoju cijenu, sve će se početi vrednovati i to je otprilike to.

M. Bratković: Nekidan sam gledao popis tema koje su doktorandi prijavili i sada mislim da mi pojedine stvari postaju jasnije. Konkretno, radni je naslov jedne *Upotreba modernih tehnologija u sustavu azila* i vjerojatno je to kontekst.

M. Mudrić: Da, da, to je nešto što *Frontex*, odnosno što naša policija upotrebljava već jako dugo, barem od 2019., koliko ja znam, a možda i dulje. Taj je sustav nužan da biste uopće mogli doći do podataka o tome tko su ti ljudi i, ponajprije, odakle dolaze, pogotovo kad su u pitanju djeca. To možda zvuči na prvu kao potreba da se brani korištenje tih algoritama, ali to je činjenica: djeca se nažalost iskorištavaju da bi ljudi mogli prelaziti granicu. Predstavljaju se kao roditelji, bez dokumenata, naravno, i to je uobičajena praksa. I onda ta djeca, nažalost, nestaju. Samo u Njemačkoj za vrijeme krize 2017. ispostavilo se da je nekoliko tisuća djece nestalo unutar Europske unije. Da se upotrebljavao takav sustav, da je čitav sustav bio bolji, možda se takve stvari ne bi događale. Dakle, niz je prednosti, mislim da je to opravdano i nužno.

S druge strane, imam puno kolega i kolegica koji se bave pravom azila, odnosno pravima migranata, pa mi dosta govore o tome kako se takvi sustavi mogu i zloupotrebljavati jer možete lako identificirati neku osobu koja dolazi iz predjela svijeta ili zemlje koja se možda ne ubraja u ugroženu skupinu – ne znam puno o tome, pa vrlo okvirno govorim – i koja onda možda neće ostvariti nužno ona prava, barem nekakvu skrb ili pravo na zaštitu što bi trebala dobiti s obzirom na to da se progoni u zemlji iz koje dolazi, a realno to ne može dokazati. Ako nemate opravdan razlog za potraživanje azila, vratit će vas, a ako se vratite, vrlo često nađete se u nezavidnoj situaciji. Ljudi potražuju azil zbog različitih razloga, nisu samo ekonomski nego i politički. Vrlo je teško. Ne mogu reći da bi se samo zbog toga trebao prestati upotrebljavati taj sustav, mislim da je tu više riječ o nekim drugim mehanizmima unutar sustava *Frontex*, odnosno Europske unije, kako se skrbiti o tim ljudima. Taj sustav samo je alat kojim se može koristiti na ovaj ili onaj način.

B. Sedak-Benčić: Zanima me kako praktično funkcionira šengenska viza. Ostvaruje li se ulazak osoba kojima je odobren boravak u šengenskom prostoru do 90 dana i njihovo praćenje tijekom tog vremena uz primjenu biometrijske metode?

M. Mudrić: To je dobro pitanje. Moram priznati da ne znam, lagao bih kad bih vam rekao da da, ali imam osjećaj da se ti podatci pohranjuju na određeno razdoblje (to budu rokovi 30, 60, 90 ili više dana). Ako ga na ulazu u šengenski prostor s vizom kamera snimi, moguće je da će taj podatak biti pohranjen na određeno razdoblje. Na koji način?

To je nešto na što sam trebao prije upozoriti, odlično da ste me to pitali. Za pitanje načina na koji se pohranjuju ti podaci dosta je bitan kontekst LED direktive, kao i za sustav mehanizama takve vrste alata općenito. U pravilu je riječ o pseudoanonimizaciji, samo sam jedanput spomenuo taj termin. Što to znači? To znači da ne možete pristupiti tom podatku bez ključa, vi morate biti određena službena osoba koja ima dopuštenje pristupiti određenom podatku.

Recimo, netko je ušao u šengenski prostor i nakon toga izda se potjernica za tom osobom. Osobe koje vode istražne mjere i provode potjeru automatski dobivaju mogućnost pristupa toj snimci s graničnog prijelaza koja se otvara samo za te osobe – lice postaje vidljivo, pa se podatci mogu povezati. Nitko drugi bez opravdane svrhe ne može dobiti taj ključ. Najbolji su primjer kamere za nadzor prometa: kamere snimaju automobile po gradu i kad kamera, tj. senzor utvrdi da netko vozi puno brže od dopuštene brzine, tada se odmagli slika tablice, očita se tablica i na taj se način dođe do podataka o vozilu. Sve dotad ne možete vidjeti o kojoj je registraciji riječ. A sad, pohranjuje li se to automatski, ne znam, morao bih to provjeriti, ne bih želio nešto krivo reći. Mislim da da, ali nisam siguran.

Mirna Mandić: Mene zanima kako spriječiti umjetnu inteligenciju da bude pristrana, odnosno da ne bude diskriminatorna prema ljudima crne rase, hispanске rase itd. Čitala sam, na primjer, da su u nekim bankama koje se koriste umjetnom inteligencijom tim ljudima

dodjeljivali više kamatne stope, a i u Vašem smo primjeru vidjeli da ne raspoznaje dobro ljude crne rase. Znači mi sad, prema mom razumijevanju, algoritmu zadamo određene parametre; zanima me kako spriječiti da algoritam poslije, da tako kažem, „poludi“ i „hrani se“ nekim neobjektivnim stvarima, a da ne dođe do krajnjeg rezultata postupka koji je diskriminatoran?

M. Mudrić:

Prije, mislim, nešto malo više od godinu dana Facebook je izbacio jedan pametni AI bot, koji su otvorili za javnost. Ideja je bila da taj vrlo napredni algoritam može s ljudima normalno komunicirati: dođete i ulogirate se, kažete *dobar dan, kako si, dobro sam, kako se zoveš, koji su ti interesi* i taj bot s vama komunicira do te mjere da se u jednom trenutku zapitate je li s druge strane osoba koja razgovara s vama ili je to stvarno bot. To je ta razina, to je onaj Turingov test, ali ne bih sada ulazio u potankosti. Nakon manje od dvadeset četiri sata bot je počeo objavljivati Twitter napise tipa *Hitler je bio dobar čovjek* i sl. Drugim riječima, bot nije diskriminatoran. Algoritam ne poznaje diskriminaciju, nije pristran. Sve je stvar baze podataka koja se tom algoritmu daje za učenje.

Konkretan primjer: slika crne rase, mislim 2011. godine, jedna gospođa, Afroamerikanka u Americi otvorila je *Google Photos*, galeriju za slike koju pogoni Google. Ta aplikacija radi automatski albume: prepoznaje slike i kada vidi iste slike istih osoba, onda ih stavi u album, odnosno da prijedlog. Gospođa je otvorila svoj mobitel, tu aplikaciju i vidjela je sliku sebe i svojih prijatelja, a ispod albuma, ispod kojega se svaki put generira naslov poput *Dubrovnik, Prijatelji, Izlazak* itd., pisalo je *Gorile*, na što je poludjela. To su sve bili njezini prijatelji iste boje kože, tamne boje kože. Objavila je to na društvenim mrežama i svi su se uzbunili zbog rasne diskriminacije koja je za Ameriku uvijek bila tema broj 1, o kojem god razdoblju govorili. Naravno da je to diglo puno prašine, pa je netko komentirao kako ne može aplikacija ne voljeti određene rase jer ne razumije razliku između crne i bijele boje na način na koji je mi razumijemo. Onda su rekli: O. K., onda je neki Googleov inženjer rasist, stoga treba naći tu osobu i vidjeti zašto je u tom kodu napisala da se crne osobe poistovjete sa životinjama. To ipak nije bilo vjerojatno s obzirom na to da su Googleovi inženjeri svih mogućih boja kože, svih mogućih nacionalnosti. Naposljetku su poslali svoj

tim inženjera da to istraži. Isto kao s balonima, oni su istraživali i nisu mogli ništa dokučiti. Godinu i pol – dvije pokušavali su doći do rješenja, analizirali su doslovno liniju po liniju koda tražeći grešku, ali je nisu mogli naći. Tada se jedna istraživačica s MIT-ja dosjetila da ode korak unatrag i obratila se Googleu s molbom da joj pošalju bazu podataka za strojno učenje algoritma koji pogoni aplikaciju *Google Photos*, konkretno, segment za izradu albuma. Pristali su i dali joj Instagramovu bazu, dakle nekoliko milijuna slika od 2005. do 2007., jako bitno, upravo taj uzorak. Ona je obradila taj uzorak, opet, s pomoću programa koji je dao niz podataka o toj bazi: koliko je ljudi stavljalo slike, kakve su se slike najviše postavljale, jesu li slike bile vani, unutra, u prirodi itd. Između ostaloga, došla je do fascinantnog podatka, a to je da je broj slika mačaka premašivao valjda sto puta broj slika osoba tamne boje kože. Zašto? Američka demografija od 2005. do 2007. bila je takva da ljudi tamne kože u pravilu nisu bili na Instagramu; je li razlog financijske prirode ili je riječ o tadašnjoj nepopularnosti te društvene mreže, ne znam, vjerojatno i jedno i drugo i nešto treće, ali uglavnom, bilo je jako malo korisnika Afroamerikanaca na Instagramu. Međutim, puno je više bilo korisnika među kućanicama koje su naslikavale svoje mačke i objavljivale njihove slike. Ona je to vrlo ozbiljno istražila i rekla: to je doslovno tako, podatci ne lažu; imam nekoliko milijuna slika mačaka i nekoliko stotina tisuća slika osoba crne boje kože, o čemu govorimo.

Njezin zaključak bio je da nitko nije rasist, jednostavno mehanizam strojnog učenja nije imao dovoljno podataka da... To je ono što sam rekao, nakon pedeset tisuća slika Samsungova mobitela algoritam će znati prepoznati Samsungov mobitel sa svake strane jer će ga imati u 3D-u, u uvjetima jače i slabije svjetlosti, prekrivena, zamotana itd. Nakon pedeset tisuća slika on će ovaj konkretni mobitel, ovaj model moći prepoznati. Dajte mu nekoliko stotina milijuna slika svih mobitela, znat će prepoznati sve mobitele. Dajte mu Instagram i neke druge danas popularne društvene mreže sa stotinama milijuna slika svih mogućih osoba u svim mogućim vremenskim uvjetima, danas će se vrlo teško dogoditi da napravi takvu vrstu greške.

Uberov auto prije nekoliko je godina udario jednu pješakinju u modu automatske vožnje i usmrtio je. Tada se opet postavilo pitanje je li taj sustav namjerno ubio osobu crne boje kože jer

je bila riječ o Afroamerikanki. I ponovno se pokazalo da nije, jednostavno nema dovoljno podataka bez obzira na to što imaju milijune i milijune kilometara prijeđenih zapisa. Još nemaju dovoljno podataka da u svim vremenskim uvjetima, pogotovo u noćnoj vožnji, mogu raspoznati apsolutno sve predmete koji se kreću, ispravno ih identificirati i procijeniti njihovu putanju kretanja. Drugim riječima, problem diskriminacije i dalje postoji kao vrlo ozbiljan problem, ali nije vezan uza sam kod, nego je vezan ili uz ljude koji pišu taj kod, a uvijek se može dogoditi da netko nešto namjerno napravi ili, ono što je puno problematičnije, uz baze podataka.

Usput budi rečeno, Kinezi tvrde da imaju tehnologiju koja prepoznaje ljude u maskama, što im je vrlo bitno u kontekstu ovih protesta posljednjih nekoliko godina, što u pojedinačnim gradovima, što po cijeloj Kini. Oni kažu da po položaju očiju ne samo da znaju tko ste, nego znaju jeste li tužni ili sretni. Imate dokumentarce na *Youtubeu* ako mi ne vjerujete pa pogledajte. Oni podastiru neke podatke koji to potvrđuju; je li to istina... ja sam pravnik i ne mogu znati. Drugim riječima, oni mogu puno toga zaključiti.

Tu, prema mojem mišljenju, leži osnovni problem. Možemo li vjerovati tim algoritmima, vjerovati tomu da su zaista dobro naučeni strojnim učenjem, da su dovoljno inteligentni da mogu takve stvari zaključiti i otkud dolaze te baze podataka, tko je generirao te baze podataka za strojno učenje i koji su uzorci unutra te jesu li ti uzorci dostatni da se koriste bilo gdje u bilo kakvim uvjetima? To je ono što me puno više zabrinjava, a da ne govorim da će danas-sutra biti toliko podataka da će biti teško razumjeti kako se dolazi do te identifikacije. To je prema mom mišljenju puno, puno veći problem.

U Americi je to bilo više vezano uz činjenicu da su se takva uhićenja, kao što ste vidjeli u onom primjeru koji sam vam dao, uglavnom događala u dijelovima grada gdje su bili Hispanoamerikanci ili Afroamerikanci, dok su se jako rijetko događala u nekim bogatijim predgrađima, gdje su bili bogatiji građani, bijeli ili crni, nije bitno. Uglavnom se to vezalo uz određene rasne i etničke skupine te se automatski poistovjećivalo s rasnom diskriminacijom, što u biti nije točno. Problemi su širi i tiču se nekih drugih stvari.

M. Bratković:

Hvala! Imali smo prigodu čuti dobre primjere, zaista potanko opisane. Ako nema više pitanja, ja bih zamolio za završnu riječ. Čini mi se da je ovo realnost koju pravo samo može popratiti, ne posve i urediti, odnosno mislim da ne postoje pravi mehanizmi s pomoću kojih, kako ste i sami naveli, možemo provjeriti je li netko postupio u skladu s uputom ili nalogom suda. Tako da je ovo još jedna stvar gdje je tehnologija otišla naprijed i mislim da se društvo jednostavno tomu na neki način mora prilagoditi. Mi smo dali doprinos pa barem osvijestili taj problem i zato hvala vam na dolasku.

M. Mudrić:

Možda samo jedna misao za kraj. Jesmo li skloni ići prečicama i na brzinu dolaziti do željenih rezultata? Nedavno sam počeo gledati jednu odličnu britansku seriju, zove se *The Capture*, čija je tema upravo tehnologija prepoznavanja lica. Neću vam previše otkrivati, ali moram vam dati kontekst. Sigurnosne službe Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država zajedno rade u borbi protiv terorističkih skupina i kriminalnih organizacija na način da se koriste videozapisima i igraju se tim videozapisima, odnosno generiraju lažne videozapise kako bi na sudu bolje prošli. Njihovo je obrazloženje sljedeće: mi ne možemo te ljude osuditi jer nemamo dostatne dokaze, ali kad poroti pokažemo snimku kamere na kojoj se vidi da je netko nekog zadavio, ubio ili ne znam što, onda će porota vrlo jasno, u kontekstu Amerike ili Ujedinjenog Kraljevstva, reći: pa da, ovo je nepobitni dokaz da se to dogodilo. To je samo serija, naravno, i oni karikiraju, ali karikiraju nešto što u realnosti postoji u nekom drugom obliku – činjenicu da sada imamo toliko toga na raspolaganju, a kako ćemo se time koristiti, to je veliko pitanje. Vi ako danas-sutra niste zadovoljni nekom politikom vlade, izići ćete na ulicu i izrazit ćete javno svoje mišljenje koje će ostati zabilježeno. Usto, vaš zabilježeni stav automatski će se povezati s desetak tisuća drugih podataka o vama. Između ostaloga, možda će biti nekakav podatak koji je nezgodan, koji je isključivo vaš privatni podatak za koji ne biste željeli da iziđe u javnost. Ne mora to nužno biti nešto sramotno, nego jednostavno nešto što osobno doživljavate kao samo svoje i eventualno za prijatelje, obitelj i nikoga drugog. I onda, ako to nemamo regulirano, ako nemamo uređen sustav u kojem se točno zna tko je u kojem

trenutku pristupio kojem od vaših podataka, možemo li uopće znati da je netko to izvukao i iskoristio u neku drugu svrhu, možda protiv vas?

Drugi je velik problem u potrazi za prijateljima na društvenim mrežama kad netko napiše nekome nešto prijeteće, izrazi stav protiv neke skupine ili najavi nešto – u kojoj se mjeri tada provode istražne radnje i ulazi u privatne sfere svih osoba koje na ovaj ili onaj način dolaze u kontakt s takvom osobom. Mislim da neke stvari ipak treba ograničiti, ali nisam protiv zabrana takvih mjera, mislim da su u današnjem svijetu ključne.

Dakle, moja završna misao – ne nikakve zabrane, kao što dio parlamentaraca želi, oni žele apsolutnu zabranu toga. Ja mislim da je to pogrešno, ali mislim da treba puno više propisivati nego što je trenutačno slučaj i mislim da sigurnosni aparat mora shvatiti svrhu i ulogu građanskog nadzora. Smatram da je to ključno ponajprije zbog njih samih, a onda i zbog svih nas.

M. Bratković:

Hvala. Meni pada na pamet primjer jednog oca koji mi je bio rekao da je iznenađen što su odjedanput na njihovu kućnu adresu počele dolaziti reklame za dječje pelene i nije razumio o čemu je riječ. Da bi njegova kći nakon dva tjedna rekla da je trudna. Kako su do te informacije došli oglašivači dječjih pelena? Njegova je kći kupila test za trudnoću i na taj se način sve povezalo i obradilo podatke i zapravo su te kompanije znale da je kći trudna prije nego njezin otac.

M. Mudrić:

Da, znam za taj slučaj. To je živa istina, nije izmišljeno.

M. Bratković:

Tako da mislim da se ti podatci, naravno, mogu obrađivati u dobru i u lošu svrhu i mislim da svi živimo s time. Možda nismo ni svjesni kako se svi podatci o nama ovdje obrađuju i na koji se način koriste. U svakom slučaju, ovo je posljednja tribina u ovoj godini. Svima želim sve najbolje za Božić, božićne blagdane i u novoj godini. Vidimo se u siječnju! Hvala vam na dolasku i doviđenja!

ODRŽANE TRIBINE

PRAVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
I KLUBA PRAVNIKA GRADA ZAGREBA

1993. – 2022.

1993.

1. **Zakon o sudovima**, *Ivica Crnić*, ministar pravosuđa, *Milan Vuković*, predsjednik Vrhovnog suda, te profesori *Jakša Barbić*, *Mihajlo Dika* i *Davor Krapac*
-

1994.

2. **Pravosudni sustav RH**, *Ivica Crnić*, ministar pravosuđa RH
 3. **Zakon o trgovačkim društvima**, *prof. dr. sc. Jakša Barbić*
 4. **Prijedlog Zakona o radu**, *prof. dr. sc. Željko Potočnjak*
 5. **Denacionalizacija u Republici Hrvatskoj i Republici Sloveniji**, *prof. dr. sc. Lojze Ude*, Pravni fakultet u Ljubljani, *Miroslav Šeparović*, zamjenik ministra pravosuđa RH
 6. **Temeljna ustavna prava i slobode čovjeka i građanina i njihova zaštita**, *Jadranko Crnić*, predsjednik Ustavnog suda RH, *prof. dr. sc. Budislav Vukas*
 7. **Zaštita čovjekova okoliša – Zakon o zaštiti okoliša**, *prof. dr. sc. Slavko Matić*, Šumarski fakultet, *Senka Andrijašević-Rac*, savjetnica na Ustavnom sudu RH
 8. **Dionica**, *prof. dr. sc. Jakša Barbić*
 9. **Etažno vlasništvo**, *prof. dr. sc. Nikola Gavella*
 10. **Croatian Arbitration Yearbook**, vol. I, *prof. dr. sc. Mihajlo Dika*
-

1995.

11. **Javno bilježništvo**, *Ivica Crnić*, ministar pravosuđa, *prof. dr. sc. Mihajlo Dika*
12. **Naknada neimovinske štete po Zakonu o javnom informiranju**, *Marijan Ruždjak*, sudac Županijskog suda u Zagrebu, *Denis Kuljiš*, glavni urednik tjednika Globus
13. **Sustav privatnog prava u RH**, profesori Katedre za građanske znanosti Pravnog fakulteta u Zagrebu
14. **Što sa Zakonom o radu**, *prof. dr. sc. Željko Potočnjak*
15. **Moralnost u pravnom pozivu**, *prof. dr. sc. Vjekoslav Miličić*

16. **Pravni i gospodarski izazovi restrukturiranja hrvatskog gospodarstva**, *dr. sc. Dražen Kalogjera*
 17. **Pomorsko dobro**, *prof. dr. sc. Velimir Filipović*
 18. **Kako poboljšati zaštitu vjeronika**, *prof. dr. sc. Mihajlo Dika*
 19. **Ministarstvo pravosuđa RH i novi hrvatski pravni sustav**, *Miroslav Šeparović*, ministar pravosuđa RH
-

1996.

20. **Odgovornost za nematerijalnu štetu učinjenu pravnoj osobi**, *prof. dr. sc. Petar Klarić*
 21. **Novo sudsko ovršno pravo**, *prof. dr. sc. Mihajlo Dika*
 22. **Novo procesno kazneno zakonodavstvo**, *prof. dr. sc. Davor Krapac*
 23. **Stečajni zakon**, *prof. dr. sc. Mihajlo Dika*
 24. **Obilježavanje 220 godina Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu**, *prof. dr. sc. Jakša Barbić*
 25. **Zagrebačka banka – put do burze**, *Davor Holjevac*, član Uprave Zagrebačke banke
 26. **Pravni položaj stanara**, *prof. dr. sc. Tanja Tumbri*
 27. **Tajni nadzor nad telefonskim i drugim PTT komuniciranjem za potrebe kaznenog postupka**, *prof. dr. sc. Davor Krapac*
 28. **Upravljanje stambenim zgradama**, *Senka Andrijašević-Rac*, zamjenica državnog pravobranitelja RH
-

1997.*

29. **Zemljišnoknjižno pravo**, *prof. dr. sc. Tatjana Josipović*
 30. **Uz Zakon o zaštiti tržišnog natjecanja**, *prof. dr. sc. Deša Mlikotin-Tomić*
 31. **Nova struktura glavne rasprave u kaznenom postupku – za amerikanizaciju i protiv amerikanizacije**, *prof. dr. sc. Davor Krapac*
 32. **Međunarodni kazneni sud u Haagu**, *prof. dr. sc. Željko Horvatić*
 33. **Javno bilježništvo i osiguranje tražbina**, *Jožica Matko-Ruždjak*, javna bilježnica u Zagrebu
-

1998.

38. **Pranje novca**, *prof. dr. sc. Željko Horvatić*
39. **Odvjetnici – isključivi zastupnici pred sudovima – za ili protiv**, *Marijan Hanžeković*, predsjednik Hrvatske odvjetničke komore, *mr. sc. Miljenko Giunio*, predsjednik Udruge pravnik u gospodarstvu grada Zagreba

* U 1997. godini održano je devet tribina, ali nedostaju podatci za četiri održane tribine.

40. **Pravno uređenje poduzeća**, *prof. dr. sc. Jakša Barbić*
 41. **Obvezatnost izvršenja odluka Ustavnog suda RH**, *dr. sc. Velimir Belajec, mr. sc. Hrvoje Momčinović*, suci Ustavnog suda RH
 42. **Popravljanje štete učinjene objavljenom informacijom s osvrtom na novu sudsku praksu**, *Marijan Ruždjak*, odvjetnik u Zagrebu
 43. **Treba li mijenjati Ustavni zakon o Ustavnom sudu RH**, *Jadranko Crnić*, predsjednik Ustavnog suda RH
 44. **Nedjelotvornost pravnog sustava kao bitan čimbenik stagnacije hrvatskog gospodarstva**, *dr. sc. Dražen Kalogjera*
 45. **Zaštita vjerovnika u pravu društava**, *prof. dr. sc. Jakša Barbić*
 46. **Glavne značajke mirovinske reforme**, *prof. dr. sc. Željko Potočnjak*
-

1999.

47. **Ustavni položaj i ovlasti pučkog pravobranitelja**, *Ante Klarić*, pučki pravobranitelj RH
 48. **Ustavni sud u zaštiti ljudskih sloboda i prava**, *dr. sc. Jadranko Crnić*, predsjednik Ustavnog suda RH
 49. **Novo hrvatsko obiteljsko zakonodavstvo**, *prof. dr. sc. Mira Alinčić, prof. dr. sc. Dubravka Hrabar, doc. dr. sc. Aleksandra Korać*
 50. **Hrvatski duhanski rat i pravo tržišnog natjecanja**, *dr. sc. Siniša Petrović*
 51. **Ustavni zakon o Ustavnom sudu RH**, *dr. sc. Jadranko Crnić*, predsjednik Ustavnog suda RH
 52. **Stečaj s preustrojem dužnika**, *prof. dr. sc. Jakša Barbić*
 53. **Intellectio iuris – datoteka sudske prakse i pravne književnosti**, *Milivoje Žugić*, odvjetnik u Zagrebu
 54. **Novela Ovršnog zakona**, *prof. dr. sc. Mihajlo Dika*
 55. **Izbori 1999.**, *prof. dr. sc. Branko Smerdel*
-

2000.

56. **Etika vlasti i sukob interesa**, *prof. dr. sc. Branko Smerdel*
57. **Rad na noveli Zakona o obveznim odnosima**, *prof. dr. sc. Petar Klarić*
58. **Kaznena odgovornost pravnih osoba**, *prof. dr. sc. Petar Novoselec*
59. **Srednjovjekovni Zagreb**, *prof. dr. sc. Magdalena Apostolova Maršavelski*
60. **Vidi li se izlaz iz gospodarske krize**, *prof. dr. sc. Gorazd Nikić*
61. **Pravna struka o ustavnim promjenama**, *prof. dr. sc. Branko Smerdel*
62. **Novela Stečajnog zakona**, *prof. dr. sc. Mihajlo Dika*
63. **Ususret poreznoj reformi**, *prof. dr. sc. Olivera Lončarić-Horvat, prof. dr. sc. Jure Šimović, doc. dr. sc. Hrvoje Arbutina*

64. **Što je građanima i gospodarstvu donio ulazak Hrvatske u Svjetsku trgovinsku organizaciju (WTO)**, *prof. dr. sc. Uroš Dujšin*
-

2001.

65. **Međunarodni kazneni sud danas i sutra**, *doc. dr. sc. Ivo Josipović*
66. **Izmjene i dopune Zakona o radu**, *prof. dr. sc. Željko Potočnjak*
67. **Revizija pretvorbe i privatizacije**, *prof. dr. sc. Jakša Barbić*
68. **Borba protiv korupcije – Zakon o sprečavanju sukoba interesa u obnašanju javnih dužnosti**, *doc. dr. sc. Siniša Petrović*
69. **Ured za sprečavanje korupcije i organiziranog kriminala**, *Dragan Novosel*, Državno odvjetništvo RH
70. **Položaj državnog odvjetnika prema novom Zakonu o državnom odvjetništvu**, *Slavko Zadnik*, Državno odvjetništvo RH
71. **Kakvi su nam propisi kojima se uređuje gospodarstvo**, *prof. dr. sc. Jakša Barbić*
72. **Odgovornost za štete nastale uporabom medicinskih uređaja**, *prof. dr. sc. Petar Klarić*, *prim. dr. sc. Egidio Čepulić*, Hrvatska liječnička komora, *prof. dr. sc. Mirko Gjurašin*, *prof. dr. sc. Mirjana Sabljar-Matovinović*
73. **Odgovornost za štete zbog pogrešaka u medicini**, *prof. dr. sc. Petar Klarić*, *prof. dr. sc. Mirko Gjurašin* i *prim. dr. sc. Egidio Čepulić*
-

2002.

74. **Zloupotreba položaja i ovlasti kao gospodarsko kazneno djelo**, *prof. dr. sc. Petar Noveselec*
75. **Zloupotrebe procesnih ovlasti i prava stranaka u kaznenom postupku**, *prof. dr. sc. Davor Krapac*, *Damir Kos* i *Marijan Svedrović*, suci Vrhovnog suda RH
76. **Zloupotrebe u građanskom sudskom postupku**, *prof. dr. sc. Mihajlo Dika*, *dr. sc. Ivo Grbin*, sudac Vrhovnog suda RH, *Marijan Hanžeković*, odvjetnik u Zagrebu
77. **Javno bilježništvo kao alternativna pravosudna institucija**, *Ante Ilić*, predsjednik Hrvatske javnobilježničke komore
78. **Aktualna pitanja primjene Zakona o suzbijanju zloupotrebe opojnih droga**, *prof. dr. sc. Slavko Sakoman*, *Božica Cvjetko*, zamjenica državnog odvjetnika RH, *prof. dr. sc. Berislav Pavišić*
79. **Djelovanje Europskog suda za ljudska prava s osvrtnom na presude protiv Republike Hrvatske**, *prof. dr. sc. Nina Vajić*
80. **O granici na moru između Hrvatske i Slovenije**, *akademik Vladimir Ibler*

81. **Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju s EU-om i hrvatsko zakonodavstvo**, *prof. dr. sc. Siniša Rodin*
82. **Što donosi novi Zakon o nasljeđivanju**, *dr. sc. Jadranko Crnić*

2003.

83. **Novela Ovršnog zakona**, *mr. sc. Miljenko Kovač*, zamjenik ministrice pravosuđa RH, *Jožica Matko-Ruždjak*, javna bilježnica u Zagrebu i *prof. dr. sc. Mihajlo Dika*
84. **Prilagodba prava potrošača u Hrvatskoj pravu Europske unije**, *prof. dr. sc. Tomislav Borić*
85. **Novosti u oporezivanju dohotka**, *prof. dr. sc. Olivera Lončarić-Horvat*, *Vesna Brdovnik*, *Katica Amidžić-Peročević*, *Milivoj Friganović*, Ministarstvo financija RH
86. **Što je zapravo sporno u prijedlogu Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o radu**, *Marijan Ruždjak*, odvjetnik u Zagrebu
87. **Izgleđi Hrvatske u borbi protiv korupcije**, *prof. dr. sc. Josip Kregar*
88. **Pravno uređenje javnih nabavki**, *prof. dr. sc. Dragan Medvedović*, *mr. sc. Ivan Šprajc*
89. **Isključivi gospodarski pojas i Hrvatska**, *prof. dr. sc. Budislav Vukas*
90. **Financiranje političkih stranaka**, *prof. dr. sc. Josip Kregar*
91. **Ustavnost i promjena vlasti**, *prof. dr. sc. Branko Smerdel*

2004.

92. **Novela Ovršnog zakona i pravna sigurnost**, *prof. dr. sc. Mihajlo Dika*
93. **Modernizacija hrvatske javne uprave**, *akademik Eugen Pusić*, *prof. dr. sc. Ivan Koprić*, *Antun Palarić*, državni tajnik Središnjega državnog ureda za upravu
94. **Pravo u suvremenom postmodernom informacionalističkom zajedništvu**, *akademik Adolf Dragičević*
95. **Ekonomске i političke posljedice predstojećeg proširenja Europske unije**, *prof. dr. sc. Uroš Dujšin*
96. **Europeizacija pravnog sustava nakon kandidature Hrvatske za članstvo u Europskoj uniji**, *prof. dr. sc. Siniša Rodin*
97. **Zakon o odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela**, *prof. dr. sc. Petar Novoselec*
98. **Izmjene Zakona o zemljišnim knjigama – put ili stranputica reforme zemljišnih knjiga**, *prof. dr. sc. Tatjana Josipović*
99. **Zakonodavne novine u pristupu obiteljskom nasilju – izazov teoriji i praksi**, *Božica Cvjetko*, zamjenica državnog odvjetnika RH, *Branka Žigante Živković*, sutkinja Visokoga prekršajnog suda RH, *doc. dr. sc. Ksenija Turković*, *prof. dr. sc. Marina Ajduković*
100. **Naših prvih 100 tribina**, *prof. dr. sc. Jakša Barbić*

2005.

101. **Preobrazba državne suverenosti**, *prof. dr. sc. Ivan Šimonović*
102. **Prilagodba hrvatskog službeničkog sustava europskim standardima**, *prof. dr. sc. Ivan Koprić, mr. sc. Gordana Marčetić*
103. **Model izvansudske nagodbe u kaznenom postupku prema maloljetnicima i mlađim punoljetnima**, *Božica Cvjetko*, zamjenica državnog odvjetnika RH, *prof. dr. sc. Nivex Koller-Trbović*, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet u Zagrebu, *dr. sc. Vesna Gmaz-Luški*, Centar za socijalnu skrb Zagreb
104. **Vjerodostojno tumačenje zakona**, *prof. dr. sc. Siniša Rodin*
105. **Međunarodno natjecanje studenata 154 pravna fakulteta iz međunarodne trgovačke arbitraže u Beču**, *Ana Barić, Ivana Jurčec, Miljenko Petrak, Danijel Stanković i Tin Težak*
106. **Konkurentnost hrvatske ekonomije i pravni sustav**, *doc. dr. sc. Mladen Vedriš*
107. **Pregovori o članstvu Republike Hrvatske u Europskoj uniji - tko, kako, zašto**, *Vladimir Drobnjak*, veleposlanik i glavni pregovarač u pregovorima o pristupanju Republike Hrvatske Europskoj uniji
108. **Pravo i država kao interakcija i kao struktura**, *akademik Eugen Pusić*
109. **Uvod u neimovinsku štetu po novom Zakonu o obveznim odnosima**, *Ivica Crnić, dipl. iur.*, sudac Vrhovnog suda RH

2006.

110. **Interpretativna nadležnost Vrhovnog suda RH po novom Zakonu o sudovima**, *prof. dr. sc. Siniša Rodin*
111. **Odgovornost za neispravan proizvod**, *dr. sc. Marko Baretić*
112. **Odnos Ustavnog i Vrhovnog suda**, *prof. dr. sc. Petar Klarić, Branko Hrvatinić*
113. **Poslovna, profesionalna i službena tajna**, *dr. sc. Petar Miladin*
114. **Novi propisi iz osiguranja i europsko osigurateljno pravo**, *dr. sc. Marijan Ćurković*
115. **Praktična pitanja Zakona o izvršenju kazne zatvora (u povodu Izvješća pučkog pravobranitelja o stanju u hrvatskom zatvorskom sustavu)**, *mr. sc. Ivan Damjanović, Željko Thür*
116. **Prva godina s EU-om – iskustva, rezultati, predviđanja**, *prof. dr. sc. Siniša Petrović*
117. **Osvremenjivanje cjeloživotnog obrazovanja**, *prof. dr. sc. Josip Kregar, prof. dr. sc. Ksenija Turković*
118. **100 godina Biblioteke Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu**, *Andrea Horić, prof.*

2007.

119. **Zastupljenost hrvatskih znanstvenih časopisa u relevantnim bazama podataka i vrednovanje znanstvenih radova u društvenim znanostima**, *dr. sc. Maja Jokić*
 120. **Suci i odvjetnici – odgovornost za stanje u pravosuđu**, *Branko Hrvatin, Leo Andreis*
 121. **Mirenje – drugi put do pravde**, *mr. sc. Srđan Šimac*
 122. **Javna nabava**, *Goran Matešić, mr. sc. Ante Perdić*
 123. **Pravni leksikon – početak hrvatske pravne leksikografije**, *mr. sc. Vladimir Pezo, prof. dr. sc. Mihajlo Dika*
 124. **Jezik u pravu**, *prof. dr. sc. Hrvoje Sikirić*
 125. **Što donosi novi Zakon o zaštiti potrošača**, *dr. sc. Marko Baretić*
 126. **Zakon o prostornom uređenju i gradnji, novi pristup**, *Davor Mrduljaš*
 127. **Pristanak pacijenta na liječenje**, *dr. sc. Saša Nikšić*
-

2008.

128. **Novo pravno uređenje kamata**, *mr. sc. Miljenko Giunio*
 129. **Modeli financiranja hipotekarnih kredita – sekuritizacija i/ili hipotekarne obveznice?**, *prof. dr. sc. Tatjana Josipović*
 130. **Javno bilježništvo – jučer, danas, sutra**, *Ivan Maleković, Jožica Matko-Ruždjak i Rankica Benc*
 131. **Strategija reforme državne uprave – mogućnosti i izazovi provedbe**, *Antun Palarić*
 132. **Novo alimentacijsko pravo**, *prof. dr. sc. Dubravka Hrabar i prof. dr. sc. Mihajlo Dika*
 133. **Hrvatska na putu prema Europskoj uniji**, *Vladimir Drobnjak*
 134. **Korištenje autorskih djela nastalih radom kod poslodavca**, *prof. dr. sc. Igor Gliha*
 135. **Ekonomska kriza i hrvatska ekonomska politika**, *akademik Zvonimir Baletić*
 136. **Pravno uređenje osiguranja depozita**, *doc. dr. sc. Hrvoje Markovinović*
-

2009.

137. **Ukidanje propisa sa zadržkom – ugovorna kazna za grijehe parkiranja**, *mr. sc. Miljenko Giunio*
138. **Dvojbe o Zakonu o zabrani diskriminacije**, *prof. dr. sc. Dubravka Hrabar i mr. sc. Goran Selanec*
139. **Otvorena pitanja novog Zakona o kaznenom postupku**, *prof. dr. sc. Ivo Josipović i Damir Kos*

140. **Novela Zakona o vlasništvu i drugim stvarnim pravima (stjecanje vlasništva i nasljeđivanje stranih fizičkih i pravnih osoba te upis stvarnih prava u zemljišne knjige, primjena OIB-a)**, *prof. dr. sc. Tatjana Josipović i Jožica Matko-Ruždjak*
 141. **Novela Općeg poreznog zakona**, *prof. dr. sc. Hrvoje Arbutina, mr. sc. Marijana Vuračić Kudeljan i Aleksandra Antolić*
 142. **Je li tradicionalni sustav rješavanja sporova u krizi?**, *mr. sc. Srđan Šimac*
 143. **Što je novo u pravu tržišnog natjecanja?**, *prof. dr. sc. Siniša Petrović*
 144. **Ustavne promjene 2009.**, *prof. dr. sc. Branko Smerdel*
 145. **Novi Zakon o općem upravnom postupku**, *prof. dr. sc. Dragan Medvedović*
-

2010.

146. **Racionalizacija lokalne samouprave**, *prof. dr. sc. Ivan Koprić*
 147. **Novi Zakon o radu**, *prof. dr. sc. Željko Potočnjak*
 148. **Potrošačko kreditiranje – otvorena pitanja**, *doc. dr. sc. Marko Baretić*
 149. **Mogu li nove pravne profesije poboljšati učinkovitost pravosuđa?**, *doc. dr. sc. Aleksandra Maganić*
 150. **Prilagodba hrvatskog pravnog sustava na putu u EU**, *prof. dr. sc. Ivo Josipović*
 151. **Europsko međunarodno građansko procesno pravo i europski ovršni nalog za nesporne tražbine**, *prof. dr. sc. Mihajlo Dika i prof. dr. sc. Hrvoje Sikirić*
 152. **O granici na moru između Hrvatske i Slovenije – osam godina poslije**, *akademik Vladimir Ibler*
 153. **Otvorena pitanja predloženog pravnog uređenja sveučilišta i znanosti**, *doc. dr. sc. Marko Baretić*
 154. **Novo pravno uređenje ovrhe – pretenzije i postignuća**, *prof. dr. sc. Mihajlo Dika*
-

2011.

155. **Menadžerski ugovori**, *doc. dr. sc. Ivana Grgurev*
156. **Pravni položaj Sveučilišta u Zagrebu od 1874. do danas**, *prof. dr. sc. Dalibor Čepulo*
157. **Državna matura**, *prof. dr. sc. Vjekoslav Miličić*
158. **Sveučilište u BiH – pouke za Hrvatsku**, *prof. dr. sc. Borislav Petrović*
159. **Arbitraža prema dvostranim međunarodnim ugovorima o zaštiti ulaganja**, *doc. dr. sc. Davor Adrian Babić*
160. **Najstariji profesor Pravnog fakulteta u Zagrebu i svjetski studentski prvaci u poznavanju prava Europske unije: Ana Bobić, Vanda Jakir**

Branka Marušić, Ivana Kordić, Ivan Zrinjski, Vedran Barišić, Dora Horvat, Ana Lah, Nika Bačić i Kristina Mandić u poznavanju prava Europske unije, akademik Vladimir Ibler i studenti Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

161. **Članstvo u Europskoj uniji i akademska mobilnost**, *prof. dr. sc. Siniša Rodin i doc. dr. sc. Tamara Perišin*
162. **Sudovi i sudovanje nakon ulaska Republike Hrvatske u Europsku uniju**, *prof. dr. sc. Tamara Čapeta*
163. **Hrvatska u unutarnjem tržištu Europske unije**, *prof. dr. sc. Iris Goldner Lang*

2012.

164. **Hrvatska – 28. članica Europske unije**, *Vladimir Drobnjak*, glavni pregovarač za pregovore o pristupanju Hrvatske Europskoj uniji
165. **Sloboda kretanja radnika u Europskoj uniji**, *dr. sc. Ivana Vukorepa*
166. **Što čeka Republiku Hrvatsku u primjeni prava u Europskoj uniji – pogled njemačkog profesora i odvjetnika**, *prof. dr. Friedrich Graf von Westphalen*
167. **Pravni promet nekretnina u Europskoj uniji**, *prof. dr. sc. Tatjana Josipović*
168. **Sloboda kretanja kapitala u Europskoj uniji**, *prof. dr. sc. Siniša Rodin*
169. **Anticipirane punomoći i naredbe – kako dobru praksu iz Europske unije uvesti u hrvatski pravni sustav**, *doc. dr. sc. Ivana Milas Klarić*
170. **Stvarnopravna osiguranja tražbina na integriranom europskom tržištu**, *prof. dr. sc. Tatjana Josipović i doc. dr. sc. Hano Ernst*
171. **Trilogija europeizacije hrvatskog kaznenog zakonodavstva (KZ, ZPSKSEU, ZKP): učimo li na vlastitim pogreškama?**, *prof. dr. sc. Zlata Đurđević*
172. **Intelektualno vlasništvo na jedinstvenom europskom tržištu**, *doc. dr. sc. Romana Matanovac Vučković*

2013.

173. **Predstečajna nagodba**, *prof. dr. sc. Mihajlo Dika*
174. **Strategija razvoja pravosuđa**, *Orsat Miljenić*, ministar pravosuđa, i *prof. dr. sc. Josip Kregar*
175. **Izmjene i dopune Stečajnog zakona 2012.**, *prof. dr. sc. Jasnica Garašić*
176. **Što nam donosi novela Zakona o parničnom postupku**, *prof. dr. sc. Mihajlo Dika*
177. **Zastara u poreznom sustavu**, *prof. dr. sc. Hrvoje Arbutina*
178. **Istine i zablude o ulozi Ustavnog suda u svjetlu europeizacije hrvatskog prava**, *prof. dr. sc. Jasna Omejec*, predsjednica Ustavnog suda Republike Hrvatske

179. **Zakon o radu – reforma ili već viđeno**, *doc. dr. sc. Viktor Gotovac*
180. **Reforma mirovinskog sustava: *quo vadis?***, *doc. dr. sc. Ivana Vukorepa*
181. **Zdravstveno osiguranje u Republici Hrvatskoj između troškova i zdravlja – stanje i budućnost**, *doc. dr. sc. Viktor Gotovac*
-

2014.

182. **Ustavne promjene i stanje ustavnosti**, *prof. dr. sc. Branko Smerdel*
183. **Reorganizacija pravosudne mreže**, *Orsat Miljenić*, ministar pravosuđa RH
184. **Novo uređenje obiteljske medijacije**, *prof. dr. sc. Alan Uzelac*, *prof. dr. sc. Branka Sladović-Franz* i *dr. sc. Srđan Šimac*
185. **Kolektivna zaštita potrošača**, *doc. dr. sc. Aleksandra Maganić*
186. **Novi Zakon o kamatama – stara problematika**, *mr. sc. Miljenko A. Giunio* i *prof. dr. sc. Petar Miladin*
187. **Jesmo li spremni za izazove europskog prava okoliša**, *doc. dr. sc. Lana Ofak*
188. **Novi Zakon o radu – promjene ili privid**, *prof. dr. sc. Željko Potočnjak*
189. **Anticipirane punomoći i javno bilježništvo**, *Ljiljana Vodopija Čengić* i *Iva Kemec Kokot*
190. **Novo uređenje izvanparničnog postupka**, *prof. dr. sc. Mihajlo Dika* i *doc. dr. sc. Aleksandra Maganić*
-

2015.

191. **Dvadeset godina primjene Zakona o trgovačkim društvima**, *prof. dr. sc. Zoran Parać*
192. **Obiteljski zakon u svjetlu najnovijih zbivanja**, *prof. dr. sc. Dubravka Hrabar* i *prof. dr. sc. Aleksandra Korać Graovac*
193. **Integritet u obnašanju javnih dužnosti**, *Dalija Orešković*
194. **Osobni stečaj**, *prof. dr. sc. Jasnica Garašić*
195. **Načelo razmjernosti i kultura tumačenja prava u praksi Ustavnog suda Republike Hrvatske**, *dr. sc. Snježana Bagić*
196. **Kamatne teme i dileme**, *mr. sc. Miljenko A. Giunio*
197. **Granice javnopravne intervencije u slobodu ugovaranja – primjer potrošačkog ugovornog prava**, *prof. dr. sc. Marko Baretić*
198. **Prava pacijenata i odgovornost za štetu**, *prof. dr. sc. Saša Nikšić*
199. **Zaštita od arbitrarnosti kao aspekt prava na pravično suđenje**, *dr. sc. Sandra Marković*

2016.

200. **Granice Republike Hrvatske na moru**, *prof. dr. sc. Maja Seršić i dr. sc. Trpimir Mihael Šošić*
201. **Izazovi zaštite državne granice u migrantskoj krizi**, *doc. dr. sc. Frane Staničić*
202. **Izvansudski instituti zaštite potrošača u području osiguranja**, *Nives Grgurić, dipl. iur., i mr. sc. Hrvoje Pauković*
203. **Pravni učinci presuda Europskog suda za ljudska prava na građanski sudski postupak**, *doc. dr. sc. Aleksandra Maganić*
204. **Obiteljski dom, novi Obiteljski zakon i Preporuka Vijeća Europe o pravu bračnih drugova na korištenje obiteljskog doma**, *doc. dr. sc. Ivan Šimović*
205. **Prava putnika**, *prof. dr. sc. Jasenko Marin*
206. **Pravni prijepori uz tzv. Zakon o regionalnoj nadležnosti za ratne zločine Republike Srbije**, *prof. dr. sc. Davor Derenčinović*
207. **Pravo na dom u sudskoj praksi**, *Damir Kontrec, dipl. iur.*
208. **Problemi primjene Direktive o kolektivnom otkazivanju ugovora o radu u hrvatskom zakonodavstvu i pravnoj praksi**, *prof. dr. sc. Željko Potočnjak*

2017.

209. **Javna nabava – daljnji razvoj**, *Goran Matešić, dipl. iur.*
210. **Revizija u parničnom postupku *de lege ferenda* – revizija po dopuštenju**, *Marko Bratković, mag. iur.*
211. **Uloga FINA-e u ovrsi**, *Vinka Ilak, dipl. iur.*
212. **Gdje prestaje sloboda izražavanja, a počinje govor mržnje – neke kaznenopravne dileme**, *izv. prof. dr. sc. Maja Munivrana Vajda i Andrea Šurina Marton, dipl. iur.*
213. **Izazovi integracije izbjeglica i migranata u hrvatsko društvo – pravni okvir i upravni kapacitet**, *doc. dr. sc. Goranka Lalić Novak i dr. sc. Tijana Vukojičić Tomić*
214. **Zašto hrvatski javni bilježnici nisu sud? U povodu presuda Suda EU-a *Pula parking i Zulfikarpašić***, *Marko Bratković, mag. iur.*
215. **Odgovornost članova uprave za štetu učinjenu društvu kapitala**, *akademik Jakša Barbić*
216. **Kontroverze oko Nacrta prijedloga Obiteljskoga zakona**, *prof. dr. sc. Dubravka Hrabar*
217. **Reforma ovršnog prava: putevi i stranputice**, *prof. dr. sc. Alan Uzelac*

2018.

- 218. **Novela Zakona o lokalnoj samoupravi iz 2017. godine: ni demokratizacija ni decentralizacija**, *prof. dr. sc. Ivan Koprić*
- 219. **Europeizacija hrvatskoga kaznenog procesnog prava i Novela ZKP-a iz 2017. godine**, *izv. prof. dr. sc. Elizabeta Ivičević Karas*
- 220. **Dostupnost podataka u arhivima**, *dr. sc. Anamarija Musa, dr. sc. Jozo Ivanović i dr. sc. Ivica Poljičak*
- 221. **Opća uredba o zaštiti osobnih podataka: novine i izazovi**, *doc. dr. sc. Marko Jurić*
- 222. **Uloga regulatornih tijela u Hrvatskoj**, *prof. dr. sc. Igor Gliha i dr. sc. Damir Kramarić*
- 223. **Zaštita potrošača od nepoštenih ugovornih odredaba**, *prof. dr. sc. Tatjana Josipović*
- 224. **Što je interes društva u koncernu?**, *doc. dr. sc. Antun Bilić*
- 225. **Pravosudni ispit: frustracija ili kvalifikacija**, *prof. dr. sc. Alan Uzelac i Matej Trkanjec*
- 226. **E-dražba: izazovi u praksi**, *Marija Pezelj*

2019.

- 227. **Taksi-tržište i njegova (de)regulacija**, *doc. dr. sc. Tomislav Jakšić*
- 228. **Novi Zakon o međunarodnom privatnom pravu**, *prof. dr. sc. Hrvoje Sikirić*
- 229. **Ovršni zakon kao socijalna mjera**, *izv. prof. dr. sc. Aleksandra Maganić*
- 230. **Presuda Suda EU-a u predmetu Milivojević protiv Raiffeisenbank**, *doc. dr. sc. Tena Hoško i doc. dr. sc. Antun Bilić*
- 231. **Novela Zakona o trgovačkim društvima**, *akademik Jakša Barbić*
- 232. **Kaznenopravni sustav prilagođen žrtvama kaznenih djela?**, *doc. dr. sc. Zoran Burić*
- 233. **Najvažnije novine Novele ZPP-a u 2019.**, *prof. dr. sc. Jasnica Garašić*
- 234. **Ustav i ovlasti predsjednika Republike Hrvatske**, *izv. prof. dr. sc. Đorđe Gardašević*
- 235. **Novine u zemljišnoknjižnom pravu**, *prof. dr. sc. Tatjana Josipović i izv. prof. dr. sc. Hano Ernst*

2020.

- 236. **Knjižnice i e-učenje u digitalnom okružju**, izv. prof. dr. sc. Romana Matanovac Vučković
 - 237. **Novi Zakon o sustavu državne uprave**, doc. dr. sc. Jasmina Džinić, doc. dr. sc. Teo Giljević
 - 238. **Izvanredna stanja i Ustav**, izv. prof. dr. sc. Đorđe Gardašević
 - 239. **COVID-19 u kaznenom pravu**, doc. dr. sc. Sunčana Roksandić
 - 240. **Radno pravo u doba COVID-19**, izv. prof. dr. sc. Viktor Gotovac
-

2021.

- 241. **COVID-19 i građansko pravosuđe**, izv. prof. dr. sc. Aleksandra Maganić
 - 242. **Jesu li kaznena djela iz poslijeratne obnove u zastari?**, doc. dr. sc. Aleksandar Maršavelski
 - 243. **COVID-19 i odštetna odgovornost**, prof. dr. sc. Marko Baretić i izv. prof. dr. sc. Frane Staničić
 - 244. **Od COVID putovnica do digitalnih zelenih potvrda**, prof. dr. sc. Iris Goldner Lang
 - 245. **Vjersko i sekularno u javnoj sferi: 10 godina od presude Lautsi protiv Italije**, izv. prof. dr. sc. Vanja-Ivan Savić i izv. prof. dr. sc. Frane Staničić
 - 246. **Ukidanje ureda državne uprave u županijama: dosadašnji rezultati**, izv. prof. dr. sc. Romea Manojlović Toman i dr. sc. Iva Lopižić
 - 247. **Izazovi rada na daljinu**, prof. dr. sc. Ivana Grgurev i prof. dr. sc. Željko Potočnjak
 - 248. **Ured europskog javnog tužitelja: pravni okvir i prva iskustva**, Tamara Laptoš i izv. prof. dr. sc. Marin Bonačić
 - 249. **Blockchain tehnologija i pravo**, izv. prof. dr. sc. Tomislav Jakšić
-

2022.

- 250. **Zastara u građanskom pravu: izazovi u praksi**, Dragan Katić, mag. iur.
- 251. **Bitcoin, blockchain i digitalizacija imovine: izazovi pravne regulative**, dr. sc. Mehmed Bečić
- 252. **Različni vjerovnici u predstečajnom i stečajnom postupku**, Željko Šimić, dipl. iur.
- 253. **Kriptovalute i državne valute – prijatelji ili protivnici?**, Linardo Martinčević, dipl. iur.
- 254. **Zahtjev za prethodnu odluku Sudu EU-a: pogled iz Luksemburga**, dr. sc. Ana Bobić
- 255. **Državna poduzeća: upravljanje, odgovornost, 3P i druga otvorena pitanja**, prof. dr. sc. Siniša Petrović

- 256. Novela Zakona o parničnom postupku iz 2022.**, *prof. dr. sc. Alan Uzelac*
- 257. Blockchain tehnologija: pogled inženjera i pravnika**, *Goran Oreški, mag. ing. el. i doc. dr. sc. Antun Bilić*
- 258. Tehnologija prepoznavanja lica: pravni i etički izazovi**, *izv. prof. dr. sc. Mišo Mudrić*

POPIS UVODNIČARA TRIBINA

PRAVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

I KLUBA PRAVNIKA GRADA ZAGREBA

1993. – 2022.

Ajuković, Marina

Alinčić, Mira

Andreis, Leo

Antolić, Ana

Amidžić-Peročević, Katica

Andrijašević Rac, Senka (2)

Apostolova Maršavelski, Magdalena

Arbutina, Hrvoje (3)

Babić, Davor Adrian

Bagić, Snježana

Baletić, Zvonimir

Barbić, Jakša (11)

Baretić, Marko (6)

Barić, Ana

Bečić, Mehmed

Belajec, Velimir

Benc, Rankica

Bilić, Antun (3)

Bobić, Ana

Bonačić, Marin

Borić, Tomislav

Bratković, M. (2)

Brdovnik, Vesna

Burić, Zoran

Crnić, Ivica (4)

Crnić, Jadranko (5)

Cvjetko, Božica (3)

Čepulić, Egidio (2)

Čepulo, Dalibor

Čapeta, Tamara

Ćurković, Marijan

Damjanović, Ivan

Derencinović, Davor

Dika, Mihajlo (19)

Dragičević, Adolf

Drobnjak, Vladimir (3)

Dujšin, Uroš (2)

Džinić, Jasmina

Đurđević, Zlata

Ernst, Hano (2)

Filipović, Velimir

Frganović, Milivoj

Garašić, Jasnica (3)

Gardašević, Đorđe (2)

Gavella, Nikola

Giljević, Teo

Giunio, Miljenko (5)

Gjurašin, Mirko (2)

Gliha, Igor (2)

Gmaz-Luški, Vesna
Goldner Lang, Iris (2)
Gotovac, Viktor (3)
Graf von Westphalen, Friedrich
Grbin, Ivo
Grgurev, Ivana (2)
Grgurić, Nives
Hanžeković, Marijan (2)
Holjevac, Davor
Horić, Andrea
Horvatić, Željko (2)
Hoško, Tena
Hrabar, Dubravka (5)
Hrvatinić, Branko (2)
Ibler, Vladimir (3)
Ilak, Vinka
Ilić, Ante
Ivanović, Jozo
Ivičević Karas, Elizabeta
Jakšić, Tomislav (2)
Jokić, Maja
Josipović, Ivo (3)
Josipović, Tatjana (8)
Jurčec, Ivana
Jurić, Marko
Kalogjera, Dražen (2)
Katić, Dragan
Kemec Kokot, Iva
Klarić, Ante
Klarić, Petar (5)
Koller-Trbović, Nivex
Kontrec, Damir
Koprić, Ivan (4)
Korać Graovac, Aleksandra (2)
Kos, Damir
Kovač, Miljenko
Kramarić, Damir
Krapac, Davor (5)
Kregar, Josip (4)
Kuljiš, Denis
Lalić Novak, Goranka
Laptoš, Tamara
Lončarić-Horvat, Olivera (2)
Lopižić, Iva
Maganić, Aleksandra (6)
Maleković, Ivan
Manojlović Toman, Romea
Marčetić, Gordana
Marin, Jasenko
Marković, Sandra
Markovinović, Hrvoje
Maršavelski, Aleksandar
Martinčević, Linardo
Matanovac Vučković, Romana (2)
Matešić, Goran (2)
Matić, Slavko
Matko-Ruždjak, Jožica (4)
Medvedović, Dragan (2)
Miladin, Petar (2)
Milas Klarić, Ivana

Miličić, Vjekoslav (2)
Miljenić, Orsat (2)
Mlikotin-Tomić, Deša
Momčinović, Hrvoje
Mrduljaš, Davor
Mudrić, Mišo
Munivrana Vajda, Maja
Musa, Anamarija
Nikić, Gorazd
Nikšić, Saša (2)
Novosel, Dragan
Novoselec, Petar (3)
Ofak, Lana
Omejec, Jasna
Oreški, Goran
Orešković, Dalija
Palarić, Ana (2)
Parać, Zoran
Pauković, Hrvoje
Pavišić, Berislav
Perdić, Ante
Perišin, Tamara
Petrak, Miljenko
Petrović, Borislav
Petrović, Siniša (5)
Pezelj, Marija
Pezo, Vladimir
Poljićak, Ivica
Potočnjak, Željko (8)
Prpić, Branimir
Pusić, Eugen (2)
Rodin, Siniša (6)
Roksandić, Sunčana
Ruždjak, Marijan (3)
Sabijar-Matovinović, Mirjana
Sakoman, Slavko
Savić, Ivan-Vanja
Selanec, Goran
Seršić, Maja
Sikirić, Hrvoje (3)
Sladović-Franz, Branka
Smerdel, Branko (8)
Staničić, Frane (3)
Stanković, Danijela
Svedrović, Marijan
Šeparović, Miroslav (2)
Šimac, Srđan (3)
Šimić, Željko
Šimonović, Ivan
Šimović, Ivan
Šimović, Jure
Šošić, Trpimir Mihael
Šprajc, Ivan
Šurina Marton, Andrea
Težak, Tin
Thür, Željko
Trkanjec, Matej
Tumbri, Tanja
Turković, Ksenija (2)
Ude, Lojze

Uzelac, Alan (5)

Vajić, Nina

Vedriš, Mladen

Vodopija Čengiće, Ljiljana

Vukas, Budislav (2)

Vukojić Tomić, Tijana

Vukorepa, Ivana (2)

Vuković, Milan

Vuraić Kudeljan, Marijana

Zadnik, Slavko

Žigante Živković, Branka

Žugić, Milivoje

2022.

GODIŠNJAK
TRIBINA
2022.

ISSN 1334-0697